

ETÜSBED

Erzurum Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute

E-ISSN 2717-8706

MAYIS | MAY

22

2025

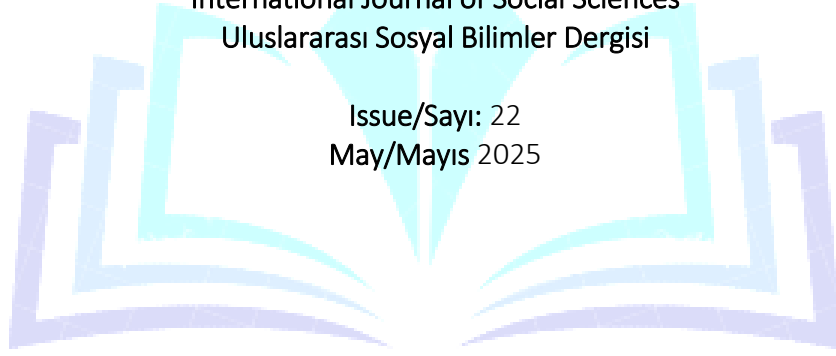

ETÜSBED

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
(ETÜSBED)

International Journal of Social Sciences
Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Issue/Sayı: 22
May/Mayıs 2025

ETÜSBED

EISSN: 2717-8706
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed>

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR**Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITOR / EDITÖR**Zeynep KARACA (Ph.D.)**

Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, TÜRKİYE

ENGLISH LANGUAGE EDITOR /İNGİLİZCE DİL EDITÖRÜ**Yavuz DAŞDEMİR (Lect.)**

School of Foreign Languages, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU**Prof. Dr. Hüseyin AYDOĞDU**

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Oğuzhan EKİNCİ

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Uğur AKBULUT

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Burak BAŞKAN

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Kübranur ÇEBİ KARAASLAN

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Doç. Dr. Nurşen AYDIN

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇIRÇIR

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Contact Publisher:

Assc. Prof. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.) / Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

makif.gozitok@erzurum.edu.tr<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed>

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir KAYA
Uludağ University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Uludağ University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet SARI
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Trakya University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali UTKU
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
Muğla Sıtkı Koçman University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
ERCİYES University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Aylin SOYDAN
Okan University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Bahadır GÜCÜYETER
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Beyhan KANTER
Mardin Artuklu University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ
Kırıkkale University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sakarya University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÖZ
Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hürşad Sinan ÖZBEK
Kocaeli University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hüseyin ÖZER
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Milli Savunma University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Nurullah KURUTKAN
Düzce University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Melike GÖKCAN
Eskişehir Osmangazi University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ogün COŞKUN
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rifat KÜTÜK
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
Muğla Sıtkı Koçman University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK
Gazi University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Kastamonu University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ümit KILIÇ
Atatürk University / TÜRKİYE

Prof. Dr. Zehra SAVİ
Karabük University / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇELİK
Bursa Uludağ University / TÜRKİYE

ABOUT/ HAKKINDA

Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute (ETUSBED), which started its publication life in print in 2015, is a peer-reviewed and scientific journal that continues its publication life electronically as of the 11th issue (e-ISSN: 2717-8706). It aims to publish original and scientific studies that will contribute to the accumulation of social sciences in the fields of Philosophy, Economics and Administrative Sciences, Psychology, Sociology, History and Turkish Language and Literature. ETÜSBED is published thrice a year (January, May and September). Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the ETÜSBED. The ETÜSBED has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the ETÜSBED. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

2015 yılında basılı olarak yayın hayatına başlayan Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), 11. sayıdan itibaren (e-ISSN: 2717-8706) elektronik olarak yayın hayatına devam eden hakemli ve bilimsel bir dergidir. Sosyal bilimlerin İktisat, İşletme, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı ve İngiliz Dili ve Edebiyatı alanlarındaki birikime katkıda bulunacak, özgün ve bilimsel yöntemlere uygun çalışmaları yayınlamayı kendine amaç edinmiştir. ETÜSBED yılda üç defa (Ocak, Mayıs ve Eylül) yayımlanır. ETÜSBED’de yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETÜSBED’e aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

INDEXES / İNDEKSLER

ETÜSBED

AIMS AND SCOPE

ETÜSBED is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal published thrice a year in January, May and September. The publication languages of the journal are Turkish and English. ETÜSBED aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes all Social Sciences in general.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of all Social Sciences.

ETÜSBED is currently indexed in TUBITAK ULAKBIM TR Dizin, MLA, Sherpa Romeo, Scilit, MIAR, Erih Plus.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

ETÜSBED is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

Editor in Chief : Asst. Prof. Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.)

Address : Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

E-mail : makif.gozitok@erzurum.edu.tr, sbedergi@erzurum.edu.tr,

Webpage : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

AMAÇ ve KAPSAM

ETÜSBED; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Erzurum Teknik Üniversitesi Türkiyat Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

ETÜSBED, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin Sosyal Bilimler gibi alanları kapsamakla birlikte bununla sınırlı değildir.

Derginin hedef kitle, Sosyal Bilimler ve yakın alanlarda çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

ETÜSBED, TUBITAK ULAKBIM TR Dizin, MLA, Sherpa Romeo, Scilit, MIAR, Erih Plus gibi indeksler tarafından taranan uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. ETÜSBED, dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılık Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

ETÜSBED yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. ETÜSBED'in içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY- NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ulaşabilirsiniz.

Baş Editör : Asst. Prof. Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.)

Adres : Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Erzurum/ TÜRKİYE

E-posta : makif.gozitok@erzurum.edu.tr, sbedergi@erzurum.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS (ETÜSBED 22, May-Mayıs 2025)

Araştırma Makaleleri /Research Articles

Kenan ÖZMEN

- Muş'ta "Çocuk Gelinler": Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Perspektifinden Bir Değerlendirme
"Child Brides" in Muş: An Evaluation from the Perspective of Gender Inequality 1

Erkan YILDIZ, Levent GELİBOLU

- Coğrafi İşaretli Ürünlerin Üretim, Pazarlama ve Markalaşma Sorunları: Kağızman Uzun Elması Örneği
Marketing and Branding Problems of Geographical Indications: The Case of Kağızman Long Apple 19

Salih AKA

- Gıda Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisi Yaratan Kriterlerin Best-Worst Metodu ile Değerlendirilmesi
Assessment of the Criteria Creating the Bullwhip Effect in the Food Supply Chain Using the Best-Worst Method 40

Emre SEYREK

- Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Tatmini Aracılığıyla İş Performansı, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi
The Effect of Paternalistic Leadership on Job Performance, Job Stress and Turnover Intention through Job Satisfaction 52

Fatih PINARBAŞI

- Deciphering the Airline Customers' Emotion Landscape: A Sentiment Analysis on Online Reviews
Havayolu Müşterilerinin Duygu Haritasını Çözümleme: Çevrimiçi Değerlendirmeler Üzerine Bir Duygu Analizi 73

Serhat KESKİN

- An Evaluation of the Role of the Council of Europe (CoE) in the Repatriation Process of Meskhetian/Ahıska Turks
Ahıska Türklerinin Ana Vatana Geri Dönüş Sürecinde Avrupa Konseyi'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme 94

Mustafa GÜNAY

- Ayhan Bıçak ve Türkiye'de Felsefe
Ayhan Bıçak and Philosophy in Turkey 106

Ahmet URUK

- Mapping the Individual: A Psychogeographical Reading of Iris Murdoch's Under the Net
Bireyi Haritalandırmak: Iris Murdoch'un Ağ Romanının Psikocoğrafik Bir Okuması 116

Vahit YAŞAYAN

- Afrikalı Amerikalı Erkekliğinin Yeniden Tanımlanması: Ta-Nehisi Coates'un Dünya ile Benim Aramda Adlı Eserinde Irk, Kimlik ve Direniş
Redefining African American Masculinity: Race, Identity, and Resistance in Ta-Nehisi Coates' Between the World and Me 126

Veli KILIÇARSLAN

- Hikmet Birand'ın Edebî Eserleri ve Ekolojik Farkındalık Oluşturma Çabası
Hikmet Birand's Literary Works and His Efforts to Create Ecological Awareness 139

Yavuz Selim ALTINOK, Derya COŞKUN

- Crime and Punishment in the Imagery of the The Prison in the Great Seljuks
Suç ve Ceza İmgeleminde Büyük Selçuklularda Hapishane 148

Cevdet TEKE

- Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türkler ve Kafkas Milletlerine Yönelik Politikaları: İdeoloji ve Stratejik Hedefler
Germany's Policies Towards Turks and Caucasian Nations in Russia in World War II: Ideology and Strategic Objectives 161

Cemal AYDIN, Selami KILIÇ

Cihad Baban'ın Doğu Gazetesi'ndeki Yazılarına Göre İkinci Dünya Savaşı Öncesi Devletlerarası İlişkiler 172
Interstate Relations Before the Second World War According to The Articles by Cihad Baban in the Doğu Newspaper

Abdurrahman SEÇKİN

Kral IV. Davit Döneminden Moğol İdaresine Tiflis Müslümanlarının Sosyal ve Dinî Durumu 182
Social and Religious Situation of Muslims in Tbilisi from the Period of King Davit IV to the Mongol Rule

Derleme Makaleleri /Review Articles

İskender Volkan SANCAR

Öngörücü Kolluk Uygulamalarına İlişkin Etik Bir Değerlendirme 199
An Ethical Evaluation of Predictive Policing Applications

Muş'ta “Çocuk Gelinler”: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Perspektifinden Bir Değerlendirme

“Child Brides” in Muş: An Evaluation from the Perspective of Gender Inequality

Kenan ÖZMEN¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

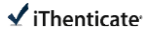

¹ Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Muş, Türkiye.
k.ozmen@alparslan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 12.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06.02.2025

Atf /Cite this article:
Özmen, K. (2025). Muş'ta “Çocuk Gelinler”: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 1-18.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Çocuk yaşta evlilik, genç kızların temel haklarına erişimini sınırlandıran ve yaşamları üzerinde olumsuz etkiler bırakan önemli bir toplumsal sorundur. Bu araştırma, Muş'ta ikamet eden ve 18 yaşından önce evlenen/evlendirilen 20 kadının bakış açısından erken yaşta evliliğin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, veriler erken yaşta evlenen/evlendirilen yetişkin kadınlarla yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin çözümlemesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerin transkripti oluşturulduktan sonra veriler MAXQDA 2020 bilgisayar programına yüklenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen veriler kod-kategori-tema üçlemesiyle sunulmuştur. Araştırma bulgularına göre, kadınların erken yaşta evlenme/evlendirilme nedenleri arasında aşk, aile baskısı, zorunluluk, evde kalma korkusu ve başlık parası yer almaktadır. Kız çocuklarının evlilik yaşamları boyunca birçok sorunla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların erken yaşta evliliği bir sorun olarak değerlendirdikleri ve kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesine karşı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların bu tutumu, erken yaşta evliliğe yönelik toplumsal farkındalığı artırabilir ve çocuk gelin uygulamalarının sona erdirilmesi için oluşturulacak olan sosyal politikalara önemli bir destek sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk gelin, erken yaşta evlilik, Türkiye’de çocuk gelinler, kadın deneyimleri, toplumsal cinsiyet

Abstract

Child marriage is a significant social issue that restricts young girls' access to fundamental rights and has detrimental effects on their lives. This study aims to evaluate early marriage from the perspective of 20 women residing in Muş who were married/married before the age of 18. The qualitative research method was used in the study and the data were collected through a semi-structured interview form with adult women who were married/married at an early age. The study's data was collected using a semi-structured interview form with women who married/were married at an early age. Content analysis method was used to analyze the data. After the transcript of the data obtained from the interviews was created, the data was uploaded to the MAXQDA 2020 computer program and analyzed. The data obtained from the analysis are presented in the code-category-theme trilogy. According to the findings of the research, the reasons for women's early marriage/marriage include love, family pressure, obligation, fear of staying at home and bride price. It has been found that girls face many problems throughout their married life. It has also been concluded that women consider early marriage as a problem and are against girls marrying at an early age. This attitude of women can increase social awareness about early marriage and provide significant support to social policies to end child bride practices.

Keywords: Child bride, early marriage, child brides in Turkey, women's experiences, gender

Giriş

Çocuk yaşta evlilik, birçok genç kızın temel haklarına erişimini engelleyen ve yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen ciddi bir toplumsal sorundur (Bozorgi-Saran & Khodabakhshi-Koolae, 2023; Tümkeya, 2022). Bu tür evlilikler özellikle eğitim hakkını kısıtlayarak genç kızların kişisel gelişimlerini ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını zorlaştırmaktadır (Erkılıç & Piyal, 2022). Bu durum, genç yaşta evlendirilen kızların eğitimlerini tamamlayamaması nedeniyle iş gücüne katılım şanslarını azaltır ve yoksulluk ihtimallerinin artmasına neden olur (Aktoprak & Gül, 2023). Ayrıca, çocuk yaşta evlilikler genç kızların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde de ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Araştırmalar, erken yaşta evlenen kadınların hamilelik, doğum ve doğum sonrası bakımla ilgili yeterli ve doğru bilgiye sahip olmadığını (Erkılıç & Piyal, 2022) ve ergen annelerin daha ileri yaşlardaki annelere kıyasla erken doğum yapma ve düşük doğum ağırlıklı bebek dünyaya getirme riskinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Azevedo vd., 2015).

Türk Medeni Kanunu'na göre Türkiye'de evlenme yaşı 17 olarak belirlenmiştir (TMK, m.124). Kanun, 17 yaşını doldurmadan evlenenler için olağanüstü durumun ortaya çıkmasını şart koşmuştur (Uysal vd., 2019). Buna göre, olağanüstü ve pek önemli bir sebebin varlığı durumunda, olanak bulundukça anne, baba veya vasi dinlenerek hâkim kararıyla bireylerin 16 yaşında evlenebileceği belirtilmiştir (TMK, m.124). Olağanüstü hâllere, evlenecek kızın hamile olması, kimsesiz ve bakımsız bir durumda bulunması veya erkeğin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olması gibi durumlar örnek olarak verilebilir (Akıntürk & Ateş Karaman, 2013: 240). Türkiye'de yaşanan erken yaşta evliliklerde genellikle resmî nikâhtan önce dinî nikâh yapılmakta ve 18 yaşını doldurduktan sonra resmî nikâha başvuru yapılmaktadır (Erdoğan, 2014; Yüksel-Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012). Bu sebeple de istatistiklere yansıyan evlilik verileri sadece resmî nikâh verileri ile sınırlı kalmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 16-17 yaş grubunda olan kız çocuklarının resmî olarak evlenmelerinin toplam resmî evlenmeler içindeki oranı 2002 yılında %7,3 iken bu oran 2022 yılında %2,0'ye düşmüştür (TÜİK, 2023). Resmî veriler incelendiğinde resmî evliliklerde erken yaşta evlilik oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir. Ancak Türkiye'de kırsal bölgelerde geleneksel aile yapısının devam etmesi, eğitimsizlik, kız çocuğunun evlendirilerek aile yükünün hafifletilmesi, toplumsal baskılar gibi nedenler yüzünden erken yaşta evlilikler devam etmektedir.

Bu çalışma, çocuk gelinlerle ilgili toplumsal bilinçlenmeyi artırmayı, cinsiyet eşitsizliğinin çözümüne katkıda bulunmayı ve bu konuda etkili sosyal politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çocuk gelinlerin yaşadığı zorlukları daha iyi anlamak, bu sorunu ele alacak stratejiler geliştirmek ve toplumsal farkındalığı artırmak hem yerel hem de uluslararası düzeyde bu sorunun çözülmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, çocuk gelinlerin haklarını koruyan yasaların geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğini vurgulayan çalışmalar, toplumların daha adil ve eşitlikçi hâle gelmesine katkı sağlayabilir.

Literatür Değerlendirmesi

Evlilik; birey, toplum ve devlet için önemli bir kurumdur. Sosyolojideki yapısalci-işlevci yaklaşım ile temsil edilen görüşe göre kurumun sağlam bir şekilde kurulabilmesi birey, toplum ve devletin bekası için son derece önemlidir (Ünal, 2013). Evlilik kurumunun sürdürülebilirliği ve toplumsal devamlılık, geleneksel yaklaşımlar tarafından sıklıkla savunulmaktadır. Feminist yaklaşımlar bu bakış açısına farklı bakış açıları sunarak, toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin özgürlüğü ve aile kurma zorunluluğu gibi kavramları sorgulamaktadır. Feministler, evlilik ve aile kurumlarının tarihsel olarak ataerkil bir düzen içinde şekillendiğini ve kadınların bu yapılarda baskılandığını savunmaktadırlar (Beauvoir, 1949: 415-417; Millett, 1970: 26). Simone de Beauvoir, kadınların toplumsal olarak belirlenen rollerinin evlilik yoluyla sınırlandırılıp kontrol edildiğini ve bireysel potansiyellerini gerçekleştirme olanaklarının kısıtlandığını öne sürmüştür (Beauvoir, 1949: 610). Kate Millett de evliliğin, ataerkil güç ilişkilerini sürdürmenin bir aracı olduğunu vurgulamıştır (Millett, 1970: 20).

Evlilik yaşının bireylerin olgunluk ve hazır olma düzeyleri göz önünde bulundurularak belirlenmesi önemlidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede evlilik yaşı ile alakalı düzenlemeler bulunmaktadır. Evlilik yaşının asgari sınırı olmasına rağmen birçok ülkede erken yaşta evlilik görülmekte ve yapılan tüm düzenlemelere rağmen erken yaşta evlilik önlenememektedir (Leeson & Paola, 2017). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNİCEF) verilerine göre dünya genelinde çocuk evlilik oranları son on yılda %23'ten %19'a düşmesine rağmen 2022 yılında tahminen 12 milyon kız çocuğu erken yaşta gelin olmuştur (UNİCEF, 2023: 9-10).

“Çocuk gelin” kavramı, evlilik öncesinde veya sonrasında çocukluğunu tamamlayamamış, çocuk yaşta evlendirilen kız çocuklarını tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Kaynak Malatyalı, 2014). Genel olarak 18 yaşından önce resmî veya gayriresmî şekilde evlendirilen kız çocukları çocuk gelin olarak nitelendirilmektedir (Liang vd., 2021; Azimi, 2020; John vd., 2019; Kidman, 2016; Kaynak Malatyalı, 2014). Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri fiziksel, duygusal ve psikolojik

olarak evlilik yaşamına hazır olmadığı anlamına gelir. Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi, eğitimlerini yarıda bırakmalarına, sağlık sorunlarıyla karşılaşmalarına ve gelecekteki fırsatlarını sınırlamalarına neden olmaktadır.

Çocuk evliliği, çocuk haklarının açık bir ihlali olması ve cinsel sömürü amacıyla çocuk ticareti olarak değerlendirilebilir olmasına rağmen (Coşkun, 2022: 181), aileler tarafından genellikle kız çocukları için mali, sosyal ve hatta fiziksel koruma sağlayan “koruyucu” bir önlem olarak değerlendirilmektedir (UNİCEF, 2023: 18). Kız çocuklarının birçoğu kültürel, sosyal ve ekonomik sebepler, gelenek ve görenekler, cinsiyet eşitsizliği, eğitimsizlik, dinî inançların yanlış algısı vb. yüzünden erken yaşta evlendirilmeye maruz bırakılır. Kız çocuklarının erken yaşta evlenme/evlendirilme nedenleri incelendiğinde yoksulluk ve ailelerin başlık parası alması (Çetin, 2020; Özarslan, 2020; Kıran, 2017), erkek çocuk sahibi olma arzusu (Leeson & Paola, 2017), ailevi baskılar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği (Dağ vd., 2021; Durdu & Yelboğa, 2016), geleneksel aile yapısının korunması (Yüksel-Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012; Aydemir, 2011), ataerkil toplum yapısı, kültürel değerler ve dinî pratikler (Yaman, 2022: 225-226; Erdoğan, 2014), âşık olma (Yıldız & Poyraz, 2020), savaşlar (Yaman, 2022: 221; UNICEF, 2017: 4) kız çocuklarının ailelerinden kaçarak evlenmeleri (Anık & Barlin, 2017) gibi nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle ataerkil toplum yapısına sahip toplumlarda, kadınlar istihdam dışında tutularak, dinî öğretiler aracılığıyla kadın hakları kısıtlanmakta ve çocuk evlilikleri normalleştirilerek meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır (Yaman, 2022: 226).

Çocukların haklarını korumak ve evlendirme gibi uygulamalara son vermek için ulusal/uluslararası düzeyde çeşitli politikalar ve programlar geliştirilmektedir. UNICEF ve UNFPA, çocuk evliliklerinin sona erdirilmesi amacıyla küresel çapta alınacak önlemleri 5 başlık altında sıralamıştır. Bu önlemler sırasıyla şöyledir:

a) Kızların güçlendirilmesi b) Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması c) Çocuk evliliğinin tehlikeleri konusunda ebeveynlerin ve toplumun farkındalığının artırılması d) Ailelere ekonomik desteğin sağlanması e) Asgari evlenme yaşının 18 olarak belirlenmesi ve uygulanması (UNICEF, 2017: 6).

Bu önlemlerin uygulanması, çocuk gelin evliliklerinin azaltılması konusunda ve genç kızların kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine katkı sağlayabilir. Çocuk yaşta yapılan evlilikler, genç kızların eğitim almasını, kişisel gelişimlerini ve hayallerini gerçekleştirmelerini engeller. Bu tür evlilikler genellikle genç kızları eğitim olanaklarından mahrum bırakmakta, onların ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini zorlaştırmakta ve yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde kısıtlanmış seçeneklerle karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır (Yaman, 2022: 230-236). Çocuk gelin evliliklerinin önlenmesi, genç kızların eğitim alma şansını artırmakta, yeteneklerini geliştirebilmeleri için fırsatlar sunmakta ve onlara kendi potansiyellerini keşfetme ve gerçekleştirme konusunda özgürlük tanımaktadır.

Türkiye’de iller bazında kız çocuklarının evlendirilme oranları incelendiğinde en yüksek orana sahip Ağrı’dan sonra (%15,7) Muş ili (%14,1) gelmektedir (Gülen & Gülen, 2022). Muş’ta çocuk gelin oranının yüksek olması, genç yaşta evliliklerin hâlâ yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, erken yaşta evliliklere sebep olan etmenlerin tespiti ve önlenmesi açısından Muş ili özelinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada Muş ilinin merkezinde ve ilçelerinde çocuk gelin olarak evlenen/evlendirilen kız çocuklarının yaşadıkları sorunları görünür kılmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, Muş ilindeki çocuk gelinlerin yaşadığı sorunları inceleyerek, çocuk yaşta evliliklerin nedenlerini ve bu evliliklerin toplumsal etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma, Muş’un merkezinde ve ilçelerinde çocuk yaşta evlendirilen kız çocuklarının eğitim, sosyal ve ekonomik durumlarını analiz ederek, bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, elde edilen bulgular ışığında, çocuk yaşta evliliklerin önlenmesi için etkili stratejiler ve politikalar önerilerek, Muş ilindeki çocuk gelin oranının azaltılmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Bu sayede, erken yaşta evliliklerin toplumsal etkileri hakkında farkındalık oluşturulması ve ilgili paydaşlar için veri temelli kararlar alınmasına yardımcı olunması hedeflenmektedir. Bu araştırmada, erken yaşta evlenen/evlendirilen kız çocuklarının evlenme nedenleri, evlilik süresince yaşamış oldukları sorunlar, erken evliliğe karşı yaklaşımları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın kız çocuklarına yönelik oluşturulacak sosyal politikaların belirlenmesi konusunda katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamdaki çalışmaların alt problemleri ise şöyledir:

- Çocuk gelinlerin nişanlanma ve evlenme yaşları kaçtır?
- Çocuk gelinlerin ve ebeveynlerinin eğitim düzeyi nedir?
- Çocuk gelinlerin erken yaşta evlenme nedenleri nelerdir?
- Çocuk gelinlerin evlilik yaşamı boyunca yaşamış oldukları sorunlar nelerdir?
- Çocuk gelinlerin erken yaşta evliliğe yönelik bakış açıları nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Durum çalışmaları, araştırmacının belirli bir durumu veya olguyu derinlemesine incelemek amacıyla kullanılır (Merriam, 2009: 48; Creswell, 2021: 102) ve bu sayede, o duruma özgü detaylı ve kapsamlı bilgiler elde edilir. Veri toplama aşaması gerçekleştirilmeden önce Muş Alparslan Üniversitesine başvuruda bulunarak 05.01.2024 tarihli ve 124852 sayılı evrak kaydı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın örneklemini 18 yaşından önce evlenen 20 yetişkin kadın oluşturmaktadır. Muş merkezinde ve ilçelerde kartopu örneklem tekniği ile ulaşılan katılımcılardan önce telefon aracılığıyla randevu talep edilmiş ve yüz yüze görüşmeyi kabul eden bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcıların belirlediği tarih ve saatlerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 19 ila 40 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 30,9'dur. Tüm katılımcıların evlilikleri hâlen devam etmektedir. Katılımcıların kişisel bilgilerinin korunması için her bir görüşülen katılımcı için K1, K2, K3 ... K19, K20 kodları kullanılmıştır.

Araştırmada verileri toplamak amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme, katılımcıların belli bir konuda duygu ve düşüncelerini anlatma etkinliği olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2017). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği sıklıkla kullanılmaktadır (Flick, 2007: 57). Bu çalışmada da araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme rehberi kullanılmış ve görüşmeler katılımcıların onayı alındıktan sonra ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Soru rehberinde demografik bilgiler dışında 11 soru hazırlanmıştır. Alandaki iki öğretim üyesinden alınan geri dönütler doğrultusunda soru sayısı altıya düşürülmüş ve pilot uygulamaya geçilmiştir. Pilot uygulama sürecinde çocuk yaşta evlendirilen dört kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden sonra veri oluşturma süreci ilerlemiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgileri yer alırken ikinci bölümde çocuk gelinle alakalı 6 soru yer almaktadır. Aşağıda araştırma kapsamında veri toplama aracında yer verilen sorular bulunmaktadır:

- Evlilik kararınızı kim aldı, size düşünceleriniz soruldu mu?
- Evlendiğiniz zaman evliliğin ne olduğunu biliyor muydunuz?
- Sizi evlenmeye iten nedenler nelerdir?
- Evliliğiniz boyunca yaşamış olduğunuz sıkıntılar nelerdir?
- Erken evliliğin bir sorun olduğunu düşünüyor musunuz?
- Siz, çocuğunuzu erken yaşta evlendirmeyi düşünüyor musunuz?

Veri Toplama Süreci

Çalışmaya ilişkin veriler, 07.01.2024-07.02.2024 tarihleri arasında Muş'un merkezinde ve ilçelerinde ikamet eden 18 yaşından önce evlenen/evlendirilen kadınlardan toplanmıştır. Araştırmaya katılan kadınlara araştırmanın kimler tarafından ne amaçla yürütüldüğü ve katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu bilgisi verilmiştir. Katılımcı olmayı kabul eden katılımcılara görüşme esnasında ses kayıt cihazı kullanılacağı bilgisi verilmiştir. Görüşmeler 30-35 dakika sürecek şekilde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verilerinin analizinde MAXQDA 2020 bilgisayar programı kullanılmıştır. Verilerin bilgisayar programına yüklenebilmesi için görüşmelerin transkriptleri oluşturulmuştur. Oluşturulan transkriptler çözümlenmek üzere MAXQDA 2020 bilgisayar programına yüklenmiştir. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde analiz edilen veriler kod-kategori-tema üçlemesiyle sunulur (Kleinheksel vd., 2020). Bu çalışmada da elde edilen tema ve kategoriler tablo hâlinde, kodlar ise katılımcıların cevapları doğrultusunda verilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla kodlayıcılar arası görüş birliği kullanılmıştır. Görüş birliğinin sağlanması açısından verilerin uyumunu karşılaştırmak için elde edilen veriler, araştırmacının yanı sıra nitel araştırmalarda uzman iki öğretim üyesi tarafından analiz edilmiştir. Daha sonra yapılan kodlamalar karşılaştırılarak (Güvenirlilik = $\frac{\text{Görüş Birliği}}{(\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})} \times 100$) formülü aracılığıyla (Miles ve Huberman, 1994: 64) uyum yüzdesi %88 olarak hesaplanmıştır.

Bir sonraki bölümde araştırma bulguları, araştırmanın amacına ve araştırma sorularına uygun şekilde oluşturulan tema, kategori ve kodlar ele alınmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara araştırma sorularının dışında demografik veri olarak ebeveynlerinin ve kendilerinin eğitim durumu, kardeş sayısı, nişanlanma ve evlilik yaşı, evlilik süresi, çocuk sayısı, ailede erken evlilik yapan kişi sayısı, eşinin akraba olup olmadığı soruları sorulmuştur.

Araştırmaya katılan 20 kadın katılımcının eğitim düzeyleri şu şekildedir: 11 kişi ilkökul, 8 kişi ortaokul ve 1 kişi lise mezunudur. Katılımcıların ebeveynlerinin eğitim düzeyleri şu şekildedir: Babaların 5'i okuryazar, 9'u ilkökul, 4'ü ortaokul ve 2'si lise mezunudur. Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri şu şekildedir: 13'ü okuma yazma bilmemekte, 3'ü okuryazar, 4'ü ise lise mezunudur. Hem çocuklarını erken evlendiren ebeveynlerin hem de erken yaşta evlendirilen kız çocuklarının eğitim düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Araştırmalarda eğitim düzeylerinin düşük olmasının bireylerin erken yaşta evlenmesi için risk faktörü oluşturduğu belirlenmiştir (Kaynak Malatyalı, 2014). Araştırmaya katılan katılımcıların kardeş sayıları en düşük 2, en yüksek 21'dir. Nişanlanma yaşları en düşük 13, en yüksek 15; evlenme yaşları ise en düşük 14, en yüksek 15'tir.

Evlilik süresinin ise en düşük 4, en yüksek 25 yıl olduğu görülmektedir. Katılımcıların çocuk sayıları ise en yüksek 7'dir. Katılımcılardan aile içerisinde erken evlilik yapanların sayısı ise en düşük 1, en yüksek 12'dir. Bu bulgu, katılımcıların ailelerinde erken evlilik yapan bireylerin sayısının büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. En düşük değer olan 1, bazı ailelerde erken evlilik vakalarının sınırlı olduğunu gösterirken, en yüksek değer olan 12, bazı ailelerde bu durumun oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, erken yaşta evliliklerin aileler arasında değişkenlik gösterdiğini ve bazı ailelerde daha yaygın olabileceğini göstermektedir. Düşük sayıda erken evlilik vakası, belirli ailelerde bu uygulamanın daha az yaygın olduğuna; buna karşın yüksek sayılar, erken yaşta evliliklerin bazı ailelerde sistematik bir şekilde tekrarlandığına ve bu durumun norm hâline gelmiş olabileceğine işaret etmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların aile içerisinde erken evlendirilme oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan kız çocuklarının 11'inin akraba evliliği yapmış olması, toplumsal ve kültürel dinamikler açısından önemli bir bulgudur. Akraba evliliği, geleneksel normlar, ekonomik nedenler ve aile içi bağları koruma amacıyla tercih edilebilmektedir. Ancak bu tür evliliklerin genetik hastalık riskini artırdığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır (Eras, 2023).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Kodu	Ebeveynlerinin Eğitim Durumu		Kendisinin Eğitim Durumu	Kardeş Sayısı	Nişanlanma Yaşı	Evlilik Yaşı	Evlilik Süresi	Çocuk Sayısı	Ailede Erken Evlilik Yapan Kişi Sayısı	Eşi Akraba mı?
	Baba	Anne								
K1	İlkokul	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	6	14	15	24	5	4	Hayır
K2	Ortaokul	Okuma yazma bilmiyor	Ortaokul	5	14	15	14	4	2	Evet
K3	İlkokul	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	13	14	15	25	6	11	Evet
K4	İlkokul	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	11	15	15	23	6	9	Evet
K5	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul	4	15	15	10	3	1	Hayır
K6	Okuryazar	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	9	14	14	20	4	8	Hayır
K7	Ortaokul	İlkokul	İlkokul	7	14	15	14	3	5	Hayır
K8	Okuryazar	Okuryazar	İlkokul	4	15	15	25	3	3	Evet
K9	İlkokul	Okuma yazma bilmiyor	Ortaokul	11	15	15	13	4	1	Evet
K10	İlkokul	Okuryazar	Ortaokul	11	14	15	6	Yok	1	Hayır
K11	Okuryazar	Okuma yazma bilmiyor	İlkokul	10	14	14	19	5	8	Hayır

Tablo 2. Tema-Kategori-Kod

Tema-Kategori	Kodlar
<i>Tema 1: Evlilik Kararı</i>	
Kategori 1: Kendi İsteğimle Evlendim	Kaçtım, seviyordum, zorlayan olmadı
Kategori 2: Ailemin Kararıyla Evlendim	Dedem evlendirdi, bana sormadılar, babam evlendirdi
<i>Tema 2: Evlilik Hakkında Bilgi Sahibi Olma</i>	
Kategori 1: Evlilik Hakkında Bilgim Yoktu	Bilmiyordum, sonradan öğreniyorsun, küçüktüm
Kategori 2: Evliliğin Ne Olduğunu Biliyordum	Biliyordum, kısmen biliyordum
<i>Tema 3: Evlenme Nedenleri</i>	
Kategori 1: Âşık Olma	Seviyordum, âşık oldum
Kategori 2: Aile Baskısı	Ailem zorladı, annem istiyordu, abim istedi
Kategori 3: Zorunluluktan Dolayı Evlenme	Sevmediğim birine vereceklerdi, ailede yaşayan kişi sayısı fazlaydı
Kategori 4: Evde Kalma Korkusu	Evde kaldın baskısı, yaştan geçti
Kategori 5: Başlık Parası	Başlık aldılar, altın aldılar
<i>Tema 4: Evlilikte Yaşanan Sorunlar</i>	
Kategori 1: Geniş Ailede Yaşamak	Kaynanam ile yaşadım, çok kalabalıktık
Kategori 2: Aile İçi Şiddet	Şiddet, tokat, aç kaldım
Kategori 3: Sorumluluğun Artması	Sabah erken uyandım, hayvanlara baktım
Kategori 4: Erken Yaşta Anne Olmak	Anne olmak zor, çok küçükken doğum yaptım
Kategori 5: İşsizlik	Eşim işsizdi, işsizlik
Kategori 6: Aldatma	Aldatıldım, başkasıyla yakaladım
<i>Tema 5: Kadınların Erken Yaşta Evliliğe Bakış Açısı</i>	
Kategori 1: Erken Yaşta Evlilik Bir Sorundur	Sorundur, cinsel istismardır, ölüm demek
Kategori 2: Erken Yaşta Evlilik Bir Sorun Değildir	Sorun değil
Kategori 3: Çocuğumu Erken Yaşta Evlendirmem	Evlendirmem, eğitime devam etsin
Kategori 4: Çocuğumu Erken Yaşta Evlendiririm	Evlendirdim, evlendirmek zorunda kaldım

Tema 1 Evlilik Kararı

Araştırma kapsamında katılımcılara “Evlilik kararınızı kim aldı, size düşünceleriniz soruldu mu?” sorusu yöneltilmiştir. Gelen cevaplar doğrultusunda iki kategori oluşturulmuştur. Tablo 3’te kategorilere ait bilgiler sunulmuştur.

Tablo 3. Evlilik Kararı

Kategoriler	Katılımcılar
Kendi isteğimle evlendim	1, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19
Ailemin kararıyla evlendim	2, 3, 4, 5, 8, 11, 16, 17, 20
Toplam	20

Kategori 1 Kendi İsteğimle Evlendim

Araştırmaya katılan katılımcıların %55’i (11 katılımcı) kendi isteğiyle evlendiğini ifade etmiştir.

K1: Ben kendim evlendim. Beni evliliğe zorlayan olmadı.

K10: Evlenmeye ben karar verdim. Beni zorlayan olmadı.

K14: Ben sevdiğime kaçtım. Nişanlanma olayı falan olmadı kaçtığım için sonradan düğün yaptık.

Türkiye’de çocuk yaşta evlilik yasaklanmasına rağmen (Yaman, 2022: 220) Türk toplumunda resmî nikâh yapılmadan dinî nikâhla evlilik akitlerinin yapıldığı bilinen bir gerçekliktir (Gezer-Tuğrul, 2018: Toker & Korkmaz, 2021). Bu araştırmada kadınların resmî nikâh yapmadan evlilik merasimlerini gerçekleştirdikleri belirlenmiştir. Alıntılardan görüldüğü üzere

katılımcılar evlilik kararını değerlendirirken “kendim evlendim”, “ben karar verdim”, “kaçtım” şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu durum, evlilik kararının tamamen dış etkenlerle belirlenmediğini, bazı kadınların kendi istekleri ve tercihleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak, bu durumun yaygın olmadığını ve birçok kadının erken yaşta evlilik kararında daha az özerk olduğunu göz önünde bulundurmak önemlidir. Ayrıca, ailelerin kızlarının kaçmasını namus meselesi hâline getirerek evlenmelerine izin verdikleri ve bu durumu toplumsal bir baskı ve kontrol aracı olarak kullanabildikleri gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, dinî nikâh yoluyla gerçekleştirilen evlilikler, bazen aileler tarafından bir tür sosyal baskı ve damgalama aracı olarak kullanılabilir.

Kategori 2 Ailemin Kararıyla Evlendim

Araştırmaya katılan katılımcıların %45'i (9 katılımcı) evlilik kararının aileleri tarafından alındığını ve düşüncelerinin sorulmadığını belirtmişlerdir.

K3: Babam bana sormadan beni komşumuza verdi. Bana fikrimi soran olmadı.

K4: Babam ve dayım fikrimi sormadan beni evlendirdiler.

K20: Beni, dedem evlendirdi. Babam dedemi dinlerdi evde onun sözü geçtiği için o da sesini çıkarmadı. Düşüncelerimi soran olmadı.

Örnek alıntılardan da görüldüğü üzere katılımcıların evlilik kararının aileleri tarafından alındığı ve katılımcıların bu süreci “bana sormadan”, “fikrimi sormadan”, “düşüncemi sormadan” şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu durum, birçok kadının evlilik sürecinde özerkliğinin sınırlı olduğunu ve aile baskısının önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Mevcut çalışmalar da çocuk yaşta evlendirilen kadınların evliliklerinin aileleri tarafından ayarlandığı ve kadınların aile kararlarına karşı gelmedikleri tespit edilmiştir (Yaman, 2022: 225). Bu bulgu, çocuk yaşta evliliklerin toplumsal ve ailevi baskılar altında gerçekleştirilebileceğini ve genç kadınların bu süreçte kendilerine ait kararları alma yeteneklerinin kısıtlandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu bulgular, çocuk yaşta evliliklerin toplumsal ve ailevi baskılar altında şekillenebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcıların evlilik kararlarını ailelerinin aldığına dair ifadeleri, bireylerin bu süreçte genellikle kendi istek ve düşüncelerinin göz ardı edildiğini ve aile baskısının belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Evlilik sürecinde özerkliğin sınırlı olması, genç kadınların kendi geleceği hakkında bilinçli ve özgürce kararlar alma yeteneklerinin ciddi şekilde kısıtlandığına işaret etmektedir.

Tema 2 Evlilik Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Katılımcılara “Evlendiğiniz zaman evliliğin ne olduğunu biliyor muydunuz?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplar doğrultusunda iki kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategorilere ait bilgiler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Evlilik Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Kategoriler	Katılımcılar
Evlilik hakkında bilgim yoktu	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 16, 17, 20
Evliliğin ne olduğunu biliyordum	9, 10, 13, 14, 15, 18, 19
Toplam	20

Kategori 1 Evlilik Hakkında Bilgim Yoktu

Araştırmaya katılan katılımcıların %65'i (13 katılımcı) evlendikleri zaman evlilik hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir.

K2: Kesinlikle bilmiyordum. Aklım ermiyordu. Evlendiğim günden sonraki gün eve dönmek istedim artık senin evin burası dediler. Sorumluluk sahibi oluyorsunuz daha siz sorumluluğun ne olduğunu bilmeden.

K11: Daha çok küçüktüm. Evlilik ne onu bilmiyordum. Evlendim bir hafta sonra eve dönmek istedim senin evin burası dediler.

K16: Evliliğin ne olduğunu bilmiyordum ki. Liseye hazırlanıyordum. Okula gideceğimi hayal ediyordum.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar “bilmiyordum”, “aklım ermiyordu”, “küçüktüm” şeklinde belirtmişlerdir. Bu bulgu, katılımcıların evlilik deneyimine ilişkin bilgi, olgunluk veya hazırlık eksikliği yaşadıklarını göstermektedir. Çocuk yaşta

evlenenlerin bu konuda bilgi eksikliği yaşaması, onların evliliğin getirdiği sorumluluklar, haklar ve yükümlülükler hakkında tam bir anlayışa sahip olmadığını göstermektedir. Bu durum, çocuk yaşta evliliğin genç bireylerin karar verme yetilerini ve hayat deneyimlerini yeterince geliştirmeden gerçekleştiğini göstermektedir. Evlilik sürecinin karmaşıklığı ve gerektirdiği olgunluk, genellikle yaş ve deneyimle birlikte gelişmektedir. Dolayısıyla, çocuk yaşta evlenen bireyler, evliliğin getirdiği sorumluluklar ve zorluklar hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan, bu sürece dâhil olmaktadır.

Kategori 2 Evliliğin Ne Olduğunu Biliyordum

Araştırmaya katılan katılımcıların %35'i (7 katılımcı) evliliğin ne olduğunu bildiklerini ifade etmişlerdir.

K18: Evliliği biliyordum ama bu kadar zor olduğunu bilmiyordum.

K19: Ablalarım da erken evlendiler bende evliliğin güzel olduğunu düşünüp evlendim. Yani evliliğin ne olduğunu çok iyi biliyordum. Ama bu kadar zorlanacağımı bilmiyordum.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar evlilik hakkındaki görüşlerini “biliyordum”, “çok iyi biliyordum” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum, bireylerin evlilik konusunda olgunluk seviyelerine ve bilgi düzeylerine güvendiklerini işaret etmektedir. Bu bulgular, bazı bireylerin evliliğin temel unsurlarını bildiklerini, ancak evliliğin getirdiği zorluklar ve sorumluluklar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını veya bu zorlukları yeterince öngöremediklerini işaret etmektedir. Katılımcıların evliliği olumlu bir biçimde algılaması, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden edindikleri deneyimler ile toplumsal normların etkisiyle şekillenmiştir. Örneğin, bazı katılımcıların ablalarının erken yaşta evlenmiş olmaları, evliliğin genel olarak olumlu bir deneyim olduğu yönündeki inançlarını pekiştirmiştir. Ancak, bireylerin kendi evlilik deneyimleri, bu idealize edilmiş beklentilerin gerisinde kalmış ve evlilik sürecine ilişkin gerçeklikle yüzleşmelerine neden olmuştur. Bu durum, erken yaşta evliliğin bireyler üzerindeki psikososyal etkilerini ve evlilik kurumuna dair algının zamanla nasıl değişebildiğini göstermektedir. Kişilerin aile içinde gözlemledikleri evlilikler, onların evliliğe dair beklentilerini şekillendirse de, bireysel deneyimler çoğu zaman bu beklentilerle örtüşmemekte ve evliliğin getirdiği sorumluluklar, ekonomik koşullar ve kişisel uyum gibi faktörler süreci daha karmaşık hale getirebilmektedir.

Tema 3: Evlenme Nedenleri

Katılımcılara “Sizi evlenmeye iten nedenler nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplar doğrultusunda beş kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategorilere ait bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Evlenme Nedenleri

Kategoriler	Katılımcılar
Âşık olma	10, 12, 13, 15, 18
Aile Baskısı	2, 5, 11, 16, 20
Zorunluluktan dolayı evlenme	1, 14, 17, 19
Evde kalma korkusu	3, 7, 8
Başlık parası	4, 6, 9
Toplam	20

Kategori 1 Âşık Olma

Araştırmaya katılan katılımcıların %25'i (5 katılımcı) âşık oldukları için evlendiklerini belirtmişlerdir.

K12: Çok sevdim âşık oldum evlendim.

K18: Âşık oldum. Ailemin beni vermeyeceğini biliyordum o yüzden kaçtım.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar evlenme nedenlerini “âşık oldum”, “sevdim” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, katılımcıların küçük yaşta evlenme nedenlerini belirtirken duygusal bağlamı vurgulamaktadır. “Âşık oldum”, “sevdim” gibi ifadeler, bazı gençlerin evlilik kararını duygusal yakınlık ve bağlılık hisleriyle aldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda, erken yaşta evliliklerin bazen duygusal bağlarla ve kişisel hislerle motive edildiği, bireylerin bu kararları alırken genellikle duygusal dürtülerle hareket ettikleri göstermektedir. Ancak, evliliğin getirdiği sorumluluklar ve zorluklar, duygusal bağların ötesinde, daha kapsamlı ve bilinçli bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Kategori 2 Aile Baskısı

Araştırmaya katılan katılımcıların %25'i (5 katılımcı) aile baskısından dolayı evlendiklerini belirtmişlerdir.

K5: Beni evlenmeye iten neden üvey abimdi onun zoruyla onun istediği kişi ile evlendim.

K20: Aile baskısı yüzünden evlendim. Babam dedemi dinledi ve beni evlendirdi.

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere evlenme nedenlerini “zorla”, “aile baskısı” yüzünden evlendiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, evlilik kararının bazı kadınlar için kişisel tercihlerden ziyade toplumsal veya ailevi beklentilere bağlı olarak alındığını ve bu nedenle evliliğin bazı durumlarda bireyin istekleriyle uyumlu olmadığını işaret etmektedir. Aile baskısı ve zorlamanın etkisi, evlilik kararlarının çoğu zaman bireylerin kendi özgür iradeleriyle değil, sosyal ve kültürel normlarla belirlendiğini ortaya koymaktadır. Bu tür dışsal etkiler, bireylerin evlilik sürecinde daha az özerklik sahibi olmalarına ve kararlarını ailelerinin ve toplumun beklentilerine göre şekillendirmelerine neden olmaktadır.

Kategori 3 Zorunluluktan Dolayı Evlenme

Araştırmaya katılan katılımcıların %20'si (4 katılımcı) zorunluluktan dolayı evlendiklerini belirtmişlerdir.

K1: Babam kendi kardeşinin oğluna verecekti. Ben onunla evlenmemek için başkasıyla evlendim.

K14: Beni sevmediğim bir adamla evlendireceklerdi. Sevmediğim bir adamla ömür boyu yaşamaktansa tanıdığım ve o zaman sevdiğimi düşündüğüm akrabama kaçtım.

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere evlenme nedenlerini “kardeşinin oğluna vereceklerdi”, “kaçtım” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum, bazı kadınların evlilik kararlarının kendilerinin isteği veya duygusal bağlamı yerine dış etkenlerden kaynaklandığını ve bu nedenle evliliğin özgür iradeyle alınan bir karar olmadığını işaret etmektedir. Bu bağlamda, evliliklerin genellikle toplumsal ve ailevi baskıların etkisi altında şekillendiği, kişisel tercihlerin ve duygusal bağlamların ön planda olmadığı bir ortamda gerçekleştiği söylenebilir. Bu durum, bireylerin evlilik kararlarını kendi özgür iradeleri ve istekleri doğrultusunda almakta zorluk yaşadıklarını ve evliliğin genellikle dışsal zorlamalar ve toplumsal normlar tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Kategori 4 Evde Kalma Korkusu

Araştırmaya katılan katılımcıların %15'i (3 katılımcı) evde kalma korkusundan dolayı evlendiklerini belirtmişlerdir.

K7: Evde kalma korkusu. Arkadaşlarım evlendiler ben de onlara bakıp evlenmek istedim.

K8: Burada erken evlenmek bir moda. Yoksa evde kaldın baskısı yapıyorlar. Okul okumadıysan eğitime devam etmiyorsan evlenmek zorundasın.

Alıntılardan anlaşıldığı üzere, katılımcılar evlenme nedenlerini “evde kalmak” ve “evlenmek zorunda hissetmek” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, toplumsal normların ve beklentilerin evlenme kararları üzerindeki etkisini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin ve beklentilerinin kadınların yaşam kararları üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Çünkü “Evde kalmak” ifadesi, toplumsal cinsiyet rolleri ve geleneksel normların bireyler üzerinde yarattığı baskıyı vurgulamaktadır. Toplumda evlenmemek genellikle olumsuz bir damgalama ve sosyal dışlanma ile ilişkilendirildiğinden, bu tür bir ifade, bireylerin evlilik kararlarını toplumsal beklentilere uyum sağlama zorunluluğundan kaynaklandığını göstermektedir.

Kategori 5 Başlık Parası

Araştırmaya katılan katılımcıların %15'i (3 katılımcı) ailelerinin onları başlık parası yüzünden evlendirdiklerini belirtmişlerdir.

K4: Beni evlendirirken başlık parası aldılar başlık parası demek hem aileden bir kişinin eksilmesi hem de aileye gelir sağlaması anlamına gelmektedir. Bizim ailemizin maddi durumu iyi değildi.

K6: Bizim köyde kız çocukları evlendirildiği zaman başlık parası alınır. Babam beni verince başlık parası aldı. Yani aslında beni evlenmeye iten neden başlık parası.

Başlık parası, bazı toplumlarda erkeğin ailesinin gelin için ödediği bir tür tazminat veya ödemeleri ifade etmektedir. Bu

durumda, erken yaşta alınan evlilik kararlarının sadece duygusal veya kişisel nedenlerle alınmadığı, aynı zamanda ailenin maddi çıkarlarının da gözetildiği anlaşılmaktadır. Başlık parasının varlığı, evliliklerin bazen ekonomik bir yükümlülük ve finansal kazanç olarak değerlendirilebileceğini ve bu tür ekonomik faktörlerin evlilik kararları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Tema 5: Evlilikte Yaşanan Sorunlar

Katılımcılara “Evliliğiniz boyunca yaşamış olduğunuz sıkıntılar nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplar doğrultusunda altı kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategorilere ait bilgiler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Evlilikte Yaşanan Sorunlar

Kategoriler	Katılımcılar
Geniş Ailede Yaşamak	1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 20
Aile İçi Şiddet	2, 4, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 20
Sorumluluğun Artması	1, 3, 5, 6, 7, 20
Erken Yaşta Anne Olmak	7, 11, 12, 17
İşsizlik	7, 11, 18, 20
Aldatma	16, 17, 19
Toplam	42

Kategori 1 Geniş Ailede Yaşamak

Araştırmaya katılan katılımcıların %75’i (15 katılımcı) geniş ailede yaşamının büyük bir sorun olduğunu belirtmişlerdir.

K1: Küçük yaşta evlenince kaynana ile oturmak zorunda kalıyorsun. O seni yetiştiriyor. Evlendikten sonra sabah 7 de uyanmaya başladık. Daha önce ev temizliği yapmamama rağmen artık koskoca bir evin temizliği benim omzuma yüklendi. 10 yıl onlarla birlikte yaşadıktan sonra kendi evime çıktım.

K8: Evlendiğimde sanki ben zorla o eve verilmişim gibi davrandılar. Ben sadece hizmetçi idim. Gece en geç sen uyursun ve sabah en erken sen uyanırsın. Kaynana ve kayınbaban senin her şeyindir. Onlara hizmet etmek için evlenirsin. Köy hayatında her işi sen yaparsın. Evde biri iş yaptığı zaman ayıp karşılanırdı çünkü gelin olarak o işi senin yapman gerekir. Yemek içmek ise apayrı bir sorundur.

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar evlendikten sonra yaşamış oldukları sorunu “geniş ailede”, “kaynana ile oturmak” şeklinde açıklamışlardır. Geniş aile yaşamı, bazı kültürlerde yaygın olan bir yaşam tarzıdır ve evlilik sonrası bu durum bazı uyum zorluklarına neden olmaktadır. Özellikle, kaynana ile birlikte yaşamak, evlilik sonrası bireyler arasında çatışmalara veya uyumsuzluklara neden olabilecek potansiyel bir stres kaynağı olabilmektedir. Araştırmalarda, kaynana-gelin anlaşmazlığının en belirgin sebebinin esas olarak ataerkil yapıda yaşanan iktidar çatışması ve kadınların elde ettikleri konumları olduğu bulunmuştur (Korkmaz, 2022).

Kategori 2 Aile İçi Şiddet

Araştırmaya katılan katılımcıların %50’i (10 katılımcı) aile içi şiddetin sorun olduğunu belirtmişlerdir.

K11: Küçük yaşlarda dayakla tanıştım. Fiziksel şiddete çok uğradım. Şiddeti sadece eşimden değil babası ve eşimin kardeşinden de gördüm.

K20: Aile içi şiddet daha ilk günden başladı. Kadını katlanmak zorundayız.

Örnek alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar evlendikten sonra yaşamış oldukları sorunu “şiddet”, “fiziksel şiddet” şeklinde açıklamışlardır. Şiddet, fiziksel, duygusal, cinsel veya ekonomik şekillerde ortaya çıkabilir. Bu tür şiddet, mağdurun fiziksel ve duygusal sağlığını ciddi şekilde etkilemekte ve aynı zamanda evlilik ilişkisindeki güveni ve bağın zedelenmesine neden olmaktadır. Mevcut araştırmalar çocuk gelinlerin, daha sonra evlenen akranlarıyla karşılaştırıldığında, aile içi fiziksel ve cinsel şiddete daha fazla maruz kaldıklarını göstermektedir (Yaman, 2022:232; Amoah vd., 2021; McFarlane vd., 2016). Muş’un Malazgirt ilçesinde yapılan yakın tarihli bir çalışmada da kadınların erken yaşta evlendirildiği ve aile içi şiddete maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Gülen & Gülen, 2022).

Kategori 3 Sorumluluğun Artması

Araştırmaya katılan katılımcıların %30'u (6 katılımcı) erken yaşta evliliğin sorumluluklarını arttırdığını belirtmişlerdir.

K3: Evlendikten sonra birçok ev işi yapmaya başladım. Sabah herkesten erken kalkar ilk önce hayvanlara bakardım. Hayvanların yemini verdikten sonra ev işlerini yapmaya başladım. En zorlandığım iş ise tandırda ekmek pişirmek oldu. O işi daha önce yapmamıştım. Defalarca elimi yaktım. Ama babamın evi ile evlendiğim ev aynı köyde olduğu için dedikodu olmasın diye her işi yapıyordum.

K5: Evlendiğimde bir sürü sorumluluk yüklendim. Yemek yapmak zorundaydım ama bilmiyordum. Ütü yapmak zorundaydım ama bilmiyordum. Kaynanam bunları bana tek tek öğretti. Eşime hizmet etmem gerektiğini her defasında bana hatırlattılar.

Katılımcılar evlilik sorunlarını “sorumluluğum arttı” şeklinde açıklamışlardır. Bu ifade, evlilik sonrası yaşanan sorunların bir kısmının, çiftlerin yeni sorumluluklarını ve hayatlarında yapılan değişiklikleri idare etme becerisiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Ancak, bu tür sorunlar yalnızca bireysel uyum süreciyle değil, aynı zamanda evlilikte var olan toplumsal ve yapısal eşitsizliklerle de ilişkilidir. Eşitsiz bir evlilik dinamiği içerisinde, karşılıklı anlayış ve sağlıklı iletişim kurmaktan ziyade, mevcut güç hiyerarşisinin kadınlar üzerindeki etkisine odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda, kadınların evlilik içindeki konumları, toplumsal normlar ve ataerkil yapı tarafından şekillendirilmekte; dolayısıyla, ilişkilerde karşılıklı uyumdan çok, güç ilişkileri ve kadınların ikincil konumlandırılması ön plana çıkmaktadır.

Kategori 4 Erken Yaşta Anne Olmak

Araştırmaya katılan katılımcıların %20'si (4 katılımcı) erken yaşta anne olmanın sorun olduğunu belirtmişlerdir.

K12: Evlenince hemen çocuğum oldu. Yani 16 yaşında anne oldum. Bu beni çok zorladı.

K17: Ben çocuk doğurmak için evlendirilmişim. İlk yıl hemen hamile kalıp çocuk anne oldum. Doğumlarımı hep evde yaptım. Hastaneye götürülmezdim.

Alıntılardan görüldüğü üzere, katılımcılar evlilik sorunlarını erken yaşta anne olmak “hemen çocuğum oldu”, “ilk yıl hamile kaldım” şeklinde açıklamışlardır. Bu ifadeler, erken yaşta evlenen kadınların, evlilik sonrasında anne olmalarının yaşamlarında bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. Bu durum, kadınlar açısından bir dizi zorluğu beraberinde getirebilir. Bunlar arasında maddi sorumlulukların artması, eğitim ve kişisel gelişim fırsatlarının kısıtlanması ve sosyal izolasyon gibi faktörler yer alabilir. Kadınların erken yaşta anne olmaları, yalnızca bireysel zorluklar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine ve kadınların bağımlı bir konumda tutulmasına da neden olmaktadır. Nitekim, Yaman (2022: 232), kadınların erken yaşta anne olmalarını, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin meşrulaştırılması olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde çocuk gelinlerle yapılan araştırmalarda erken yaşta anne oldukları ve bunun bir sorun olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir (Gezer-Tuğrul, 2018). Çocuk gelinlerin bedensel ve duygusal olarak henüz olgunlaşmamış olmaları, hamilelik ve doğum sürecinde yaşayabilecekleri sağlık sorunlarını artmasına neden olmaktadır.

Kategori 5 İşsizlik

Araştırmaya katılan katılımcıların %20'si (4 katılımcı) işsizliğin evlilikte sorunlara neden olduğunu belirtmişlerdir.

K7: Kocamın işsiz olması ayrı bir sorundu. Para kazanmak için kocam şehir dışında çalışmaya giderdi. Ben onun ailesine hizmet eden bir hizmetçiydim.

K18: En büyük sıkıntı eşimin işsiz olması. İş olmayınca aile içi geçimsizlik artıyor. Her gün tartışma ile geçiyor.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar evlilik sorunlarını “işsizlik” şeklinde açıklamışlardır. İşsizlik, genç evli çiftlerin yaşamını ciddi şekilde etkileyebilecek önemli bir sorundur. İşsizlik durumunda, gelir kaybı, maddi zorluklar, gelecek endişeleri ve özsaygıda azalma gibi bir dizi sorun ortaya çıkarak, aile dinamiklerini ve ilişkileri derinden etkileyebilir.

Kategori 6 Aldatma

Araştırmaya katılan katılımcıların %15'i (3 katılımcı) eşleri tarafından aldatılmanın sorun olduğunu belirtmişlerdir.

K17: Eşim beni sürekli aldatıyor ama erkek olduğu için normal karşılanıyor. Benim bu konuyu kapatıp evde oturmam

gerektiği sürekli söyleniyor.

K19: Aldatıldım. Onun beni aldatıldığını aileme söyleyince olsun o sana geri dönecek dediler.

Katılımcılar evlilik sorunlarını “aldatılmak” şeklinde açıklamışlardır. Aldatılma, birçok evlilik için ciddi bir güven kaybına ve duygusal yıkıma yol açabilen önemli bir sorundur. Bir eşin diğerini aldatması, evlilik ilişkisinde derin bir kırılma yaratabilir ve çiftler arasında büyük bir güven sorunun oluşmasına neden olabilir. Ancak, toplumsal yapı, aldatmaya eşit bir tepki vermemekte, kadın ve erkek açısından farklı değerlendirmeler yapmaktadır. Özellikle erkek açısından, toplum, erkeğe gayri meşru ilişkiler konusunda daha fazla hoşgörü tanımakta ve aldatma eylemini görmezden gelmektedir (Korkmaz, 2022). Ataerkil zihniyetin bir sonucu olarak, erkeğin aldatması erkekliğin bir göstergesi olarak kabul edilmekte ve ona cinsel özgürlük tanınmaktadır. Bu durum, “erkek aldatır” anlayışıyla meşrulaştırılarak, erkek için bir otorite göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Korkmaz, 2022).

Tema 6: Kadınların Erken Yaşta Evliliğe Bakış Açısı

Katılımcılara “Erken evliliğin bir sorun olduğunu düşünüyor musunuz?” ve “Siz, çocuğunuzu erken yaşta evlendirmeyi düşünüyor musunuz?” soruları yöneltmiş gelen cevaplar doğrultusunda dört kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategorilere ait bilgiler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Kadınların Erken Yaşta Evliliğe Bakış Açısı

Kategoriler	Katılımcılar
Erken Yaşta Evlilik Bir Sorundur	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
Erken Yaşta Evlilik Bir Sorun Değil	3, 13
Çocuğumu erken yaşta evlendirmem	2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
Çocuğumu erken yaşta evlendiririm	1, 4, 13
Toplam	40

Kategori 1 Erken Yaşta Evlilik Bir Sorundur

Araştırmaya katılan katılımcıların %90’ı (18 katılımcı) erken evliliğin sorun olduğunu belirtmişlerdir.

K9: Erken evlilik sorun tabi. İlk gece cinsel ilişki sırasında sorun yaşadım hastaneye kaldırdılar. İlk üç ay sonra eşime olan görevleri yerine getirebildim. Sadece cinsellik değil her şey sorun. Oyun oynaman gereken yaşta ev işlerini öğreniyorsun.

K11: Kız çocuğunun ölmesi demek. Erken yaşta evlilik çok büyük sorunların daha küçük yaşta başlaması demektir.

K18: Sevdiğinle evlensen bile çocuk yaşta evliliğin sorun olduğunu çok iyi biliyorum. Yaşayarak öğrendim.

Katılımcılar erken evliliğin “sorun olduğunu”, “kız çocuğunun ölmesi” şeklinde açıklamışlardır. Erken yaşta yapılan evlilikler, birçok riski beraberinde getirebilir ve genç kadınların sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel haklarını ihlal edilmesine neden olabilir. Bu bulgu, toplumun erken evliliklere karşı tutumunu değiştirmek ve bu konuda yasal/toplumsal düzenlemeler yapmak, genç kızların haklarını korumak ve sağlıklı bir gelecekleri için destek olmak açısından önemlidir.

Kategori 2 Erken Yaşta Evlilik Bir Sorun Değil

Araştırmaya katılan katılımcıların %10’u (2 katılımcı) ise erken evliliğin bir sorun olmadığını belirtmişlerdir.

K3: Erken evliliğin sorun olduğunu düşünmüyorum. Önemli olan evlilik yaşı değil evlendiğin kişi ve onun ailesidir.

K13: Benim yaşımda evlenmek sorun değil diye düşünüyorum. Evlendiğin zaman kendi evinde olursan sorun olmaz.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar erken evliliğin bir “sorun olmadığını” belirtmişlerdir. Bu ifadeler, katılımcılar arasında erken evliliğin bir sorun olmadığına dair bir görüşün bulunduğunu gösteriyor olsa da bu durumun tüm katılımcılar arasında genel bir kabul gördüğünü göstermez. %10'luk bir kesim tarafından dile getirilmiş olması, erken evliliklerin bir sorun olmadığına dair yaygın bir görüşün olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Kategori 3 Çocuğumu Erken Yaşta Evlendirmem

Araştırmaya katılan katılımcıların %85’i (17 katılımcı) çocuklarını erken yaşta evlendirmeyeceklerini ifade etmişlerdir.

K8: Ben çocuğumu erken evlendirmedim. Eşim istemesine rağmen ben karşı çıktım. Evde kalmış sözüne baskısı yaşamaması için okuttum.

K19: Kızlarım var onları erken evlendirmem. Eğitimlerine devam etmeleri için elimden geleni yapacağım. K20: Çocuğumu erken evlendirmem. Bunun için elimden geleni yaparım. Çocuklarıma yaşadığım hayatı her zaman anlatıyorum. Eğitimlerine devam etmelerini istiyorum.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar çocuklarının erken yaşta evlendirilmelerine “karşı çıktım”, “evlendirmem” şeklinde açıklamışlardır. Katılımcıların çoğunluğunun erken evliliklerin gençlerin yaşamında olumsuz etkilere neden olduğunu ve genellikle kabul edilemez olduğunu düşündüğünü göstermesi açısından bu bulgu önemlidir. Erken yaşta evlenen kadınların kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesine karşı çıkması, gençlerin daha sağlıklı ve güvende bir ortamda büyümelerine olanak sağlamaktadır.

Kategori 4 Çocuğumu Erken Yaşta Evlendiririm

Araştırmaya katılan katılımcıların %15’i (3 katılımcı) çocuklarını erken yaşta evlendirebileceklerini ve evlendirmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

K1: Kendi kızımı erken evlendirmek zorunda kaldım. Kendi kaderimin aynısını kızım yaşadı. Babası kardeşinin oğluna vermek istedi ben onunla evlenmemesi için erken yaşta evlendirmek zorunda kaldım. Şimdi benim yaşadığım durumun aynısını kızım yaşıyor. Ben evlendirmeseydim ve kızımı kaçıracaklardı bu sefer suçlu ben olurdum. Kendimi kurtarmak için onu erken yaşta evlendirmek zorunda kaldım. Kızım okulda başarıyla ve eğitimine devam ederken ben onu evlendirmek zorunda kaldım.

K13: Çocuklarımla eğitimine devam etmelerini istiyorum. Ama evlenmek isterlerse karşı çıkmam.

Alıntılardan görüldüğü üzere katılımcılar çocuklarının erken yaşta evlendirilmelerine “karşı çıkmam”, “evlendirdim” şeklinde açıklamışlardır. Çocukların erken yaşta evlendirilmesinin genellikle olumsuz sonuçlar doğurabileceği ve gençlerin haklarını ihlal edebileceği gerçeği göz önüne alındığında, bu oranın düşük olması olumlu bir göstergedir. Toplumda bu konuda farkındalığın artırılması ve erken evliliklerin önlenmesi için çeşitli önlemlerin alınması önemlidir.

Tartışma ve Sonuç

Çocuk gelin kavramı, ailenin kararı ile 18 yaşından önce evlendirilen ve çocukluk döneminde kendilerine kadınlık rolü giydirilmiş kız çocukları için kullanılan yaygın bir tanımdır. Bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilen çocuk gelin uygulamaların önlenmesi ve çocuk haklarının korunması için ulusal ve uluslararası düzeyde alınan yasal düzenlemelerin ve politika önlemlerinin yeterli olmadığı istatistiki verilerden anlaşılmaktadır.

Bu araştırma sonucunda çocuk yaşta evlenen/evlendirilen kız çocuklarının ve ailelerinin eğitim düzeylerinin düşük olduğu, kardeş sayılarının ve aile içerisinde erken yaşta evlilik yapanların sayısının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmalarda çocukların erken evliliğe zorlanması ya da kaçış yolu olarak bu evlilikleri seçmesi de eğitim seviyesinin düşük olmasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Yıldız &, Poyraz, 2020). Bireylerin eğitim düzeylerinin düşük olması, bilgiye erişimlerini ve toplumsal normlara karşı daha eleştirel bir bakış açısına sahip olmalarını kısıtlamaktadır. Eğitim eksikliği, hem bireylerin hem de ailelerinin çocuk yaşta evliliklerin olumsuz sonuçlarını tanımalarını ve bu durumu önlemek için gerekli adımları atmaları konusunda bilgi sahibi olmalarını engelleyebilir.

Araştırma sonucunda kadınlar ailenin rızasının alarak kendi istekleri veya ailelerinin aldığı kararlar doğrultusunda dinî nikâh ile evlendikleri/evlendirildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, çocuk yaşta evlenen veya evlendirilen kadınların, evlilik kararlarında genellikle toplumsal ve ailevi etkenlerin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Dinî nikâh ile yapılan evlilikler, resmî hukuki süreçlerden ziyade dinî normlar ve toplumsal geleneklerle şekillendirildiğinden, bu tür evlilikler genellikle toplumsal ve kültürel normlarla daha uyumlu hale gelmektedir. Ancak, bu durum, çocuk yaşta evlenen kadınların resmî yasal korumalardan yoksun kalmalarına ve haklarının yeterince korunmamasına neden olmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, erken yaşta evlenen/evlendirilen kadınların evlilik konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Bu durum, genç kadınların evlilik öncesinde veya evlilik sürecinde gerekli bilgilendirme ve eğitimden yeterince yararlanamadıklarını göstermektedir. Genellikle eğitim eksikliği, toplumsal baskılar, kültürel normlar veya ekonomik zorluklar gibi faktörler, bu kadınların evlilik hakkında bilgi sahibi olmalarını engelleyebilir. Bu bulgu kız

çocuklarının güçlendirilmesi için eğitimlerinin desteklenmesi ve evlilik öncesinde bilgilendirme programlarının artırılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu tür önlemler, genç kızların evlilik kararlarını bilinçli bir şekilde alabilmelerini sağlayarak, evliliklerinin olumsuz etkilerini en aza indirmeye yardımcı olabilir.

Bu araştırma erken yaşta evlenen/evlendirilen kadınların âşık olma, aile baskısı, zorunluluktan dolayı, evde kalma korkusu, ailelerinin başlık parası alması gibi nedenlerden dolayı evlendikleri/evlendirildiklerini göstermektedir. Balıkesir’de yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Anık & Barlin, 2017).

Kendi istekleri ile evlendiklerini söyleyen kadınların ise aile/toplumsal baskı yüzünden evlendikleri/evlendirildikleri anlaşılmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde, eğitim olanaklarının sınırlı olması ve geleneksel normların baskın olması ve aile baskısı genç kızların evlilik algısını etkileyebilmektedir (Duran vd., 2022). Ekonomik zorluklar ve evde yaşayan bireylerin sayısının fazla olması, genç kızların erken yaşta evlendirilmesinin bir diğer nedenidir. Benzer araştırmalar da yoksul ailelerde kız çocuklarının başlık parası yüzünden evlendirildiğini göstermektedir (Çetin, 2020).

Bu araştırmanın bulguları çocuk yaşta kız çocuklarının evlenmesinin arkasındaki karmaşık toplumsal ilişkileri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini anlamaya yardımcı olması açısından önemlidir. Nitekim çocuk yaşta evliliğin birçok farklı faktör bir araya gelerek bu evlilikleri teşvik ettiği ve kimi zaman kız çocuklarını zorladığı görülmektedir. Dolayısıyla, çocuk yaşta evliliklerle mücadele etmek için çok yönlü bir yaklaşım benimsenmelidir.

Araştırma sonucunda, katılımcılar evlendikten sonra aile içerisinde yaşamış oldukları sorunları geniş ailede yaşamak, aile içi şiddet, sorumluluğun artması, erken yaşta anne olmak, işsizlik ve aldatma şeklinde ifade etmişlerdir. Türkiye’de özellikle kırsal alanda hala geniş aile tipinin varlığı devam etmektedir (Korkmaz, 2022). Bu ailelerde kadınlar evlendikten sonra eşleri, eşlerinin ebeveynleri ve diğer aile üyeleriyle birlikte yaşamamaktadırlar. Bu durum kadınların yeniden üretim faaliyetleri ve bakım gibi ev içi yükünü artırmaktadır. Erken yaşta evlenen kadınların karşılaştıkları sorunlar arasında aile içi şiddet öne çıkmaktadır. Bu araştırmada aile içi şiddetin sadece eşleri tarafından yapılmadığı diğer aile bireylerinin de kadınlara şiddet uyguladığı ifade edilmiştir. Erken yaşta annelik bu şiddetin bir diğer biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Kadınların karşılaştığı bir diğer önemli sorun, eşleri tarafından aldatılmalarıdır. Bu durum, evlilik içindeki güven ve sadakat kavramlarının zedelenmesine yol açmakta ve kadınların psikolojik, sosyal ve ekonomik refahını olumsuz etkilemektedir. Eşler arasındaki bu tür ihanet, kadınların duygusal ve zihinsel sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratırken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve güç dinamikleri açısından da derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgular, erken yaşta evliliklerin çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ve bu durumun genç kadınların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre, erken yaşta evlenen kadınlar, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesine karşı olduklarını ve kendi çocuklarını erken yaşta evlendirmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu durum, erken yaşta evlenen kadınların bu deneyimi yaşamamanın olumsuz etkilerini deneyimledikten sonra, benzer bir durumun hem kendi çocuklarına hem de diğer çocuklara yaşatılmasını istemediklerini göstermektedir. Görüşülen kadınların bu tutumu, çocuk gelin uygulamalarının yaygınlığını azaltmak ve çocukların haklarını korumak için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu tutum, toplumsal farkındalığı artırabilir ve çocuk gelin uygulamalarının sona erdirilmesi için oluşturulacak olan sosyal politikalara önemli bir destek sağlayabilir.

Kaynaklar

- Akıntürk, T. & Ateş Karaman, D. (2013). *Medeni Hukuk*. Beta Yayınları.
- Aktoprak, M., & Gül, S. (2023). "Rüşet Değil Yaş Meselesi: Erken Yaşta Evlilikler ve Üreme Sağlığı Sorunları". *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 162-173.
- Amoah, H. A., Tenkorang, E. Y., & Dold, P. (2021). "Experiences of intimate partner violence against women who married as child brides in Ghana". *Journal of family violence*, 36, 455-466. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00168-y>
- Anık M., & Barlin, R. (2017). "Türkiye’de Çocuk Gelinler Sorunu: Balıkesir Örneği". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 1827-1841. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/337894>
- Aydemir, E. (2011). "Evlilik mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler". *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Rapor No: 11-08.
- Azevedo, W. F. D., Diniz, M. B., Fonseca, E. S. V. B. D., Azevedo, L. M. R. D., & Evangelista, C. B. (2015). "Complications in adolescent pregnancy: systematic review of the literature". *Einstein (Sao Paulo)*, 13 (4), 618-626. <https://doi.org/10.1590/S1679-45082015RW3127>
- Azimi, K. (2020). "The Trend of Girl Child Marriage in Iran Based on National Census Data". *Sexual and reproductive health matters*, 28 (1), 1820655. <https://doi.org/10.1080/26410397.2020.1820655>
- Beauvoir, S. (1949). *The Second Sex*. Vintage Books.
- Berg, B.L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Çev. Editörü: Asım Arı), Eğitim Yayınevi.
- Bozorgi-Saran, S., & Khodabakhshi-Koolaei, A. (2023). "Child bride, a story that never ends: A look at experiences of Iranian" women. *International Social Work*, 66 (5), 1497-1512. <https://doi.org/10.1177/00208728211066830>
- Coşkun, E. (2022). "Türkiye’nin İnsan Ticareti ile Mücadelesinde Kör Noktalar", E. Coşkun, S. Kaşka ve L. Williams (Ed). *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye’de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* (ss. 181-202). Bağlam Yayınları.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Editörü: S.B. Demir ve M. Bütün). Siyasal Yayın Dağıtım.
- Creswell, J.W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev. Yüksek Dede). Eğitim Kitab.
- Çetin, M. (2020). "Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelin Kavramı". *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (5), 107-122. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1162813>
- Dağ, H., Yetim, A., Altıkardeşler, Ö. K., & Törün, S. H. (2021). "A Child Abuse: Marriage at Childhood Age". *Turkish archives of pediatrics*, 56 (6), 548. DOI: [10.5152/TurkArchPediatri.2021.21093](https://doi.org/10.5152/TurkArchPediatri.2021.21093)
- Duran, H., Gursoy, I. N., Kumcagiz, H. (2022). "Evli Kadınlardan Göz Ardı Edinilen Çocuk Yaşta Evliliklere İlişkin Perspektifler: Nitel Bir Çalışma". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 25, 31-48. <https://doi.org/10.26650/iukad.2022.1140061>
- Durdu, Z., & Yelboğa, Y. (2016). "Türkiye’de Çocuk Gelinler Üzerine Bir Araştırma: Mersin Örneği". *Journal of International Social Research*, 9 (44), 800-807.
- Eras, N. (2023). "Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Dönem 3 Öğrencilerinin Akraba Evliliği Ve Talasemi Hastalığı Arasındaki İlişki Konusunda Bilgi Ve Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi". *Atlas Journal of Medicine*, 4 (10), 81-86. <https://doi.org/10.54270/atljm.2024.57>
- Erdoğan, D. (2014). "Türkiye’de Çocuk Gelinler Sorunu". *Nesne Psikoloji Dergisi*, 2 (3), 27-38.
- Erkılıç, Ç. M., & Piyal, B. (2022). "Çocuk yaşta erken ve zorla yapılan evlilikler". *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 16 (3), 632-638.
- Flick, U. (2007). *Managing Quality in Qualitative Research*. Sage Publication.
- Fusch, P. I., & Ness, L. R. (2015). "Are We There Yet? Data Saturation in Qualitative Research". *The Qualitative Report*, 20 (9), 1408-1416. <https://scholarworks.waldenu.edu/facpubs/455>
- Gezer-Tuğrul, Y. (2018). "Erken Yaşta Evlendirilen Kadınların Evlilik Süreçleri, Deneyimleri ve Sonraki Yaşamları Üzerine Nitel Bir Çalışma". *Sosyoloji Notları*, 2 (1), 2-38. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/494437>
- Gülen, Y., & Gülen, S. (2022). "Çocuk Gelin ve Kadına Şiddet Durumunun İncelenmesi (Malazgirt Örneği)". *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5 (10), 331-341. <https://doi.org/10.35235/uicd.1129178>
- John, N. A., Edmeades, J., Murithi, L., & Barre, I. (2019). "Child Marriage and Relationship Quality in Ethiopia". *Culture, Health & Sexuality*, 21 (8), 853-866. <https://doi.org/10.1080/13691058.2018.1520919>
- Karataş, Z. (2017). "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 68-86.
- Kaynak Malatyalı, M. (2014). "Türkiye’de ‘Çocuk Gelin’ Sorunu". *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 2 (03), 27-38. <https://doi.org/10.7816/nesne-02-03-03>
- Kıran, E. (2017). "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türkiye’de Çocuk Gelinler". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, (ICOME 2017 Özel Sayısı), 1-8. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/399340>
- Kidman, R. (2016). "Child Marriage and Intimate Partner Violence: A Comparative Study of 34 Countries". *International Journal of Epidemiology*, 46 (2), 662-675. <https://doi.org/10.1093/ije/dyw225>

- Kleinheksel, A. J., Rockich-Winston, N., Tawfik, H., & Wyatt, T. R. (2020). "Demystifying content analysis". *American journal of pharmaceutical education*, 84 (1), 127-137. <https://doi.org/10.5688/ajpe7113>
- Korkmaz, H. (2022). "Modern Dönemde Geleneksel Kültür Kodlarının/Ataerkil Yapının Aile Hayatına Yansıması". *Antakiyat*, 5 (1), 54-71. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2383238>
- Leeson, P. T., & Paola A. S. (2017). "Child Brides". *Journal of Economic Behavior & Organization*, 144, 40-61. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.10.001>
- Liang, M., Simelane, S., Chalasani, S., & Snow, R. (2021). "New Estimations of Child Marriage: Evidence from 98 Low-and Middle-Income Countries". *PLoS One*, 16 (10), e0258378. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258378>
- McFarlane, J., Nava, A., Gilroy, H., & Maddoux, J. (2016). "Child Brides, Forced Marriage, and Partner Violence in America: Tip of an Iceberg Revealed". *Obstetrics & Gynecology*, 127 (4), 706-713. DOI: 10.1097/AOG.0000000000001336
- Merriam, S.B. (2009). *Qualitative Research A Guide to Design and Implementation*. Jossey-Bass.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis an expanded source book*. Sage Publications.
- Millett, K. (1970). *Sexual Politics*. Doubleday.
- Miral, M. T., & Siyahtaş, G. F. (2024). "Gebe Okulu Eğitimcilerinin Gözüyle Endokrin Bozucular: Nitel Bir Çalışma". *Ebelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 317-326. <https://doi.org/10.54189/hbd.1315323>
- Özarslan, S. (2020). "Evlilik Yaşı ve İçerdiği Sorunlar". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (14), 249-259. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1149379>
- Sütçü, S. (2021). "Türkiye’de Aile Mahkemesi Uzmanlarının Aile Kavramı ve Aile İçi Şiddet Olgusuna Yönelik Değerlendirmeleri: Nitel Bir Araştırma". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 140-155. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2092340>
- TMK (2001). *Resmî Gazete* (24607, 22 Aralık 2001)
- Toker, İ., & Korkmaz, H. (2021). "Boşanmış Kadınların Nikâha Bakış Açısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma: Almanya–Mainz Örneği". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, (10), 116-137.
- Tümekaya, G. S. (2022). "The Practise of Capability Approach in Child Marriages: The Case of Turkey". *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5 (9), 272-283.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). İstatistiklerle Çocuk, 2022, Erişim Adresi: www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 27.02.2024
- UNICEF (2017). "Child Marriage in the Middle East and North Africa – Executive Summary". *Middle East and North Africa Regional Office in collaboration with the International Center for Research on Women (IRCW)*. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/mena/media/1791/file/MENA-ChildMarriageInMENA-Executive%20Summary.pdf.pdf> Erişim Tarihi: 15/02/2024
- UNICEF (2023). *Child Marriage within Reach? Latest trends and future prospects. 2023 update*, Erişim Adresi: <https://data.unicef.org/resources/is-an-end-to-child-marriage-within-reach/> Erişim Tarihi: 16/02/ 2023
- Uysal, M. T., Eren, G. T., & Şimşek, E. (2019). "Toplumsalın Doğallaştırılması: Erken Evliliklerde Toplumsal Cinsiyet Algısı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (47), 196-220.
- Uzun, S., & Yücebıyık, B. (2024). "Hemşirelik Öğrencilerinin Gözünden Yaratıcı ve Lider Hemşire". *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 7 (1), 46-57.
- Ünal, V. (2013). "Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din". *Journal of International Social Research*, 6 (26), 588-602.
- Yaman, M. (2022). "Çocuk Evlendirmeleri: Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Aileler İçin Hayatta Kalma Stratejisi mi?", E. Coşkun, S. Kaşka ve L. Williams (Ed). *Göçmen ve Mülteci Kadınlar: Türkiye’de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* (ss. 240-248). Bağlam Yayınları.
- Yıldız, D., & Poyraz, T. (2020). "Sosyo-Demografik ve Sosyo-Kültürel Bağlamda Erken Evlilikler: Çocuk Gelinler ve Çocuk Damatlar". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (32), 159-186. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.581208>
- Yüksel-Kaptanoğlu, İ., & Ergöçmen, B. A. (2012). "Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15 (2), 128-161. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117693>

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Muş Alparslan Üniversitesi, 05.01.2024 tarih ve 124852 sayılı evrak kaydı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: Ethics committee approval was obtained from Muş Alparslan University with the document registration dated 05.01.2024 and numbered 124852.

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Üretim, Pazarlama ve Markalaşma Sorunları: Kağızman Uzun Elması Örneği

Marketing and Branding Problems of Geographical Indications: The Case of Kağızman Long Apple

Erkan YILDIZ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Levent GELİBOLU²

¹ Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Kars, Türkiye. erta3630@gmail.com

² Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Kars, Türkiye. lgelibolu@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 15.02.2025

Atf /Cite this article:

Yıldız, E. & Gelibolu, L. (2025). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Üretim, Pazarlama ve Markalaşma Sorunları: Kağızman Uzun Elması Örneği. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 19-39.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Sadece belirli bir bölgede yetiştirilebilen veya üretilen ürünler coğrafi işaretli ürünler olup bünyesinde birçok özgün özellik barındırmaktadır. Yerel coğrafyayı tanıtan ve o bölgenin kültürel zenginliğini ve doğasını yansıtan ürünlerin tanıtımı, pazarlanması ve markalaşması o bölgenin siyasal, ekonomik ve kültürel gelişimi açısından özellikle önemlidir. Bu çalışmada Kağızman Uzun Elması üretimi, pazarlaması ve markalaşmasında karşılaşılan sorunlar yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak nitel olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yedi üretici ve yedi pazarlamacı olmak üzere toplam 14 katılımcının görüşleri toplanmış ve analiz edilmiştir. Yapılan tahminlerde; Kağızman Uzun Elması'nın aroması, tadı, başka yerlerde yetiştirilebilme özelliği, uzun süre depolanabilme özelliği ve kendine özgü uzun bir şekle sahip özel bir elma çeşidi olduğu tespit edilmiştir. Ancak yetersiz ulusal tanıtım, sulama, verim, soğuk depolama sorunları ve üretici ile perakendeci arasındaki eğitim eksikliği ile üretim aksaklıkları Kağızman Uzun Elma'nın üretimi, pazarlanması ve markalaşmasını engellediği görülmüştür. Sonuç olarak, sulama ve soğuk hava depolarındaki sorunların giderilmesi, kooperatifler kurularak üretici sayısının artırılması, ziraat mühendislerinin eğitilmesi ve aşıllı uzun elma fidanı dağıtımının yapılmasının bu sorunları azaltabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kağızman Uzun Elması, Coğrafi İşaret, Üretim, Pazarlama, Markalaşma

Abstract

Products that can only be grown or produced in a specific region are geographical indication products and contain many specific features. Promotion, marketing and branding of products that introduce local geography and reflect the cultural richness and nature of that region are especially important for the political, economic and cultural development of that region. In this study, the problems encountered in the production, marketing and branding of Kağızman Long Apple were qualitatively identified using a semi-structured interview technique. In this context, the opinions of 14 participants, including seven manufacturers and seven marketers, were collected and analyzed. In the estimates made; It has been established that Kağızman Long Apple is a special variety of apples that has aroma, taste, the ability to be grown in other places, the ability to be stored for a long time and a unique elongated shape. However, inadequate national promotion, problems of irrigation, yield, cold storage, and Lack of education among manufacturers and retailers, as well as production disruptions, were found to hamper the production, marketing, and branding of Kağızman Tall Apple. As a result, it can be said that addressing the problems of irrigation and cold storage, increasing the number of producers through the creation of cooperatives, training of agricultural engineers and distributing grafted long apple seedlings can reduce these problems.

Keywords: Kağızman Long Apple, Geographical Indication, Production, Marketing, Branding

Giriş

Şehirleşmeyle birlikte ortaya çıkan yapay üretim ve doğaldan uzak yaşam tarzı, zamanla birçok insanın doğaya dönme, doğal olanı kullanma ve katkısız ürün kullanma arzularına yol açmıştır. Bu nedenle tüketicilerin alışverişlerde endüstriyel ürünler yerine yöresel ürünleri alma isteklerinin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Yöresel ürünler, nesilden nesile bilgi ve becerinin aktarılmasıyla üretilen, bulunduğu coğrafyaya özgü özellikleri bulunan ürünlerdir (Rizo, Frigant ve Ghetu, 2021: 8). Yöresel gıda ürünlerinin vücuda faydalı ve daha doğal ürünler olabileceğine olan inanç coğrafi işaretli ürünlerin mikro ve makroekonomik potansiyelinin (Giovannucci, Josling, Kerr, O'Connor ve Yeung, 2009: 3) yanı sıra ayırt etme, köken gösterme, kalite ve garanti, reklam olarak tanımlama, geleneksel ve kültürel birikimleri koruma, kırsal kalkınma ve göç azaltma, ülkenin tanıtımı ve markalaşması gibi görevleri de bulunmaktadır (Bozyiğit, 2022: 23; Mercan ve Üzülmüş, 2014: 70-74; Yılmaz, Canbolat ve Çilingir Ük, 2021: 147). Bu nedenlerle yöresel ürünlerin korunmasına, tanıtılmasına, ticari değerinin artırılmasına yönelik ulusal ve uluslararası alanda bazı koruma mekanizmalarının geliştirilmesi de bir zorunluluk olmuştur (Ceylan ve Samırkaş Komşu, 2020: 61). Bu mekanizmalardan en önemlisi coğrafi işaret olarak ifade edilen ürünün coğrafi kökeninin ve kalitesinin tescil edilmesi ve bunun ürün üzerinde tüketiciye amblemlerle belirgin bir şekilde gösterilmesidir (Artık, 2022: 17). Tarihsel bir geçmişi ve tüketicilerin zihinlerinde belirli bir kalite algısı bulunan yöresel ürünlerin coğrafi işaret tescilinin yapılması sahte ürünlerin piyasadan çekilmesine ve coğrafi işaretli ürünün piyasa payının artmasına neden olmaktadır (Charrouf ve Guillaume, 2008: 632; Reviron, Thevenod-Mottet ve El Benni, 2009: 10). Örneğin, Fas'ta yetişen Argan ağacı meyvesinin çekirdeklerinden üretilen Argan yağı, 1997 yılından itibaren Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japon pazarlarında geniş ölçüde satılan dünyanın en pahalı bitkisel yağı olarak bilinmektedir (Hilali, Charrouf, Soulhi, Hachimi, Guillaume, 2007: 761).

Coğrafi işaretli ürünlerin tüketiciye ulaşması için markalaşması ve pazarlamasının yöresellikten kurtulup ulusal hatta uluslararası stratejilere göre geliştirilmesi gerekir. Ürünlerin özgünlüğü ve kalitesinin tüketiciler tarafından zamanla anlaşılması coğrafi işaretli ürünün yerellikten ulusallığa, daha profesyonel üretim ve tanıtımla da küresel çapta tanınan bir ürüne dönüşmesi mümkün hale gelebilecektir (Balaban, 2016: 61; Artık, Şireli ve Ölmez, 2022: 81). Bu nedenle, coğrafi işaretli ürünlerin markalaşmasında pazarlamasının, ambalaj tasarımının, hikaye anlatımının etkili pazarlama araçları kullanılarak yapılmasına ihtiyaç vardır (Gökovalı, 2007: 148). Dünya pazarlarında belirli bir marka değeri taşıyan ürünler incelendiğinde birçoğunun coğrafi işareti ve bölgesel ürün değerini ön plana çıkartarak başarılı bir pazarlama stratejisini kullandıkları görülecektir (Giovannucci vd., 2009: 3). Ülkemizdeki pazarlama stratejilerinin en önemli eksikliği marka stratejilerinin yetersiz olması, markalaşma sürecinde organizasyonun yetersizliği ve tanıtım faaliyetlerinin yeteri kadar yapılamamasıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ürünlerin coğrafi özelliklerinin korunması, kalite standartlarının belirlenmesi ve devlet tarafından da desteklenmesi gerekir (Artık vd., 2022: 99; Kılıç ve Özdemir, 2021: 40).

Dünya'da 12000'den daha fazla coğrafi işaretli ürün bulunmaktadır. Türkiye'de ise ilk coğrafi işaretli ürün tescil başvurusu 1996 yılında 25 adet iken 2021 ve 2022 yıllarında bu sayı 500'ü geçmiştir. 1996 yılından itibaren toplam coğrafi işaret tescil sayısı 1471 iken işlemleri devam eden başvurusu sayısının ise 628 olduğu bildirilmiştir (Türkpate, 2023a). Türkiye'de 1990'lı yılların sonlarına doğru marka, patent, telif hakları gibi kavramlar önemli bir gelişim gösterse de coğrafi işaret konusunda gereken adımların ancak 2017 yılından itibaren atılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Bu dönemden itibaren coğrafi işaretli ürünlerin tescil ve başvuru sayılarında artış yaşansa da uluslararası coğrafi işaretli ürünlerle karşılaştırıldığında günümüzde Türkiye'de coğrafi işaret sisteminin yeteri kadar geliştiğini söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli nedenleri üretici ve tüketicilerin coğrafi işaret hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, coğrafi işaretin tescilinden sonra üretici ve pazarlamacıların markalaşmaya gereken önemi vermemesidir (Duru, Hayran ve Gül, 2021: 441-443).

1.1. Literatür Taraması

Ekonomisinin çoğunu tarım ve hayvancılığın oluşturduğu Kars ili, coğrafi özelliği ve tarihsel derinliğine bağlı olarak çok sayıda birbirinden farklı geleneksel ve coğrafi işaretli ürünlere sahiptir (Korucuk ve Aslan Çetin, 2024: 37). Bu ürünlerden 1996 yılından 2023 yılına kadar 8 coğrafi işaretli ürünün (Kars El Halısı, Sümer Kars El Halısı, Kars Türk Çoban Köpeği, Kars Kaşarı, Kağızman Uzun Elması, Kars Balı, Kars Ketesi ve Sarıkamış Obsidyen Taşı) 4'ü menşe adı, 4'ü de mahreç işaretli olarak tescillenmiştir (Türkpate, 2023b). Yapılan incelemelerde Kars ilinde 13 farklı işletmenin coğrafi işaretli ürün logosu olarak faaliyetlerini sürdürdüğü, 2022 yılı itibarıyla de 2 işletmenin sadece üretim yapabildiği, 11 işletmenin ise üretim / pazarlama / dağıtım / piyasaya arz faaliyetlerinde bulunduğu bildirilmektedir (Korucuk ve Aslan Çetin, 2024: 53).

Türkiye'de ve Dünya'da birçok tescillenmiş coğrafi işaretli ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin kimi uluslararası üne kavuşmuş,

markalaşmış ve pazarlama sorunu hemen hemen olmayan ürünlerken birçok coğrafi işaretli ürün sadece yöresel kalmaya devam etmektedir. Bunlardan birisi olan Kağızman Uzun Elması da Türkiye’de 2017 yılında coğrafi işaret almış bir ürün olup tat, koku, görsel özellikler ve besin öğeleri açısından ayırt edici özellikleri bulunmasıyla coğrafi işaret almaya hak kazanmıştır (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 89). Kağızman Uzun Elması 1800’lü yıllardan itibaren Kağızman bölgesinde yetiştirilse de sadece yörenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sınırlı kapasitede üretiminin yapılması, 2017 yılına kadar coğrafi işaret tescilinin yapılmamış olması, üzerine bilimsel araştırmaların yeteri kadar yapılmaması bu elma çeşidinin hem ulusal hem de uluslararası tanınabilirliğini geciktirmiştir (Kılıç ve Özdemir, 2021: 45).

Kışlık bir elma çeşidi olan Kağızman Uzun Elması’nın sadece Kağızman bölgesinde yetişmesi, tadı, aroması, fiziksel özellikleri ve depolama koşullarının kendine has olması bu elma çeşidini diğerlerine göre farklı kılmaktadır (Türkpate, 2017: 3). Coğrafi işaret aldıktan sonra ekonomik değeri yükselen Uzun Elma’nın pazar imkânlarının giderek artması birçok çiftçinin bahçelerini yeniden yapılandırmasına, diğer meyve türlerini gerekirse sökerek Uzun Elma fidanlarıyla donatmasına neden olmuştur. Bununla birlikte ilçede kooperatifleşmenin olmaması, üreticilerin satış bilgisi eksiklikleri, hobi amaçlı üretim, ekonomik tabanlı organizasyon ve strateji belirleyememe pazarlama sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 99-102).

Coğrafi işaretli ürünlerden birisi olan Kağızman Uzun Elması üzerine yapılan bilimsel çalışmalarla ilgili Ulusal Tez Merkezi, DergiPark, Google Akademik, PubMed, Web of Science gibi veri tabanlarında yapılan literatür taramalarında 5 adet çalışma olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Bu çalışmalardan ulaşılabilen ilk bilimsel kaynak Güteryüz ve Ercişli (1995)’nin Kağızman ilçesinde yetiştirilen elma çeşitlerinin biyolojik ve pomolojik özelliklerini belirlemeye yönelik yapmış oldukları araştırmadır. Bundan sonra doğrudan Kağızman Uzun Elması üzerine yapılan ilk çalışma ise Balık (2016) tarafından Uzun Elmanın klon seleksiyonuna yönelik gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışması olmuştur. 2021 yılında Kağızman Uzun Elması’nın coğrafi dağılışı, üretim durumu ve sürdürülebilirliği (Atış ve Çelikoğlu, 2021) ile Kağızman Uzun Elması üreten tarım işletmelerinin yönetim stratejileri (Kılıç ve Özdemir, 2021)’nin belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmaların Uzun Elma ile önemli çalışmalardan olduğu söylenebilir. Yapılan taramalarda ulaşılan son kaynak ise Korucuk ve Aslan Çetin (2024) tarafından Kars yöresine ait Kars Balı, Kars Kaşarı, Kağızman Uzun Elması gibi coğrafi işaretli ürünlerin destinasyon imajı ve tüketicilerin tekrar satın alması üzerine etkisi doktora tez çalışması düzeyinde değerlendirilmiştir. Yapılan bu bilimsel araştırmalar değerlendirildiğinde Kağızman Uzun Elması’nın üretim, pazarlama ve markalaşma sorunlarına yönelik çalışmalara rastlanılmamıştır.

Tablo 1. Kağızman Uzun Elması İle İlgili Araştırmalar

Yayın Künyesi	Yöntem ve Sonuç
Güteryüz, M., Ercişli, M. (1995). Kağızman İlçesinde Yetiştirilen Mahalli Elma Çeşitleri Üzerinde Biyolojik ve Pomolojik Araştırmalar. Atatürk Ü. Zir. Fak. Der. 26 (2), 183-193.	Kağızman ilçesinde yetişen Banem, Kaburgalı, Matibey, Mirizo, Şah ve Uzun elma çeşitlerinin biyolojik ve pomolojik özellikleri nitel yöntemlerle belirlenmiştir. En yüksek polen çimlenmesi, kendileme sonucunda meyve tutumu, tam çiçeklenme devreleri, ortalama meyve ağırlıkları, elmaların asit miktarları, askorbik asit miktarları tespit edilmiştir.
Balık, S. (2016). Kağızman Yöresinde Yetiştirilen ‘Uzun Elma’ Yerel Çeşidinde Klon Seleksiyonu. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Iğdır	Kağızman Uzun Elması’nın klon seleksiyonunun belirlenmesine yönelik bu çalışmada, nitel yöntemlerden faydalanılarak 2013-2014 yıllarını kapsayan 2 yıllık süreçte elmaların fenolojik ve pomolojik özellikleri belirlenmiştir. Çalışmada tam çiçeklenmenin 27 Nisan-02 Mayıs, hasat zamanının 21-25 Eylül olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada meyve ağırlığı, boyu, çapı, pH değeri, suda çözünabilir kuru madde miktarı, titre edilebilir asit oranının yanı sıra Uzun Elma ağacının orta kuvvette geliştiği, dik ve yarı dikbüyüme karakteri gösterdiği de saptanmıştır.
Atış, E. ve Çelikoğlu, Ş. (2021). Yöresel Bir Ürün Olarak Kağızman Uzun Elması’nın Coğrafi Dağılışı Üretim Durumu ve Sürdürülebilirliği. Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7(35), 86-110.	Kağızman Uzun Elması’nın yetişmesi ve pazarlamasını etkileyen koşulların belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Veriler gezi gözlem ve mülakat yöntemiyle elde edilmiştir. Geleneksel üretim faaliyetini yerine getiren 168 üreticiye ait toplam 8265 adet uzun elma ağacı bulunduğu bildirilen bu çalışmada üretilen elmaların büyük çoğunluğunun yakın çevreye pazarlandığı belirlenmiştir. Bundan başka Kağızman Uzun Elması yetiştiriciliğinin beklentileri karşılayabilmesi için sulama, soğuk hava depolaması, kooperatifleşme ve pazarlama gibi eksikliklere yönelik iyileştirme projeleri geliştirilmesi gerektiği de önerilmiştir.
Kılıç, M. E., Özdemir, H. Ö. (2021). Coğrafi İşaretli Kağızman Uzun Elması Üreten Tarım İşletmelerinin Yönetim Stratejileri.	Bu çalışmada Kağızman Uzun Elması üreten tarım işletmelerinin yönetim stratejileri üreticilerle yüz yüze görüşerek, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ile belediyeden veri elde edilerek belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda uzun elmanın küçük tarım

Örgütsel Psikoloji ve Davranış Dergisi, 2(1), 37-54	işletmelerince genelde hobi amacıyla üretilse de düşük üretim hacminin zamanla büyük üretim hacmine doğru evrildiği saptanmıştır. Bundan başka tarım işletmelerinin üretim yöntemleri ve yönetim stratejileriyle ilgili modern tekniklerden faydalanmadığı da tespit edilmiştir.
Korucuk, N. & Aslan Çetin, F. (2024). Coğrafi İşaretli Ürünler Yönelik Tutumun Destinasyon İmajına ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 34–58.	Kars'a ziyaret amacıyla gelen turistlerin coğrafi işaretli ürünlerle ilgili tutumları ve destinasyon alanlarının bu ürünlerin tekrar alımındaki etkilerinin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada; nicel veriler ilişkisel tarama modeliyle nitel veriler ise durum çalışması deseniyle elde edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Kars'ı ziyarete gelen turistlerin Kars'ın coğrafi işaretli ürünlerine yönelik tutumlarının, Kars'ın destinasyon imajının ve Kars'a ait turistik ürünleri tekrar satın alma/Kars'ı tekrar ziyaret etme niyetlerinin yüksek ve çok yüksek düzey olduğu belirlenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kağızman Uzun Elması'nın tanınabilirliğini artırmak için pazarlama ve markalaşma durumunun tespitinin yapılması mikroekonomik ve makroekonomik açıdan önem arz etmektedir. Bu çalışmada da Kağızman Uzun Elması çeşidinin pazarlama ve markalaşma sorunları yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilerek nitel analiz yöntemleriyle belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Araştırma Örnekleme, Sınırlılıkları ve Varsayımları

Bu çalışmada olasılıklı olmayan amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi araştırmacı çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek için en fazla verinin elde edileceği yöntemle hareket ederek belli özelliklere sahip evrenden örnekleme seçmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2016: 91-92). Bu çalışmanın evrenini Kağızman Uzun Elma üreticileri ve pazarlamacıları oluşturmaktadır. Bu üreticiler ve pazarlamacıların tamamına ulaşmak her ne kadar mümkün olsa da görüşmeyi kabul etmeyenler çıkacağından evreni temsilen kendilerine ulaşılabilen ve görüşmeyi kabul eden 7 üretici ve 7 pazarlamacıdan oluşan 14 kişi örnekleme olarak seçilmiştir.

Araştırmanın katılımcıları sadece görüşmeyi kabul eden üretici ve pazarlamacılarla sınırlı olup bu katılımcıların erkek olması da ayrı bir sınırlılığı olarak görülmüştür. Bunun nedeni küçük bir ilçe olan Kağızman'da Uzun Elma bahçelerinin bakımı ve üreticiliği, ürünlerin pazarlanması işleriyle sosyokültürel olarak erkeklerin uğraşması, bu işlerin nesilden nesile erkekler yoluyla yapılmasındandır. Bundan başka üretici ve pazarlamacıların tamamına ulaşım ve bilimsel değerlendirmenin mümkün olmaması, ulaşılan bazı katılımcı adaylarının kendilerine göre çekincelerinin bulunması nedeniyle görüşme taleplerini kabul etmemeleri de önemli bir sınırlılıktır. Araştırmada üreticiler ve pazarlamacıların Kağızman Uzun Elması'nın üretim, pazarlama ve markalaşmasına yönelik düşünceleri sorulduğundan katılımcıların samimi bir şekilde cevap verdikleri ve yapılan değerlendirme yöntemlerinin de amaca uygun olduğu varsayılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Araştırma Soruları

Araştırmada kullanılan nitel veri toplama aracı araştırmacı tarafından geliştirilen sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacıya yapılandırılmış görüşmeden daha esnek davranabilme imkânı sunarken; yapılandırılmamış görüşmede olabilecek konu dışına çıkma ve araştırma amacının sapması gibi durumların önlenmesini de sağlar. Bunun yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme formuyla önceden hazırlanan görüşme sorularının görüşme sırasında esnemesi amaca ulaşmayı kolaylaştırabilir (Türnüklü, 2000: 547).

Veri toplama araçlarının belirlenmesi aşamasında ilgili literatür taranırken, sıklıkla alan uzmanlarının görüşlerine de başvurulmuştur. Bu çalışmada kullanılan nitel veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formu görüşme soruları literatür taranarak amaca göre belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Kağızman Uzun Elması'nın tanınırlığı, rekabet gücü, pazarlanma sorunları, ekonomik gücü, markalaşması ve üretimine yönelik aşağıdaki gibi 8 araştırma sorusu kurularak cevaplar değerlendirilmiştir;

1. Üreticilerin coğrafi işaretli Uzun Elma hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Üreticilerin coğrafi işaretli Uzun Elmanın pazarlamasında karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?
3. Üreticilerin coğrafi işaretli Uzun Elmanın markalaşamamasındaki sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?
4. Üreticilerin coğrafi işaretli Uzun Elmanın üretim aşamasında karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?
5. Pazarlamacıların coğrafi işaretli Uzun Elma ile ilgili görüşleri nelerdir?
6. Pazarlamacıların coğrafi işaretli Uzun Elmanın pazarlamasında karşılaşılan sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?

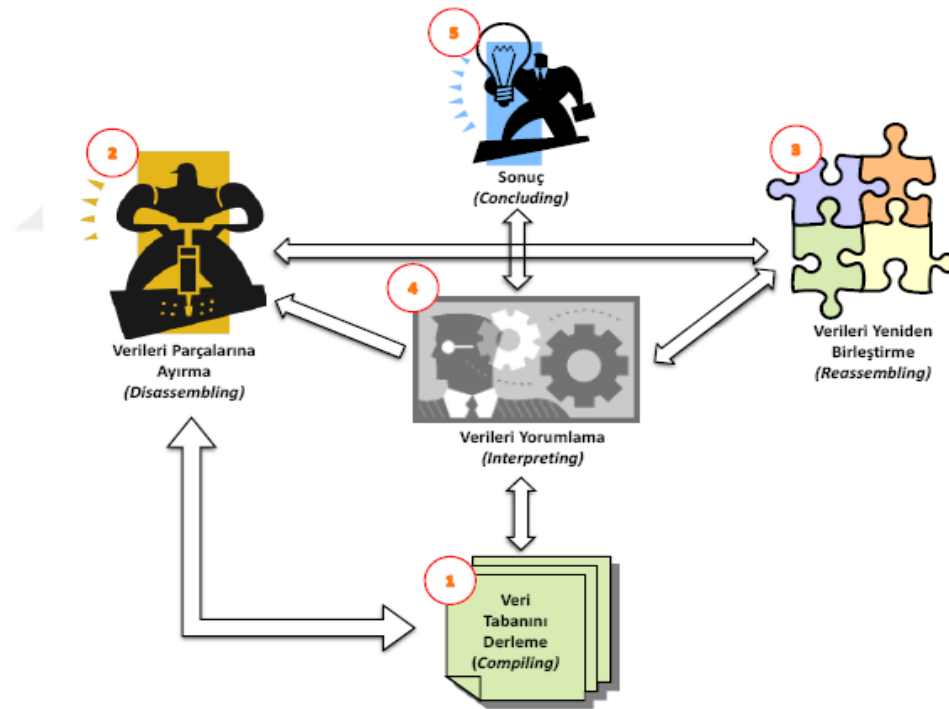
7. Pazarlamacıların coğrafi işaretli Uzun Elmanın rekabet gücü konusundaki görüşleri nelerdir?
8. Pazarlamacıların coğrafi işaretli Uzun Elmanın markalaşamamasındaki sorunlara yönelik görüşleri nelerdir?

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel verinin güvenilirlik ve geçerlilik süreci nicel çalışmalardan farklı olarak yapılmakta (Yıldırım ve Şimşek, 2013) ve güvenilirliğin sağlanmasının en önemli yöntemi inandırıcılık olarak kabul edilmektedir (Başkale, 2016: 24). Kağızman Uzun Elma'sının üretim, pazarlama ve markalaşmasına yönelik araştırmacı tarafından oluşturulan sorular Şubat 2024-Nisan 2024 tarihleri arasında üretici ve pazarlamacılara sorulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların verdiği cevaplar ses kayıt cihazına kaydedilmiş, bu işlemin amacı katılımcılara anlatılmış, ses verilerinin başka hiçbir yerde kullanılmayacağına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bu araştırmanın yapılabilmesi için Kafkas Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 24.11.2023 tarihinde 51 sayı ve 38 numaralı karar kapsamında etik açıdan uygunluğunun kabul edildiği etik izin onay yazısı alınmıştır. Etik kurul kararı doğrultusunda katılımcıların kimliklerinin ortaya çıkmaması için özel bilgiler paylaşılmamıştır.

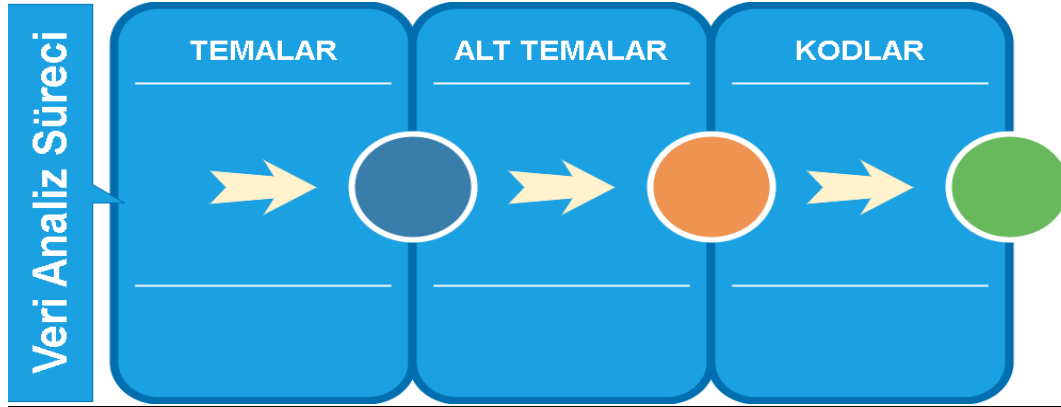
Nitel araştırmanın güvenilirliğin sağlanma aşamasında öncelikle literatüre dayandırılarak görüşme soruları oluşturulmuş ve sonrasında elde edilen veriler deşifre edilerek katılımcıların çalışmaya katılmaları birebir görüşülerek sağlanmıştır. Bu amaçla, güvenilirliği sağlanan verilerin geçerlilik aşamasında ise uzman görüşü yöntemi benimsenmiştir. Uzman görüşünde istatistiksel değerlendirmelerde bilimsel yeterliliği bulunan akademisyenlere başvurulmuştur. Nitel çalışmalar alanında uzman görüşü alınmış ve kodlayıcılar arası uzlaşa sağlanarak veri analiz sürecine geçilmiştir. Bu çalışmada bilgisayar destekli veri analiz programı "MAXQDA20" kullanılarak veriler 01-30 Mayıs 2024 tarihinde analiz edilmiş ve analiz sürecinde Yin (2011: 178) tarafından ifade edilen ve Kurnaz (2016: 13) tarafından Türkçeleştirilen "Nitel Analiz Döngüsü" esas alınmıştır. İçerik analizinde verilerin açıklanabilmesi için elde edilen veriler tema, alt tema ve kodlar kullanılarak okuyucuya sunulurken karışıklık ortadan kaldırılmaktadır.

Şekil 1. Nitel Analiz Döngüsü

Şekil 1’de ifade edildiği üzere öncelikle sahadan veriler elde edilmeli, sonra bu veriler kodlama yapılarak ayrıştırılmalıdır. Daha sonrasında ise kodlanan veriler yeniden anlamlandırılarak bütünleştirilmelidir. Son olarak verilerin yorumlanması ve sonuçlandırılması ile döngü sonlandırılmaktadır (Kurnaz, 2016: 14)

Şekil 2. Veri Analizi

Veriler içerik olarak analiz edilmiş ve bu kapsamda temalar > alt temalar > kodlar oluşturulmuştur. Araştırmada ön kodlar belirlenmemiş ve bunun sonucunda otomatik kodlama süreci uygulanmamıştır. Bu kapsamda içerik analizi sürecinde öncelikle “Katılımcıların Uzun Elma Hakkındaki Düşünceleri”, “Uzun Elmanın Pazarlama Sorunları”, “Geniş Kitlelere Ulaşmak İçin Neler Yapılmalı”, “Uzun Elmanın Markalaşma Sorunları Nelerdir?”, “Uzun Elmanın Üretilmesinde Yaşanan Sorunlar” başlıklarından oluşan beş ana tema ve “Uzun Elmanın Rekabet Gücüne İlişkin Değerlendirme” başlığı altında bir alt tema ile ilgili sorular oluşturularak kodlanmıştır. Tema ve alt temalarla ilgili toplam 25 adet kod belirlenerek nitel verilerin raporlanması sağlanmıştır. Bu kapsamda dış geçerliğin korunabilmesi amacıyla doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilmiş, doğrudan alıntılama sürecinde katılımcılar K1, K2, K3, K4 K14 (K: Katılımcı) olacak biçimde isimlendirilmiştir.

3. Araştırma Bulguları ve Tartışma

Bu başlık altında katılımcılara ilişkin betimsel bulgular ve içerik analizi sonucu tema, alt tema ve kodlara ilişkin bulgulara yer verilmiş metot kısmında ifade edilen sorular oluşturularak cevapları aranmıştır. Araştırmanın bulgularının tartışılmasında Kağızman Uzun Elması üzerine yapılan uluslararası çalışma olmaması nedeniyle yabancı literatürden doğrudan faydalanılamamış sadece coğrafi işaretli ürünlerle ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Diğer yandan ulusal çapta Kağızman Uzun Elması’yla ilgili bilimsel çalışma yetersizliğinin bulunması da tartışmanın sadece 4-5 araştırma kapsamında ele alınmasına neden olmuştur.

3.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Katılımcılar ‘K’ harfiyle kodlanmış ve 14 katılımcı tablodaki gibi numaralandırılmıştır. Tabloda ayrıca katılımcılara ilişkin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, kıdem ve üretime ilişkin bilgiler de yer almaktadır.

Katılımcılara ilişkin demografik bulgular incelendiğinde katılımcıların yaş aralığı en düşük 44 ve en yüksek 60 olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamının erkek olduğu bu araştırmada katılımcıların eğitim düzeyi değerlendirildiğinde 7 lise, 3 ilkokul, 2 lisans ve 2 yüksekokul mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde 13 evli ve 1 bekar bulunmaktadır. Katılımcıların kıdem süreleri 14 yıl ile 40 yıl aralığındadır. Katılımcılardan 7 kişi yetiştirici durumundayken, 7 katılımcının ise pazarlamacı olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Betimleyici Özellikler

KATILIM CI	YAŞ	CINSİYET	EĞİTİM DÜZEYİ	MEDENİ DURUM	KIDEM	ÜRETİM
K1	44	Erkek	Lise	Bekâr	20 yıl	Yetiştirici
K2	50	Erkek	Lise	Evli	10 yıl	Yetiştirici
K3	44	Erkek	Lisans	Evli	25 yıl	Yetiştirici

K4	53	Erkek	İlkokul	Evli	30 yıl	Yetiştirici
K5	56	Erkek	İlkokul	Evli	36 yıl	Yetiştirici
K6	60	Erkek	Yüksekokul	Evli	40 yıl	Yetiştirici
K7	52	Erkek	Lise	Evli	27 yıl	Yetiştirici
K8	45	Erkek	Yüksekokul	Evli	20 yıl	Pazarlamacı
K9	50	Erkek	Lise	Evli	15 yıl	Pazarlamacı
K10	50	Erkek	Lise	Evli	25 yıl	Pazarlamacı
K11	62	Erkek	İlkokul	Evli	35 yıl	Pazarlamacı
K12	48	Erkek	Lise	Evli	14 yıl	Pazarlamacı
K13	53	Erkek	Lise	Evli	35 yıl	Pazarlamacı
K14	45	Erkek	Lisans	Evli	18 yıl	Pazarlamacı

3.2. İçerik Analizi Sonucunda Oluşturulan Temalar, Alt Temalar ve Kodlara İlişkin Bulgular

Kağızman Uzun Elması'nın üretim, pazarlama ve markalaşma sorunlarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada beş (5) tema, bir (1) alt tema ve bunlara ilişkin toplam 25 kod Tablo 3'te gösterilmiştir. Nitel analiz sürecinde çeşitli aşamalar izlenmiştir. İlk olarak, görüşme yoluyla ham veriler toplanmıştır. Toplanan bu veriler, anlamlı kategoriler oluşturmak amacıyla kodlanmıştır. Kodlama işlemi sonrasında, veriler temalar ve alt temalar halinde gruplandırılmış ve bu temalar üzerinden detaylı bir analiz yapılmıştır. Nihayetinde, analiz edilen veriler tablolar ve grafikler aracılığıyla açık bir şekilde sunulmuştur. Bu sürecin tüm aşamaları uygulanmasına rağmen, verilerin daha açıklayıcı olabilmesi için tablonun bu şekilde sunulması tercih edilmiştir.

Tablo 3. Tema, Alt Tema ve Kodlar

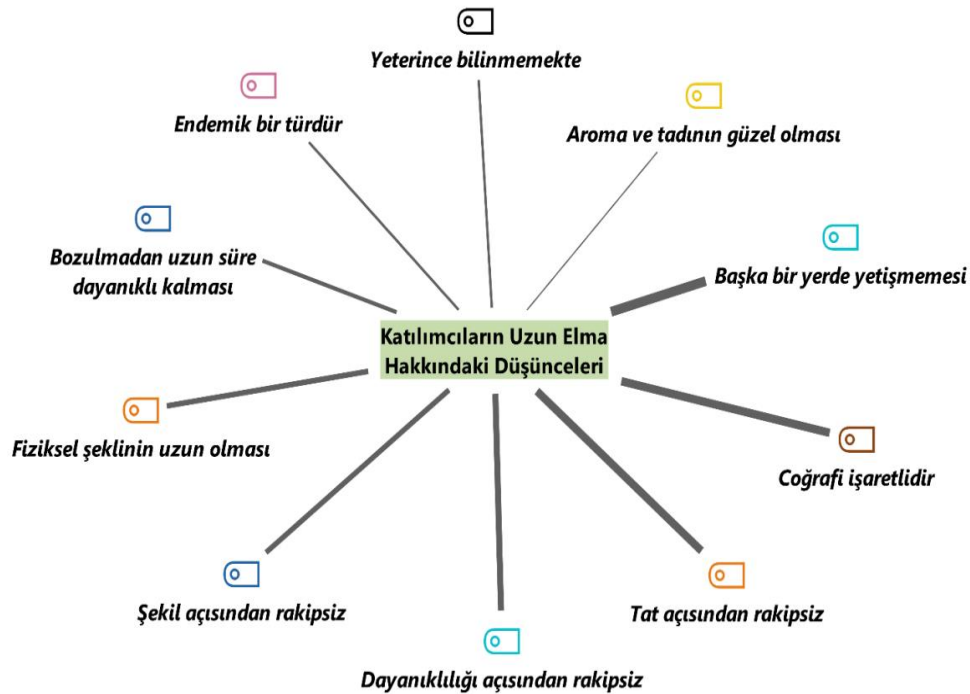
TEMA-1: KATILIMCILARIN UZUN ELMA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	Katılımcı Sayısı
Kod -1: Bozulmadan uzun süre dayanıklı kalmaktadır	4
Kod-2: Başka bir yerde yetişmemektedir	10
Kod -3: Aroma ve tadı güzeldir	4
Kod -4: Endemik bir türdür	3
Kod -5: Coğrafi işaretlidir	8
Kod -6: Yeterince bilinmemektedir	3
Kod -7: Fiziksel şekli uzundur	6
Alt-Tema-1: Uzun Elmanın Rekabet Gücüne İlişkin Değerlendirme	Katılımcı Sayısı
Kod-1: Şekil açısından rakipsizdir	6
Kod -2: Dayanıklılığı açısından rakipsizdir	7
Kod-3: Tat ve aroma açısından rakipsizdir	8
TEMA-2: UZUN ELMANIN PAZARLAMA SORUNLARI	Katılımcı Sayısı
Kod-1: Ürün yeterince tanınmamaktadır	13
Kod-2: Tanınmayan ürün satışı zor olmaktadır	6
Kod-3: Rekolte sorunu yaşanmaktadır	3

Kod-4: Soğuk hava deposu yetersiz düzeydedir	3
TEMA-3: GENİŞ KİTLELERE ULAŞMAK İÇİN NELER YAPILMALI	Katılımcı Sayısı
Kod-1: Reklamlar ile tanıtılmalıdır	3
Kod -2: Devlet desteği sağlanmalıdır	4
Kod -3: Festivallerle geniş kitlelere ulaşılmalıdır	4
TEMA-4: UZUN ELMANIN MARKALAŞMA SORUNLARI NELERDİR?	Katılımcı Sayısı
Kod-1: Eğitimsizlik	7
Kod-2: Teknolojiden faydalanılmaması	2
Kod-3: Elma yetiştiriciliğinin bilinçli yapılmaması, kara düzen devam etmesi	5
Kod-4: Tanıtım eksikliği	13
Kod-5: Aralıklı üretilme sorunu	3
TEMA-5: UZUN ELMANIN ÜRETİLMESİNDE YAŞANAN SORUNLAR	Katılımcı Sayısı
Kod-1: Sulama sorunu	12
Kod-2: Soğuk depo yetersizliği sorunu	1
Kod-3: Ağaç türüne dayalı rekolte sorunu	2

3.2.1. Kağızman Uzun Elması Hakkındaki Görüşler

Katılımcıların Kağızman Uzun Elması hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulması amacıyla sorulan sorulardan elde edilen veriler Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Katılımcıların Kağızman Uzun Elması Hakkındaki Görüşleri

Kod-Teori Modeli ile oluşturulan Şekil 3'te katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgulara göre; katılımcılar tarafından uzun elmaya ilişkin aroma ve tadının güzel, başka bir yerde yetiştirilemeyen, uzun sürelerde saklanabilen, fiziksel olarak uzun şekilli, coğrafi işarete sahip, endemik bir tür olduğu ve aynı zamanda yeterince bilinmediği görüşü ifade edilmiştir. Bu kodların

ortaya çıkarıldığı bazı katılımcılara ait ifadeler aşağıdaki gibidir;

Kağızman Uzun Elması zaten sizin de bildiğiniz gibi endemik bir çeşit olması hem de hemen hemen her bölgede yetişmeyen ve coğrafi işaret almış bir ürünüdür. Hatta şöyle bir söyleyeyim kendi tecrübelerime dayanarak biz buradan Kağızman Uzun Elması'nı Samsun ilinde bir arkadaşına vermiştik orada dikmesi için. Daha sonradan bizzat kendim gittiğimde Uzun Elmada evet uzun elma şeklinde olanı da gördüm. Uzun elmanın şeklinin değiştiğini tamamen yuvarlaklaştığını bizzat kendim görerek tecrübe ettim. Aynı zamanda aynı ürün O bölgede bizdeki gibi böyle tat aroma şeyini yakalayamadığını gördüm. Dolayısıyla Kağızman Uzun Elması tamamen Kağızman'da belli bir rakımda Kağızman'ın toprağından mı tam olarak onu bilmiyorum bilimsel bir araştırma yapmadığım için muhtemelen ona bağlıyorum ben. Toprağından dayalı olarak ayrı bir tadı, ayrı bir aroması oluşuyor, başka yöreye ya da başka bir bölgeye diktiğimizde bu tadı ve bu aromayı yakalayamıyoruz maalesef (K3, Konum 18).

Bizim elmamız aslında eşi benzeri olmayan bir elma. Nasıl desem hem rengi olsun görüntüsü olsun, hem de tadı bambaşkadır. Sadece burada yetişir buradan başka Türkiye'nin hiçbir yerinde yetişmez, bir tarafı kırmızı diğer tarafı sarı olur ortadan ikiye kesince yıldız vardır içinde hatta büyüklerimiz yıldızlı elma derdi, eskilerin demesine yani dedemgilin demesine bu elmayı göç edenler getirmiş buraya, burayı sevmiş artık toprağından mı yoksa suyundan mı bilmiyorum (K4, Konum 16).

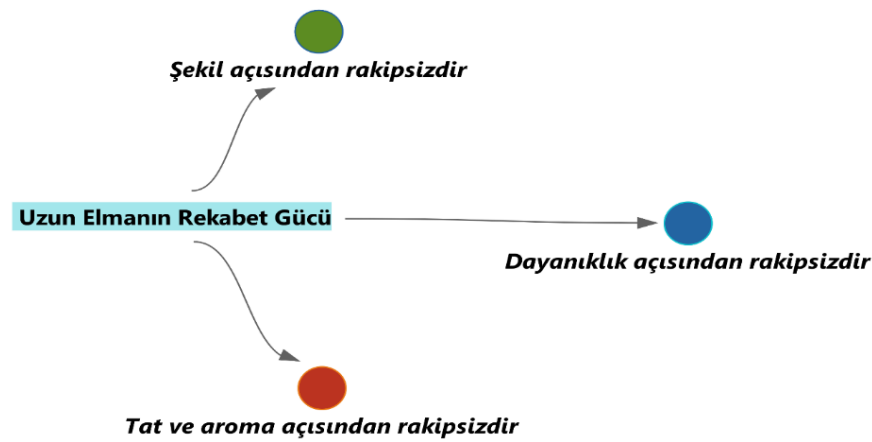
Bir yıl boyunca bozulmadan dayanıyor en iyi şeyi dayanıklı olması (K1, Konum 28). Bizim elmamız bildiğiniz diğer elmalara benzemez şöyle ki hem şekli farklı hem de daha sağlam uzun süre bozulmadan saklanabilir. İşçiliği zahmetinden çok, bakım isteyen bir elmadır, nasıl desem her şey zamanında olacak, sulaması, gübrelemesi işte ilacıdır, bunlara dikkat etmezsen verim alamazsın. Bir tarafı kırmızı bir tarafı yeşil sarı gibi olur içinde yıldız şekli vardır. Bir sene verim verse diğer sene vermez verse de çok az veren bir elma türüdür (K5, Konum 17).

Dünyada ve ülkemizde çok sayıda elma çeşidi vardır. Bunlardan biri de Kars ilinin Kağızman ilçesiyle özdeşleşen Kağızman Uzun Elması'dır. Devitski'nin (1898) bildirdiğine göre Tiflis Meyvecilik Okulu'ndan mezun olmuş iki meyveci-öğretmenin 1896 yılında Kağızman Okulu'ndaki ziraat bölümünde eğitim vermeleri aşılama ve bahçecilikle ilgili faaliyetlerin başlamasına neden olmuştur. Yazara göre Kağızman'da yazlık ("süd alması", "şekeralması" ve "şak-şak alması") ve kışlık ("şah alması" ve "gış alması") olmak üzere iki çeşit elma bulunmaktadır (Necefoglu, 2018: 14). Bu elma çeşitlerinden biri olan Kağızman Uzun Elması Aras Vadisi boyunca özellikle de Kağızman ilçesi sınırlarında daha fazla yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu ürünün 2017 yılında coğrafi işaret almış olması tanınırlığını artırarak yörenin ekonomisine de önemli katkılar sunmaktadır (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 89-90). Uzun Elma genellikle uzunca-silindirik ya da uzun-dikdörtgen meyve olarak bilinen bir elma çeşididir. Standart elmalar genelde yuvarlak ya da yuvarlağa yakın olup meyve şekil indeksi değeri 1 (bir) ve altında iken Uzun Elma'nın şekil indeksi genellikle 1(bir)'den büyüktür. Bu özelliği kendisini tanımlayıcı ve diğer elma çeşitlerinden ayırt edilmesini sağlar (Balık, 2016: 58). Bu çalışmada da katılımcılar Kağızman Uzun Elması'nın aroma ve tadının güzel olduğunu bundan başka hiçbir yerde yetiştirilemeyen, depolanabilen, kendine has uzun şekliyle ayırt edilebilen bir elma olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar Kağızman Uzun Elması'nın coğrafi işaretli endemik bir tür olması nedeniyle tanınırlığının arttığını bildirmiştir.

3.3. Kağızman Uzun Elması'nın Rekabet Gücüne İlişkin Değerlendirmeler

Bu değerlendirme ile Kağızman Uzun Elması'nın rekabet gücüne ilişkin verilerin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda katılımcılara ilişkin bulgular Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Kağızman Uzun Elması'nın Rekabet Gücüyle İlgili Görüşler

Kod-Alt Kod- Modüller Bölümü ile oluşturulan Şekil 4'te, katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgular gösterilmektedir. Bu kapsamda, katılımcılar tarafından ürünün şekil özelliği, dayanıklılığı ve tat özelliği rekabet üstünlüğü olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların uzun elmanın rekabet gücüne ilişkin görüşlerinden bazıları ise aşağıdaki gibidir;

Kağızman Uzun Elması'nın bence rakibi yok. Neden yok gerek fiziki yapısı gerek tat ve aroması İşte nasıl diyeyim içyapısının özellikleri itibarıyla ve diğer ürünlerde yani elma bazındaki diğer ürünlerde kesinlikle rakipsiz görüyorum (K8, Konum 53).

Gerek tat ve aroması, işte nasıl diyeyim içyapısının özellikleri itibarıyla ve diğer ürünlerde yani elma türlerinden üstün bir ürün. Güneş gören tarafının tamamen kırmızı bir olması sebebiyle tadı diğer elmalardan çok çok farklıdır. Depolarda veya soğuk hava depolarında daha uzun süre dayanır. Yatayına da kestiğiniz zaman içerisinde yıldız işaretinin olması da farklı bir güzellik katıyor yani (K9, Konum 26).

Yani tadı farklı, depolamada çürümeye fazla olmuyor. Mesela diğer elmalarda bir tanesi çürürse kasanın hepsini çürütür ama uzun elmada sadece öyle kalıyor diğerlerini çürütmüyor. O kadar tadı Kendisi özel olduğu için diğer elmalarla karşılaştırılmaz yani diğer elmalar ile karşılaştırdığımız zaman tamamen farklı ve benzersiz bir ürün olması diğer ürünlere göre daha ön plana çıkmasını sağlıyor (K10, Konum 33).

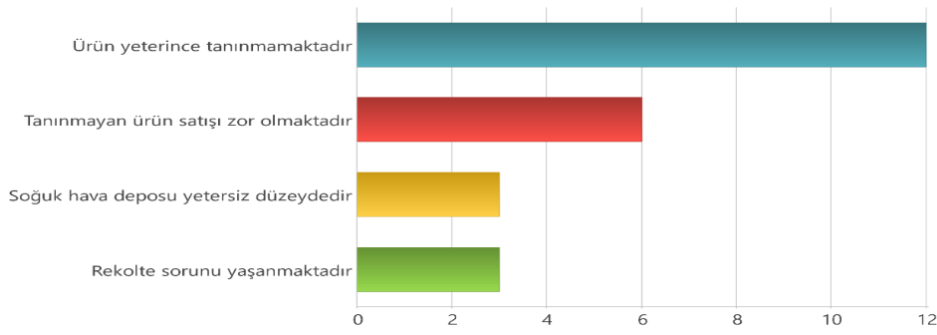
Uzun elma şifadır. Burada uzun elma en meşhur elmadır ama yeteri kadar bilinmiyor sadece buradan gidenler biliyor onlar alıyor bunun dışında kimse bilmediği için yabancıya satamıyoruz (K11, Konum 31). Renk, tat, görünüş ve dayanıklılık bakımından çok avantajlı bir ürün. Uzun elma gerekli saklama koşullarında bir yıla yakın hatta bir yıldan daha uzun süre çürümeden ve tadını kaybetmeden kalabiliyor. Ne yazık ki yeteri kadar bilinen tanınan bir üründe değil bu konuda gerekli desteklerin ve çalışmaların yapılması gerektiği düşüncesindeyim (K13, Konum 17).

Coğrafi işaret, ürüne bir yandan piyasa kimliği kazandırdığı gibi ürünün yetiştirildiği bölgeye has izler taşıdığı algısını oluşturması daha yüksek bir fiyata alıcı bulmasına ve rekabet avantajı yol açabilir (Gürel vd., 2016: 1054). Coğrafi işaretli ürünlerin bölge iklimiyle, toprak yapısıyla, su kalitesiyle ve üretim teknikleriyle ilişkili bir şekilde üretilmesi ve tüketiciye sunulması o ürünü ayrıcalıklı hale getirir. Bu nedenle bir ürünün coğrafi işaret alması üretimin artmasını ve pazarlama olanaklarının çok hızlı bir şekilde yükselmesini sağlayabilir. Kağızman Uzun Elması da bu özellikleri bakımından rekabet gücü yüksek bir elma çeşididir (Kılıç ve Özdemir, 2021: 39). Bu çalışmada da Kağızman Uzun Elması'nın şekil, lezzet ve aroma bakımından rakipsiz olduğu bunun yanı sıra dayanıklılığının da rekabet gücünü artırdığı literatüre uyumlu bir şekilde bulunmuştur. Yapılan bu değerlendirmelerle S2: *Coğrafi işaretli Kağızman Uzun Elmasının rekabet gücünü artıran etkenler nelerdir? Sorusuyla Kağızman Uzun Elması'nın lezzet ve aromasıyla birlikte çürümelere karşı diğer elmalara göre dayanıklı olmasının da önemli olduğu tespit edilmiştir.*

3.4. Kağızman Uzun Elması ile İlgili Pazarlama Sorunları

Kağızman Uzun Elması ile ilişkili yaşanan pazarlama sorunlarının araştırılması amacıyla yapılan değerlendirmelerde katılımcıların görüşleri doğrultusunda elde edilen bulgular Şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5. Kağızman Uzun Elması İle İlişkili Pazarlama Sorunları

Kod Matriks Tarayıcısı ile oluşturulan Şekil 5'te katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgular gösterilmektedir. Bu kapsamda, katılımcılar tarafından ürünün hem ulusal hem de uluslararası arenada yeterince tanınmaması, tanınmayan ürün satışının zor olması, soğuk hava depolarının yetersiz olması ve rekolte sorunun yaşanması genel pazarlama sorunları olarak gösterilmiştir. Şekil 5 incelendiğinde en önemli pazarlama sorunu olarak ürünün yeterince bilinmemesi ve tanınmayan ürün satışının zor olması gösterilmektedir. Katılımcıların Uzun Elma'nın pazarlama sorunlarına ilişkin görüşlerinden bazıları aşağıdaki gibidir;

Kağızman Uzun Elması'nın en büyük problemlerinden bir tanesi yeteri kadar tanınırlığının olmaması yani gerek ulusal çapta gerekse uluslararası çapta uzun elma yeteri kadar değer görmemesi (K8, Konum 34-35). Büyük şehirlerde uzun elmayı

tanıyan, bilen kimseler yok, bilinmediği ve tanınmadığı için ayrıca reklamı da olmadığı için kimse bilmiyor (K1, Konum 34-40).

İnsanlar tarafından bilinmeyen tanınmayan ürünü satışı da zor oluyor. Diğer şehirlerdeki bilen insanların çoğu Kağızmanlı hemşerilerimizin sayesinde oluyor. Reklamımız olmadığı için şehir dışında çok istek olmadığı için sipariş olmadığı için sadece Kağızman geneli ve şehir dışındaki özel müşterilerim için üretiyorum (K1, Konum 34-40). Şimdi benim elimde 5 ton mal olsa sadece çevreme satsam yeter ama 15, 20 ton mal olsa kime satacam, elimde kalacak, ziyan olacak hepsi yazık günah yani. Bu malı alan olacakki bende zarar etmeyeyim satayım para kazanırsam daha çok elma yetiştiririm. Bu elma altın gibidir değer kaybetmez yeterki satılsın kayıtsızdan daha güzel para kazandırıyor ve daha az zahmetli benim için (K5, Konum 21).

Kağızman Uzun Elması biraz erken toplandığı için fazla uzun süre dayanmıyor. Memleketimizde hiçbir yatırım imkânı yok mesela soğuk hava deposu yok en yakın soğuk hava deposu 100 km uzaklıkta. Mazot masrafı ortada zaten kurtarmaz. Yani mesela bir tane soğuk hava deposu olsa elmaya uygun, sadece uzun elma için de değil diğer elmalar için de insanlar meyvesini daha uzun süre yiyebilirler, satışını yani mesela şu elimizdeki uzun elmalar işte hava şartlarından dolayı sıcak yemiş şimdi soğuk yumuşamaya başlamış. Soğuk hava deposunda olmuş olsa, çıtır çıtır yani böyle daha sağlam olacak yani (K10, Konum 19).

Depo yok abi ya depo olsa daha güzel olur yani soğuk hava deposu, Kağızman sahipsiz olduğu için kimse ilgilenmiyor, kendim evde dama koyuyorum oda kıvâmı kayboluyor zay oluyor, yâda çürüyor (K11, Konum 27).

Kağızman Uzun Elması ile ilgili pazarlanması ile ilgili şöyle bir ben daha öncesinde de kaymakamlıkta çalıştığım sürede şuan Kafkas Üniversitesi'nde çalışıyorum. Daha öncesinde Kağızman Kaymakamlığı da çalıştığım dönemde Metro marketler zinciri endemik çeşit olması sebebiyle bu bölgede bu ürünü satın almak için bizimle irtibata geçti. Fakat Kağızman'da sulama su probleminin olması sebebiyle yeteri kadar rekolteli ürün, yani şöyle izah edeyim sadece Metro Marketler Zinciri hani burada reklam olsun diye de söylemiyorum bilgi olsun diye söylüyorum onların yetkilileri geldiğinde şöyle bir şey söylemişlerdi bize; Biz bu ürünü almak istediğimizde minimum 500 ile 1.000 ton arasında rekolteli olması gerekiyor demişlerdi. Fakat Kağızman'da bu ürün daha çok bahçelerde 3-5 ağaç olması sebebiyle yeteri kadar rekolte olmaması sebebiyle bu ürünü yeteri kadar pazar, aynı toptan pazarlama şansımız yok (K3, Konum 26).

Desteklemeye ihtiyacı var derken hem eğitim açısından hem tanıtım olsun reklam olsun hem de nasıl hayvancılığa destek olunuyorsa işte uzun elma için de destek olunması gerek bunlar olmayınca yeterli düzeyde üretim ve satış yapamıyoruz. Ayrıca, üreticiler için hem de pazarlamacılar için gerek hibe gerekse teşvikler gerekse çeşitli eğitimler olsun bunların eksikliği ciddi şekilde ortada daha doğrusu üreticileri de pazarlamacıyı da bilinçlendirmek gerek. En basitinden bizim buraya bir tane soğuk hava deposu olması lazım. Niye biz burada ürettiğimiz kayısıyı, uzun elmayı Iğdır'a soğuk hava deposuna götürelim. Zaten maliyetler çok yüksek kendi çabamızla yapma şansımız yok, bunun devlet tarafından desteklenmesi gerek ya da kaymakamlık ile belediyenin bunu yapması gerek bu büyük bir ihtiyaç (K12, Konum 23).

Coğrafi işaretin pazarlama açısından üreticiler ve tüketicilerin bakış açısına göre değerlendirildiği bir çalışmada üreticiler açısından PDO sertifikasyonunun önemli bir pazarlama göstergesi olmadığı belirlenmiştir. Coğrafi işaretin giriş engellerini kaldıran bir koruma stratejisi olduğu düşünülmektedir (Teuber, 2011: 904). Bununla birlikte coğrafi işaretin markalaşmayı artırarak tüketicilerin daha fazla talep etmesini sağladığı, üreticiler için ise rekabet avantajı oluşturduğu da bildirilmektedir (Uygurtürk ve Güner, 2021: 381). Yarmand vd. (2023)'e göre, pazarlama stratejilerini iyileştirmeye odaklanmak, ihracat performansını artırmak için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, satış ve pazarlama yöneticileri ihracat geliştirmeleri için uygun dağıtım kanallarını kullanmalıdır. Ürün kalitesini ve ambalajını müşteri tercihleriyle uyumlu hale getirmelidirler (Noori vd., 2024: 2).

Coğrafi işaretli ürünlerin pazarlama ve markalaşması birçok sebebe bağlı olarak değişiklik göstermekte ve önemli engellerle karşılaşmaktadır. Bu sorunları coğrafi işaret adının kötüye kullanılması, coğrafi işaretin ticari markalarla beraber kullanılması, üretici bilgi yetersizliği, rekolte düşüklüğü, fiyat tutarsızlığı, pazarlamada yaşanan finansal yetersizlik, depo yetersizliği, devlet teşviklerinde yaşanan yetersizlikler ve üreticilerin sermaye yetersizliği olarak sıralamak mümkündür (Sharma ve Kulhari, 2015: 911-98). Tüm bu sorunlar genel olarak değerlendirildiğinde tutunmuş bir markanın aynı alanda faaliyet göstermesi, coğrafi işarete benzer amblemlerin rekabet edilen ürünlerde kullanılması, üreticinin hedef piyasayla ilgili bilgi yetersizliği, çalışan elemanların nitelikli olmaması, fiyat istikrarsızlığı ve teknolojik gelişmelere entegre olunamaması gibi sebepleri coğrafi işaretli ürünlerin pazarlanmasında olumsuz etki oluşturduğu söylenebilir (Yener ve Seçer, 2017: 452-453).

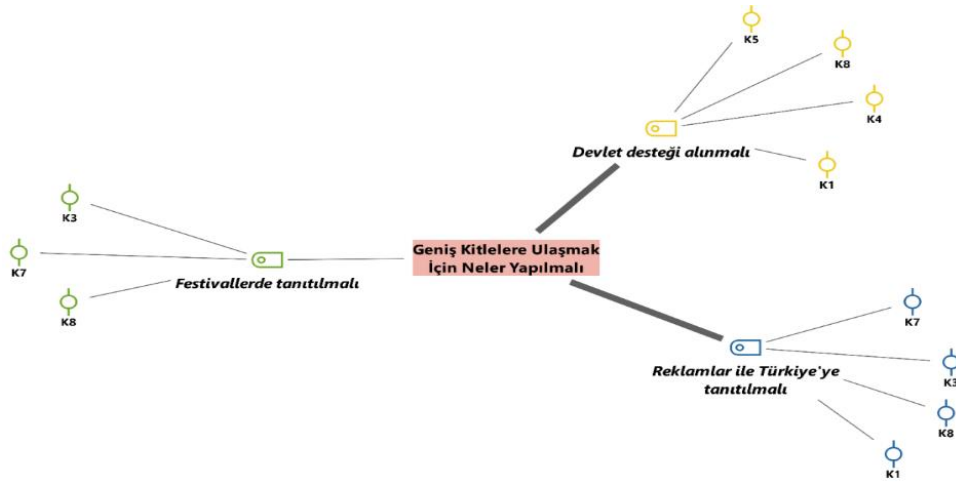
Elma pazarlamasında genel olarak çeşitliliğe ve standardizasyona önem vermek gerekir. Tüketicinin isteği doğrultusunda

çeşide ve standartlara uygun elma üretiminin yapılması hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda tutunabilmenin öncelikleri arasındadır. Ülkemizde elma üretimi yüksek olmakla birlikte ihracatın istenilen seviyelerde olmamasının en önemli nedenlerinden birisi üretim kalitesinin düşüklüğüyle birlikte yetiştirilen ürünün ihracata uygun olmaması ve elma işletmelerinin küçük ölçekli olmasıdır (Elma Raporu, 2017). Kağızman Uzun Elması uygun şartlarda saklandığında uzun ömürlü bir elma çeşididir. Bununla birlikte Kağızmanda soğuk hava deposunun olmaması pazarlama sorununun ortaya çıkmasına neden olduğundan çözüm olarak atıl durumdaki Kağızman Tuz Madeni galerilerinin bir bölümünün soğuk hava deposuna dönüştürülmesi önerilmiştir (Koday vd., 2004). Pazarlama, Kağızman Uzun Elması üreticilerinin en önemli sorunlarından biridir. Yörede meyvecilikle ilgili herhangi bir kooperatifin olmaması nedeniyle üreticinin ürettiği elmaları kendi gayretleriyle satmaları değer kaybına neden olduğundan kooperatifleşmeye gidilmesinin maliyetleri düşürebileceği ve pazarlama sorununu azaltabileceği bildirilmiştir (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 107). Bundan başka Kılıç ve Özdemir (2021) güncel pazarlama araçlarının kullanılamamasının, satılamayan ürünlerin hayvan yemine dönüştürülmesinin, iklimlendirilmiş koşullarda depolama tesislerinin bulunmamasının da elde edilen ürünlerin pazara sunulmasını zorlaştırdığı bildirmişlerdir (s. 50). Atış ve Çelikoğlu (2017: 201) yaptıkları bir çalışmada Kağızman'da üretilen kayısının en fazla gelir getiren ve istihdama katkısı olan meyve türü olduğu, başta İstanbul olmak üzere İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz illerine yoğun bir şekilde gönderildiği belirlenmiştir. Bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi Uzun Elma üretimi ekonomik getirisi az olan meyveler grubundandır. Bunun nedenlerinden birisi mevsiminde üretilen ürünün bir yıl boyunca taze bir şekilde tüketime sunumunu kolaylaştıran soğuk hava depolarının olmamasıdır. Kağızman Uzun Elması'nın en önemli pazarlama sorunu da soğuk hava depolarının olmaması nedeniyle ürünün sadece hasat edildiği mevsiminde satılması olduğu üretici ve pazarlamacı beyanlarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte soğuk hava depolarının rekoltesi düşük bir ürüne yönelik kurulması ve işletilmesi maliyetli olduğundan Kağızman ilçe merkezinde öncelikle meyvecilik kooperatiflerinin kurulması hem Uzun Elma'nın hem de diğer meyvelerin depolanmasını kolaylaştıracak "S3. Kağızman Uzun Elması'nın pazarlanmasındaki sorunlar nelerdir?" sorusuyla ortaya çıkartılmıştır. Bundan başka pazarlamadaki en önemli sorunun soğuk hava depolarının olmamasının da en önemli sorunlardan biri olduğu anlaşılmıştır.

3.5. Kağızman Uzun Elması'nın Geniş Kitlelere Ulaştırılabilmesi İçin Neler Yapılmalı

Kağızman Uzun Elması'nın daha geniş kitlelere nasıl ulaştırılabileceğinin araştırıldığı bu kısımda katılımcılara ilişkin bulgular Şekil 6'da yer almaktadır.

Şekil 6. Kağızman Uzun Elması Geniş Kitlelere Nasıl Ulaştırılabilir

Kod-Alt Kod-Modüller Bölümü ile oluşturulan şekilde, katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgular gösterilmektedir. Bu kapsamda, daha geniş kitlelere ulaşabilmek adına festivaller aracılığıyla kitlelere ulaşılmalı, devlet desteği sağlanmalı ve reklamlar ile tanıtılmalı faktörleri ön plana çıkartılmıştır. Katılımcıların daha geniş kitlelere ulaşabilmesine ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Öncelikle reklamlarla tanıtımlarla bunu bütün şehirlerde tanınmasını arttırmak gerekiyor. Devlet yetkililerinin de desteği olsa tabiki daha iyi olur. Maalesef öyle bir tanıtım, reklamımız veya girişimlerimiz yok. O yüzden uzun elmanın çok satışını yapamıyoruz (K1, Konum 50).

Ürünün bilinirliğini şöyle artırabiliriz. Sosyal medyayı kullanarak kendi kişisel kullanmış olduğumuz sosyal medya aracılığıyla hani ürünün resimlerini, işte yetiştirme dönemlerini ancak paylaşarak (K3, Konum 34)

Biz ne yapa biliriz ki yapacak olsaydık şimdiye kadar yapardık zaten. Bunu devlet yapacak devlet tanıtacak televizyonda falan o zaman insanlarda bilir tanır bu ürünü (K4, Konum 26).

Devletin yetkililerin bu konuda desteği gerek bizim kendi başımıza göre yapa bileceğimiz bir şey değil yani yetkililer yaparsa daha çok verimli olur bununda reklamlarla tanıtımlarla insanlara tanıtmaq gerekiyor. Devlet yetkililerinin de desteği olsa tabiki daha iyi olur (K5, Konum 27).

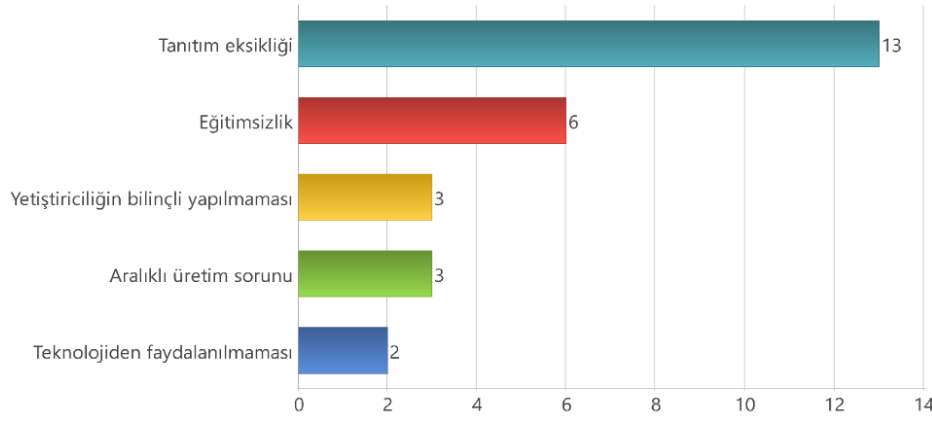
Biz tanıtımımızı reklamımızı genelde belediye nin festivallerinde yapıyoruz, festivalde elma yarışması oluyor orada tanıtım oluyor. Onun dışında yeni tarzdan facebook, watsapp ve internet ortamında elimizden geldiğince yapmaya çalışıyoruz (K7, Konum 27).

Uzun Elma Festivali, Kafkas Üniversitesi Kağızman Meslek Yüksek Okulu tarafından 2013 yılında üçüncü kez düzenlenmiş bundan sonra festival yapılmamıştır. Tüketiciler tarafından bu ürünün tercih edilebilmesi için Uzun Elma Festivali'nin her yıl yapılması gerekir. Bundan başka yazılı ve görsel basının kullanılması, turistik alanlarda, hava alanlarında, otobüs terminallerinde veya dinlenme tesislerinde tanıtıcı broşürlere yer verilmesinin ürünün tanınırlığını artıracak bildirilmiştir (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 108). Araştırmalar, bir markanın tanıtımının ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasının, tedarik zincirini ve ilgili bileşenlerini olumlu yönde iyileştirebileceğini göstermektedir. Ürün ticari markalarını tüketiciler için özellikle genç müşteriler için daha çekici hale getirme, pazar talebi değiştiğinden internet esaslı tedarik zincirinin geliştirilmesi, coğrafi markalaşmanın bir araç olarak kullanılması ürünlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayabilir (Noori vd., 2024: 2). Çalışmamızda da daha çok tüketiciler olmak üzere pazarlamacıların da Uzun Elma'nın tanıtımı adına festivallere önem verilmesi ifade edilmiştir. Araştırmada "S4. Kağızman Uzun Elması'nın ekonomik bir ürün olarak görülmesi için neler yapılmalıdır?" sorusuyla öncelikle yöresel bir ürün görüntüsünden kurtulabilmek için yöresel ürünlerin sergilendiği ulusal festivallere katılımın sağlanması, sosyal medya aracılığıyla tanıtımının yapılması, üreticilerin özellikle devlet destekleri ile yeni bahçe kurma taleplerinin ve festivallere katılımın sağlanması gerektiği anlaşılmıştır.

3.6. Kağızman Uzun Elması ile İlişkili Markalaşma Sorunları

Kağızman Uzun Elması'nın markalaşma sorunlarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda katılımcılara ilişkin bulgular Şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7. Kağızman Uzun Elması İle İlişkili Markalaşma Sorunları

Kod Matriks Tarayıcısı ile oluşturulan Şekil 7'de katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgular gösterilmektedir. Bu kapsamda, katılımcılar tarafından en büyük markalaşma sorunu tanıtım eksikliği olarak ifade edilmiştir. Ayrıca eğitimsizlik, ürün yetiştiriciliğinin bilinçli yapılmaması, aralıklı üretim sorunu ve teknolojiye yeterince faydalanılmaması sorunları da belirtilmiştir.

Katılımcıların Uzun Elma'nın markalaşma sorunlarına ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Ulusal ve uluslararası alanda reklamının yapılması lazım. Bunun içinde işte yine az önce söylediğim gibi çiftçi yani üretici ve kamu desteği gerekiyor. Bununla ilgili işte hasatın olduğu dönemde hemen hemen her yıl, hemen hemen her yıl demeyelim de her yıl istisnasız bu konunun festivallerde yapılması ve gerek ulusal gerek uluslararası medya aracılığı ile olur işte sosyal medya aracılığıyla bu ürünün tanıtılması lazım. Aksi takdirde yöresel bir üründen öteye geçemez (K3, Konum 40).

Benim kendi fikrimce tanıtım ve reklam olması lazım. Bugün ben bile bir markete gittiğimde reklamını görmediğim bir ürünü almakta çekiniyorum mecbur kalmadıkça almıyorum. Uzun elmada öyle insanlar tanımadığı için bilmediği için görünce tereddütte kalıyor şey zannediyorlar hormun sanki hormun vermişlerde böyle olmuş diye düşünüyorlar. Halbuki elmanın

yapısı özelliği bu bilseler tabiki alırlar. O zaman kimse şüphe etmeden alır **(K5, Konum 29)**.

En büyük eksik eğitimsizlik, kara düzen iş yapıyoruz. Yani şimdi insanlara bakıyorsun internetlerde televizyonlarda olsun her türlü şeyi satıyorlar, biz niye satamıyoruz ki korkuyoruz cesaret edemiyoruz ki daha fazlasını istemiyoruz ki satalım elimizde yeter deyip üç beş kuruş geldi mi kenara çekiliyoruz **(K1, Konum 52)**.

Eğitim ve reklam eksikliği başta geliyor. Kağızman Uzun Elması'nın reklamı yok, tanıtımı yok daha doğrusu adamakıllı sahip çıkan kimsesi yok. Mesela Türkiye çapında uzun elmanın tanıtımı yapılırsa güzel olmaz mı insanlarda bilir. Kaymakamlık olsun belediye olsun yeterince çiftçiye üreticiye destek olmadığı için tanınırlığımız çok düşük. Kağızman denilince akla ilk gelen şeyin uzun elma olması veya uzun elma deyince Kağızman'ın akla gelse marka olmaz mı? **(K1, Konum 58)**.

Coğrafi işaretlemeyi Türkiye'de kaç kişi biliyor ya da kim bu konu üzerinde çalışma yapıyor. Ne yazık ki yeteri kadar araştırılmıyor, araştırılmayınca da uzun elmanın şeyi değeri ve markalaşması tam olarak anlaşılmıyor. Yani bir Taşköprü sarımsağı diyelim yani sarımsak denildiği zaman bir Taşköprü sarımsağı akla geliyor, neden elma denilince Kağızman Uzun Elması akla gelmesin. Taşköprü sarımsağına defalarca denk gelmişim mesela medyada işte Taşköprü Sarımsağın hasadı başladı. İnsanlar haber izlerken en azından oradan bir girip Taşköprü sarımsağı da neymiş deyip başka biliyorlar mesela. Ama uzun elmanın buna dair tek bir tane haberini ben şu ana kadar görmedim. Böyle ufak tefek şu Gezelim Görelim Programı bir iki tane şey oldu. Onun dışında böyle medyaya yansıyacak ya da haberlere şey olmadığı müddetçe de markalaşma olmuyor maalesef **(K8, Konum 76-77)**.

Uzun elma mesela diğer elmalara göre bir yıl hasat edebilirsin ama bir yıl sonra hiçbir tane bile olmaz. Boşluğu kapatmak için her yıl ürün alabilmek için şöyle yaptık mesela 10 tane ağacımızı 20 tane yaptık 10 tanesi 1 yıl 10 tanesi sonraki yıl o şekilde ürün alıyoruz **(K1, Konum 66)**.

Ürün bir yıl veriyor bir yıl vermiyordu, baştan salma kendi haline bırakıyorduk artık ne olursa mantığıyla. Artık bilinçli bir şekilde yapıyoruz gübrelemesi olsun, ilaçlaması olsun, budaması olsun bilinçli bir şekilde yapılırsa her yıl ürün alınabilir **(K2, Konum 37)**.

Her şeyin başı eğitim tabiki üretici nasıl üreteceğini nasıl kaliteli verim elde edeceğini bilmesi gerek. Üretici ata dede yöntemleriyle üretim yapıyor. Bu da uzun elmanın kalitesini düşürüyor ya da yeterli miktarda kaliteli elma üretemiyor. Yeterli kalitede ve miktarda ürün olmayınca bizde ürün alamıyoruz ve satamıyoruz. Hepsi birbirine bağlı bizim bu yönde ciddi şekilde ihtiyacımız var, bu konuları kendi bildiğimiz yöntemlerle devam ettiremeyiz. Yerel yönetimler pazarlama, reklam ve markalaşma konusunda gerekli eğitimleri sağlamış olsa bizler daha bilinçli olarak bu işi yaparak uzun elmayı istenilen düzeyde satışını yaparız, yerel ekonomiye ciddi katkı sağlarız **(K12, Konum 25)**.

Markalaşma sorununuz asıl nedir biliyor musunuz birincisi kaymakamlık olsun belediye olsun tarım müdürlüğü olsun ziraat odası olsun bunların hiçbirisi bilinçli olarak gereken desteği vermemesi. Markalaşması için istenen kaliteli ürünü üretmen lazım bunu ürettikten sonra iyi bir tanıtım reklam yaptıktan sonra da piyasaya pazarlaman lazım. Şimdi üreten bilinçli değil ki kaliteli ürün üretilsin yani hangi ağaç türüne aşı yapılırsa ürün daha verimli ve kaliteli olur, toprağın analizinden tutun ilaçlaması olsun gübrelemesi olsun üreten kişinin bunların bilincinde olacak şekilde üretime teşvik edilse asıl sorun ortadan kalkar. Yani üretici bilinçlendirilirse üretim kalitesinde artar **(K12, Konum 35)**.

Ne yazık ki yeteri kadar bilinmediğinden tanıtımı yapılmadığından markalaşmıyor. Bunun en büyük sorunu ilgili kurumların gerekli olan çalışmaları yapmaması veya bilinçli olarak çalışma yapmamasından kaynaklanıyor. Bugün piyasada olan birçok ürünün tanıtımla, reklamla markalaşmış ve insanlar o ürünü biliyor ve satın alıyor. Uzun elmanın tanıtımı reklamı ülke çapında ciddi ve bilinçli olarak yapılırsa inanıyorum ki uzun elmayı bilmeyen kimse kalmaz ve herkes manavlarda marketlerde bu ürünü alır. Üreticiler daha fazla ürün üretir ve piyasada iyi bir konuma gelir **(K13, Konum 35)**.

Ticari markalar gibi coğrafi işaretler, üreticilerin yerleşik itibarlarını taklit ve dolandırıcılığa karşı güvence altına almalarını sağlayan ayırt edici işaretlerdir. İngiltere'deki elma şarabı üreticileri, Fransız üreticilerin İngiltere tarzı elma şaraplarıyla genişleyen İngiltere pazarına girebilmesi durumunda pazar paylarını kaybetmekten korktukları için PGI olarak koruma başvurusunda bulunmuşlardır. PDO/PGI sertifikasyon şemasının bir pazarlama aracı olmaktan ziyade ulusal üretici çıkarlarını korumak için bir mekanizma olduğu anlaşılmaktadır (Teuber, 2011: 904). Yapılan araştırmalara göre coğrafi işaretli markaların tanıtımı ve yayılması markaya ve tanıtımına yönelik tutum (Foroudi, 2019: 271), marka sadakati (Lin vd., 2019: 446), marka imajı (Mitchell ve Balabanis, 2021: 1), algılanan marka kalitesi (Ray vd., 2021: 1), özel marka değeri (Niyas ve Kavida, 2022: 346) gibi faktörlere bağlıdır. Ticari değere sahip ürünlerin dünya pazarlarında yer alabilmesi ürünün marka değeriyle ilişkili bir durumdur. Bir ürünün marka değeri ne kadar yüksekse tercih edilebilirliği de o kadar artar. Bunu sağlamanın yolu rekabet edilen diğer ürünlerden farklılığı ortaya çıkarmaktır (Davis, 2011: 48). Saygın bir marka adı, bir ürün

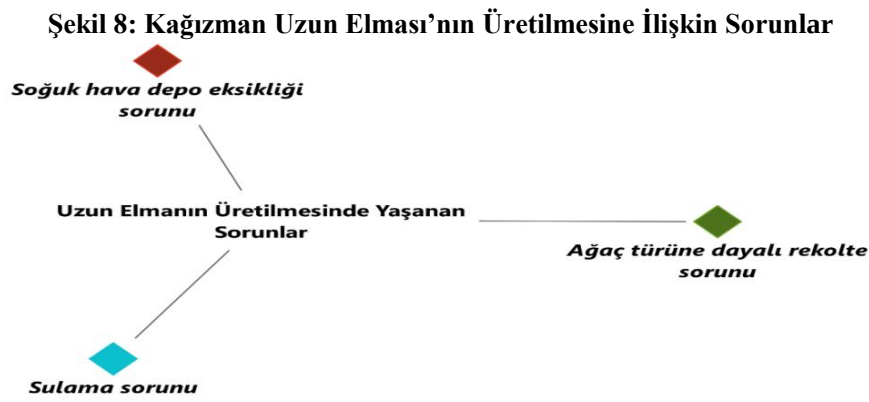
satın almayı düşünen müşteriler için güvenilir bir bilgi kaynağı görevi görür. Marka değeri müşteriler arasında daha olumlu bir imaja sahip olma eğiliminde olduğundan onlara rakiplerine göre bir avantaj sağladığı anlamına gelir (Noori vd., 2024: 7). Bir ürünün coğrafi işaret alması o ürünün haksız rekabet ya da sahte markalardan ayırt edilmesini sağlar. Bu ürünlerin markalaşmak için profesyonel destek almaları, ısrarcı tutum sergileyerek marka yatırımlarına önem vermeleri gerekir (Eroğlu Pektaş, Kahraman ve Alkan, 2018: 74).

Markalaşmadaki en önemli etkenlerin çevresel faktörler, coğrafi işaret tescil çalışmalarının karmaşıklığı, üreticilerin vizyon sahibi olmaması, ürün kalitesinde yaşanan sorunlar olduğu söylenebilir. İşletmelerin reklam ve ambalajla marka değeri oluşturabileceği düşüncesi de ürünlerin hak ettiği pazarlarda yer almasını engelleyen bir durumdur (Saygan, 2021: 108). Bu nedenle ürünlerin marka değerini artıracak her türlü etken göz önüne alınarak ürünün üretimi ve tüketime sunumu sağlanmalıdır. Bu etkenlerden biri de ürünün pazarlama stratejilerinde kullanılan coğrafi işaretli olmasıdır. Bazı coğrafi işaretli ürünler uygun tanıtım, strateji ve devlet destekleriyle bir dünya markası (örneğin Darjeeling Çayı, Arğan Yağı gibi) haline gelirken bazıları ulusal bazda tanınan ve tüketilen ürünler (Kars Kaşarı, Amasya Elması gibi) haline gelmiştir. Bunun yanı sıra birçok coğrafi işaretli ürün markalaşmasını tamamlayamadığından ulusal bazda bile tanınmayan sadece yörede bilinen ürünler (Kağızman Uzun Elması gibi) olduğu görülmektedir. Korucuk ve Aslan Çetin'in (2024) yaptığı çalışmada Kars'ın coğrafi işaretli gıda ürünlerinden Kars Balı ile Kars Kaşarı'nın Kağızman Uzun Elması'ndan daha fazla tanındığı ifade edilmiştir. Yaptığı değerlendirmelerde de Kars Kaşarı ve Kars Balı dışındaki coğrafi işaretli ürünlerin Kars'ın destinasyon imajına ve turistik ürünlerin tekrar satın alınma niyetine önemli ölçüde etki etmediği bildirilmiştir. Bu değerlendirmeden de anlaşıldığı gibi Kağızman Uzun Elması'nın yöresellikten kurtulamadığı ve markalaşma sorunu yaşadığı aşikârdır.

Kağızman Uzun Elması bölge halkı tarafından tanınsa da ülkemiz diğer illerinde yaşayan tüketiciler tarafından bilinmemektedir. Bununla birlikte Kars ili dışında yaşayan Karşı vatandaşların siparişleri ile diğer illere de Kağızman Uzun Elması'nın gönderildiği ve az da olsa ülke geneline yayılmaya başladığı görülmüştür. Ayrıca, örnek bahçe oluşturarak Uzun Elma üretiminin desteklenmesi amacıyla son yıllarda zirai desteklerle kurulan yeni bahçe uygulamalarına başlandığı söylenebilir (Kılıç ve Özdemir, 2021: 50). Devletlerin coğrafi işaretli ürünlere yönelik teknik danışmanlık, eğitim ve finansman kaynağını sağlaması kaliteli ve rekoltesi yüksek üretime neden olacağından ürünlerin tanıtımı ve pazarlaması da daha kolay olacaktır. Bundan başka ülkelerin ekonomik durumu ve uluslararası camiadaki yeri coğrafi işaretli ürünlerin görünürlüğü artırır (Kan vd., 2012: 94-95). Kırsal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olan coğrafi işaretler küresel pazarlara katılan ve rekabet avantajı elde eden lüks bir markanın özelliklerine sahip olabileceğinden tüm tedarik zincirlerinin ve hatta diğer ürün ve hizmetlerin de bölgeye akın etmesine, iş kümelenmesi ve kırsal entegrasyona neden olabilir (Giovannucci vd., 2009: 3). Yapılan çalışmada da üreticilerin devlet desteklerinden yoksun olmalarının pazarlama ve markalaşma sorununa neden olduğunu bildirmesi literatürle paralellik göstermektedir. Üretim ve pazarlamadaki sorunların markalaşmayı da engellediği bu nedenle henüz bölgenin ekonomisine ve istihdam artışına önemli bir katkı sunmadığı "S5. Kağızman Uzun Elması'nın markalaşması ve tanıtımındaki eksiklikler nelerdir?" sorusuyla orataya çıkartılmıştır. Bundan başka henüz yeni coğrafi işaret almış bir ürünün markalaşmasında en önemli desteğin devlet tarafından verilmesinin önemi ortaya çıkmıştır.

3.7. Kağızman Uzun Elması'nın Üretilmesine İlişkin Sorunlar

Uzun elmanın üretilmesinde yaşanan sorunların araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda katılımcılara ilişkin bulgular Şekil 8'de yer almaktadır.

Kod-Teori Modeli ile oluşturulan Şekil 8'de katılımcılara ilişkin ifade edilen bulgular gösterilmektedir. Bu kapsamda, katılımcılar tarafından uzun elma yetiştiriciliğinde sulama sorunu, soğuk hava depo eksikliği sorunu ve ağaç türüne dayalı

rekolte sorunu ifade edilmiştir.

Katılımcıların uzun elma üretiminde yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri şu şekildedir:

Uzun elma suyu seven bir meyve Kağızman'da sulama suyumuzun eksikliklerinden kaynaklanan belli bir dönemden sonra suyun kıtlasmasından dolayı elma yeterince su alamıyor. Dolayısıyla elma küçük kalıyor tam verim alınamıyor. Bundan dolayı üreticiler sıkıntı yaşıyorlar (K7, Konum 21).

Bizim en büyük sorunumuz su dur yani. Suyumuz olmadığı için ağaçlarımız kuruyor sulama suyu olmayınca da hiçbir verim elde edemiyoruz. Bu su sorunu varya sadece benim değil herkesin sorunu herkes dert yaşıyor bundan. Ağaçlarımız çiçek açıyor ama yeterli su olmayınca hepsi çiçekte yaşıyor kuruyor o zamanda verim olmuyor. Su olsa elbet verim daha çok olur ağaçlarımız kurumaz (K4, Konum 20).

Kağızman elması yaz oldu mu su olmadığı için dökülüyor ürün olmuyor o zaman bizde sıkıntı çekiyoruz ürün bulmakta. Ürünümüz hep harap oluyor boşa gidiyor, niye su yok su olmadığı için yetişmiyor (K11, Konum 17).

Şimdi evet söyleyeyim en başta Kağızman Uzun Elması nasıl üretilceği yani hangi ağaçların kullanılacağı. Erken bir zamanda bir ürünün dediğim gibi konuşmamızın başında da söylemiştim yerel anaçlar kullanıldığı zaman 10 yıl gibi bir ağacın ürün vermesi bekleniyor 10 yılda bir çiftçi için çok uzun zaman yani çok büyük bir kayıp demek. Ama yarı bodur ve bodur kullanılırsa bu 1 ya da 2 yıla düşüyor. Bir de 1 ya da 2 yıla düştüğü zaman yerel ağaçlarda her iki ağacın arasındaki mesafe 5 ile 7 metre arasında dikilmesi gerekirken tam bodur ve yarı bodurlar da 1 metreye kadar düşüyor. Bir de Uzun Elma sizin de bildiğiniz gibi aynı kavak ağacı gibi eğer müdahale etmezseniz budama yapmazsanız kavak ağacı gibi yükselip giden bir ağaç, yani kavak ağacı gibi yükselen bir ürünü toplanması hasadı da çok büyük bir zahmet (K3, Konum 56).

Soğuk hava depomuz yok. Eskiden büyüklerimizden öğrendiğimiz bizde kiler tarzı yerler olur kerpiçten olur kerpiç duvarların kalınlığı 1 metreyi bulur evlerin üstü toprakla örtülür. Onlarda da hevenk yapıldı hevenkte alış veriş fileleri gibi fileler olurdu onun içinde tavandan asılırdı elamlar. Öyle bir ortam oluşturun ki odanın sıcaklığında Nisan Mayıs kadar dururdur. Bizde büyüklerimizden öğrendiğimiz şekilde toprak damlarda Nisan Mayıs kadar koruyabiliyoruz (K7, Konum 39).

Lawal-Arowolo (2019), coğrafi işaretin yalnızca ürünleri korumakla kalmayıp, daha da önemlisi, bunların arkasındaki tekniklerin ve bilginin korunmasını ve yenilenmesini de kolaylaştırdığını savunmaktadır (s. 364). (Joosse (2021), birçok coğrafi işaretli ürününün eksik endüstriyel zincirlerle küçük ölçekte üretildiğini ve bunun yüksek üretim maliyetlerine ve verimsizliklere yol açtığını belirtmektedir. Üreticilerin ölçek ekonomileri yoluyla maliyetleri düşürmeleri ve verimliliği artırmaları zordur, bu da ürünlerine daha fazla değer katmalarını engeller (s. 490).

Kağızman Uzun Elma'sı geleneksel üretim faaliyeti kapsamında bölgede yetiştirilen bir elma çeşididir. Kağızman ilçe merkezindeki yetiştiricilerin en önemli sorunlarından birisi sulama sorunudur. Bu sorunun çözümü adına geliştirilen boru sistemi ve dinamolarla Aras Nehrinden su getirilmesi maliyetin yüksekliğiyle iptal edilmiştir. Bunun yerine Karakurt Barajı ve Ortaköy Barajı sulama sorununa çözüm olacağı bildirilmiştir. Bundan başka yöresel bir ürün olan Uzun Elma'nın daha fazla üretilmesi için bahçe standartlarının artırılmasına ve yeni bahçelerin kurulmasının yanı sıra İlçe Tarım Müdürlüğü'nün fidan ve aşı kalemi üretimiyle ilgili damızlık bahçeler üretmesi, ürün kalitesinin korunması ve rekoltenin artırılabilmesi için karma bahçelerin yerine sadece Uzun Elma ağaçlarından oluşan bahçelerin yapılması gerektiği önerilmiştir (Atış ve Çelikoğlu, 2021: 108). Kılıç ve Özdemir'in 2021 yılında yapmış oldukları bir çalışmalarında 2016 yılı verilerine göre Uzun Elma üretiminin 15 ton, 2017 yılında 18 ton, 2018'de 25 ton, 2019'da 35 ton 2020'de ise 50 ton olduğu belirlenmiştir. 2020 yılında Kağızman Belediyesinin 7500 adet Uzun Elma ağacını aşılıyarak çiftçiye dağıtması 2016 yılına göre 2020 yılındaki %234 artışı daha sonraki yıllarda daha da fazla artıracığı bildirilmiştir (s.52). Kışlık elmalar grubunda yer alan Kağızman Uzun Elması ticari değeri çok yüksek olsa da sınırlı bir bölgede yetiştirilmesi üretim miktarını düşürmektedir. Bununda en önemli nedeni periyodisiteye eğilimin olması ve kötü bakım koşulları olduğu bildirilmiştir (Balık 2016: 60-61). Bundan başka Kağızman Uzun Elması yetiştiricilerinin ekonomik bilinçten uzak, eğitimsiz ve geleneklere göre hareket etmesinin üretim yetersizliğine neden olduğu bildirilmiştir (Kılıç ve Özdemir, 2021: 49). Bu çalışmada da üreticiler ve pazarlamacıların ifadelerine göre rekolte sorununun devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeninin en başta sulama sorunu olmak üzere soğuk hava deposunun olmamasının da üreticilerin üretim planlamalarını engellediği söylenebilir. Ayrıca, üreticilerin ve pazarlamacıların genelinin lise mezunu olmaları Kılıç ve Özdemir'in (2021: 49) de ifade ettiği gibi eğitim seviyesindeki düşüklüğü desteklemektedir. Bu profildeki üretici ve pazarlamacıların profesyonellikten uzak bir şekilde babadan oğula geçen bir geleneğe göre hareket ediyor olabileceklerini göstermektedir. Joosse (2021: 490)'nin de bildirdiği gibi eksik endüstriyel zincirlerle küçük ölçekte üretim, yüksek üretim maliyetleri verimsizliklere yol açabilmektedir.

Araştırmada “S6: *Kağızman Uzun Elması üretimindeki en önemli yetersizlikler nelerdir?*” sorusuna katılımcılar soğuk hava depolarının yetersizliği, sulama problemi ve ağaç türüne dayalı rekolte düşüklüğü olduğunu bildirmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Kağızman Uzun Elması'nın üretimi, pazarlaması ve markalaşmasına yönelik sorunların belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda hem araştırmacılara hem üretici ve pazarlamacılara, hem de Kars ili ve Kağızman ilçesi tarım politikalarını belirleyicilere yönelik öneriler aşağıdaki gibi sunulabilir.

- Üretici ve pazarlamacıların genel görüşlerine göre Kağızman Uzun Elması aroma ve tadı güzel, başka bir yerde yetiştirilemez, uzun süre saklanabilir, fiziksel olarak uzun şekillidir, coğrafi işarete sahiptir, endemik bir türdür, ancak yeterince bilinmemektedir.
- Kağızman Uzun Elması'nın rekabet gücü elmanın şekil özelliği, dayanıklılığı ve tadıyla sağlanabilir. Bu özellikleri dikkate alındığında pazarlamacıların elmanın dayanıklılığını avantaja çevirerek, aroması ve tadını da ön plana çıkartarak daha fazla ekonomik gelir elde etmesi sağlanabilir. Bundan başka sahip olunan aroma ve kimyasal içeriklerinin bilimsel araştırmalara konu olması önemli bir literatür açığını kapatacak, belki de elde edilen veriler Uzun Elma'nın tanıtımına önemli bir katkı sunabilecektir.
- Kağızman Uzun Elması'nın pazarlama sorunu uluslararası arenada yeterince tanınmaması, soğuk hava depolarının yetersizliği, rekolte sorunun yaşanmasıdır. Mevcut durumda idari yetkililerin de desteğiyle Kağızman ilçesinde soğuk hava depolarının yeteri oranda kurulması sağlanmalıdır. Kooperatifleşmenin sağlanmasıyla hem soğuk hava deposu kurulması kolaylaşabileceği gibi elde edilen ekonomik gelirin artması Uzun Elma üretici sayısının da artışına neden olacaktır.
- Kağızman Uzun Elması'nın daha geniş kitlelere ulaştırılabilmesi ve markalaşmasının önündeki engel tanıtımın yetersizliği olduğundan ulusal ve uluslararası katılımlı festivallerde ve sosyal medyada tanıtımı yapılmalıdır. Bu bağlamda özellikle üreticilerin e-ticaret kapsamında bilinçlenmesi ürünün tanıtımına ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasına aracılık edecektir. 2017 yılında coğrafi işaret almış bir ürünün tanıtımı adına festivallerin önemli bir aracı olduğu bilinmesine rağmen 1. Kağızman Uzun Elma festivalinin ancak 2023 yılında yapılmış olması geç de olsa önemli bir eksikliği giderdiği söylenebilir. Ancak bu etkinliklerin kesintiye uğramadan her yıl gerçekleştirilmesi ürünün tanıtımı ve markalaşmasını kolaylaştıracaktır.
- Kağızman Uzun Elması'nın markalaşmasındaki diğer engeller ise üretici ve pazarlamacıların eğitimsizliği, ürün yetiştiriciliğinin bilinçli yapılmaması, aralıklı üretim sorunu ve teknolojiye yeterince faydalanılmamasıdır. Öncelikle Kars ve Kağızman Tarım il müdürlükleri olmak üzere belediyelerin de sorumluluk üstlenerek Uzun Elma üreticilerinin üretim ile ilgili bilgi eksikliklerini gidermeye yönelik eğitimler düzenlemesi, daha fazla ürün elde etmek için teknolojik imkânlardan faydalanmanın önündeki engellerin belirlenmesi ve bu konuda üretici ve pazarlamacının devlet desteğini yanında hissetmesi gerekir.
- Kağızman Uzun Elması'nın yetiştiriciliğinde sulama sorunu, soğuk hava deposu eksikliği ve ağaç türüne dayalı rekolte sorunu bulunmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren Kağızman bölgesinde yetiştirilen bir ürün olan Uzun Elma'nın istenilen seviyelerde üretiminin yapılamaması coğrafi şartlardan kaynaklansa da su gibi önemli bir etkenin giderilememiş olması il ve ilçe idari yetkililerinin bu konudaki isteksizliğiyle ilgilidir. Bu nedenle üreticilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerdeki sulama sorunu bir devlet politikası haline getirilemeli ziraat mühendisleri, jeoloji mühendisleri ve diğer ilgili uzmanlardan görüş alınarak bölgenin toprak yapısı ve su kaynaklarının ıslahı sağlanmalıdır.
- Bilimsel çalışmalarda Kağızman Uzun Elma üretimi, tanıtımı, pazarlaması ve markalaşmasıyla ilgili ağızdan ağıza pazarlamanın etkisi, festivallere katılan tüketicilerin yorumları, turistik gezilerde ilk kez Uzun Elma'yı tadan turistlerin görüşleri daha geniş çaplı nicel ve/veya nitel araştırmalarla yürütülmesi Kağızman Uzun Elması'yla ilgili literatürdeki önemli boşluğu dolduracaktır.

Sonuç olarak Kağızman Uzun Elması'nın üretim, pazarlama ve markalaşma üzerine yapılan bu kapsamlı araştırma, sadece bu değerli endemik türün ekonomik potansiyelini ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda üretim, pazarlama ve markalaşma sürecindeki sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik stratejileride detaylı bir şekilde ele almıştır. Literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında, Kağızman Uzun Elması'nın ayırt edici özellikleri ve coğrafi işaretle sağlanan avantajlar öne çıkmaktadır.

Bu çalışma Kağızman Uzun Elması'nın ulusal ve uluslararası alanda tanınırlığını arttırmak için stratejik öneriler sunarak, yapılacak akademik araştırmalara da temel teşkil etmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar bu çalışmanın temelleri üzerine inşaa edilerek, Kağızman Uzun Elması'nın ulusal ve uluslararası pazarda geniş bir yer bulmasına yönelik daha spesifik ve uygulamaya dönük öneriler geliştirecektir. Bu süreç, sadece Kağızman Uzun Elması için değil, benzer özelliklere sahip diğer

endemik ürünler içinde yol gösterici olacaktır. Bu tür çalışmalar, yerel tarım ürünlerinin ekonomik değerini artırma ve kalkınmayı destekleme açısından önemli bir rol oynayacaktır.

Kaynaklar

- Artık, N., Şireli, U. T. & Ölmez, T. (2022). *Coğrafi İşaretli Ürünler*. Ankara: Arkadaş Basım San. Ltd. Şti. Ankara Ticaret Odası.
- Atış, E. & Çelikoğlu, Ş. (2021). “Yöresel Bir Ürün Olarak Kağızman Uzun Elmasının Coğrafi Dağılışı Üretim Durumu ve Sürdürülebilirliği”. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7 (35), 86-110.
- Balaban, T. S. (2016). “Ekonomik Açıdan Coğrafi İşaretler”. *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi*, 18 (1), 55-62.
- Balık, S. (2016). *Kağızman Yöresinde Yetiştirilen ‘Uzun Elma’ Yerel Çeşidinde Klon Seleksiyonu* [Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Iğdır.
- Başkale, H. (2016). “Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik Ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (1), 23-28.
- Bozyiğit, İ. (2022). *Satın Alma Karar Tarzlarının Coğrafi İşaretli Ürün Ve Ulusal Markalı Ürün Tercihleri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Kırşehir.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ceylan, Y. & Samırkaş Komsu, M. (2020). “Coğrafi İşaretli Ürünlerin Bölgesel Turizmin Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi: Siirt İli Örneği”. *Journal of Humanities and Tourism Research*, (Special Issue 5), 59-75.
- Charrouf Z. & Guillaume D. (2008). “Argan Oil: Occurence, Composition And Impact On Human Health”. *European Journal Lipid Science Technology*, 110, 632-636.
- Davis, J.A. (2011). *Rekabetçi Başarı: Markalaşma Nasıl Değer Katar?* (Çev: Taner Karagüzel, Onur Başat ve diğerleri), İstanbul: Brand Age Yayınları.
- Duru, S., Hayran, S. & Gül, A. 2021. “Türkiye’de Geleneksel Gıdaların Üretim ve İhracat Potansiyelinin Değerlendirilmesi”. *Bursa Uludağ Üniv. Ziraat Fak. Derg.*, 35 (2), 439-449.
- Elma Ürün Raporu, (2017). *Elma Ürün Raporu 2017*. Ankara: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü.
- Eroğlu Pektaş, G. Ö., Kahraman, C., & Alkan, G. (2018). “Türkiye’de Coğrafi İşaretler ve İhracat Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23 (39), 65-82.
- Foroudi, P. (2019). “Influence of brand signature, brand awareness, brand attitude, brand reputation on hotel industry’s brand performance”. *Int. J. Hosp. Manag.* 76, 271–285
- Giovannucci, D., Josling, T., Kerr, W., O’Connor, B. & Yeung, M.T. (2009). *Guide to Geographical Indications: Linking Products and Their Origins*. Geneva: International Trade Centre.
- Gökovalı, U. (2007). “Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 141-160.
- Güler, E., Gürler, A., Nabalı, B. ve Ayyıldız, B. (2016). “Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Tokat İli Örneği”, *XII. Tarım Ekonomi Kongresi*, 25-27 Mayıs, 1049-1058
- Güleryüz, M. & Ercişli, M. (1995). “Kağızman İlçesinde Yetiştirilen Mahalli Elma Çeşitleri Üzerinde Biyolojik ve Pomolojik Araştırmalar”. *Atatürk Ü. Zir. Fak. Der.*, 26 (2), 183-193.
- Hilali, M., Charrouf, Z., Soulhi, A., Hachimi, L. & Guillaume, D. (2007). “Detection of Argan Oil Adulteration Using Quantitative Campesterol GC-Analysis”. *Journal of American Oil Chemists’ Society*, 84 (8), 761-764.
- Josse, S., Olders, P., Boonstra, W.J. (2021). “Why are geographical indications unevenly distributed over Europe?” *Br. Food J.*, 123, 490–510.
- Kan, M., Gülçubuk, B. & Küçükçongar, M. (2012). “Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 93-101.
- Kılıç, M. E. & Özdemir, H. Ö. (2021). “Coğrafi İşaretli Kağızman Uzun Elması Üreten Tarım İşletmelerinin Yönetim Stratejileri”. *Örgütsel Psikoloji ve Davranış Dergisi*, 2 (1), 37-54.
- Koday, S., Karakuzulu, Z. & Sevindi, C. (2004). “Kağızman (Kars) Kayatuzu Tuzlası”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12, 167- 188.
- Korucuk, N. & Aslan Çetin, F. (2024). “Coğrafi İşaretli Ürünlere Yönelik Tutumun Destinasyon İmajına ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi”. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 34–58.
- Kurnaz, Z. (2016). *Türkiye’de Siyasal Korku ve Akademik Hayatın İnşası* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Ankara.
- Lawal-Arowolo, A. (2019). “Geographical Indications And Cultural Artworks İn Nigeria: A Cue From Other Jurisdictions”. *J. World Intellect. Prop.*, 22, 364–374.
- Lin, C.-W., Wang, K.-Y., Chang, S.-H., and Lin, J.-A. (2019). “Investigating the Development Of Brand Loyalty İn Brand Communities From A Positive Psychology Perspective”. *J. Bus. Res.* 99, 446–455.
- Mercan, Ş. O. & Üzülmaz, M. (2014). “Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizm Gelişimindeki Önemi: Çanakkale İli Örneği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 67-94.
- Mitchell, V. W., & Balabanis, G. (2021). “The Role Of Brand Strength, Type, Image And Product-Category Fit in Retail Brand Collaborations.” *J. Retail. Consum. Serv.* 60, 102445. doi: 10.1016/j.jretconser.2021.102445

- Necefoğlu., H., (2018). “Rus İşgali Döneminde Kars ve Çevresinde Bahçecilik”. Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu, 12-44 Nisan, Şanlıurfa.
- Niyas, N. & Kavida, V. (2022). “Impact of Financial Brand Values On Firm Profitability And Firm Value Of Indian FMCG Companies”. *IIMB Manag. Rev.* 34, 346–363.
- Noori, S., Niknami, M., Sabouri, M.S. & Rafiee, H. (2024). How Does Geographical Branding Improve The Efficiency Of The Apple Supply Chain?” *Front. Sustain. Food Syst.* 8, 1410737.
- Ray, A., Bala, P. K., Chakraborty, S., and Dasgupta, S. A. (2021). “Exploring The Impact Of Different Factors On Brand Equity And Intention To Take Up Online Courses From E-Learning Platforms”. *J. Retail. Consum. Serv.* 59, 102351. doi: 10.1016/j.jretconser.2020.102351
- Reviron, S., Thevenod-Mottet, E. & El Benni, N. (2009). “Geographical Indications: Creation and Distribution Of Economic Value In Developing Countries. NCCR Trade Regulation Working Paper”. *Swiss National Centre of Competence in Research.*, 14.
- Rizo, M.P., Frigant, N. & Ghetu, V. (2021). *Geographical Indications: An Introduction*. World Intellectual Property Organization, Geneva: WIPO Publication No. 952 E.
- Saygan, Ç. (2021). *Coğrafi İşaretili Ürünlerin Pazarlama Ve Markalaşma Sorunları* [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Muğla.
- Sharma, R. V. & Kulhari, S. (2015). *Marketin of GI Products: Unlocking Their Commercial Potential*. New Delhi: World Trade Organization, s. 91-98.
- Teuber, R. (2011). "Consumers' and Producers' Expectations Towards Geographical Indications", *British Food Journal*, 113 (7), 900 – 918.
- Türkpatent (2017). Kağızman Uzun Elması. Erişim: 18.09.2023.<https://www.ci.gov.tr/Files/GeographicalSigns/307.pdf>. Türk Patent ve Marka Kurumu.
- Türkpatent (2023a). İstatistikler Erişim: 27.10.2023 <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics>
- Türkpatent (2023b). Veri Tabanı. Erişim: 10.10.2023. <https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani>
- Türnüklü, A. (2000). “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Bir Nitel Araştırma Tekniği. Görüşme”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.
- Uygurtürk, H., & Güner, Ş. N. (2021). “Coğrafi İşaretili Ürünlerin Markalaşma Algısı Üzerine Bir Araştırma”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (40), 377-39.
- Yener, G. & Seçer, A. (2017). “Gaziantep İlinde Üretici Düzeyinde Üzüm Pazarlama Yapısı, Üretim ve Pazarlamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 444-455.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: SeçkinYayıncılık.
- Yılmaz, E., Canbolat, C. & Çilingir Ük, Z. (2021). “Üreticilerin Bakış Açısından Coğrafi İşaretili Bir Yiyecek: Beypazarı Kurusunun Değerlendirilmesi”. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 145-166.
- Yin, R. K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. The Guilford Press.

Yazar Katkıları: Fikir--%50-50; Tasarım--%50-50; Denetleme--%50-50; Kaynaklar--%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi--%50-50; Analiz ve/veya Yorum--%50-50; Literatür Taraması--%50-50; Yazıyı Yazan--%50-50; Eleştirel İnceleme--%50-50

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Kafkas Üniversitesi, 24.11.2023 tarih ve 42237 sayılı evrak kaydı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Author Contributions: Concept --%50-50; Design--%50-50; Supervision--%50-50; Resources--%50-50; Data Collection and/or Processing--%50-50; Analysis and/or Interpretation--%50-50; Literature Search--%50-50; Writing Manuscript--%50-50; Critical Review--%50-50; Other--%50-50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: Ethics committee approval was obtained from Kafkas University with the document registration dated 24.11.2023 and numbered 42237.

Gıda Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisi Yaratan Kriterlerin Best-Worst Metodu ile Değerlendirilmesi

Assessment of the Criteria Creating the Bullwhip Effect in the Food Supply Chain Using the Best-Worst Method

Salih AKA¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

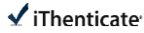
¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzincan, Türkiye.
salih.aka@erzincan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2025

Atf /Cite this article:

Aka, S. (2025). Gıda Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisi Yaratan Kriterlerin Best-Worst Metodu ile Değerlendirilmesi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 40-51.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Gıda tedarik zincirleri ekonomik refah seviyesinin ve toplumsal düzenin korunması açısından önemli görevlere sahip sistemlerdir. Bu sistemler gıdanın bozulabilir yapısından kaynaklı olarak hassas envanter, üretim ve dağıtım kararlarına ihtiyaç duymaktadır. Arzın talepten büyük olması durumunda ortaya çıkan ürün fazlası, ekonomik bir kayıptan öte, oluşan atık nedeniyle çevresel ekonomik ve toplumsal yönü olan çok boyutlu bir problem hâline gelmektedir. Fakat arzın talebi karşılamaması durumunda görülebilecek yok satma hâli de atık kadar önem taşımaktadır. Gıda tedarik zincirleri için her bir kademede talep planlaması bu açıdan kritik öneme sahiptir. Çalışmada gıda tedarik zincirlerinde kamçı etkisi yaratan kriterler araştırılmış ve belirlenen 8 adet kriter birbirleri ile karşılaştırılarak bir önem sırası ortaya konmuştur. Analiz için çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde matematiksel model altyapısı ile ayrılarak tutarlı sonuçlar sunan BWM (Best-Worst Method) tekniği kullanılmıştır. Bulgular sonucunda bilgi paylaşımı kriterinin gıda tedarik zinciri içerisinde en öncelikli kamçı etkisi yaratma potansiyeli taşıyan unsur olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gıda Tedarik Zinciri, Kamçı Etkisi, BWM, Çok Kriterli Karar Verme

Abstract

Food supply chains are systems that maintain economic welfare and social order. These systems require sensitive inventory, production, and distribution decisions due to the perishable nature of food. When supply exceeds demand, the resulting excess product becomes a multidimensional problem with environmental, economic, and social aspects, rather than an economic loss due to the waste generated. However, the absence seen when supply does not meet demand is as important as waste. Demand planning at each stage for food supply chains is critical in this respect. In the study, the criteria that create a bullwhip effect in food supply chains were investigated and 8 determined criteria were compared with each other to reveal an order of importance. The BWM (Best-Worst Method) technique, which provides consistent results by separating with a mathematical model infrastructure within multi-criteria decision-making methods, was used for the analysis. As a result of the findings, it was seen that the information sharing criterion emerged as the most important element with the potential to create a bullwhip effect in the food supply chain.

Keywords: Food Supply Chain, Bullwhip Effect, BWM, Multi-Criteria Decision Making

Giriş

Gıda tedarik zincirleri çoklu aktörlerden oluşan ve doğasında bu aktörlerin faaliyetlerinden kaynaklı birçok belirsizlik taşıyan bir sistemler bütünüdür. Bu sistem gıda ürünlerinin tarladan tüketicilere kadar verimli tedarik ve üretimini gerçekleştiren paydaşları organize etme ve müşterilerin miktar, kalite ve fiyat açısından üründen beklentilerini güvenilir ve ekonomik olarak karşılama amaçlarını taşımaktadır (Somashekhar, Raju ve Patil, 2013). Teknolojik gelişmeler ve tüketim alışkanlıkları gıda endüstrisinin hızla değişmesine sebep olmaktadır. Özellikle çevrimiçi yemek sipariş uygulamaları sayesinde gıda tedarik zincirindeki paydaş sayısında önemli artışlar görülmektedir (Jain, Verma ve Jaggi, 2021). Bu durum hem rekabeti artırmakta hem de gıda tedarik zincirindeki her bir paydaşın daha çevik hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Tedarikçiden müşteriye uzanan zincir içerisinde operasyonların kalitesinden kaynaklı olarak üretim ve dağıtım maliyetleri değişim göstermektedir (Durán Peña, Ortiz Bas ve Reyes Maldonado, 2021). Özellikle belirsiz talep ve yetersiz planlanmış tedarik aksiyomları tedarik zincirinin tüm paydaşlarının hissedeceği olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Tedarik zinciri paydaşları birbirine sipariş ve tedarik ağı ile bağlıdır. İkili aktörler arasında mal ve hizmet dağıtımının yanı sıra para ve bilgi akışı da gerçekleşmektedir. Zincirin paydaşları arasındaki koordinasyon ve iletişim eksikleri nedeniyle bilgi paylaşımı bozulabilmektedir. Bu durum özellikle talep tarafında ciddi dalgalanmalar oluşturmaktadır. Talep tarafından oluşturulan değişimin yarattığı varyans ile üretici tarafından algılanan değişimin varyansı birbirinden farklıdır ve tedarik zinciri genişledikçe bu değişimin yarattığı dalga giderek büyümektedir (Rahman, Rahman ve Talapatra, 2020).

Tedarik zinciri içerisinde üretici ve tedarikçilerin gelen talebe göre hareket etmeleri gerekmektedir. Tedarik zincirinin son aşamasında görülen talepteki bir birim değişim sonraki her aşamada kademeli olarak artan talebin bir önceki paydaşa yansıtılmasına sebebiyet vermektedir. Her bir paydaş talep değişiminden etkilenmemek için kendisinden önceki dağıtıcıya var olan talepten daha fazla sipariş vermektedir. Bu durum tedarikçiye kadar uzanan zincir içerisinde gerçek talebin çok çok üstünde bir talep algısı yaratmaktadır. Gerçek talebin çok ötesindeki bu beklenti her kademedeki paydaşın fazladan stok tutması anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla tedarik zincirinin toplam maliyeti ciddi anlamda artmaktadır (Özdağoglu, 2016).

Tedarik zincirlerinde özellikle son aktörden geriye doğru talepten kaynaklı olarak ortaya çıkan ve bir dalga hâlinde büyüyen bu değişkenliğe kamçı etkisi adı verilmektedir (Sucky, 2009; Fransoo ve Wouters, 2000). Kamçı etkisi talep belirsizliğinden beslendiğinden dolayı özellikle itme sistemine sahip üretim işletmelerinde talebin tahminine yönelik kullanılan yöntemler, tedarik zinciri boyunca bu fenomenin etkisini azaltmakta başarısız kalabilmektedir. Lee, Padmanabhan ve Whang (1997) yetersiz talep tahmini, sipariş parti büyüklüğünün yanlış belirlenmesi, ürün fiyatında yaşanan dalgalanmalar, tedarik sırasındaki aksaklıklar ve tutarsız teslim süresi gibi unsurların kamçı etkisinin ana sebepleri olduğunu belirtmektedir. Tedarik zinciri sistemi içerisinde yer alan küçük çaplı işletmelerin varlığı kamçı etkisini tespit edebilmeyi oldukça zorlaştırmaktadır (Vokhmyanina, Zhuravskaya ve Osmólski, 2018). Her bir işletmenin kendi tahmin modelini kullanması sonucu kamçı etkisinin değişkenliği artmaktadır.

Gıda tedarik zincirleri hızlı bozulabilen ve zamanla kalite kaybına uğrayabilen gıdaların üretim ve dağıtımını organize etmektedir. Raf ömrü parametresinden kaynaklı olarak gıda üretici ve dağıtıcılarının çevik hareket etmesi, olabildiğince esnek olması ve stok-yok satma dengesini iyi kurması gerekmektedir (Novitasari ve Damayanti, 2018). Bu durumda kamçı etkisi gıda tedarik zincirleri için çok daha stratejik bir çalışma alanı hâline gelmektedir. Kamçı etkisi ve gıda tedarik zinciri konulu çalışmalarda genellikle kamçı etkisinden kaynaklı değişkenliğin tespitine ya da bu değişkenliğin azaltılmasına yönelik analizler karşımıza çıkmaktadır (Wangphanich, Kara ve Kayis, 2010; Jain vd., 2021; Somashekhar vd., 2013). Gıda tedarik zincirine yönelik bazı derleme çalışmalarında ise kamçı etkisi yaratan unsurların tespitine odaklanılmaktadır (Novitasari ve Damayanti, 2018; Durán Peña vd., 2021). Fakat bu kriterlerin önemini değerlendirme ve öncelikle hangi unsurların kamçı etkisi için daha ön planda olduğunu anlama konusunda büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışmada gıda tedarik zincirlerinde kamçı etkisi yaratan unsurlar derlenmiş ve bu unsurlar ikili karşılaştırmalara tabi tutulmuştur. Çalışmanın amacı bu unsurlar arasında bir ağırlık çalışması yapmak ve unsurların kamçı etkisi için önemi hakkında bir sıralama tespit edebilmektir. Çalışmanın birinci bölümünde ilgili literatür araştırması sunulmuş, ikinci bölümde ise çalışmada kullanılan yöntem tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde veri toplama yöntemi ve analizler sonucu elde edilen bulgular ortaya konulmuş ve sonuç bölümünde çalışmanın pratik ve teorik katkıları ve gelecekte yapılabilecek devam çalışmaları tartışılmıştır.

1. Literatür Araştırması

Kamçı etkisi tedarik zinciri ilişkisi son dönemlerde araştırmacıların yoğunlaştığı konulardan biri hâline gelmektedir. Sucky (2009) kamçı etkisi konulu çalışmaların altı kategoride incelenebileceğini belirtmektedir. Bu kategoriler kamçı etkisinin

niceliğini bulmaya çalışan, kamçı etkisinin nedenlerini tespit eden, ürün ve şirket bazında kamçı etkisini analiz eden, kamçı etkisini azaltmaya çalışan, sistem davranışının benzetimine odaklanan ve kamçı etkisinin deneysel doğrulanmasına odaklanan çalışmalar olarak gruplandırılmıştır. Kamçı etkisi talep ve stok hareketliliği üzerinden yarattığı stok şişkinliği üzerinden değerlendirilebilmektedir. Novitasari ve Damayanti (2018) özellikle bozulabilir ürün konulu gıda tedarik zinciri alanındaki kamçı etkisi araştırmalarının %58,97'sinde analitik, %41,03'ünde ise simülasyon tekniklerinin kullanıldığını ve özellikle ürünün zamana bağlı yaşının sabit olmaması nedeniyle simülasyon tekniğinin gıda alanındaki çalışmalarda oldukça tercih edilir olduğunu belirtmektedir.

Kamçı etkisinin nedenleri hakkında çeşitli bakış açıları bulunmaktadır. Bhattacharya ve Bandyopadhyay (2011) yetersiz kapasite ve operasyonlar arası koordinasyonsuzluğun, teslimat ve envanter politikaları üzerinden kamçı etkisi yaratabileceğini vurgulamaktadır. Özellikle talebin tahmin edilmesindeki yanlış yöntem seçimi ve tutarsız geçmiş dönem verisi kamçı etkisinin en önemli sebepleri içerisinde (Zhang ve Burke, 2011). Promosyonlar ve sezonluk fiyat değişimleri ani ve suni talep dalgalanmaları yaratabilmektedir (Braz, De Mello, de Vasconcelos Gomes ve de Souza Nascimento, 2018). Paydaşlar arasındaki eksik bilgi ortamının getirdiği koordinasyon ve iletişim hataları, envanterlerin yenilenmesinde ve üretim programlarının planlanmasında zafiyet meydana getirmektedir (Park, 2020). Ayrıca üretim sırasında karşılaşılan arıza, plansız bakım ve ürünün yeniden işlenmesi gibi faaliyetler yine üretimde gecikmelerle birlikte kamçı etkisi meydana getirebilmektedir (Hull, 2005).

Faklı endüstri kollarında yer alan tedarik zinciri organizasyonlarında, kamçı etkisi yaratan unsurlar farklılaşabilmektedir. Tursun (2024) konut tedarik zincirindeki kamçı etkisi yapısını, tedarik zincirindeki aktör sayısı, tedarik süresi ve ürün tipi üzerinden niteliksel olarak incelemiş ve diğer tedarik zincirleri ile karşılaştırmıştır. Çalışmada yer alan tespitlere göre konut tedarik zincirlerinde üretim süreleri uzun olduğundan müşteri ürüne dair kolayca bilgi edinebilir, ayrıca konut ürünü taşınmadığından pazara rakip ürün getirilmesi oldukça zordur ve böylece pazar-arz dengesi korunmaktadır. Bu iki durum kamçı etkisini azaltmaya etki edebilmektedir. Aytaç ve Öztekin (2024) hizmet tedarik zincirlerindeki kamçı etkisini telekomünikasyon sektörü üzerinden değerlendirmiş ve telekomünikasyon sektöründeki kamçı etkisini birikmiş işler, müşteri geri bildirim sıklığı, geri dönüş noktası, atık etkisi ve idari veri eksikliği üzerinden açıklamışlardır. Çalışmada içerik analizi yoluyla elde edilen veriler doğrultusunda söz konusu etkenler tartışılmıştır. Benzer bir çalışmada Koç (2021) hizmet tedarik zincirlerindeki kamçı etkisi araştırması için sektör yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmiş, nitel veri analizi sonucunda ana etkenlerden biri olarak personel yetersizliğinin ön plana çıktığını belirtmiştir.

Kamçı etkisinin imalatçıların stok ve sipariş düzeyi dengesi üzerinde rolü bulunmaktadır. Yegengil, Çelik, Arslan ve Sevinç (2012) stok ve sipariş düzeyi kontrolünde simulink temelli bir model önermektedir. Model fabrika ve dağıtım merkezlerindeki kamçı etkisini ortaya koymada oldukça kullanışlıdır. Bilgi ortamının tüm taraflarca güvenilir ve ulaşılabilir olmasının kamçı etkisini azaltmada etkisi bulunmaktadır. Özdağoğlu (2016) benzer bir metodolojik yaklaşım ile Stella simülasyon programı kullanarak üretici, dağıtıcı, toptancı ve perakendeciden oluşan tedarik zincirini modellemiş ve kamçı etkisine yol açan faktörlere model içerisinde yer vermiştir. Senaryolarda kamçı etkisi, zincirdeki malın siparişinden teslim alınmasına kadar geçen süreler, zincir üyelerinin stok politikaları ve müşteri siparişindeki değişim faktörleri üzerinden incelenmiş ve sipariş-teslimat arası sürelerin kısalması durumunda kamçı etkisinin azalacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca senaryo analizlerine göre stok ayarlama oranında gerçekleştirilecek iyileşmeler de kamçı etkisi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.

Bilgi çarpıtması etkeni kamçı etkisi yaratma potansiyeli taşıyan bir diğer önemli faktördür birçok çalışmada bu ve benzeri olumsuzlukları ortadan kaldırabilecek önlemler tartışılmaktadır (Paksoy ve Keskin, 2006). Tedarik zincirleri açısından kamçı etkisinin sebeplerini tespit etmek ve bu sebepleri ortadan kaldırabilecek stratejiler geliştirmek giderek daha önemli hâle gelmektedir. Etkin stratejilerin oluşturulabilmesi için kamçı etkisi sebepleri arasındaki ilişkinin araştırılması ve kaynakların etkin kullanımı açısından öncelikli alanların belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim Lin (2022) kamçı etkisini azaltmaya yönelik stratejiler geliştirmek için TODIM ve TOPSIS yöntemlerinden oluşan bütünlük bir yöntem kullanmış ve çalışmasının bu tarz stratejilerin araştırıldığı ilk çalışma olduğunu belirtmiştir (Lin, 2022: 1519). Bu son dönemli tespit kamçı etkisi analizlerinde, çok kriterli karar verme yöntemlerinin farklı problem türleri için geniş bir kullanım alanı olduğunu işaret etmektedir.

Gıda tedarik zinciri diğer tedarik zincirlerinden farklı reflekslere sahiptir. Dolayısıyla gıda tedarik zincirleri içerisindeki kamçı etkisi oluşturan unsurlar diğer tedarik zincirlerinden farklı davranış tarzı sergileyebilmektedir. Bu çalışmada gıda tedarik zincirleri açısından farklılaşan kamçı etkisi sebeplerine yer verilmiş ve bu alana katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Gıda tedarik zincirinde kamçı etkisine neden olan faktörlerin önem sırasının tespitinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan BWM (Best and Worst Method) tercih edilmiştir. BWM yöntemi matematiksel altyapısı ile güvenilir ve kolay hesaplama metodolojisi sunmaktadır. Ayrıca AHP gibi benzerlerine göre daha az karşılaştırmaya ihtiyaç duyduğundan oldukça ekonomik ve verimlidir (Karimi, Sadeghi-Dastaki ve Javan, 2020). Özellikle nitel kriterlerin karşılaştırılmasında uzmanların öznel görüşlerinin etkisi olabilmektedir. Fakat BWM tutarlılık oranı hesabı ile karşılaştırmalardaki yanlılığı tespit edebilmektedir (Rezaei, 2015).

Yöntem uyarınca karar vericiler öncelikli olarak en önemli ve en az önemde gördüğü kriterleri belirlemekte ve bu kriterler üzerinden ikili karşılaştırmalar yapmaktadır. Rezaei (2016) tarafından ortaya konulan bu yöntem doğrusal olmayan bir minimaks modeli kullanmakta ve değişkenler arasındaki farkın minimizasyonuna odaklanmaktadır. Modelde yer alan değişken ve parametreler Tablo 1’de görülmektedir

Tablo 1. Notasyon Tablosu

Sembol	Açıklama
a_{ij}	i . kriterin j . kritere göre göreceli önceliği
a_{Bj}	En iyi kriterin j . kritere göre önceliği
a_{jw}	j . kriterin en az önemdeki kritere göre önceliği
w_j	j . kriterin ağırlığı
ξ^*	Denge değeri
CI	Tutarlılık indeksi
CR	Tutarlılık oranı

Modelin çözüm safhasında çoklu optimizasyon durumu ortaya çıkabilmektedir, fakat aralık analizi ile bu sorunun üstesinden gelinebilmektedir. BWM işlem adımları aşağıda sunulmuştur (Rezaei, 2016):

- *Adım 1.* Yöntemin ilk adımında birbirleri ile karşılaştırılacak n adet kriter belirlenmektedir.
- *Adım 2.* Karar verici kriterler arasında bir başlangıç karşılaştırması yaparak en önemli ve en az önemde gördüğü iki temel karşılaştırma kriterini seçmektedir.
- *Adım 3.* En önemli kriter diğer kriterlerle karşılaştırılır ve diğer kriterler üzerindeki üstünlük seviyesi 1’den 9’a kadar ölçeklendirilmiş değer aralığı gözetilerek belirlenir. a_{ij} karşılaştırma değerini ifade eder. Eğer a_{Bj} kriteri en iyi kriter ile eşdeğer ise $a_{Bj} = 1$ kabul edilir.

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, \dots, a_{Bn})$$

- *Adım 4.* En az önemdeki kriter diğer kriterlerle karşılaştırılır ve diğer kriterlerin en az önemdeki kriter üzerindeki üstünlük seviyesi 1’den 9’a kadar ölçeklendirilmiş değer aralığı gözetilerek belirlenir. Eğer a_{jw} kriteri en az önemdeki kriter ile eşdeğer öneme sahipse $a_{jw} = 1$ olarak derecelendirilmelidir.

$$A_w = (a_{1w}, a_{2w}, \dots, a_{nw})^T$$

- *Adım 5.* Minimax modelinin kullanımıyla değişkenler arasındaki fark $\left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right|$ ve $\left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right|$ en aza indirilmektedir:

$$\min \max_j \left\{ \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right|, \left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right| \right\}$$

s.t.

$$\sum_j w_j = 1$$

$$w_j \geq 0, \forall j \text{ için}$$

(1)

Model (1) düzenlemesi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}
 & \min \xi \\
 & \text{s.t.} \\
 & \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| \leq \xi, \forall j \text{ için} \\
 & \left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right| \leq \xi, \forall j \text{ için} \\
 & \sum_j w_j = 1, w_j \geq 0, \forall j \text{ için}
 \end{aligned} \tag{2}$$

Model (3) ve Model (4) ile kriterlerin ağırlıklarına dair alt ve üst sınırlar belirlenmektedir. Kriter sayısı arttıkça birden çoklu optimallik ihtimali artmaktadır. Bu durumda Denklem 5’de görüleceği üzere optimal kriter ağırlıklarının merkez değeri tercih edilmektedir (Rezaei, Wang ve Tavasszy, 2015).

$$\begin{aligned}
 & \min w_j \\
 & \text{s.t.} \\
 & \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| \leq \xi^*, \forall j \text{ için} \\
 & \left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right| \leq \xi^*, \forall j \text{ için} \\
 & \sum_j w_j = 1, w_j \geq 0, \forall j \text{ için}
 \end{aligned} \tag{3}$$

$$\begin{aligned}
 & \max w_j \\
 & \text{s.t.} \\
 & \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| \leq \xi^*, \forall j \text{ için} \\
 & \left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right| \leq \xi^*, \forall j \text{ için} \\
 & \sum_j w_j = 1, w_j \geq 0 \forall j \text{ için}
 \end{aligned} \tag{4}$$

$$w_j^* = (\min w_j + \max w_j) / 2 \tag{5}$$

• *Adım 6.* İkili karşılaştırmalar tutarlılık oranı ile kontrol edilmektedir. Eğer $a_{Bj} \times a_{jw} = a_{BW}$ ise bu durumda tutarlılık sağlanmış kabul edilmektedir. Fakat tam tutarlılık ortamının sağlanamadığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda tutarlılık oranı için Tablo 2’de yer alan tutarlılık indekslerine ihtiyaç duyulmaktadır. (Rezaei, Wang ve Tavasszy, 2015).

Tablo 2. Tutarlılık indeksi (CI)

a_{BW}	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tutarlılık indeksi	0.00	0.44	1.00	1.63	2.30	3.00	3.73	4.47	5.23

Tutarlılık oranı (CR), ξ^* ve tutarlılık indeksinin Denklem 6’daki gibi işleme tabi tutulması sonucu hesaplanmaktadır.

$$\text{Tutarlılık oranı (CR)} = (\xi^*) / (\text{CI}) \tag{6}$$

Hesaplama sonucunda 0’a yakınlık yüksek tutarlılığı, 1’e yakınlık ise düşük tutarlılığı işaret etmektedir (Rezaei, 2016).

• *Adım 7.* Çoklu optimallik durumunun görüldüğü çözümlerde eğer $\xi^* = 0$ ise, çözümün tutarlı olduğu kabul edilmektedir. Bu durum çözümün 0’dan uzaklaşması ile bozulabilmekte ve optimal çözüm sayısı artabilmektedir. Rezaei (2016) aralık analizi ile bu sorunu ortadan kaldırmaktadır. Model (2) doğrusal formatta yenilendiğinde tek çözüm elde edilmektedir. Maximum değerinin minimizasyonuna ait setler $\left\{ \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right|, \left| \frac{w_j}{w_w} - a_{jw} \right| \right\}$, düzenlenerek $\{|w_B - a_{Bj}w_j|, |w_j - a_{Bj}w_w|\}$ şeklinde düzenlenmektedir.

Buna göre:

$$\min \max_j \{|w_B - a_{Bj}w_j|, |w_j - a_{Bj}w_w|\}$$

s.t.

$$\sum_j w_j = 1 \quad w_j \geq 0, \quad \forall j \text{ için}$$

(7)

Model (7) doğrusal programlama formatına dönüşerek aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır:

$$\min \xi^L$$

s.t.

$$|w_B - a_{Bj}w_j| \leq \xi^L, \quad \forall j \text{ için}$$

$$|w_j - a_{Bj}w_w| \leq \xi^L, \quad \forall j \text{ için}$$

$$\sum_j w_j = 1 \quad w_j \geq 0, \quad \forall j \text{ için}$$

(8)

Model (8), tutarlılık indeksi olmaksızın ξ^{L*} yüksek tutarlılığı garanti etmekte ve bu durumda optimum $(w_1^*, w_2^*, \dots, w_n^*)$ ağırlıkları elde edilmektedir (Rezaei, 2016).

3. Uygulama

Tedarik zincirinde ortaya çıkan kamçı etkisi yaygın araştırılrsa da gıda tedarik zincirindeki bu fenomenin varlığı hakkında hâlâ büyük boşluklar bulunmaktadır. Gıda tedarik zincirlerinde kamçı etkisi yaratan unsurların tespiti hakkında çeşitli çalışmalarda sınıflandırmalar bulunmaktadır (Novitasari ve Damayanti, 2018; Durán Peña vd., 2021). İlgili literatür derlendikten ve karar vericilerle yapılan ikili görüşmeler sonrasında gıda tedarik zincirinde kamçı etkisi yaratan unsurlar için Tablo 3’de yer alan 8 adet kriter belirlenmiştir.

Tablo 3. Kriterler ve Açıklamaları

Kod	Kriter	Açıklama
K ₁	Fiyat hareketleri	Ürünün fiyatında yaşanan dalgalanmalar, iskonto faaliyetleri veya ani düşük fiyatlı satış kampanyaları
K ₂	Raf ömrü	Gıda ürününün çabuk bozulabilir yapısından kaynaklı olarak farklı satın alma eğilimleri
K ₃	Talep tahmini	Talebin değişkenliği, parti büyüklüğünün doğru belirlenememesi
K ₄	Temin süresi	Siparişlerin temin edilme süresindeki gecikmeler
K ₅	Bilgi paylaşımı	Gıda tedarik zinciri paydaşları arasında envanter ve üretim programlarına dair bilgi paylaşımındaki kısıtlamalar
K ₆	Envanter ve dağıtım kararları	Envanter çevriminin küçüklüğü, yok satma ile karşılaşma korkusu, kapasite ve depolama yetersizlikleri
K ₇	Arıza ve plansız bakım faaliyetleri	Tedarik, üretim veya dağıtım sırasında makine ve araçların arızalanması ya da rastgele zamanlarda bakım faaliyetleri
K ₈	İletişim ve koordinasyon eksiklikleri	İç ve dış paydaşlar arasında organizasyonun durumu ve izlenmesine yönelik iş birliğinin yetersizliği

Karar vericiler kriterlerin ön değerlendirmesinde aktif katkı sağlamaktadır. Geçmiş çalışmaların tespitleri ve karar vericilerin tecrübeleri kriterlerin ortaya konulmasında ve ilişkili kriterlerin gruplandırılmasında önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında karar verici grubu akademik ya da sektör deneyimi doğrultusunda seçilmektedir. Çok kriterli karar verme problemlerinde ihtiyaç duyulan karar verici sayısının belirlenmesi konusunda herhangi bir istatistiki analiz ya da belirlenmiş bir eşik değeri bulunmamaktadır. Okorie vd. (2022) karar verici ekibinde 6 uzmana yer verdiği çalışmada benzer bir tartışmayı gündeme getirmiş ve çok kriterli karar verme yöntemlerinde az sayıda karar vericinin yeterli olabileceğini belirterek Yıldızbası (2021)’in 3 karar verici kullandığı ve Singh, Kumar, Garza-Reyes ve de Sá (2020) ise 7 karar vericiden faydalandığı çalışmalarını örnek olarak göstermiştir.

Bu çalışmada akademi ve özel sektörden 8 kişilik bir karar verici ekibi oluşturulmuştur. Karar verici seçiminde uzman ve

akademisyen nicel dengesine dikkat edilmiştir. Karar vericiler birbirinden bağımsız değerlendirmelerde bulunmuştur. Tablo 4'te karar vericilere dair bilgiler yer almaktadır.

Tablo 4. Karar verici özellikleri

Karar verici (KV)	Tecrübe (yıl)	Pozisyon	Akademik/ Uzman	Sektör/Bölüm
KV ₁	16	Kalite Müdürü	Uzman	Alkolsüz İçecek Sektörü
KV ₂	15	Satın Alma Uzmanı	Uzman	Süt Ürünleri Sektörü
KV ₃	15	Doç. Dr.	Akademisyen	Pazarlama
KV ₄	13	Dr. Öğr. Üyesi	Akademisyen	Endüstri Mühendisliği
KV ₅	13	Dr. Öğr. Üyesi	Akademisyen	İşletme
KV ₆	10	Genel Müdür Yardımcısı	Uzman	Kanath Eti Sektörü
KV ₇	9	Araştırma görevlisi	Akademisyen	Uluslararası Ticaret ve Lojistik
KV ₈	14	Genel Müdür Yardımcısı	Uzman	Gıda Yağları Sektörü

Karar vericiler öncelikli olarak en iyi kriteri seçmekte ve en iyi kriteri diğer kriterler ile karşılaştırmaktadır. Karşılaştırma sırasında 9 dereceli bir ölçekten faydalanılmaktadır. Tablo 5'te KV₂'nin en önemli kritere göre değerlendirmesi örnek olarak sunulmaktadır.

Tablo 5. KV₂ en iyi kritere göre değerlendirmesi

Kriterler	Fiyat hareketleri (K ₁)	Raf ömrü (K ₂)	Talep tahmini (K ₃)	Temin süresi (K ₄)	Bilgi paylaşımı (K ₅)
Best Kriter	1	7	4	6	3
Fiyat Hareketleri (K ₁)	Envanter ve dağıtım kararları (K ₆)	Arıza ve plansız bakım faaliyetleri (K ₇)		İletişim ve koordinasyon eksiklikleri (K ₈)	
	5	9		8	

Burada fiyat hareketleri kendi ile karşılaştırıldığında 1 değeri almıştır. Eğer herhangi farklı bir kriter kamçı etkisi üzerinde fiyat hareketleri ile aynı seviyede öneme sahip olursa bu durumda karar vericinin söz konusu karşılaştırmada da önem derecesini 1 olarak belirlemesi gerekmektedir. Bir başka değerlendirmede karar verici fiyat hareketlerinin kamçı etkisi yaratmada arıza ve plansız bakım faaliyetlerine göre aşırı önemde etkisinin olduğunu düşünmektedir. İkinci aşamada karar verici en az önemde kriteri seçmekte ve diğer kriterlerin bu kriterden ne kadar daha fazla öneme sahip olduğunu belirlemektedir. Tablo 6 'da karar vericilerin en iyi kriter üzerinden yaptıkları değerlendirmeler yer almaktadır. Tablo 7'de karar vericilerin en az önemdeki kriter üzerinden değerlendirmeleri görülmektedir.

Tablo 6. En iyi kritere göre değerlendirme matrisi

KV	En iyi kriter	Kriterler							
		K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
KV ₁	K ₃	2	3	1	2	7	6	8	5
KV ₂	K ₁	1	7	4	6	3	5	9	8
KV ₃	K ₃	4	4	1	7	8	3	9	3
KV ₄	K ₁	1	8	2	3	2	2	5	2

KV ₅	K ₅	2	5	3	6	1	3	8	4
KV ₆	K ₅	7	5	8	7	1	4	2	6
KV ₇	K ₅	6	9	3	4	1	5	8	2
KV ₈	K ₅	2	4	2	4	1	5	8	6

Tablo 7. En az önemdeki kritere göre değerlendirme matrisi

	KV ₁	KV ₂	KV ₃	KV ₄	KV ₅	KV ₆	KV ₇	KV ₈
	En az önemdeki kriter							
Kriterler	K ₇	K ₇	K ₇	K ₂	K ₄	K ₇	K ₂	K ₇
K ₁	8	9	6	8	8	7	3	7
K ₂	7	7	5	1	4	6	1	3
K ₃	9	4	9	7	9	8	7	7
K ₄	8	6	5	6	1	7	5	3
K ₅	3	3	4	6	6	9	9	8
K ₆	4	5	5	6	6	8	4	2
K ₇	1	1	1	5	2	1	2	1
K ₈	2	8	9	6	5	8	8	3

Karar vericilerin kriter karşılaştırmaları sonrası, matematiksel modelin çözümü ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanmaktadır. Çalışmada Denklem 8’de gösterilen model GAMS yazılımı yardımıyla çözüldükten sonra elde edilen değerler Tablo 8’de sunulmaktadır.

Analiz sonuçlarına bakıldığında karar vericilerin değerlendirmeleri doğrultusunda ortaya çıkan ξ^L değerlerinin 0’a yakın olduğu görülmektedir. Bu durum değerlendirmelerin tutarlılığına işaret etmektedir. Gıda tedarik zincirinde kamçı etkisi gözlenirken en çok bilgi paylaşımına (K₅) dikkat edilmesi gerekmektedir. Gıda tedarik zincirleri paydaşlarının stratejik ortaklar olarak hareket etmesi ve tedarik, operasyon ve dağıtım planları hakkında tam bilgi ortamını sağlamaları büyük önem taşımaktadır. Paydaşlar arasında bilgi paylaşımı sağlıklı ve güvenilir olunca talebin suni olarak şişmesinin önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Talep tahmini (K₃) ise bilgi paylaşımından sonraki ikinci önemli kriterdir. Özellikle itme sistemine uygun işletmelerin kullandıkları talep tahmin yöntemleri geçmiş verilere endeksli ve statik yapıda olabilmektedir. Günümüz talebi ise çok değişken yapıda, esnek ve tahmin edilmesi zor olduğundan dinamik programlamaya ihtiyaç duymaktadır. Talep tahmini bu açıdan gıda tedarik zincirlerindeki kamçı etkisinin başlıca sorumluları arasında değerlendirilmiştir. Üçüncü önemli kriter olarak fiyat hareketleri (K₁) belirlenmiştir. Özellikle fiyat değişimleri satıcının uyguladığı iskontolar ve fiyat indirimleri veya ani satış hedefindeki düşük fiyat kampanyaları suni talep büyümesi yaratarak gıda tedarik zincirlerindeki talep dalgalanmasının başlıca sorumlusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8. Kriterlerin önem ağırlıkları

KV	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	ξ^L
KV ₁	0,184	0,122	0,295	0,184	0,052	0,061	0,028	0,073	0,072
KV ₂	0,364	0,072	0,125	0,084	0,167	0,100	0,025	0,063	0,138
KV ₃	0,110	0,110	0,342	0,063	0,055	0,147	0,027	0,147	0,098
KV ₄	0,237	0,023	0,146	0,097	0,146	0,146	0,058	0,146	0,055
KV ₅	0,198	0,079	0,132	0,028	0,281	0,132	0,050	0,099	0,116
KV ₆	0,086	0,120	0,075	0,085	0,342	0,150	0,042	0,100	0,259

KV ₇	0,067	0,029	0,135	0,101	0,334	0,081	0,051	0,202	0,070
KV ₈	0,177	0,089	0,177	0,089	0,306	0,071	0,032	0,059	0,048
Ortalama	0,177	0,081	0,178	0,091	0,210	0,111	0,039	0,111	
Sıra	3	7	2	6	1	5	8	4	

Analiz gıda tedarik zinciri açısından en az dikkat edilmesi gereken kriterleri de işaret etmektedir. Buna göre arıza ve plansız bakım faaliyetleri (K₇) her ne kadar kamçı etkisinin sebeplerinden biriye de diğer kriterler arasında en az öneme sahiptir. Çalışmada gıda sektörü için büyük önem taşıyan raf ömrü (K₂) kriterinin ise önem olarak alt sıralarda kalması dikkat çekicidir. İşlenmiş ve paketlenmiş gıda ürünlerinin raf ömrünün taze gıdaya göre daha uzun olması böylesi bir değerlendirmenin sebebi olabilir.

Sonuç

Gıda tedarik zincirinde kamçı etkisi yaratan unsurların karşılaştırılması ve önem sıralamasının yapılması bu alandaki ihtiyaç duyulabilecek bir boşluğu doldurmaktadır. Kamçı etkisi farklı sektörlerde faaliyet gösteren tedarik zincirleri için ortak bir problemdir. Nitekim genelleştirilmiş bir bakış açısıyla tedarik zincirlerinde görülen kamçı etkisinin sebeplerini tespit etmeyi amaçlayan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Novitasari ve Damayanti, 2018; Durán Peña vd., 2021). Bu çalışmada özellikle tedarik zincirinin özelleşmiş bir alt dalı olan gıda tedarik zinciri seçilmiştir. Gıdanın hızlı bozulabilir yapısı ve kısa raf ömrünün kamçı etkisinin sebeplerinden biri olabileceği yaklaşımı bu çalışmanın önemli ve kendine has araştırma sorularından biridir. Ayrıca tedarik zincirlerinin faaliyet kollarının kendine has özellikleri doğrultusunda kamçı etkisi farklı unsurlardan etkilenebilmekte veya benzer unsurlara farklı tepkiler gösterebilmektedir. Çalışmada kamçı etkisi unsurlarının tespitinden öte olarak bu unsurlar arasındaki önem dereceleri ortaya konulmuştur. Kamçı etkisi sebeplerinin değerlendirilmesi konusu yeterince çalışılmadığından (Lin, 2022), çalışma özellikle gıda tedarik zincirinde görülen kamçı etkisi unsurları hakkında daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

Çalışmada kamçı etkisi yaratan unsurlar gruplandırılmış ve belirlenen 8 kriter, uzman karar vericilerin görüşleri doğrultusunda karşılaştırılmıştır. Değerlendirme ve karşılaştırma metodolojisi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan BWM tekniği kullanılmıştır. BWM matematiksel model altyapısına sahip olduğundan dolayı analiz için GAMS yazılımından faydalanılmıştır. Sıralamada en fazla öneme sahip kriter olarak bilgi paylaşımı belirlenmiş, en az önemde kriter olarak ise arıza ve plansız bakım faaliyetleri tespit edilmiştir. BWM yöntemi bu tarz nitel değerlendirme kriterlerinin kullanıldığı çok kriterli karar verme problemleri için tutarlı sonuçlar sunmaktadır. Bu açıdan çalışma, bu konuda kullanılacak benzer çok kriterli karar verme yöntemleri için bir performans karşılaştırma aracı olabileceği gibi gıda tedarik zinciri alanında kamçı etkisini araştırarak profesyoneller için ön araştırma niteliği taşımaktadır.

BWM yöntemi kamçı etkisi unsurlarının önem önceliğini belirlemede güvenilir bir araçtır. Fakat unsurlar arasındaki ilişki düzeyinin araştırılması, sebep-etki mekanizmasının kurulabilmesi için farklı çözüm yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bu tarz ilişki araştırmaları için farklı veri toplama araçları kullanılmaktadır. Kamçı etkisi unsurları arasındaki ilişkileri tespit etmeyi amaçlayan devam çalışmasının gıda tedarik zincirinde kamçı etkisi yaratan kriterleri daha iyi anlamaya ve öncelik ilişkilerini daha geniş perspektifte ortaya koymaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aytaç, M. A., & Öztekin, M. Y. (2024). "The Importance of the Bullwhip Effect in Services Supply Chain and a Research in the Telecommunication Sector". *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 1-14.
- Bhattacharya, R., & Bandyopadhyay, S. (2011). "A review of the causes of bullwhip effect in a supply chain". *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 54, 1245-1261.
- Braz, A. C., De Mello, A. M., de Vasconcelos Gomes, L. A., & de Souza Nascimento, P. T. (2018). "The bullwhip effect in closed-loop supply chains: A systematic literature review". *Journal of cleaner production*, 202, 376-389.
- Durán Peña, J. A., Ortiz Bas, Á., & Reyes Maldonado, N. M. (2021). "Impact of bullwhip effect in quality and waste in perishable supply chain". *Processes*, 9 (7), 1232.
- Fransoo, J. C., & Wouters, M. J. (2000). "Measuring the bullwhip effect in the supply chain". *Supply Chain Management: An International Journal*, 5 (2), 78-89.
- Hull, B. Z. (2005). "Are supply (driven) chains forgotten?". *The International Journal of Logistics Management*, 16 (2), 218-236.
- Jain, R., Verma, M., & Jaggi, C. K. (2021). "Impact on bullwhip effect in food industry due to food delivery apps". *Opsearch*, 58 (1), 148-159.
- Karimi, H., Sadeghi-Dastaki, M., & Javan, M. (2020). "A fully fuzzy best-worst multi attribute decision making method with triangular fuzzy number: A case study of maintenance assessment in the hospitals". *Applied Soft Computing*, 86, 105882.
- Koc, E. (2021). "Hizmet Tedarik Zincirlerinde Kamçı Etkisine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 30-45.
- Lee, H. L., Padmanabhan, V., & Whang, S. (1997). "Information distortion in a supply chain: The bullwhip effect". *Management science*, 43 (4), 546-558.
- Lin, S. M. (2022). "Using TODIM Approach with TOPSIS and Pythagorean Fuzzy Sets for MCDM Problems in the Bullwhip Effect". *Open Journal of Business and Management*, 10 (3), 1497-1523.
- Novitasari, N., & Damayanti, D. D. (2018, April). "Systematic literature review and improved model for mitigating bullwhip effect in low shelf life food supply chain". In *2018 5th International Conference on Industrial Engineering and Applications (ICIEA)* (pp. 531-535). IEEE.
- Okorie, O., Russell, J., Jin, Y., Turner, C., Wang, Y., & Charnley, F. (2022). "Removing Barriers to Blockchain use in Circular Food Supply Chains: Practitioner Views on Achieving Operational Effectiveness". *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 100087.
- Özdağoğlu, A. (2016). "Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisini Oluşturan Faktörlerin Simülasyon Programı ile Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (Özel Sayı), 161-178.
- Paksoy, T., & Keskin, E. (2006). "Tedarik Zincirinde Bilgi Çarpıtmasının Etkisi: Kırbaç Etkisi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 483-496.
- Park, K. (2020). "A heuristic simulation-optimization approach to information sharing in supply chains". *Symmetry*, 12 (8), 1319.
- Rahman, M. H., Rahman, M. A., & Talapatra, S. (2020). "The bullwhip effect: causes, intensity, and mitigation". *Production & Manufacturing Research*, 8 (1), 406-426.
- Rezaei, J. (2015). "Best-worst multi-criteria decision-making method". *Omega*, 53, 49-57.
- Rezaei, J., Wang, J. and Tavasszy, L. (2015). "Linking supplier development to supplier segmentation using Best Worst Method". *Expert Systems with Applications*, 42, 9152-9164.
- Rezaei, J. (2016). "Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model". *Omega*, 64, 126-130.
- Singh, R. K., Kumar, A., Garza-Reyes, J. A., & de Sá, M. M. (2020). "Managing operations for circular economy in the mining sector: An analysis of barriers intensity". *Resources Policy*, 69, 101752.
- Somashekhar, I. C., Raju, J. K., & Patil, H. (2013). "Reducing bullwhip effect in fresh food vegetable supply chain management: A strategic approach for inclusive growth". *International Journal of Supply Chain Management*, 2 (3), 53-64.
- Sucky, E. (2009). "The bullwhip effect in supply chains—An overestimated problem?". *International Journal of Production Economics*, 118 (1), 311-322.
- Tursun, A. (2024). "Konut Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisinin Araştırılması". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9 (2), 475-492.
- Vokhmyanina, A., Zhuravskaya, M., & Osmólski, W. (2018). "The issue of bullwhip-effect evaluating in supply chain management". *LogForum*, 14 (2), 163-170.
- Wangphanich, P., Kara, S., & Kayis, B. (2010). "Analysis of the bullwhip effect in multi-product, multi-stage supply chain systems—a simulation approach". *International journal of production Research*, 48 (15), 4501-4517.
- Yegengil, M., Çelik, V., Arslan, H., & Sevinç, A. (2012). "Tedarik Zinciri Yönetiminde Kamçı Etkisinin İncelenmesi". *International Journal of Engineering Research and Development*, 4 (1), 7-15.

- Yildizbasi, A. (2021). “Blockchain and renewable energy: Integration challenges in circular economy era”. *Renewable Energy*, 176, 183-197.
- Zhang, X., & Burke, G. J. (2011). “Analysis of compound bullwhip effect causes”. *European journal of operational research*, 210 (3), 514-526.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Tatmini Aracılığıyla İş Performansı, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi

The Effect of Paternalistic Leadership on Job Performance, Job Stress and Turnover Intention through Job Satisfaction

Emre SEYREK¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Ağrı, Türkiye.
emre.seyrek69@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 02.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 10.12.2024

Atf /Cite this article:

Seyrek, E. (2025). Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Tatmini Aracılığıyla İş Performansı, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 52-72.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Araştırmanın genel amacı babacan (paternalist) liderlik, iş tatmini, iş performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti değişkenleri arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın verileri Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir ilimizdeki özel harekât şube müdürlüğünde hâlen görev yapmakta olan 207 polis memurundan online anket yöntemi ile toplanmıştır. Toplanan veriler Smart PLS programının 4. versiyonu kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda babacan (paternalist) liderlik ile iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasında herhangi bir ilişki tespit edilemezken iş stresi ile negatif ve anlamlı bir ilişki iş tatmini ile ise, pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca iş tatmini ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki iş stresi ve işten ayrılma niyetiyle de negatif ve anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra babacan (paternalist) liderliğin iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde iş tatmininin tam aracı iş stresi üzerindeki etkisinde ise bütünleyici (tamamlayıcı) kısmi aracılık rolünün bulunduğu tespit edilmiştir. Emniyet teşkilatı gibi hiyerarşinin yoğun olduğu örgütlerde iş performansını artırılması iş stresi ve işten ayrılma niyetinin azaltılması noktasında amirlerin babacan yaklaşımının ve işten duyulan memnuniyetin ne kadar önemli olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babacan Liderlik, İş Tatmini, İş Performansı, İş Stresi, İşten Ayrılma Niyeti

Abstract

The general purpose of the study is to reveal the relationships between paternalistic leadership, job satisfaction, job performance, job stress and turnover intention variables. The data of the study were collected from 207 police officers currently working in the special operations branch directorate in a province located in the Eastern Anatolia Region by online survey method. The collected data were analyzed using the 4th version of the Smart PLS program. As a result of the study, no relationship was found between paternalistic leadership and job performance and turnover intention. In contrast, a negative and significant relationship was found with job stress and a positive and significant relationship was found with job satisfaction. In addition, a positive and significant relationship was observed between job satisfaction and performance, and a negative and significant relationship was observed between job stress and turnover intention. In addition, it has been determined that job satisfaction has a full mediating role in the effect of paternalistic leadership on job performance and turnover intention and a complementary partial mediating role in the effect of paternalistic leadership on job stress. It is stated how important the paternalistic approach of supervisors and job satisfaction is in increasing job performance and reducing job stress and turnover intention in hierarchy-intensive organizations such as the police force.

Keywords: Paternalistic Leadership, Job Satisfaction, Job Performance, Job Stress, Turnover Intention

Giriş

Liderlik tarzları, örgütlerin başarısı ve çalışanların iş deneyimleri üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle Doğu kültürlerinde yaygın olan babacan liderlik, liderin çalışanlarına karşı koruyucu ve rehberlik edici bir yaklaşım benimsemesiyle öne çıkan bir liderlik biçimidir. Bu liderlik tarzında, lider kendisini çalışanların ailesinin bir parçası olarak görüp, onların adına kararlar alabilir (Gerçek, 2018). Babacan liderlik, çalışanların duygusal gereksinimlerine hassasiyet gösteren, aynı zamanda yüksek düzeyde sadakat ve bağlılık bekleyen bir yaklaşımdır. Özellikle Türkiye gibi kolektivist toplum yapısına sahip ülkelerde bu liderlik modelinin iş tatmini ve performans üzerinde olumlu sonuçlar doğurabileceği öne sürülmektedir (Düzgün, 2022).

Babacan liderlik, özellikle Türkiye ve Doğu toplumlarında sıklıkla tercih edilen bir liderlik tarzıdır. Bunun temel nedeni, bu tür liderliğin kolektivist toplumsal değerlerle örtüşen yönlerinin bulunmasıdır. Kolektivist kültürlerde, ailevi ve topluluk temelli bağlar güçlüdür ve liderin koruyucu, rehber ve samimi bir yaklaşım sergilemesi çalışanlar tarafından daha çok benimsenir (Aycan, 2001b). Bu bağlamda babacan liderlik, toplumsal değerler ile örgütsel davranışlar arasında bir köprü görevi görür.

Özellikle Türk kültüründe liderin, bir otorite figürü olmasının yanı sıra çalışanlarının bireysel ve profesyonel gelişimlerini destekleyici bir tutum sergilemesi beklenir. Bu durum, babacan liderlik tarzının etkili olmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Aycan (2015) tarafından da belirtildiği üzere, bu tür liderlik, bireylerin duygusal ihtiyaçlarına yanıt verirken aynı zamanda yüksek düzeyde sadakat ve bağlılık talep eder. Bu kültürel özellikler, babacan liderliğin sadece bireysel iş sonuçlarını değil, aynı zamanda örgütsel verimliliği de olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Babacan liderliğin, çalışanların işten ayrılma niyeti, iş stresi, iş performansı ve iş tatmini üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan araştırmalar, bu liderlik tarzının iş yaşamında belirleyici bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle yüksek stresli iş ortamlarında babacan liderliğin, çalışanların stres seviyelerini düşürdüğü ve işten ayrılma niyetlerini azalttığı gözlemlenmiştir (Tunç, Yağar, Gerçek ve Yağar, 2024). Ayrıca bu liderlik tarzının iş performansı üzerinde olumlu etkileri (Uğurluoğlu, Aldoğan, Turgut ve Özatkan, 2018), çalışanların iş tatminleri ile doğrudan ilişkilidir (Tekin, 2019). Babacan liderliğin işten ayrılma niyeti, iş stresi, iş performansı ve iş tatmini üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, iki önemli kuram ve teoriye dayanabilir.

İlk olarak Psikolojik Sözleşme Teorisi, çalışanlar ile işverenleri arasındaki karşılıklı beklentileri açıklamak için kullanılabilir. Babacan liderlik, çalışanların ihtiyaçlarını gözetken bir yaklaşım sunduğundan, bu durum çalışanların iş tatminini artırabilir ve dolayısıyla iş performansını olumlu yönde etkileyebilir (Uğurluoğlu vd., 2018). Ayrıca, babacan liderlerin sağladığı destek ve koruma, çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltabilir, çünkü çalışanlar kendilerini daha değerli ve güvende hissederler (Fang, Fang, Chao ve Lin, 2019).

İkinci olarak Sosyal Değişim Teorisi, lider ile çalışan arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçlarını anlamak için önemli bir çerçeve sunabilir. Bu teoriye göre, çalışanlar, liderlerinden aldıkları destek ve ilgiye karşılık olarak daha yüksek bir bağlılık ve iş tatmini geliştirebilirler (Kayaoğlu ve Aslanoğlu, 2022). Babacan liderlik, bu bağlamda, çalışanların iş tatminini artırarak, iş performanslarını olumlu yönde etkileyebilir ve iş stresini azaltabilir (Applebaum, Fowler, Fiedler, Osinubi ve Robson, 2010).

Bu çalışma, babacan liderlik tarzının, özellikle yüksek stres altında çalışan özel harekât polis memurları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, işten ayrılma niyeti, iş stresi, iş performansı ve iş tatmini gibi kritik iş sonuçları üzerinde babacan liderliğin rolünü ele alırken, bu liderlik tarzının toplumsal ve kültürel değerlerle olan ilişkisini de değerlendirmeye odaklanmaktadır. Literatürde, babacan liderliğin iş tatminini artırarak iş performansını olumlu etkilediğine dair çalışmalar bulunmakla birlikte, bu araştırma, örneklem olarak ele alınan özel harekât polislerinin çalışma koşullarına özgü zorluklar ve liderlik algıları bakımından farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma hem liderlik ve kültürel değerler arasındaki etkileşimi hem de bu etkileşimin stresli iş ortamlarında çalışanlar üzerindeki yansımalarını anlamaya yönelik özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Nicel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada, anket yoluyla veri toplanmış, istatistiksel analizler ile bu ilişkiler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, hem akademik literatüre katkı sağlamayı hem de uygulayıcılara liderlik stratejileri konusunda yol göstermeyi hedeflemektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmayı bu kısmında babacan liderliğin bazı iş tutumları ve örgütsel çıktılar olarak nitelendirebileceğimiz iş performansı, işten ayrılma niyeti, iş stresi ve iş tatminine etkileri incelenecektir. Ayrıca iş tatmininin aracı rolü ile birlikte iş performansı, iş

stresi, işten ayrılma niyetine etkileri literatür yardımıyla açıklanacaktır.

Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Performansına Etkisi

Değişkenler arasındaki ilişkiler emik yaklaşım çerçevesinde açıklanabilir. Emik yaklaşım, her kültürün kendine özgü bilimsel ilkeleri olduğunu savunur (Erkenekli, 2012). Liderlik tarzlarının etkili kabul edilip edilmediği de bu kültürel farklılıklara bağlı olarak değişebilir (Dorfman ve House, 2004). Doğu toplumlarında paternalizm, yöneticilerden beklenen bir kültürel özellik olarak kabul edilirken, Batı dünyasında negatif bir liderlik tipi olarak değerlendirilmektedir (Aycan, 2001a). Paternalizmin bu farklı algılanışı, çalışanların yöneticilere karşı tutumlarını ve iş performanslarını etkileyebilir. Dolayısıyla babacan liderliğin çalışan performansını olumlu yönde etkileyebileceği ve performans artışına yol açabileceği söylenebilir. Literatürde bu yönde bulgulara ulaşan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Safdar, Faiz ve Mubarak (2021) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, babacan liderliğin performans üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu görmüştür. Bu kavramsal açıklamalar ve bulgular doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₁: Babacan (paternalist) liderlik değişkeni iş performansı değişkenini pozitif yönde etkiler.

Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Stresine Etkisi

Babacan liderlik, liderin çalışanlarına hem otorite hem de şefkat göstererek onların profesyonel ve kişisel yaşamlarına rehberlik ettiği bir liderlik tarzıdır (Aycan, 2015). Bu yaklaşım, çalışanların iş yerinde kendilerini güvende hissetmelerini sağlayabilir ve dolayısıyla iş stresini azaltabilir. Örneğin, babacan bir liderin sağladığı destek ve rehberlik, çalışanların iş tatminini artırarak stres seviyelerini düşürebilir (Cerit, 2012). Xia (2018) yaptığı çalışmada, babacan liderlik davranışlarının çalışanların stres algısı üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu davranışların, stresin önemli bir kaynağı olan çalışanların karar serbestliği üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Cheng, Chou ve Farh, 2000). İşlemsel stres modeline göre, babacan liderlik ile sonuçları arasındaki ilişkiyi anlamada iş stresi algısının bir süreç olarak rol oynadığı öngörülmektedir (Xia, 2018). Son olarak, eğer çalışanlar liderlerinin kendilerinden faydalanmayacağını ve güvenilir olduğunu algıarlarsa, liderlerine güven duyarlar ve iş stresi yaşamazlar. Liderin bu olumlu tutumları, çalışanlar için stres yaratıcı bir unsur olmayacaktır. Mevcut literatür göz önüne alınarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₂: Babacan (paternalist) liderlik değişkeni iş stresi değişkenini negatif yönde etkiler.

Babacan (Paternalist) Liderliğin İşten Ayrılma Niyeti Etkisi

Babacan liderlik, uzun çalışma saatleri, işe güvensizlik ve örgüte bağlı sorunlar gibi işten ayrılma nedenlerini azaltmada etkili olabilir (Sarp, Kumral ve Bozkurt, 2019). Bu liderlik tarzı, çalışanların hem profesyonel hem de kişisel yaşamlarına dahil olarak, onların hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur ve sorunlarını çözmek için çaba gösterir (Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001). Bu nedenle, babacan liderin çalışanların iyiliği için çaba sarf ettiği söylenebilir (Çalışkan ve Özkoç, 2016). Cinnioğlu ve Salha (2017), bu tür bir liderlik yaklaşımının çalışanların bağlılığını artırdığını belirtmektedir. Fındıklı (2015) ise lider desteğinin işten ayrılma niyetini azaltıcı etkisini vurgulamaktadır. Özer ve Yurdun (2012), babacan liderlerin çalışanlarına samimi ve aile bireyi gibi yaklaştıklarında, çalışanları hedeflerine ulaşmalarında daha başarılı olduklarını ve bu liderlik tarzının işten ayrılma niyeti üzerinde azaltıcı bir etkisi bulunduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Aksoy'un (2008) çalışması da babacan liderlik ile işten ayrılma niyeti arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: Babacan (paternalist) liderlik değişkeni işten ayrılma niyeti değişkenini negatif yönde etkiler.

Babacan (Paternalist) Liderliğin İş Tatminine Etkisi

İdarecilerin liderlik tutumları, çalışanların iş tatminini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, babacan liderlik yaklaşımlarının iş tatmini üzerindeki etkilerinin incelenmesi kritik hâle gelmektedir (Çalışkan vd., 2023). Yapılan araştırmalar, çalışanların menfaatlerini gözeten ve babacan nitelikler taşıyan bir liderlik tarzı beklentisinde olduklarını, bu tür bir liderlik sergilendiğinde çalışanların bağlılık ve memnuniyet gibi olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir (Gürer, 2019). Liderlerin genel tutum ve davranışları, çalışanların hem içsel hem de dışsal motivasyonlarını etkileyerek iş tatminini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır (Sancar, 2009). Nal ve Tarım'ın (2017) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada ise, babacan liderlik ile iş tatmini arasında güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgulardan yola çıkılarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₄: Babacan (paternalist) liderlik değişkeni iş tatmini değişkenini pozitif yönde etkiler.

İş Tatmininin İş Performansına Etkisi

İş tatmininin iş performansı üzerindeki etkisi, iş dünyasında uzun süredir araştırma konusu olarak kabul görmektedir. İş tatmini, bir çalışanın işinden duyduğu memnuniyeti ifade ederken (Baş ve Ardic, 2002), iş performansı ise çalışanın işindeki verimliliği ve başarısını tanımlar. Genel kanı, iş tatmini yüksek olan çalışanların performanslarının da yüksek olacağı yönündedir. Hem akademik dünyada hem de iş dünyasında, iş tatmini ile iş performansı arasında güçlü bir bağlantı olduğu sıkça dile getirilmiştir (Hochwarter, Perrew, Ferris ve Brymer, 1999). 1930'larda yapılan Hawthorne deneylerinden bu yana, çalışan tutumlarının performansa etkisi sürekli olarak araştırılmış ve "mutlu çalışan, verimli çalışan" anlayışı yaygın kabul görmüştür (Kale, 2015). Bu çerçevede, literatürde iş tatmini ile performans arasındaki ilişki ele alınmış ve iş tatmininin performansı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Altaş ve Çekmecelioğlu'nun (2007) araştırmasında, iş tatmininin çalışanların performansını artırdığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₅: iş tatmini değişkeni iş performansı değişkenini pozitif yönde etkiler.

İş Tatmininin İş Stresine Etkisi

Literatüre bakıldığında iş tatmininin organizasyonlar için önemli bir değişken olduğu ve pek çok iş durumunu etkilediği ifade edilmektedir. Bu durumlardan biri iş stresidir. Önceki araştırmalar iş tatmini ile iş stresi arasında ilişki olduğunu gözler önüne sermektedir. Yapılan araştırmalarının bazılarının sonuçlarına incelendiğinde; düşük memnuniyet düzeyine sahip çalışanların, yüksek memnuniyet düzeyine sahip çalışanlara kıyasla daha fazla stres yaşamakta ve işlerini daha olumsuz bir şekilde tanımlamaktadır (Rahman ve Sen, 1987). Hemşireler için azalan iş tatmininin, artan iş stresi ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu anlaşılmıştır (McVicar, 2016). Daha düşük stres düzeyleri, öğretim görevlileri arasında daha iyi iş tatmini ile ilişkili olduğu rapor edilmiştir (Jaafar, Hassan ve Zamb, 2021). Bu çalışmalar, çeşitli iş kollarındaki iş tatmini ile iş stresi arasındaki etkileşimi vurgulamakta ve çalışanların refahını ve örgütsel sonuçları iyileştirmek için bu konuları ele almanın önemini vurgulamaktadır. Yukarıda verilen bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₆: iş tatmini değişkeni iş stresi değişkenini negatif yönde etkiler

İş Tatmininin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi

İş tatmini, çalışanların işten ayrılma niyetini olumsuz etkiler, zira işinden memnun olan bireyler yeni bir iş arama konusunda daha az hevesli olurlar (Mbah ve Ikemefuna, 2012). Hellman (1997), iş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında güçlü bir ters ilişki bulmuştur. Ramoo, Abdullah ve Piaw (2013), hemşireler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada iş tatmininin, işten ayrılma niyetinin önemli ve bağımsız bir belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Veloutsou ve Panigyrakis (2004) ise düşük iş tatmininin, tüketici markası yöneticilerinde artan işten ayrılma niyetiyle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Schlesinger ve Zornitsky (1991) araştırmalarında, iş tatmini düşük olan çalışanların işten ayrılma niyetlerinin, iş tatmini yüksek olanlara göre üç kat daha fazla olduğunu ortaya koymuşlardır. Jaramillo, Mulki ve Solomon (2006), satış elemanları üzerinde yaptıkları çalışmada iş tatmininin doğrudan işten ayrılma niyeti üzerinde etkili olduğunu göstermişlerdir. Mevcut araştırmalardan yola çıkılarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₇: iş tatmini değişkeni işten ayrılma niyeti değişkenini negatif yönde etkiler

İş Tatmininin Aracı Rolü

Chen (2004), birçok çalışmada çalışanların desteklendiği liderlik tarzının, çalışanların iş memnuniyetini artırdığını, örgüte olan bağlılıklarını güçlendirdiğini ve iş tatminlerini yükselttiğini vurgulamaktadır. Liderlerin, çalışanları yalnızca değerlendirmek ve yönlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda işlerini yürütmeleri için gerekli destekleri de sağlamaları önemlidir (Eisenberger, Stinglhamber, Vandenberghe, Sucharski ve Rhoades, 2002). Bu çerçevede, lider desteği, çalışanların tutum ve davranışlarını olumlu şekilde etkileyerek örgüte yönelik daha pozitif algılar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (DeConinck ve Johnson, 2009). Çalışanların liderleriyle olan iletişimlerinin ve etkileşimlerinin kalitesinin artması, iş tatmini ve performans üzerinde de kayda değer bir etki oluşturmaktadır (Tekin, 2019).

Pellegrini ve Scandura (2008), Türkiye'de gerçekleştirdikleri bir çalışmada, iletişim, hukuk, finans ve üretim gibi çeşitli sektörlerde çalışanların babacan liderlik algısının iş tatmini ile olumlu bir ilişki içinde olduğunu tespit etmişlerdir. Yaman (2011) ise özel hastane çalışanları üzerinde yürüttüğü çalışmada, babacan liderlik yaklaşımlarından yardımseverlik ve ahlaki liderliğin çalışanların iş performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etki oluşturduğunu vurgulamaktadır. Aydın (2022) tarafından yapılan meta-analizde, Türkiye'de farklı sektörlerdeki iş tatmini ile iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, sektörler arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen, genel olarak iş tatmininin iş performansı üzerinde orta

düzeyde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Tüm bunlar liderlik tarzlarının çalışanların iş tatmini ve performansları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu literatür bize babacan liderliğin iş tatmini üzerinden iş performansını dolaylı yünden etkileyebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₈: Babacan (paternalist) liderlik değişkeniyle iş performansı değişkeni arasındaki ilişkide iş tatmini değişkeninin aracılık rolü vardır.

Xia (2018), babacan liderliğin iş stresi üzerindeki etkisini araştırırken, Aruoren (2020) bu liderlik tarzının iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki oluşturduğunu ortaya koymuştur. Tunç ve arkadaşlarının (2024) gerçekleştirdiği çalışmada ise, iş tatmini ile iş stresi arasında ters yönde bir ilişki saptanmıştır. Deng ve Chen'in (2013) çalışması, babacan liderliğin çalışanların iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediğini, işyeri sapkınlığını ise olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, babacan liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki pozitif ilişkiye kısmen iş tatmininin aracılık ettiği, babacan liderlik ile işyeri sapkınlığı arasındaki negatif ilişkiye ise tamamen iş tatmininin aracılık ettiği belirlenmiştir. Bu literatür ışığında, babacan liderliğin iş tatminini artırıcı etkisinin, iş stresinin azaltılmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Çalışanların iş tatmininin yüksek olduğu durumlarda, iş stresinin daha düşük seviyelerde olduğu ve bu durumun genel işyeri mutluluğunu artırdığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, babacan liderlik tarzının benimsenmesi hem çalışanların iş tatminini artırmakta hem de iş stresini azaltmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₉: Babacan (paternalist) liderlik değişkeniyle iş stresi değişkeni arasındaki ilişkide iş tatmini değişkeninin aracılık rolü vardır.

Ahmad, Salleh, Omar, Bakar ve Sha'arani (2018), liderlik tarzının çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltabileceğini ve bu etkinin seri olarak işe gömülmüşlük, iş tatmini ve duygusal bağlılık yoluyla olduğunu belirtmiştir. Araştırmada, liderlik tarzı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye üç serili bir aracı model uygulanmıştır. İş tatmini ve duygusal örgütsel bağlılık, denetim desteği algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine aracılık etmektedir (Ivansyah, 2019). Diatmika ve Supartha (2017) da inşaat proje yöneticilerinin çağdaş liderliğinin, iş tatmini aracılığıyla mühendislerin işten ayrılma niyetini dolaylı olarak etkilediğini belirtmektedir. Liderlik tarzı, hem doğrudan hem de iş tatmini aracılığıyla işten ayrılma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Paradisani ve Putra, 2019). Tekingündüz ve Kurtuldu (2015) dönüşümcü liderliğin hem iş tatminini hem de işten ayrılma niyetini etkilediğini ayrıca iş tatmininin işten ayrılma niyetini etkilediğini belirtmiştir. Bu literatürden hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₁₀ Babacan (paternalist) liderlik değişkeniyle işten ayrılma niyeti değişkeni arasındaki ilişkide iş tatmini değişkeninin aracılık rolü vardır.

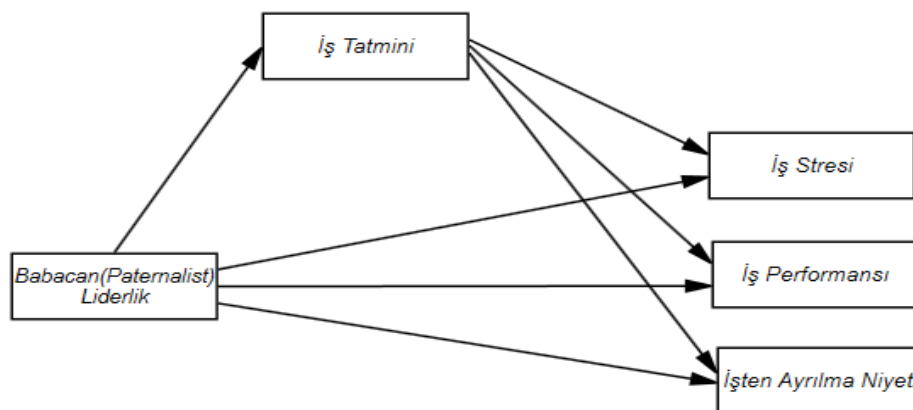
Yöntem

Araştırma bu kısımda araştırma modeli, çalışmada kullanılan ölçekler, araştırmanın örnekleme, ölçeklerin geçerlik ve güvenirlik analizleri sunulmaktadır.

Araştırmanın Deseni

Literatür incelemesi sonucunda, çalışmada kullanılan değişkenler temel alınarak çalışmanın modeli geliştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda şekillendirilen model aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Örneklemi ve Çalışma Gurubu

Araştırmanın örneklemi, Doğu Anadolu bölgesinde il emniyet müdürlüğüne bağlı olarak hâlen faaliyetlerine devam etmekte olan bir özel harekât şube müdürlüğünde çalışan polis memurları oluşturmaktadır. 211 polis memuru yapılan araştırmaya katılmış olup 4 katılımcının verdiği cevaplar yanlış veri olarak tespit edildiği için değerlendirme dışında bırakılmıştır. 207 polis memurunun verdiği cevaplar dâhilinde araştırma gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında araştırma modelini test etmek maksadıyla özel harekât branşlı polis memurlarına demografik değişkenler ile birlikte babacan (paternalist) liderlik ölçeği, iş performansı ölçeği, iş stresi ölçeği, iş tatmini ölçeği ve işten ayrılma niyeti ölçeği dahil toplam otuz üç soru yöneltilmiştir. Tüm ölçekler, "kesinlikle katılıyorum"dan "kesinlikle katılmıyorum"a kadar uzanan beşli bir skala ile derecelendirilmiştir.

Babacan (paternalist) liderlik ölçeği: Polis memurlarının babacan liderlik algılarını belirlemek amacıyla, Aycan, Schyns, Sun, Felfe ve Saher (2013) tarafından oluşturulan babacan liderlik ölçeğinin kısa versiyonu kullanılmıştır. Araştırmada babacan liderlik eğilimlerini ölçmek için uygulanan “Paternalist Liderlik Ölçeği”, toplam on ifade ve tek bir boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe formu Çalışkan (2015) ve Demirel (2012) tarafından kullanılmış olup geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

İş performansı ölçeği: Polis memurlarının iş performanslarını değerlendirmek amacıyla Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen Sigler ve Pearson (2000) çalışmalarında kullandıkları dört madde ve tek boyuttan oluşan iş gören performansı ölçeğinden faydalanılmıştır. Bu ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Çöl (2008) tarafından gerçekleştirilmiş ve geçerlilik ile güvenilirlik açısından olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

İş stresi ölçeği: Polis memurlarının iş stresi düzeyini değerlendirmek için House ve Rizzo'nun (1972) geliştirdiği iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek yedi soru ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, çalışanın iş ortamında deneyimlediği stres ile ilgili psikosomatik ve psikolojik belirtileri değerlendirmektedir. Bu ölçek, işgören iş stresinin zihinsel etkilerini ve uyku problemlerine yol açma derecesini belirlemek üzere tasarlanmıştır. Türkçe'ye uyarlama çalışması Efeoğlu (2006) tarafından yapılmış ve ölçeğin geçerliliği ile güvenilirliği kanıtlanmıştır.

İş tatmini ölçeği: Polis memurlarının işlerinden aldıkları tatmin düzeyini belirlemek için, Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilmiş, Yoon ve Thye'nin (2002) uyarladığı genel iş tatmini ölçeğinden faydalanılmıştır. Ölçekte beş ifade bulunmaktadır. Türkçe 'ye uyarlaması Işık (2016) tarafından yapılan ölçek geçerli ve güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Ölçekte bir adet ters soru bulunmaktadır.

İşten ayrılma niyeti ölçeği: Polis memurlarının işten ayrılma niyetlerini ölçmek için Wayne, Shore ve Linden (1997) tarafından geliştirilen ve Küçükusta (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, geçerliliği ve güvenilirliği doğrulanmış, üç ifadeden oluşan işten ayrılma niyeti ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçek, ters yönlü (reverse) ifadeler ile işten ayrılma eğilimini ölçmektedir. Katılımcılar genel olarak işten ayrılmayı düşünmediklerini ifade eden sorulara yanıt vermişlerdir.

Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri

Modelin test edilmesinden önce gerçekleştirilen geçerlik ve güvenirlilik çalışmaları, araştırma sonuçlarının sağlamlığını ve güvenilirliğini değerlendirmek adına kritik bir adımdır. Bu çalışmada, iç tutarlılık güvenirliliği, birleşme geçerliliği ve ayrışma geçerliliği gibi temel ölçütler dikkate alınmıştır. İç tutarlılık güvenirliliği, Cronbach's Alfa katsayısı ve birleşik güvenirlilik (CR) ile ölçülmüş olup, bu katsayıların her ikisinin de $\geq 0,70$ olması beklenmiştir. Bu değer, ölçüm araçlarının tutarlılığını göstermekte önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Birleşme geçerliliğini tespit etmek için ise, faktör yükleri ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri kullanılmıştır. Faktör yüklerinin $\geq 0,70$; AVE değerinin ise $\geq 0,50$ olması beklenmiştir ki; bu ölçülen yapının belirli bir düzeyde homojenliğini ve geçerliliğini işaret eder. Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham (2010) ve Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt (2022) çalışmaları bu değerlendirmelerde temel alınmıştır.

Araştırmanın daha ileri analizlerine geçmeden önce, bu geçerlik ve güvenirlilik sonuçları, ölçüm modelinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir. Sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur ve elde edilen değerler, modelin sağlamlığına dair önemli bir ön bilgi sunmaktadır.

Tablo 1. Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach's Alfa	CR	AVE
Babacan Liderlik	BL1	0.897	0.954	0.961	0.733
	BL2	0.862			
	BL3	0.873			
	BL4	0.879			
	BL5	0.867			
	BL6	0.836			
	BL7	0.799			
	BL8	0.880			
	BL9	0.809			
İş tatmini	IT1	0.858	0.912	0.935	0.745
	IT2	0.872			
	IT3	0.927			
	IT4	0.925			
	IT5	0.716			
İş stresi	IS1	0.648	0.855	0.890	0.540
	IS2	0.841			
	IS3	0.810			
	IS4	0.755			
	IS5	0.802			
	IS6	0.667			
	IS7	0.582			
İş performansı	IP1	0.633	0.824	0.871	0.632
	IP2	0.906			
	IP3	0.841			
	IP4	0.775			
İşten Ayrılma Niyeti	IAN1	0.946	0.940	0.962	0.893
	IAN2	0.938			
	IAN3	0.951			

Hair vd. (2022) önerdiği kriterler doğrultusunda faktör yüklerinin $\geq 0,70$ olması gerekmektedir. Araştırmacılar, faktör yükü 0,40'tan düşük olan ifadelerin ölçüm modelinden çıkarılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, 0,40 ile 0,70 arasındaki ifadelerin, ait oldukları değişkenin AVE veya CR değerleri belirlenen eşik değerinin altında ise modelden çıkarılmasını önermektedir. Bu çerçevede, faktör yükü 0,40'ın altında kalan babacan liderlik değişkenine ait 10 numaralı ifade ölçüm modelinden çıkarılmıştır. Sonraki analizlerde, iş performansı değişkeninin 1 numaralı ifadesi ile iş stresi değişkeninin 1, 6 ve 7 numaralı ifadelerinin faktör yüklerinin 0,40 ile 0,70 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ancak, bu ifadelerin bağlı oldukları değişkenlerin AVE ve CR değerlerinin eşik değerin üzerinde olması nedeniyle, belirtilen ifadeler modelde tutulmuştur.

İç tutarlılık güvenirliği açısından, yapıların Cronbach's Alfa katsayıları 0,954 ile 0,824 arasında değişirken, CR katsayılarının da 0,962 ile 0,871 arasında gerçekleşmiş olması, yeterli düzeyde iç tutarlılık güvenirliğinin sağlandığını göstermektedir. Ayrıca, faktör yüklerinin 0,582 ile 0,951 arasında ve AVE değerlerinin 0,893 ile 0,540 arasında bulunması, birleşme geçerliğinin de başarıyla sağlandığını göstermektedir.

Ayrışma geçerliğinin incelenmesi amacıyla çapraz yükler, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen kriterler ve Henseler,

Ringle ve Sarstedt (2015) tarafından tanımlanan HTMT (heterotrait-monotrait ratio) ölçütü kullanılmıştır. Çapraz yüklerin sonuçları Tablo 2'de, Fornell ve Larcker kriterine ait sonuçlar Tablo 3'te ve HTMT katsayıları ise Tablo 4'te sunulmuştur. Bu bulgular, yapıların ayırma geçerliğini değerlendirmek için güçlü bir temel oluşturmuştur.

Tablo 2. Çapraz Yükler

	Babacan Liderlik	İş Performansı	İş Stresi	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
BL1	0.897	0.147	-0.376	0.450	-0.339
BL2	0.862	0.141	-0.356	0.397	-0.341
BL3	0.873	0.203	-0.410	0.451	-0.342
BL4	0.879	0.147	-0.431	0.470	-0.365
BL5	0.867	0.188	-0.387	0.424	-0.343
BL6	0.836	0.090	-0.396	0.446	-0.388
BL7	0.799	0.154	-0.394	0.442	-0.358
BL8	0.880	0.196	-0.483	0.497	-0.389
BL9	0.809	0.179	-0.297	0.420	-0.351
IAN1	-0.379	-0.270	0.543	-0.661	0.946
IAN2	-0.408	-0.295	0.520	-0.645	0.938
IAN3	-0.397	-0.274	0.465	-0.594	0.951
IP1	-0.066	0.633	0.066	0.118	-0.126
IP2	0.233	0.906	-0.185	0.475	-0.315
IP3	0.126	0.841	-0.117	0.289	-0.209
IP4	0.117	0.775	-0.102	0.260	-0.205
IS1	-0.262	-0.065	0.648	-0.269	0.359
IS2	-0.425	-0.131	0.841	-0.407	0.428
IS3	-0.328	-0.054	0.810	-0.394	0.366
IS4	-0.371	-0.079	0.755	-0.428	0.460
IS5	-0.363	-0.151	0.802	-0.388	0.441
IS6	-0.363	-0.237	0.667	-0.429	0.375
IS7	-0.195	-0.038	0.582	-0.258	0.336
IT1	0.446	0.342	-0.411	0.858	-0.572
IT2	0.432	0.405	-0.303	0.872	-0.541
IT3	0.438	0.453	-0.389	0.927	-0.595
IT4	0.461	0.425	-0.451	0.925	-0.595
IT5	0.457	0.179	-0.631	0.716	-0.578

Tablo 2'deki çapraz yükler tablosu kontrol edildiğinde, araştırma değişkenlerini ölçen ifadeler arasında binışik madde olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ayırışma Geçerliği Sonuçları (Fornell ve Larcker Kriteri)

	Babacan Liderlik	İş Performansı	İş Stresi	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
Babacan Liderlik	(0.856)				
İş Performansı	0.188	(0.795)			
İş Stresi	-0.461	-0.156	(0.735)		
İş Tatmini	0.520	0.419	-0.512	(0.863)	
İşten Ayrılma Niyeti	-0.418	-0.296	0.540	-0.671	(0.945)

Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre, bir yapının ayırışma geçerliğini sağlamak için, o yapının açıklanan ortalama varyans (AVE) değerinin karekökü, o yapı ile diğer yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından daha yüksek olmalıdır. Bu kriter, bir yapının diğer yapılardan ne kadar ayrıştığını, yani kendi içinde ne kadar tutarlı olduğunu ve farklı yapılardan ne ölçüde farklılaştığını test etmek için kullanılır. Araştırmada yer alan yapıların AVE değerlerinin karekökleri, tabloda parantez içinde gösterilirken, diğer katsayılar yapıların birbiriyle olan korelasyonlarını ifade etmektedir.

Tablodaki değerlere bakıldığında, her bir yapının AVE değerinin karekökünün diğer yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da yapıların ayırışma geçerliğinin sağlandığını ve her bir yapının kendi içinde belirgin bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Bu sonuçlar, araştırma modelinin ayırışma geçerliği açısından güçlü olduğunu desteklemektedir.

Tablo 4. Ayırışma Geçerliği Sonuçları (HTMT Kriteri)

	Babacan Liderlik	İş Performansı	İş Stresi	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
Babacan Liderlik					
İş Performansı	0.189				
İş Stresi	0.495	0.182			
İş Tatmini	0.556	0.415	0.565		
İşten Ayrılma Niyeti	0.440	0.300	0.601	0.723	

Henseler vd. (2015) tarafından önerilen HTMT kriteri, değişkenler arasındaki ayırışma geçerliğini değerlendirmek için kullanılan bir ölçüttür. HTMT, farklı değişkenlere ait ifadeler arasındaki korelasyonların ortalamasının, aynı değişkene ait ifadeler arasındaki korelasyonların geometrik ortalamasına oranını ifade eder. Bu yöntem, yapılar arasında ayırışmanın ne kadar güçlü olduğunu ölçer.

Araştırmacılar, HTMT değerinin teorik olarak birbirine yakın kavramlar arasında 0,90'ın, birbirinden uzak kavramlar arasında ise 0,85'in altında olması gerektiğini belirtmiştir. Tablo 4'teki HTMT katsayıları incelendiğinde, tüm katsayıların bu eşik değerlerin altında olduğu görülmektedir. Bu bulgu, yapıların ayırışma geçerliğini sağladığını ve modelin ayırışma geçerliği açısından güvenilir olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, HTMT ölçütü, Fornell Larcker kriteri ve çapraz yükler dikkate alındığında, araştırmadaki yapıların ayırışma geçerliğinin başarılı bir şekilde sağlandığı görülmektedir.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 5. Demografik Özellikler

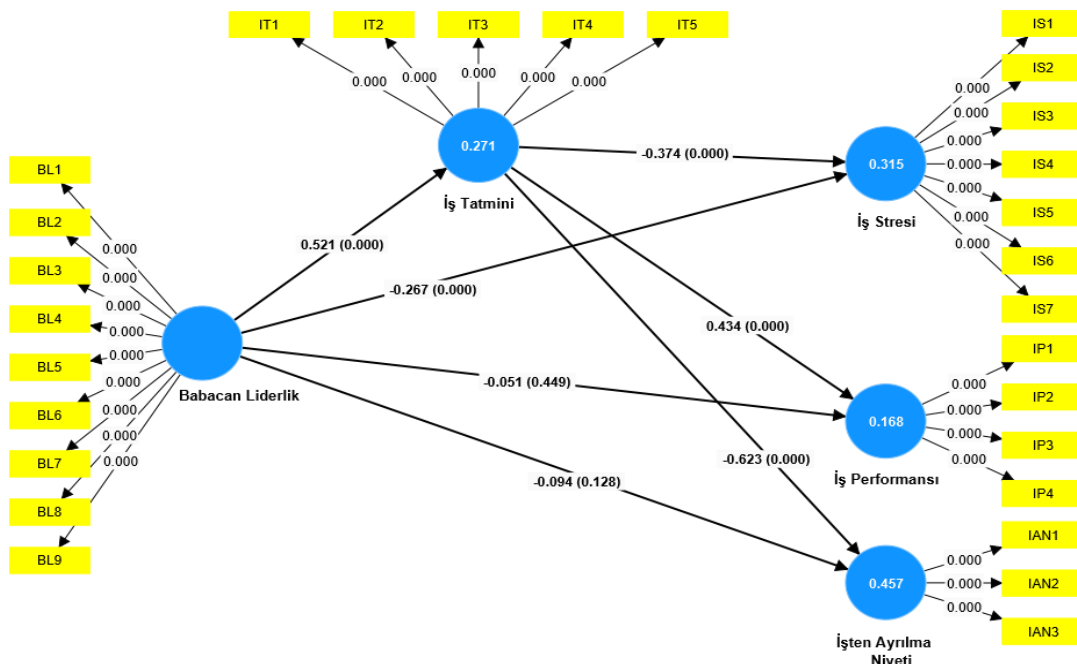
Demografik Özellikleri		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	4	1,9
	Erkek	203	98,1
	Toplam	207	100
Medeni Durum	Evli	150	72,5
	Bekâr	57	27,5
	Toplam	207	100
Yaş	20-23	3	1,4
	24-27	42	20,3
	28-31	117	56,5
	32-35	43	20,8
	36 ve üzeri	2	1,0
	Toplam	207	100
Öğrenim Durumu	Lise	26	12,6
	Önlisans	26	12,6
	Lisans	147	71,0
	Lisansüstü	8	3,9
	Toplam	207	100

Demografik değişkenlere ait tablo incelendiğinde araştırmaya katılan polis memurlarının çok büyük bir kısmının erkeklerden (%98,1) olduğu görülmektedir. Bu durum özel harekât şube müdürlüklerinde çalışan kadın personel sayısının azlığına bağlanabilir. Özel harekât şube müdürlüğünde görev yapan polis memurlarının medeni durumlarına bakıldığında çalışanların çoğunluğunun evli (%72,5) olduğu görülmektedir. Polis memurlarının yaş dağılımına bakıldığında ise, büyük bir çoğunluğunun (%97,6) 24-35 yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak araştırmaya katılan polis memurlarının öğrenim durumları incelendiğinde çoğunluğun lisans (%71) mezunu olduğu ifade edilebilir.

Araştırma Desenin Test Sonuçları

Araştırmanın hipotezlerini değerlendirmek için tasarlanan yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analizi için kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) yöntemi tercih edilmiştir. Veriler, SmartPLS 4 istatistik yazılımı kullanılarak incelenmiştir (Ringle, Wende ve Becker, 2022; Yıldız, 2021). Modelin analizi sırasında, etki büyüklüğü (f^2), R^2 , yol katsayıları ve doğrusallığı hesaplamak için PLS algoritması uygulanmış; tahmin gücü (Q^2) ise PLS predict analiziyle belirlenmiştir. Yol katsayılarının anlamlılığını incelemek için 10.000 alt örneklem oluşturularak yeniden örnekleme (bootstrapping) yöntemi kullanılmış ve t değerleri hesaplanmıştır. Araştırma bulguları kapsamında Q^2 , f^2 , R^2 ve VIF değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 7. Araştırma Modeli Katsayıları

Değişkenler		VIF	R^2	f^2	Q^2
Babacan Liderlik	İş Performansı	1.372	0,395	0.002	0.017
İş Tatmini		1.372		0.166	
Babacan Liderlik	İş Stresi	1.372	0,360	0.076	0.198
İş Tatmini		1.372		0.148	
Babacan Liderlik	İşten Ayrılma Niyeti	1.372	0.457	0.012	0.165
İş Tatmini		1.372		0.521	
Babacan Liderlik	İş Tatmini	1,000	0.271	0.372	0.259

Varyans artırıcı faktör (VIF) katsayılarının 5'in altında olması, araştırmada kullanılan değişkenler arasında doğrusallık problemi bulunmadığını gösterir (Hair vd., 2022). Tablo 5'teki bulgular, VIF değerlerinin bu eşik değerin altında kaldığını ortaya koymaktadır. Bu sonuca dayanarak, değişkenler arasında doğrusallık sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır.

R^2 değerleri incelendiğinde, iş performansı değişkeninin %40, iş stresi değişkeninin %36, işten ayrılma niyetinin %46 ve iş tatmini değişkeninin %27 oranında açıklandığı tespit edilmiştir.

Etki büyüklüğü katsayısı (f^2), 0,02 ve üzeri olduğunda düşük, 0,15 ve üzeri olduğunda orta, 0,35 ve üzeri olduğunda ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt, Ringle ve Hair (2021) de katsayı 0,02'nin altına düştüğünde bir etkinin varlığından söz edilemeyeceğini belirtmiştir. Etki büyüklüğü katsayıları (f^2) incelendiğinde, iş performansı değişkeni üzerinde babacan liderlik değişkeninin etkisinin olmadığı, iş tatmini değişkeninin orta; iş stresi değişkeni üzerinde babacan liderlik değişkeninin düşük, iş tatmini değişkeninin düşük; işten ayrılma niyeti değişkeni üzerinde babacan liderlik değişkeninin etkisinin olmadığı, iş tatmini değişkeninin yüksek; iş tatmini değişkeni üzerinde de babacan liderlik değişkeninin yüksek seviyede etki büyüklüğüne sahip olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma modelinin tahmin gücü, endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olmasına bağlıdır. Eğer bu değer sıfırdan büyükse araştırma modelinin tahmin gücünün olduğu ifade edilir (Hair vd., 2022). Tablo 5'teki Q^2 değerlerinin sıfırın üzerinde olması, modelin iş performansı, iş stresi, işten ayrılma niyeti ve iş tatmini değişkenleri üzerinde tahmin gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğrudan etkilerin sonuçları Tablo 6'da, dolaylı etkilerin sonuçları ise Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 8. Araştırma Modeli Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	Standart Sapma	t değeri	p	%95 Güven Aralıkları
Babacan Liderlik	İş Performansı	-0.051	0.067	0.757	0.449	-0.180; 0.083
İş Tatmini		0.434	0.072	6.000	0.000	0.276; 0.562
Babacan Liderlik	İş Stresi	-0.267	0.064	4.177	0.000	-0.379; -0.126
İş Tatmini		-0.374	0.066	5.677	0,000	-0.492; -0.233

Değişkenler		Standardize β	Standart Sapma	t değeri	p	%95 Güven Aralıkları
Babacan Liderlik	İşten Ayrılma Niyeti	-0.094	0.062	1.520	0.128	-0.220; 0.022
İş Tatmini		-0.623	0.063	9.866	0.000	-0.735; -0.487
Babacan Liderlik	İş Tatmini	0.521	0.048	10.769	0,000	0.415; 0.606

Tablo 8'deki etkiler incelendiğinde, iş performansı değişkeni üzerinde babacan liderlik değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı etkisinin olmadığı ($p=0.449$) ancak iş tatmini ($\beta=0,434$; $p<0,01$) değişkeninin etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. İş stresi değişkeni üzerinde babacan liderlik ($\beta=-0,267$; $p<0,01$) değişkeninin ve iş tatmini ($\beta=-0,374$; $p<0,01$) değişkeninin etkilerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. İşten ayrılma niyeti değişkeni üzerinde babacan liderlik değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı etkisinin olmadığı ($p=0.128$) ancak iş tatmini ($\beta=-0,623$; $p<0,01$) değişkeninin etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu anlaşılmıştır. İş tatmini değişkeni üzerinde de babacan liderlik ($\beta=-0,521$; $p<0,01$) değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında araştırmanın 2, 4, 5, 6 ve 7 numaralı hipotezlerinin desteklendiği; 1 ve 3 numaralı hipotezlerinin ise desteklenmediği anlaşılmıştır.

Tablo 9. Araştırma Modeli Dolaylı Etki Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	Standart Sapma	t değeri	p	%95 Güven Aralıkları
Babacan Liderlik	İş Performansı	0.226	0.046	4.899	0,000	0.138; 0.315
	İş Stresi	-0.194	0.038	5.148	0,000	-0.272; -0.122
	İşten Ayrılma Niyeti	-0.324	0.044	7.333	0,000	-0.414; -0.242

Elde edilen bulgulara göre, babacan liderlik değişkeninin iş tatmini değişkeni üzerinden iş performansı ($\beta=0,226$; $p<0,01$), iş stresi ($\beta=-0,194$; $p<0,01$) ve işten ayrılma niyeti ($\beta=-0,324$; $p<0,01$) değişkenleri üzerindeki dolaylı etkilerinin anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulara göre araştırmanın 8, 9 ve 10 numaralı hipotezleri desteklenmiştir.

Zhao, Lynch ve Chen (2010) tarafından belirtildiği üzere, bağımsız değişkenlerin araçlara olan etkisi ile bu araçlar üzerinden bağımlı değişkenlere ulaşan anlamlı etkiler (dolaylı etkiler), aracılık etkisinin varlığını ortaya koyar. Bu bağlamda, babacan liderlik değişkeninin iş tatmini üzerindeki ve iş tatmininin de iş performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti üzerindeki anlamlı etkileri, aracı etkilerin var olduğunu düşündürmektedir.

Aracı etkiler tespit edildiği için, aracı etki türleri Bozkurt (2023) tarafından önerilen aracı etki karar ağacına göre incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, şu sonuçlara ulaşılmıştır: Babacan liderlik ile iş performansı arasındaki doğrudan etkinin anlamlı olmadığı, ancak iş tatmini aracılığıyla iş performansı üzerindeki dolaylı etkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, iş tatmini değişkeni, babacan liderlik ve iş performansı arasındaki ilişkide tam aracılık rolü oynamaktadır. Ayrıca, babacan liderlik ile iş stresi arasındaki hem doğrudan hem de iş tatmini aracılığıyla dolaylı etkilerin anlamlı olduğu ve yol katsayılarının pozitif çıkması sebebiyle iş tatmininin bu ilişkide tamamlayıcı kısmi aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Son olarak, babacan liderlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan etkinin anlamlı olmadığı, ancak iş tatmini aracılığıyla dolaylı etkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır, bu da iş tatmininin bu ilişkide tam aracılık rolü oynadığını göstermektedir. Bu bulgulardan, hareketle araştırmanın 8, 9 ve 10 numaralı hipotezlerinin desteklendiği söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın temel amacı, babacan liderlik ile iş performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide iş tatmininin olası aracılık rolünü içeren kavramsal bir yapı ortaya çıkarmaktır. Literatürde görüldüğü kadarıyla bu araştırma babacan liderliğin iş performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti ilişkisini bir arada ele alarak iş tatmininin aracılık etkisini analiz eden ilk çalışmadır. Bu sebeple araştırmanın yönetim ve organizasyon alanı katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulgularında iş tatmininin babacan liderlik ile iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide tam aracılık rolü oynadığı, iş stresi üzerinde ise kısmi aracılık rolü üstlendiği görülmektedir. Bu sonuçlar, babacan liderliğin kültürel değerlerle ne denli güçlü bir bağa sahip olduğunu desteklemektedir. Türk kültürü gibi aidiyet ve sadakatin önemsendiği

toplumlarda liderlerin çalışanlarına karşı güven verici bir tutum benimsemesi, çalışanların iş tatminini artırarak iş performanslarını artırıp, iş stresi ve işten ayrılma niyetini azaltabilir.

Literatürde babacan liderliğin Batı toplumlarında daha otoriter ve müdahaleci bir tarz olarak algılandığı (Dorfman ve House, 2004), ancak Doğu toplumlarında daha çok destekleyici ve rehberlik edici bir modelle özdeşleştiği belirtilmektedir (Aycan, 2001b). Bu farklılık, kültürler arası liderlik yaklaşımlarında kültürel bağlamın önemine işaret eder. Araştırmanın, özel harekât polisleri gibi hiyerarşik yapıya sahip örgütlerde liderlik tarzlarının etkisini kültürel bir perspektifle ele alması, literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Bu doğrultuda, babacan liderlik tarzının iş sonuçları üzerindeki etkisinin yanı sıra, toplumsal ve kültürel değerlerle etkileşimini anlamak, bu liderlik tarzının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırma genel olarak değerlendirildiğinde özel harekât şube müdürlüklerinde hâlen görev yapmakta olan polis memurlarının iş performanslarına, iş streslerine ve işten ayrılma niyetlerine; babacan liderlik ve iş tatmininin önemli katkıları olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma hipotezleri literatür eşliğinde ele alındığında, babacan liderliğin iş performansına etkisi olmadığı görülmektedir. Bu sonuç özel harekât polislerinin iş performansları üzerinde babacan liderin etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Sözbilir, (2020) yaptığı araştırmada babacan liderliğin yaratıcı performans üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Bu durum, araştırmada babacan liderliğin performansa etkisi olmadığı yönündeki sonucu da desteklemektedir. İş performansı yalnızca tek bir faktöre dayanarak ölçmek, yanıltıcı sonuçlar doğurabilir (Demirhan, Kula ve Karagöz, 2014). Bu doğrultuda Özel harekât birimlerinde performans, daha çok operasyonel başarı, hızlı ve etkili müdahale gibi objektif kriterlerle ölçüldüğü bilinmektedir. Babacan liderliğin sağladığı destek ve rehberlik, bu objektif performans ölçütleriyle doğrudan ilişkilendirilemeyebilir. Ayrıca özel harekât polisleri, yoğun eğitim almış ve operasyonel kararlarında belirli bir otonomiye sahip profesyonellerdir. Babacan liderlik tarzı, daha koruyucu ve rehberlik edici olmasına rağmen, bu tür profesyoneller için performans üzerinde doğrudan bir motivasyon kaynağı olmayabilir. Bu durumlar babacan liderliğin iş performansını etkileyemeyeceğini desteklemektedir.

Babacan liderlik değişkeninin iş performansı üzerindeki etkisi hipotezini doğrulamaması, demografik yapılar, mesleki bağlam ve kültürel faktörler göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Örneklemdeki katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%56,5) 28-31 yaş grubunda yer alırken, %20,3'ü 24-27 yaş grubundadır. Genç yaş grubunun, liderlik tarzlarının uzun vadeli etkilerini henüz yeterince deneyimlememiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, örneklemin %98,1'inin erkeklerden oluşması, cinsiyete bağlı liderlik algılarında farklılıkların göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir. Erkek çalışanlar, liderin babacan yaklaşımını daha az etkili veya farklı algılayabilir. Ayrıca, özel harekât polislerinin görevlerinin yoğun stres ve net hedeflere dayalı bir disiplin gerektirmesi, çalışanların liderlerinden beklentilerini daha çok teknik destek, stratejik yönlendirme ve otorite üzerine odaklamış olabilir. Bu koşullarda, babacan liderlik gibi insana odaklı bir yaklaşımın performans üzerinde sınırlı bir etki göstermesi muhtemeldir. Öte yandan, Türkiye gibi kültürlerde liderlik, daha çok otorite ve hiyerarşik yapıyla ilişkilendirildiğinden, babacan liderlik tarzı çalışanlar tarafından performansı artıracak kadar güçlü bir liderlik biçimi olarak algılanmamış olabilir.

Araştırmada babacan liderlik yaklaşımının iş stresini negatif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu sonuç özel hareket polis amirlerinin babacan liderlik yaklaşımı çerçevesinde hareket ettiklerinde polis memurlarının iş streslerinin azaldığını göstermiştir. Bu liderlik tarzı, çalışanların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak (Malkoç ve Dal, 2021; Yamin, 2022), iş yerindeki stres faktörlerini azaltma potansiyeline sahiptir. Babacan liderler, çalışanlarına destekleyici bir ortam sunarak, onların iş stresini azaltmalarına yardımcı olabilmektedirler (Lawal ve Babalola, 2017). Bu durumda araştırmada elde edilen bulguları desteklemektedir.

Araştırma sonuçları, babacan liderlik ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulguya göre, özel harekât polis amirlerinin babacan liderlik yaklaşımı benimsemelerinin, polis memurlarının işten ayrılma niyetleri üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmamaktadır. Tekingündüz ve Kurtuldu'nun (2015) çalışması da benzer şekilde, liderlik tarzı ile işten ayrılma niyeti arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermiştir. Ayrıca Sungur, Özer, Saygılı ve Uğurluoğlu (2019) yaptığı araştırmada babacan liderliğin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Bu durum, özel harekât polislerinin yüksek risk ve yoğun baskı altında çalışmaları sebebiyle, işten ayrılma niyetlerinin liderin tutumundan bağımsız olarak, daha çok görev sorumlulukları ve kariyer hedefleri doğrultusunda şekillenmesiyle açıklanabilir. Ayrıca, babacan liderliğin polislerin karşılaştıkları zorlu çalışma koşulları ve mesleki stres üzerinde yeterince etkili olmaması, bu liderlik tarzının işten ayrılma niyeti üzerindeki sınırlı etkisinin bir diğer nedeni olabilir.

Babacan liderlik değişkeninin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin anlamlı bulunmaması da demografik, mesleki ve kültürel faktörlerin bir kombinasyonuyla açıklanabilir. Örneklem büyük bir kısmının (%72,5) evli olması, çalışanların

liderlik algısından bağımsız olarak ailevi sorumluluklar ve ekonomik güvence gibi dışsal motivasyonlarla işlerine bağlı kalmalarına yol açabilir. Öte yandan, katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek olması (%98,1), liderlik algısı açısından toplumsal cinsiyet rollerinin etkili olabileceğine işaret etmektedir. Özel harekât biriminde görev alan polislerin çalışma koşulları ise, liderlik tarzından ziyade mesleğin doğası gereği riskler, görev zorlukları ve sınırlı kariyer fırsatları gibi faktörleri daha öncelikli hâle getirebilir. Bunun yanı sıra, bu tür birimlerde disiplin ve otoriteye dayalı liderlik tarzlarının daha belirgin bir etki oluşturması muhtemeldir. Ayrıca, Türk kültüründe liderlik, genellikle otoriter ve karar odaklı bir anlayışla ilişkilendirildiği için, babacan liderlik işten ayrılma niyetini önlemede beklenenden daha az etkili olmuş olabilir. Bu faktörler bir arada ele alındığında, liderlik tarzının işten ayrılma niyeti üzerindeki sınırlı etkisi daha iyi anlaşılabilir.

Araştırmada babacan liderlik, polis memurlarının iş tatminlerine pozitif katkı sağlamıştır. Bu sonuç özel harekât polis amirlerinin polis memurlarına karşı destekleyici ve güven verici bir tutum sergilemesinin iş tatminini artırdığını göstermektedir. Babacan liderlik tarzı, çalışanların iş yerinde kendilerini değerli hissetmelerini sağlayarak, iş tatminini artırmaktadır (Shi, Yu ve Zheng, 2020). Ayrıca, babacan liderlik, çalışanların duygusal bağlılıklarını artırarak, iş tatmini üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır (Ünler ve Kılıç, 2019). Bu bağlamda, babacan liderlik tarzının iş tatminini artırıcı etkisi, çalışanların genel iş deneyimlerini iyileştirmekte ve örgütsel bağlılıklarını güçlendirmektedir (Hashmi, Khalid ve Yasmin, 2021). Babacan liderlik tarzının iş tatmini üzerinde oluşturduğu bu olumlu etki, çalışanların motivasyonunu ve iş performansını artırma potansiyeline sahiptir.

Babacan liderlik biçiminin iş tatmini üzerindeki etkisi, liderin sergilediği spesifik davranışlar ve bu davranışların çalışanlar tarafından nasıl algılandığı üzerinden şekillenmektedir. Bu algı, liderin hem içsel hem de dışsal tatmin unsurlarını destekleyen davranışlarıyla ortaya çıkmaktadır. İçsel tatmin, liderin çalışanlara değer verdiğini hissettirmesi, başarılarını takdir etmesi ve aidiyet duygusu yaratan bir aile ortamı oluşturmasıyla güçlenmektedir (Aycan, Kanungo ve Sinha, 1999; Farh ve Cheng, 2000). Özel harekât polis memurları açısından, liderin değerli hissettirme ve aidiyet duygusu oluşturma çabası, yüksek stresli ve zorlu çalışma koşullarına rağmen, çalışanların işlerine bağlılıklarını ve içsel tatminlerini artırmaktadır. Dışsal tatmin ise liderin çalışanlara maddi destek sağlaması, özel günlere katılım göstermesi ve yaşam kalitesine duyarlılık gibi davranışlarıyla artmaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2008). Bu tür davranışlar, özel harekât polis memurlarının iş tatminini ve yaşam kalitesini iyileştirirken, zorlu görevler ve sıkı çalışma koşullarında moral kaynağı oluşturmaktadır. Ayrıca, liderin çalışanlarla güvene dayalı ilişkiler kurması, özellikle kolektivist kültürlerde, iş tatminini daha da pekiştirmektedir (Mohamed ve Saeed, 2022). Özel harekât polisleri için liderin güven oluşturan yaklaşımı, hem iş tatmini hem de işyerine olan bağlılıklarını artırarak, bu alandaki yüksek güven gereksinimlerini karşılamaktadır. Babacan liderliğin bu yönleri, sadece bireysel iş tatminini değil, aynı zamanda örgütsel bağlılık ve performansı da artırarak daha verimli bir çalışma ortamı sağlamaktadır (Wang ve Kwan, 2017). Bu bağlamda, özel harekât polis memurları, liderlerinin rehberlik ve desteğiyle yalnızca kişisel tatminlerini artırmakla kalmayıp, örgütlerinin genel başarısına da katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları, iş tatmininin iş performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç özel harekât polis memurlarının iş tatminlerinin yüksek olması durumunda görevlerini daha üst düzeyde yapabileceklerine işaret etmektedir. Yapılan araştırmalar, yüksek iş tatminine sahip çalışanların, görevlerini daha etkili bir şekilde yerine getirdiklerini ve bu durumun genel iş performanslarını artırdığını ortaya koymaktadır (Irawati, Kuswinarno ve Faidal, 2023; Yvonne, Rahman ve Long, 2014). İş tatmini, çalışanların motivasyonunu ve bağlılığını artırarak, iş yerindeki verimliliği olumlu yönde etkilemektedir (Roz, 2019). Ayrıca, iş tatmininin artması, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını güçlendirirken, bu da iş performansını artıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Arifin, Nirwanto ve Manan, 2019). Bu bağlamda, iş tatmininin iş performansı üzerindeki olumlu etkisi, organizasyonların genel verimliliğini artırmada önemli bir faktör olabilir (Abbas, Ashiq ve Abbas, 2020).

Araştırma iş tatmininin iş stresi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç bize, özel harekât polis memurlarının iş tatminlerinin yüksek olması durumunda iş streslerinin düşeceğini söylemektedir. Yüksek iş tatmini, çalışanların stres seviyelerini azaltarak daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturacaktır (Kayaoğlu ve Aslanoğlu, 2022). Çalışmalar, iş tatmininin artmasıyla birlikte iş stresinin azaldığını ve bunun sonucunda çalışanların genel psikolojik iyi oluşlarının iyileştiğini ortaya koymaktadır (Yıldırım, Dilekçi ve Manap, 2024). Örneğin, iş tatmininin düşük olduğu durumlarda, çalışanların iş stresinin arttığı ve bu durumun iş performansını olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır (Obi ve Oghounu, 2023). Ayrıca, iş stresi ile iş tatmini arasındaki ters ilişki, çalışanların iş yerindeki motivasyonlarını ve bağlılıklarını da etkileyerek, iş tatmininin artırılmasının iş stresini azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Dymecka, Filipkowski ve Machnik-Czerwik, 2021). Genel olarak, iş tatmini artırmaya yönelik stratejilerin benimsenmesi, iş stresinin azaltılmasına ve dolayısıyla çalışanların genel iş deneyimlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Araştırmada polis memurlarının iş tatminleri işten ayrılma niyetlerine negatif katkı sağlamıştır. Bu sonuç işinden memnun olan polislerin, görevlerine bağlı kalma eğilimlerinin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Brunetto, Teo, Shacklock ve Farr-Wharton (2012) yaptığı bir çalışmada, polis memurlarının iş tatmininin, duygusal bağlılık ve iş performansı üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğini, dolayısıyla işten ayrılma niyetlerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca Kumar, (2017) tarafından yapılan bir araştırmada, iş tatmininin artmasının, polis memurlarının işten ayrılma niyetini azalttığını ve bu durumun örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etki oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, polis memurlarının iş tatmininin artırılmasının, onların işten ayrılma niyetlerini azaltma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan iş tatmininin işten ayrılma niyetine olumsuz katkısı literatürdeki bu görüşleri destekler niteliktedir.

Araştırma sonucunda babacan liderlik ile iş performansı ilişkisinde iş tatmini ara değişken olarak rol oynamıştır. Bu sonuç babacan liderlik yaklaşımı ile çalışanların iş performansı arasındaki ilişkide iş tatmininin önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Zhao vd. (2010) araştırmalarındaki tam aracılık dikkate alındığında, babacan liderlik ve iş performansı ilişkisinde iş tatmini tam aracı bir görev üstlenmiştir. Babacan liderlik tarzı, çalışanların iş tatminini artırarak, bu tatminin iş performansını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Örneğin, Bedi (2020) babacan liderliğin, çalışanların iş tatmini artırarak, onların iş performanslarını güçlendirdiğini belirtmektedir. Ayrıca Zhao ve Wang (2012)'a göre, babacan liderlik iş tatminini olumlu yönde etkilemekte ve bu da örgütsel performansı artırmaktadır. Yıldız ve Ekingen (2020), babacan liderliğin hizmet inovasyonu davranışını etkilediğini ve iş tatmininin buna aracılık ettiğini göstermiştir. Benzer şekilde, ilgili bir kavram olan hizmetkâr liderliğin, iş tatmininin aracılığıyla iş performansını etkilediği ifade edilmiştir (Sütbaşı ve Atilla, 2020). Bu bulgular, iş tatmininin, babacan liderlik tarzının iş performansı üzerindeki etkisini güçlendiren kritik bir faktör olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, iş tatmininin artırılması, babacan liderliğin iş performansı üzerindeki olumlu etkisini pekiştirmekte ve çalışanların genel verimliliğini artırma potansiyeline sahip olabilir.

Araştırma sonucunda babacan liderlik ile iş stresi ilişkisinde iş tatmini ara değişken olarak rol oynamıştır. Yani, babacan liderlik doğrudan iş stresini azaltmazken, iş tatminini artırarak dolaylı olarak stresin azalmasına katkı sağlamaktadır. Sarıgül vd. (2023) yaptığı araştırmada iş stresinin iş tatmini aracılığıyla intihar bilişlerini etkilediğini tespit etmiştir. Ayrıca Deng ve Chen (2013) babacan liderliğin çalışanların iş tutum ve davranışları üzerindeki etkisinde iş tatmininin aracı rolü olduğunu saptamışlardır. Bu araştırma sonucunu desteklemektedir. Ayrıca araştırma sonucunda babacan liderlik ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde iş tatmininin aracı rol oynadı görülmüştür. Coşkun, (2023) babacan liderlik, iş tatminini artırabilir ve dolayısıyla işten ayrılma niyetini azaltıcı bir etkiye sahip olabilir. Bu bulgular, iş tatmininin, babacan liderlik tarzının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini güçlendiren kritik bir faktör olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, iş tatmininin artırılması, babacan liderliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki olumsuz etkisini azaltacağı öngörülmektedir.

Bu araştırma sonucunda özel harekât polis memurlarının iş performanslarını artırabilmelerinde, işten ayrılma niyetleri ile iş streslerini azaltabilmelerinde babacan liderliğin ve iş tatmininin onlara pozitif ve anlamlı katkıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Babacan liderlik tarzının iş sonuçları üzerindeki etkisinin yanı sıra, toplumsal ve kültürel değerlerle etkileşimini anlamak, bu liderlik tarzının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, babacan liderliğin farklı kültürlerdeki algı ve etkilerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması, bu konuda daha derinlemesine bir kavrayış sağlayabilir. Ayrıca, değişkenlere ek olarak örgütsel bağlılık, psikolojik dayanıklılık, lider-üye etkileşimi, iş yükü ve örgütsel destek gibi değişkenlerin incelenmesi polis memurlarının iş performanslarına, işten ayrılma niyetlerine ve iş streslerine olası etkilerinin neler olabileceği araştırılabilir. Ayrıca, çalışma ortamının fiziksel ve psikolojik koşulları ile mesleki tükenmişlik gibi faktörlerin de bu ilişkiler üzerindeki etkisinin araştırılması, daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Abbas, N., Ashiq, U. ve Abbas, A. (2020). "Training and employee performance: Mediating role of job satisfaction in civil society organizations of Pakistan". *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 6 (4), 1041-1050.
- Ahmad, A., Salleh, A. M. M., Omar, K., Bakar, K. A., ve Sha'arani, K. A. W. (2018). "The Impact of Leadership Styles and Stress on Employee Turover Intention in Terengganu Hotel Community". *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (3.21), 38.
- Aksoy, B. (2008). The relationship between paternalistic leadership, empowerment and turnover intention: An empirical study. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul
- Altaş, S. S. ve Çekmecelioglu, H. G. (2007). "İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma". *Öneri Dergisi*, 7 (28), 47-57.
- Applebaum, D., Fowler, S., Fiedler, N., Osinubi, O. ve Robson, M. (2010). "The impact of environmental factors on nursing stress, job satisfaction, and turnover intention". *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 40 (7/8), 323-328.
- Arifin, Z., Nirwanto, N. ve Manan, A. (2019). "Improving the effect of work satisfaction on job performance through employee engagement". *International Journal of Multi-Discipline Science (IJ-MDS)*, 2 (1), 1-9.
- Aruoren, E. E. (2020). "Job satisfaction and paternalistic leadership behaviour". *Journal of Social and Management Sciences*, 15 (1), 58-67.
- Aycan, Z. (2001a). "Human resource management in Turkey: Current issues and future challenges". *International Journal of Manpower*, 22 (3), 252-260.
- Aycan, Z. (2001b). "Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma". *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-26.
- Aycan, Z. (2015). "Paternalistic Leadership". *Wiley Encyclopedia of Management*, 1–2. doi:10.1002/9781118785317.weom060156
- Aycan, Z. (2015). "Paternalistic Leadership". *Wiley Encyclopedia of Management*, 1–2.
- Aycan, Z., Kanungo, R. N. ve Sinha, J. B. (1999). "Organizational culture and human resource management practices: The model of culture fit". *Journal of cross-cultural psychology*, 30 (4), 501-526.
- Aycan, Z., Schyns, B., Sun, J. M., Felfe, J. ve Saher, N. (2013). "Convergence and divergence of paternalistic leadership: A cross-cultural investigation of prototypes". *Journal of International Business Studies*, 44, 962-969.
- Aydın, O. A. (2022). "Türkiye’de iş tatmini ve iş performansı arasındaki ilişki: bir meta analiz çalışması". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 45-57.
- Baş, T. ve Ardic, K. (2002). "Yükseköğretimde iş tatmini ve tatminsizliği", *İktisat İşletme ve Finans*, 17 (198), 72-81.
- Bedi, A. (2020). "A meta-analytic review of paternalistic leadership". *Applied Psychology*, 69 (3), 960-1008.
- Bozkurt, S. (2023). *Process Makro İle Aracılık, Düzenleyicilik Ve Durumsal Aracılık Etki Analizleri (Spss Uygulamalı)*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Brayfield, A. H. ve Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of applied psychology*, 35 (5), 307.
- Brunetto, Y., Teo, S. T., Shacklock, K. ve Farr-Wharton, R. (2012). "Emotional intelligence, job satisfaction, well-being and engagement: explaining organisational commitment and turnover intentions in policing". *Human resource management journal*, 22 (4), 428-441.
- Cerit, Y. (2012). "Paternalistik liderlik ile yöneticiden ve işin doğasından doyum arasındaki ilişki". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 35-56.
- Chen, L. Y. (2004). "Examining the effect of organization culture and leadership behaviors on organizational commitment, job satisfaction, and job performance at small and middle-sized firms of Taiwan". *Journal of American Academy of Business*, 5, 432-438.
- Cheng, B. S., Chou, L. ve Farh, J. L. (2000). "A triad model of paternalistic leadership: The constructs and measurement". *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies*, 14, 3–64.
- Cinnioğlu, H. ve Salha, H. (2017). "İşgörenlerin paternalist liderlik algılarının duygusal emek düzeyleri üzerine etkisi: İstanbul'daki yiyecek içecek işletmeleri üzerine bir araştırma". *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017 (2), 68-77.
- Cohen, J. (1988), *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Coşkun, B. (2023). İş tatmininin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde babacan liderliğin aracılık rolü: İnşaat sektöründe bir uygulama. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. İstanbul.

- Çalışkan, A. E., Uzun, M., Anbarlı, B., Demir, S., Çalışkan, M., Erol, İ. E., Aslandağ, G., Zorlu, Y. Akgün B. (2023). “Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışlarının Öğretmen İş Tatminine Etkisi”. *Sosyal Gelişim Dergisi*, 1 (2), 229-236.
- Çalışkan, N. (2015). Ulusal kültürün örgüt kültürü ve paternalist liderlik algısı üzerindeki etkisi. [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Nevşehir.
- Çalışkan, N. ve Özkoç, A. G. (2016). “Örgütlerde paternalist liderlik algısına etki eden ulusal kültür tiplerinin belirlenmesi”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11 (44), 240-250.
- Çöl, G. (2008). “Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 35-46.
- DeConinck, J. B. ve Johnson, J. T. (2009). “The effects of perceived supervisor support, perceived organizational support, and organizational justice on turnover among salespeople”. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 29 (4), 333-350.
- Demirer, P. (2012). Is Paternalistic leadership empowering: A contingency framework. [Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- Demirhan, Y., Kula, S. ve Karagöz, G. (2014). “İş memnuniyeti ve yönetici desteğinin memurların performansına etkisi: Diyarbakır özel harekât polis birimi örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 285-297.
- Deng, Z. ve Chen, W. Z. (2013). “Empirical research on the effects of paternalistic leadership on employee’s work attitude and behavior: Job satisfaction as a mediating variable”. *Journal of Dalian University of Technology*, 1, 6-15.
- Diatmika, I. G. ve Supartha, I. W. G. (2017). “Turnover Intention Serta Dampaknya Terhadap Kinerja Karyawan Pada Pt Agung Automall Kuta”. *Jurnal Ekonomi Dan Bisnis Universitas Udayana*, 6 (6), 2441– 2474.
- Dorfman, P. W. ve House, R. J. (2004). “Cultural influences on organizational leadership: Literature review, theoretical rationale, and globe project goals”. R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman ve V. Gupta (Ed.), *Culture, leadership and organizations the GLOBE study of 62 societies* içinde (ss. 51-67). Sage Publications.
- Düzgün, A. (2022). “Kriz yönetimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkide paternalist liderin aracı etkisi”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (01), 243-260.
- Dymecka, J., Filipkowski, J. ve Machnik-Czerwik, A. (2021). “Fear of COVID-19: stress and job satisfaction among Polish doctors during the pandemic”. *Advances in Psychiatry and Neurology/Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 30 (4), 243-250.
- Efeoğlu, İ.E. (2006), İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu Ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma. [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Adana.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. L. ve Rhoades, L. (2002). “Perceived supervisor support: contributions to perceived organizational support and employee retention”. *Journal of applied psychology*, 87 (3), 565-573.
- Erkenekli, M. (2012). “Kültürel değer çalışmalarında yöntem ve sosyolojik araştırmalar için bir model önerisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 221-230.
- Fang, C. H., Fang, C. L., Chao, R. F. ve Lin, S. P. (2019). “Paternalistic leadership and employees’ sustained work behavior: a perspective of playfulness”. *Sustainability*, 11 (23), 6650.
- Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2000). “A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations”. In *Management and organizations in the Chinese context* içinde (ss. 84-127). London: Palgrave Macmillan UK.
- Fındıklı, M. A. (2015). “Algılanan lider desteği ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: İstanbul’da kamu çalışanları üzerine bir araştırma”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25 (77), 136-157.
- Fornell, C., ve Larcker, D.F. (1981). “Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error”. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Gerçek, M. (2018). “Yöneticilerin babacan (paternalist) liderlik davranışlarının psikolojik sözleşme bağlamındaki beklentileri üzerindeki etkilerine yönelik bir çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 101-118.
- Gürer, A. (2019). *21. yüzyılda liderlik yaklaşımları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham R. L. (2010). *Multivariate Data Analysis*. (7th ed). NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, (3rd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.

- Hashmi, A., Khalid, M. ve Yasmin, S. (2021). "Paternalistic leadership, teachers' commitment and their job satisfaction: A Panorama of Secondary Schools". *Ilkogretim Online*, 20 (4), 1722-1732.
- Hellman, C. M. (1997). "Job satisfaction and intent to leave". *The journal of social psychology*, 137 (6), 677-689.
- Henseler, J., Ringle, C.M., ve Sarstedt, M. (2015). "A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hochwarter, W. A., Perrewe, P. L., Ferris, G. R. ve Brymer, R. A. (1999). "Job satisfaction and performance: The moderating effects of value attainment and affective disposition". *Journal of Vocational Behavior*, 54 (2), 296-313.
- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). "Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behavior". *Organizational behavior and human performance*, 7 (3), 467-505.
- Irawati, S., Kuswinarno, M. ve Faidal, F. (2023). "Determinants of job performance of universities employees". *International Journal of Social Science and Human Research*, 6 (1). doi:10.47191/ijsshr/v6-i1-28
- Işık, M. (2016). Kurumsal itibar algısının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü ve bir araştırma. [Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Diyarbakır.
- Ivansyah. (2019). "Pengaruh Gaya Kepemimpinan Transformasional dan Transaksional Terhadap Kinerja Karyawan dengan Kepuasan Kerja Sebagai Variabel Intervening Pada Karyawan PT Tunas Subur Utama Pacitan". *Jurnal Ilmiah Manajemen*, 8, 2-15.
- Jaafar, S. B., Hassan, H. M. ve Zamb, N. M. (2021). "The relationship between stress and job satisfaction". *International Journal of Business and Management*, 5 (1), 08-12.
- Jaramillo, F., Mulki, J. P. ve Solomon, P. (2006). "The role of ethical climate on salesperson's role stress, job attitudes, turnover intention, and job performance". *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 26 (3), 271-282.
- Kale, E. (2015). "Lider Destegi ve İş Arkadaşları Desteginin İş Performansı Üzerine Etkileri: İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Aracı Rolü". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14), 103-120.
- Kayaoğlu, K. ve Aslanoğlu, E. (2022). "Determining job satisfaction and job stress levels of nurses during the novel coronavirus (COVID-19) pandemic: A cross-sectional survey". *Medicine*, 11 (4), 1420-1424.
- Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). "Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment". *Academy of Management journal*, 42 (1), 58-74.
- Kumar, T. V. (2017). "Factors impacting job satisfaction among police personnel in India: A multidimensional analysis". *International criminal justice review*, 27 (2), 126-148.
- Küçükusta, D. (2007). Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi. [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İzmir.
- Lawal, O. A. ve Babalola, S. S. (2017). "Moderating roles of leadership effectiveness and job stress on relationship between paternalism and leadership-induced stress". *International Journal of Engineering Business Management*, 9, 1847979017718643.
- Malkoc, N. ve Dal, S. (2021). "The Relationship between Management Styles and Trainers' Job Motivation in the Public Institutions". *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 10 (1), 108-114.
- Mbah, S. E. ve Ikemefuna, C. O. (2012). "Job satisfaction and employees' turnover intentions in total Nigeria PLC in Lagos State". *International Journal of Humanities and Social Science*, 2 (14), 275-287.
- McVicar, A. (2016). "Scoping the common antecedents of job stress and job satisfaction for nurses (2000-2013) using the job demands-resources model of stress". *Journal of nursing management*, 24 (2), E112-E136.
- Mohamed, R. ve Saeed, S. (2022). "Relationship between leadership style and job satisfaction among physicians working in Greater Male'hospitals". *International Journal of Social Research & Innovation*, 6 (1), 1-30.
- Nal, M. ve Tarım, M. (2017). "Sağlık yöneticilerinin paternalist liderlik davranışlarının çalışanların iş doyumuna üzerine etkisi". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 117-141.
- Obi, P. C. ve Oghounu, A. E. (2023). "Job satisfaction and work-induced stress among workforce of tertiary institutions in Delta State, Nigeria". *European Journal of Open Education and E-learning Studies*, 8 (1), 150-163.
- Özer, F. ve Yurdun, A. (2012). "Birleşme/devir alma süreci yaşayan örgütlerde paternalist liderlik tipinin işten ayrılma niyeti üzerine etkileri". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 71-80.
- Paradisani, T. P. ve Putra M. S. (2019). "Peran Pemberdayaan Karyawan Dalam Memediasi Hubungan Antara Gaya Kepemimpinan Transformasional Terhadap Kepuasan Kerja Karyawan". *Jurnal Manajemen Dan Bisnis*, 8 (9), 5549-5570.
- Paşa, S. F., Kabasakal, H. ve Bodur, M. (2001). "Society, organisations, and leadership in Turkey". *Applied Psychology*, 50 (4), 559-589.

- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2008). "Paternalistic leadership: A review and agenda for future research". *Journal of management*, 34 (3), 566-593.
- Rahman, M. ve Sen, A. (1987). "Effect of job satisfaction on stress, performance and health in self-paced repetitive work". *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 59, 115-121.
- Ramoo, V., Abdullah, K. L. ve Piau, C. Y. (2013). "The relationship between job satisfaction and intention to leave current employment among registered nurses in a teaching hospital". *Journal of clinical nursing*, 22 (21-22), 3141-3152.
- Ringle, C. M., Wende, S. ve Becker, J. M. (2022). *SmartPLS 4. Boenningstedt: SmartPLS*. Retrieved from <https://www.smartpls.com>
- Roz, K. (2019). "Job satisfaction as a mediation of transformational leadership style on employee performance in the food industry in Malang City". *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAR)*, 3 (2), 47-58.
- Safdar, S., Faiz, S. ve Mubarak, N. (2021). "A Two-Edged Sword: Paternalistic Leadership and Nurses Performance: A Moderated Mediation Model". *Frontiers in psychology*, 12, 775786.
- Sancar, M. (2009). "Leadership behaviors of school principals in relation to teacher job satisfaction in north Cyprus". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1, 2855-2864.
- Sarıgül, A., Kaya, A., Aziz, I. A., Yıldırım, M., Özok, H. I., Chirico, F., Zaffina, S. (2023). "General work stress and suicide cognitions in health-care workers: mediating effect of hopelessness and job satisfaction". *Frontiers in public health*, 11, 1254331.
- Sarp, P., Kumral, T. ve Bozkurt, S. (2019). "Babacan liderlik ve işte var olamama ilişkisinde iş güvencesinin aracı rolü". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 161-168.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2021). *Partial least squares structural equation modeling. In Handbook of market research* (pp. 587-632). Cham: Springer International Publishing.
- Schlesinger, L. A. ve Zornitsky, J. (1991). "Job satisfaction, service capability, and customer satisfaction: An examination of linkages and management implications". *People and Strategy*, 14 (2), 141-149.
- Shi, X., Yu, Z. ve Zheng, X. (2020). "Exploring the relationship between paternalistic leadership, teacher commitment, and job satisfaction in Chinese schools". *Frontiers in Psychology*, 11, 1481.
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). "Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment". *Journal of quality management*, 5 (1), 27-52.
- Sözbilir, F. (2020). "Factors affecting individuals'creativity performance: paternalist leadership, management innovation and psychological ownership". *Business & Management Studies: An International Journal*, 8 (4), 929-954.
- Sungur, C., Özer, Ö., Saygılı, M. ve Uğurluoğlu, Ö. (2019). "Paternalistic leadership, organizational cynicism, and intention to quit one's job in nursing". *Hospital topics*, 97 (4), 139-147.
- Sütbaşı, M. C. ve Atila, G. (2020). "Hizmetkâr liderlik ve iş performansı arasındaki ilişkide iş tatmininin aracılık rolü: Antalya ili örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (3), 237-255.
- Tekin, E. (2019). "Paternalist liderliğin iş tatmini ve çalışan performansına etkisi üzerine bir araştırma". *Third Sector Social Economic Review*, 54 (1), 178-204.
- Tekingündüz, S., ve Kurtuldu, A. (2015). "İşten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel bağlılık, liderlik ve iş stresi arasındaki ilişkilerin analizi: Bir hastane örneği". *International Journal of Human Sciences*, 12 (1), 1501- 1517.
- Tunç, A., Yağar, S. D., Gerçek, E. ve Yağar, F. (2024). "The moderating role of paternalistic leadership in the relationship between job satisfaction and job stress among health workers in Gaziantep, Turkey". *Work*, (Preprint), 1-9.
- Uğurluoğlu, Ö., Aldoğan, E. U., Turgut, M. ve Özatkan, Y. (2018). "The effect of paternalistic leadership on job performance and intention to leave the job". *Journal of Health Management*, 20 (1), 46-55.
- Ünler, E. ve Kılıç, B. (2019). "Paternalistic leadership and employee organizational attitudes: the role of positive/negative affectivity". *Sage Open*, 9 (3), 1-14.
- Veloutsou, C. A. ve Panigyrakis, G. G. (2004). "Consumer brand managers' job stress, job satisfaction, perceived performance and intention to leave". *Journal of Marketing Management*, 20 (1-2), 105-131.
- Wang, H. ve Kwan, K. J. (2017). "A study on the influence of paternalistic leadership on organizational commitment: Focus on the mediating effect of organizational identification". *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 8 (2), 109-116.
- Wang, Y., Tang, C., Naumann, S. E. ve Wang, Y. (2019). "Paternalistic leadership and employee creativity: A mediated moderation model". *Journal of Management & Organization*, 25 (1), 137-156.

- Wayne, W. J., Shore, L. M. ve Linden, R. C. (1997). "Perceived organizational behaviors and their effects on organizational effectiveness in limited-menu restaurants". *Academy of Management Journal*, 40 (1), 82-111.
- Xia, Y. (2018). *Is paternalistic leadership challenge or hindrance?: congruence effect and incongruence effect of authoritarianism and benevolence on employee outcomes*.
- Yaman, T. (2011). Yöneticilerin paternalist (babacan) lider davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: Özel sektörde uygulama. [Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu]. Ankara.
- Yamin, M. A. (2022). "Paternalistic leadership and job Embeddedness with relation to innovative work behaviors and employee job performance: The moderating effect of environmental dynamism". *Frontiers in Psychology*, 13, 759088.
- Yıldırım, M., Dilekçi, Ü. ve Manap, A. (2024). "Mediating roles of meaning in life and psychological flexibility in the relationships between occupational stress and job satisfaction, job performance, and psychological distress in teachers". *Frontiers in Psychology*, 15, 1349726.
- Yıldız, A. ve Ekingen, E. (2020). "Paternalistik liderliğin hizmet inovasyon davranışı üzerine etkisinin ve iş tatmininin aracılık rolünün yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmesi". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 2916-2926.
- Yıldız, E. (2021). *SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoon, J. ve Thye, S. R. (2002). "A dual process model of organizational commitment: Job satisfaction and organizational support". *Work and occupations*, 29 (1), 97-124.
- Yvonne, W., Rahman, R. H. A. ve Long, C. S. (2014). "Research Article Employee Job Satisfaction and Job Performance: A Case Study in a Franchised Retail-Chain Organization". *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 8 (17), 1875-1883.
- Zhao, X. Z. ve Wang, Y. F. (2012). "Relationship Among Paternalistic Leadership, Job Satisfaction and Organizational Performance". *Guilin Ligong Daxue Xuebao*, 32 (4), 618-623.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010). "Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis". *Journal of consumer research*, 37 (2), 197-206.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 01.03.2024 tarih ve 65 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: 2024/02-29 Ethical approval was obtained from Ağrı İbrahim Çeçen University with the decision dated 01 March 2024 and numbered 65.

Deciphering the Airline Customers' Emotion Landscape: A Sentiment Analysis on Online Reviews

Havayolu Müşterilerinin Duygu Haritasını Çözümleme: Çevrimiçi Değerlendirmeler Üzerine Bir Duygu Analizi

Fatih PINARBAŞI¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ *İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, İstanbul, Türkiye.*
fpinarbasi@medipol.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 02.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 15.03.2025

Atf /Cite this article:

Pınarbaşı, F. (2025). Deciphering the Airline Customers' Emotion Landscape: A Sentiment Analysis on Online Reviews. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 73-93.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Abstract

The airline industry, which has intense competition and high business value, is one of the industries where customer-brand relationships are essential, and consumer insights provide an advantage to the companies in the market. Digitalization and the popularity of online platforms make understanding consumers' reactions essential for brands. This study aims to evaluate the airline market from a sentiment perspective using online reviews. Unlike studies that examine the subject in specific sub-contexts, a comprehensive approach is presented that also addresses different airline types regions and user characteristics. The study follows a research framework consisting of three main sections: review, airlines, and passengers. For this purpose, 124.280 reviews from 210 airlines are collected from Skytrax's online review website. Using "Emotion English DistilRoBERTa-base", a transformative model for sentiment analysis, seven sentiment categories were evaluated based on airline types, airline regions, user travel types, user travel classes and user review rating categories. The study reveals the fundamental patterns of sentiment categories across the framework and highlights the critical role of sentiments in the market environment and user-brand communication.

Keywords: Airline Marketing, Sentiment Analysis, Word Of Mouth, Online Reviews

Öz

Yoğun rekabetin olduğu ve yüksek iş değerinin yaşandığı havayolu sektörü, müşteri-marka ilişkilerinin önemli olduğu sektörlerden biridir ve tüketici içgörülere, pazardaki şirketlere avantaj sağlamaktadır. Dijitalleşme ve online platformların popülerliği, markalar için tüketicilerin tepkilerini anlamayı önemli hale getirmiştir. Çalışma çevrimiçi değerlendirmeleri kullanarak havayolu pazarını bir duygu perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Konuyu belirli alt bağlamlarda inceleyen literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, farklı havayolu türlerini ve bölgelerini ve kullanıcı özelliklerini de ele alan kapsamlı bir yaklaşım sunulmaktadır. Çalışma üç ana bölümden oluşan (değerlendirmeler, havayolları ve yolcular) bir araştırma çerçevesini takip etmektedir. Bu amaçla, Skytrax'ın çevrimiçi inceleme web sitesinden 210 havayolundan 124.280 değerlendirme verisi toplanmıştır. Duygu analizi için bir dönüştürücü (transformers) model olan "Emotion English DistilRoBERTa-base" kullanılarak yedi duygu kategorisi; havayolu türleri, havayolu bölgeleri, kullanıcı seyahat türleri, kullanıcı seyahat sınıfları ve kullanıcı inceleme derecelendirme kategorileri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma, çerçeve genelinde duygu kategorilerinin temel örüntülerini ortaya koymakta ve duyguların pazar ortamında ve kullanıcı-marka iletişimindeki kritik rolünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Havayolu Pazarlaması, Duygu Analizi, Kulaktan Kulağa Pazarlama, Çevrimiçi İncelemeler

Introduction

The airline industry, one of the significant sectors in business worldwide, is one of the sectors where competition is vital, with millions of passengers and hundreds of brands. In the sector, which has a significant impact both directly and in terms of the sectors it is related to, the interaction of consumers with brands is essential (Cheung et al., 2021). These interactions affect airline companies and the sector through consumers' decisions. According to a recent report by Hubspot (2024), 14% of marketers face challenges in understanding consumers and their needs. Today's consumers, who share their feelings, thoughts, and experiences with brands and other consumers through online channels, produce valuable

data for businesses in discovering customer insights. In their study, Boyd and Ellison (2007) stated that social networking sites allow internet users to access their profiles and networks through their friend lists. Therefore, today's consumers can have the chance to talk to their friends on social media about the products they want to buy and share information with them (Kozinets et al., 2010). For example, Dahka et al. (2020); in their study, they examined the relationship between the length of the content of the Tweet in X, the number of followers and following, and the impact of e-WOM, and as a result, it was determined that there is a strong relationship between the number of followers, following the length of the content, and the effectiveness of e-WOM.

Communication tools such as online user reviews, social media posts, and e-mails contain essential information about consumers' influence on each other, business decision-making, and understanding competition in marketing. Word of mouth between consumers are effective than commercial sources, as “people like me” effect take place (Allsop et al., 2007). According to a Nielsen report (Nielsen, 2021), 88% of respondents most trust recommendations of people they know. This reality signals the electronic version of word of mouth as eWOM to be effective in the digital era. For example, Hubspot's (2024) report indicates that social media is the first product discovery channel for generation Z and millennials customers. The second role of communication tools refers to business decision-making, since the customer insights discover in online platforms can be signals for improving the quality, understanding the competitiveness and the marketplace.

Kamel (2017), in his study examining online reputation management and its applications in Egyptian travel agencies, emphasized that Egyptian travel agency managers need to make a clear plan to determine and constantly update the policies and tactics of online reputation management. In the study conducted by Reyes-Menendez et al. (2020), which examined the relationships between various factors that will affect TripAdvisor users' adoption of e-WOM (e-WOM volume, source credibility, extremism rate, consumer participation and perceived e-WOM credibility), it was determined that four factors other than extremism rate have a significant impact on e-WOM perceived credibility and adoption. This result shows that e-WOM volume, source credibility, consumer participation and perceived e-WOM credibility are essential drivers of the perceived credibility of e-WOM. In the research of Wong and Wei (2018), which was developed as an online behavior analysis tool for customers based on segmenting high-value customers and analyzing online purchasing behaviors, it was determined that there was a significant relationship between flight duration and purchase lead time. Thus, the subsequent travel destinations of segmented high-value customers could be predicted according to travel patterns and the importance of relationships between destination pairs. Previous studies focusing on several contexts such as business intelligence (Xu et al., 2017), predicting customer satisfaction (Zhao et al., 2019), competitor identification (Ye et al., 2022) reveal the potential of online data for business decision-making and this study focuses on the online data available for evaluating the airline industry.

When the literature is reviewed; Sonnier et al. (2011) collected reviews from a technology company selling various products in the online marketplace. They expanded the scope of the analysis to include the impact of product type on the nature of customer emotions. The results found that positive, negative, and neutral online communications significantly impact daily sales performance. Tirunillai and Tellis (2012) examined whether user-generated content is related to stock market performance and relationship dynamics. The study found that negative product reviews and ratings (online chat) increase the volatility of returns and significantly affect trading volume. Lian et al. (2015) examine how different topics in online reviews affect app sales. They find that consumers' opinions about service quality have a more substantial impact on sales rankings than consumer reviews about product quality. Makarem and Jae (2016) investigated the motivations, reasons, and goals of consumer boycott behavior using content analysis of Twitter feeds. They concluded that non-instrumental motivations of consumer boycott messages have higher emotional intensity. Rambocas and Pacheco (2018) emphasized the uniqueness of online sentiment analysis in action-oriented marketing research in their review of the marketing literature on online sentiment analysis.

Airline industry and tourism research employ online data for understanding marketplace and decision-making. Previous

studies for airline industry focuses on several individual contexts such as low-cost airlines (Yee Liao & Pei Tan, 2014), airport quality and passenger types (Bunchongchit & Wattanacharoensil, 2021), Covid 19 context (Mumbower, 2022) or some limited contexts such as airlines in Middle East (Farzadnia & Vanani, 2022), airlines in Asia (Kwon et al., 2021) and Nordic airports (Arasli et al., 2023). The study seeks to have a broader sample perspective and utilize sentiment analysis approach to detect the emotions spectrum in airline marketing context. Answering the future research directions of previous studies that recommends inclusion of flight classes (Farzadnia & Vanani (2022), inclusion of different travel purposes (Kiliç & Çadirci, 2022), this study presents research questions as;

RQ1. What is the overall sentiment distribution in airline market and how has it evolved over time?

RQ2. How does sentiment distribution differ among airline star classifications, airline types and airline regions?

RQ3. How do sentiment categories vary among passenger travel types, travel classes and recommendation statuses?

RQ4. What is the relationship between sentiment categories and numerical rating parameters in user reviews?

The research questions lead to synthesizing a research framework consisting of three main areas: review characteristics, airline characteristics, and user characteristics. The study uses the Skytrax rating classification to detect the sample airlines and scrapes 124,280 online reviews written for 210 airline companies for the study dataset. A novel sentiment analysis methodology using transformers model titled as “Emotion English DistilRoBERTa-base” (Hartmann, 2022) is employed in the study to detect the sentiment categories in reviews and results are presented in five sections through the study. The study starts with a literature review section containing eWOM and emotion concepts, presents the research framework in three main sections, and concludes the results in five sections to comprehensively understand the airline market. Insights generated in the finding can be helpful for airline marketing managers, social media managers in airline industry and industrial applications. Conclusion and future research directions are also included at the end of the study.

1. Literature Review

1.1. eWom and Airline Market

Word of mouth as defined by Westbrook (1987) as “*consist of informal communications directed at other consumers about the ownership, usage, or characteristics of particular goods and services and/or their sellers*” is one of the crucial phenomenon in consumer research in last decades. The main idea in word of mouth implies that other people’s opinions are affective for consumers’ decision-making (Cambria et al., 2013), and the decision can be affected by opinion leaders and also ordinary people (Feldman, 2013). Widespread adoption of technology and popularity of digital platforms enables transform the word of mouth concept to electronic word of mouth (eWOM) as one of the crucial determinants in the marketplace.

Consumer behavior concept has complex nature and today’s digital consumers are affected by several factors including online channel information, their social circle, advertising messages. Several factors including online reviews argument quality (Zhang et al., 2014), consumers’ trust and perceived risk (Kim et al., 2008) affect consumer behavior and notable theories such as source credibility theory (Ayeh, 2015), innovation diffusion theory (Agag & El-Masry, 2016), technology acceptance model (Oyman et al., 2022) and flow theory (Huang et al., 2023) are utilised to study consumer behavior in marketing research. The comprehensive structure of consumer behavior poses potential for different industries such as tourism (Cosma et al., 2012), banking (Szopiński, 2016), e-commerce (Gulfraz et al., 2022) and and airline industry with higher economic values are one of the industries significantly affected by consumer behavior and decision-making.

Airline marketing studies examine the marketplace in last decades through different perspectives including consumer choice (Hagmann et al., 2015; Yimga, 2017), service attributes (Park et al., 2020), service quality (Suki, 2014; Punel et al., 2019; Tahanisaz, 2020) and passenger/customer loyalty (Forgas et al., 2010; Akamavi et al., 2015). The consumer evaluation in airline studies follow two main approaches: survey-based studies and online data-based studies. The first stream of studies mostly uses survey data collection type and focus on the causal relationships between the consumer-related constructs (Suki, 2014; Akamavi et al., 2015). On the other hand; second stream of studies focuses on online available data and extracts the patterns through thematic analysis, topic modelling, sentiment analysis and other methodologies. The first stream focuses on the specific context by emphasizing the causal relationships through regression and structured equations model, while the latter one focuses on relatively larger size of data available on web and including the overall examination of the marketplace contexts (Ban & Kim, 2019; Bunchongchit & Wattanacharoensil, 2021; Farzadnia & Vanani, 2022; Arasli et al., 2023).

Online data provided by marketplace includes various types of components such as text, rating scores, photos and videos and the second stream in airline research focuses on identifying the patterns in the datasets. Web platforms like TripAdvisor and Skytrax (Airlinequality.com) provides users to write reviews regarding the companies (hotels, airline companies, airports) and the reviews are communicated to other users and companies as well. Available online data can be obtained through data-scraping techniques and it can be utilized for sensemaking of the marketplace (Pinarbasi & Kircova, 2021). Communication coming from customers refer to voice of customer provides opportunities for understanding customer needs, problems, sentiments to the businesses (Subramaniam et al., 2009). Decoding the voice of customer can rely on the content side of the textual data. For example, Yee Liao and Pei Tan (2014) utilize text mining methodology to study consumer opinions towards low-cost airline companies and identify four main topics from social media Tweets data. It can also rely on the sentiments underlying in the text data and it can be utilized by using a variation of text-mining methodology called as sentiment analysis. For example, Song et al. (2020) utilizes sentiment analysis to examine public opinion regarding flight delays and conclude significant negative relationship between flight delay experience and user's sentiments. Due to complexity of sentiments in consumer behavior and human psychology, evaluation of aspects of emotion is essential for online consumer data.

1.2. Sentiments in Online Reviews

Textual information consists of two main parts; one for facts - the objective expressions about entities and other things and one for the opinion - subjective expressions describing sentiments, appraisals towards entities and other things (Liu, 2010). Emotions -which are included in subjective expressions- are complicated concept due to subjectivity and intangible nature of the concept. Kleinginna and Kleinginna (1981) evaluate the 92 definitions and 9 skeptical statement in the literature to solve the terminological complexity and propose the definition for emotion. According to authors, *"Emotion is a complex set of interactions among subjective and objective factors, mediated by neural/hormonal systems, which can (a) give rise to affective experiences such as feelings of arousal, pleasure/displeasure; (b) generate cognitive processes such as emotionally relevant perceptual effects, appraisals, labeling processes; (c) activate widespread physiological adjustments to the arousing conditions; and (d) lead to behavior that is often, but not always, expressive, goaldirected, and adaptive"* (Kleinginna and Kleinginna (1981). Emotions and sentiments are close concepts, but they have conceptual differences. Munezero et al. (2014) conclude that sentiments are differentiated from emotions, and sentiments are formed and directed toward an object, while emotions are not taking place in that way. From this point of view, online reviews as a directed-component in the online data having sentiment attributes rather than emotions. Sentiments as defined by Frederickson (2001) *"multicomponent response tendencies that unfold over relatively short time spans"*, and they are vital part of consumer decision-making and communication process for today's marketing. Studying sentiments in online data enable companies to gauge online customers' preferences (Bai, 2011), evaluate attitudes toward brands (Mostafa, 2013a), and understand service attributes (Luo et al., 2021). Evaluation of sentiments in consumer context is a challenging task for the studies. According to Faullant et al. (2011), there are two approaches for the consumption-related sentiments; the one including basic sentiments with a limited option, and the other including broad and general aggregations called as "dimensions". The first approach represented by main emotion categories and six-sentiments in Ekman's (1992) classical study is one of them. Ekman (1992) mentions of six sentiments namely: anger, fear, enjoyment, sadness, disgust and surprise. Ekman (1992)'s sentiment categories are also included in Wang et al. (2022)' study as categorical emotion model which specify the emotions into limited categories. The second approach focusing on broader aspect such as including the positive and negative affect concept (Watson et al., 1988). In their study, Laros and Steenkamp (2005) examine and present a hierarchy of consumer sentiments in a two-parts overall structure: negative affect and positive affect. Online available data consists of text and numerical rating data and the numerical rating scores such as overall rating scores from 1 to 5 or 1 to 10 and star-based rating scores represent the positive/negativity side mostly. The polarity of user reactions can be easily signalled through 5 stars, 1 stars and 3-stars reviews in the 1 to 5 stars review dataset. On the other hand, the first approach focuses on the individual sentiments which can be evaluated for consumer understanding.

Sentiment analysis as *"the computational study of people's opinions, attitudes and sentiments toward an entity"* (Medhat et al., 2014) is the one of core methodology used for online data for the sentiments concept. It uses pre-defined corpuses as lexicons (eg. positive words / negative words) or machine-learning methods to extract the sentiments -related items in a draft text. Several tasks are included in the scope of sentiment analysis such as subjectivity classification, sentiment classification, opinion spam detection, implicit language detection and aspect extraction (Wankhade et al., 2022). The main idea of sentiment analysis is examining the text with patterns or connections between words/sentences/structures and emotion/situation

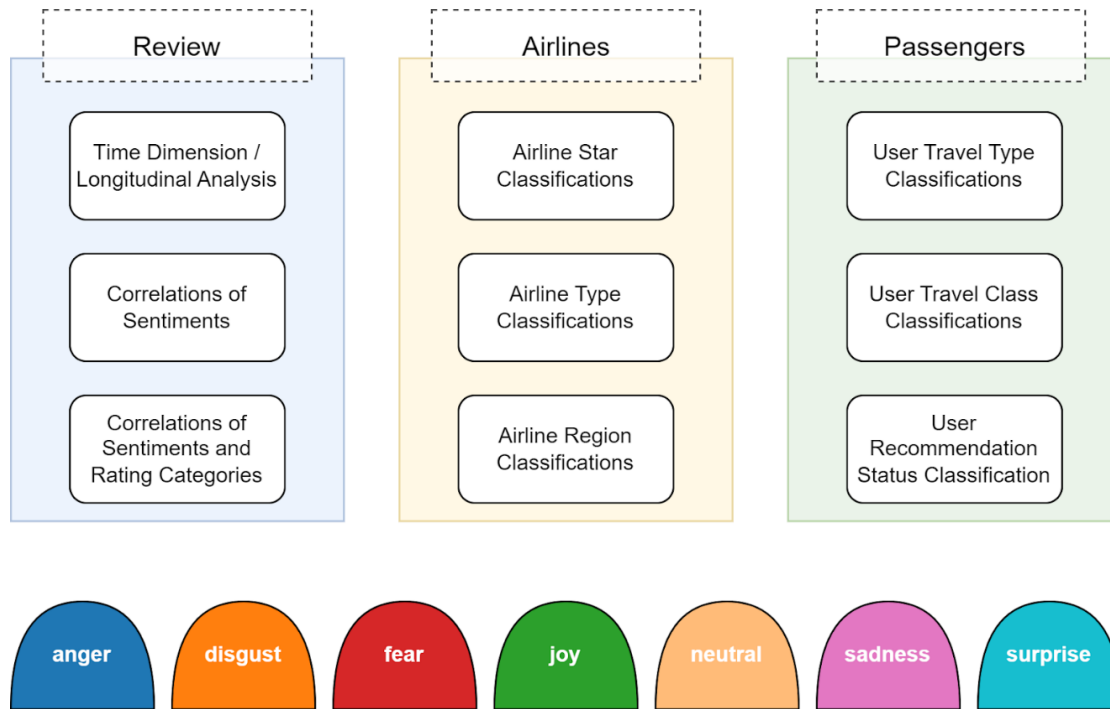
connection. Customer review including “I love this airline, the foods and ground service are so cool” sentence can be emphasized by “love” and “cool” words in a lexicon-based sentiment analysis approach. In machine-learning approach with a more developed approach, the other words, two or three-words pairs, the order of the words can be signal of sentiments. This study employs a relatively novel approach in machine learning type as deep learning approach in the study.

2. Methodology

2.1. Research Design and Framework

The study's research questions are comprehensive, and a detailed research design is utilized to fulfill the research aims. The study has a three-section research framework (Figure 1), and the sections focus on reviews, airlines, and passengers.

Figure 1: Research Framework

The first section focuses on the review content with a sentiment perspective and employs time dimension evaluation, sentiment categories, and rating categories scores. Second and third sections of the research framework consist of airline-related and passenger-related classifications due to significant characteristic information available in the marketplace. As previous airline marketing research studies examine the airline market through different classes (premium cabins / economy cabins) (Sezgen et al., 2019), different airline classes such as low-cost airlines (Yee Liao & Pei Tan, 2014) and passenger's types (Bunchongchit & Wattanacharoensil, 2021), this study presents an integrated approach combining different elements inside.

2.2. Data Collection

The study sample is obtained through AirlineQuality.com (Skytrax, 2024c), a website where users can post reviews about airlines and airports. User reviews for airline companies are included in the pages dedicated to airline reviews. Users can post reviews in free-text format, with numerical rating scores indicating numbers and star ratings. A sample review is included in Figure 2.

Figure 2: Review Sample in AirlineQuality.com

9/10

"User is writing review title here."

Name and Surname of Passenger (Country of Passenger) Date Information: 24th July 2024

Passenger is writing the review here. Passenger is writing the review here. Passenger is writing the review here.
 Passenger is writing the review here. Passenger is writing the review here. Passenger is writing the review here.
 Passenger is writing the review here.

Aircraft	Model of Aircraft
Type Of Traveller	Solo Leisure
Seat Type	Economy Class
Route	City A to City B
Date Flown	July 2024
Seat Comfort	★★★★★
Cabin Staff Service	★★★★★
Food & Beverages	★★★★★
Inflight Entertainment	★★★★★
Wifi & Connectivity	★★★★★
Ground Service	★★★★☆
Value For Money	★★★★★
Recommended	✓

Python programming language on Google Colab platform is used for data scraping and analysis and the data collection takes place on 12-13 July 2024. Table 1 contains the sample information and review counts for each types of airlines.

Table 1. Study Sample

Category	Number of Airlines	Sample Size
2 stars airlines	9	737
3 stars airlines	129	64739
4 stars airlines	62	49228
5 stars airlines	10	9576
Total	210	124280

2.3. Data Analysis

Sentiment analysis methodology as defined by Liu (2022) “*the field of study that analyzes people's opinions, sentiments, evaluations, appraisals, attitudes, and sentiments towards entities*” can be useful tool for evaluating the text content online. Online user reviews as a text and numerical content is a powerful source for marketing researchers to understand the consumer evaluations. Since the sentiment analysis has two main approaches (lexicon-based and machine-learning based approach), this study follows the machine-learning based approach by deep learning category. In this study, “Emotion English DistilRoBERTa-base” (Hartmann, 2022) model as a distilled version of DistilRoBERTa base (Santh et al., 2019) which was a distilled version of RoBERTa (Liu et al., 2019) based on BERT Model (Devlin et al., 2018) - is employed for sentiment analysis. BERT-based approach is one of the recent methodological approaches in airline research stream, it is included within the Deep Learning category in supervised learning approaches in machine learning (Hasib et al., 2024). BERT-based approach is efficient approach comparing to other machine learning approaches (Patel et al., 2023) and a modified version of the approach is followed in the study.

In the first stage of the analysis, no pre-processing activity is implemented in the first stage of the analysis, due to the transformers-based methodology. For each review in the sample set, the model calculates the sentiment category scores for each sentiment category. As the review text in Skytrax website (2024c) consists of longer reviews relative to other websites, the sentiment scores for each review can have varying values between the sentiment categories. From this point of view, final sentiment column is populated and the decision of final sentiment is done by the maximum value of the sentiment categories. As indicated in Table 2, the review text has varying values among the sentiment categories, but the maximum value (0,968) leads to the decision of “neutral” category in the final sentiment.

Table 2. Sentiment Calculation Example

Review Text	anger	disgust	fear	joy	neutral	sadness	surprise	Final sentiment
EasyJet for sure is a Low Cost Carrier. You get what you pay for. The flight from London to Munich was completely full and it's not particularly used for business traveling. Everyone is bringing a carry on bag and the EasyJet staff are very strict about their regulations (you get what you pay), they check it at the gate. The seats are quite narrow, but I'd say for short distance flights it's ok. Also the staff seems to be pretty young.	0,003	0,007	0,001	0,007	0,968	0,003	0,008	neutral

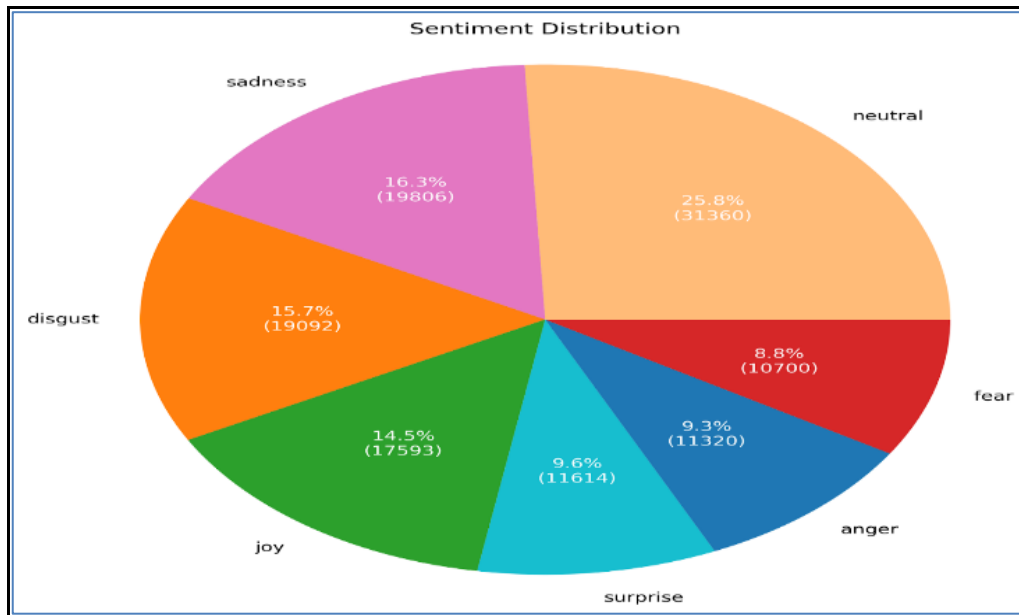
Due to length limits of the models, some of the reviews are dropped for sentiment analysis since they are long for sentiment analysis. Total dropped reviews are 2792 reviews (Two-Stars Category: 12, Three-Stars Category 1573, Four-Stars Category: 1085, Five-Stars Category: 122).

3. Results

The results section is grouped into five main sections consistent with the study's research questions. In the first of these, the general distribution of sentiments over the entire sample is included, thus revealing the general characteristic features of the sample. In the second stage, an examination was conducted over airline companies classified as 2-Stars, 3-Stars, 4-Stars, and 5-Stars in Skytrax classification. The third stage contains the examination of sentiments by airline types and airline regions, and the user-side of the reviews is examined through travel type, travel class, and recommendation status in the fourth stage. In the last stage of the results, sentiment categories were evaluated among themselves and the variables in the user review. The integrated approach, comprising five stages, comprehensively addresses the emotional spectrum of airline consumers in the study.

3.1. Sentiment Distribution and Evolution Over Time

The first stage contains two perspectives: an overview of sentiment distribution and the longitudinal side of sentiments. This stage contributes to an overall understanding of airline consumers' evaluations and reflects the starting point of the following stages. Figure 1 displays the sentiment distribution and indicates that the dominant sentiment category in the conversation is neutral category as 31360 reviews (25.8%) belong to this sentiment category. The neutral sentiment category can either include the neutral expressions or latent sentiments (relative to specific sentiment categories). On the other hand, remaining part (apprx 75%) as the majority of the reviews have dominant sentiment categories which signals the importance of emotion research in the context. Apprx $\frac{3}{4}$ reviews in the conversation have dominant sentiment categories which can contribute to accessing to consumer insights. The second dominant sentiment category is sadness that refers to 16.3% of reviews and it is followed by disgust (15.7%), joy (14.5%), surprise (9.6%), anger (9.3%) and fear (8.8%) categories.

Figure 3. Sentiment Distribution in Sample Set

The distribution's close values among sentiment categories can be better evaluated by examination of individual sentiment categories, and other variables regarding airline companies, user characteristics and review variables. Table 3 elucidates the sample reviews for each sentiment category, while Figure 4 examines the correlation among the sentiment categories.

Table 3. Sample Reviews for Sentiment Categories

Sentiment Category	Score	Review Content
Neutral	0,968	"EasyJet for sure is a Low Cost Carrier. You get what you pay for. The flight from London to Munich was completely full and it's not particularly used for business traveling. Everyone is bringing a carry on bag and the EasyJet staff are very strict about their regulations (you get what you pay), they check it at the gate. The seats are quite narrow, but I'd say for short distance flights it's ok. Also the staff seems to be pretty young."
Sadness	0,989	"My flight was an hour late that made me skip my connection. After a lot of bouncing around the Amsterdam airport I have found T4. It was a machine that printed me out the tickets for tomorrow and a hotel voucher. At that point on some reason it felt like I didnt want to go to any hotel. It felt miserable. It took me couple hours just to calm myself down Some of my fellow unlucky passengers felt the same way because I've seen them sitting around not going to the hotel and talking how Bad it was. Just a miserable day"
Disgust	0,991	"The worst flight ever! Not even every other seat was packed like sardines! Charged me for two checked bags and then said it was warranted because one was overweight. I will never fly this airline ever again. Disgusted very disgusted. Especially in a pandemic."
Joy	0.993	"For a long time I have avoided taking British Airways due to it's poor past reputation. Yesterday I traveled on BA 34 from Kuala Lumpur to London Heathrow, I boarded the flight with an open mind, over 12 hours later I disembarked feeling very happy because it is always good to see an airline make visible improvements that deliver value to it's customers. A praise is due and I want to congratulate BA for such a pleasant experience, the flight departed on time and arrived half an hour early, the crew was not only professional but they did everything with a smile that made passengers feel welcomed, the plane was pristine new with delightful entertainment content, the food was way above the expectations of a seasoned economy class traveler. What more can I say? Enough to say that I will be traveling with BA again!"
Surprise	0.984	"Took OZ754 from Singapore to Seoul and was assigned a flight without any personal in-flight entertainment! I am very surprised at this. Service was so-so. Food portion and taste was also ok. The only good thing is that the leg room is wider. I will not consider taking

<i>Asiana again for my next Korea trip.”</i>		
Anger	0.991	<i>“Having flown with Wizzair in the past and been happy with the experience even though the flight times were not great. I had planned to take another trip with them and went through the process of selecting flights and although not happy with their baggage rip off and the bad flight times I went to check out and discovered that although the flight prices were in GBP I had to choose a different currency to pay in and that is when the final rip off occurs. The conversion they use adds approximately 10% extra to the flight cost, I was furious, I hate hidden charges and did not proceed with booking and wanted to warn other people to be aware of this trick.”</i>
Fear	0.994	<i>“CDC regulations are not being followed, no social distancing what so ever. Very crowded flight, sad to see elderly people being exposed to a very dangerous environment. I felt very unsafe”</i>

Figure 4 employs correlation test to present the relationships between sentiment categories to pairs of sentiment categories in the user reviews. The figure presents the positive correlations between anger and disgust (0.53), neutral and joy (0.53), fear and anger (0.34), surprise and joy (0.32) and surprise and neutral (0.32). On the other hand, negative correlations between disgust and joy (0.68), anger and joy (0.53), joy and fear (0.39), surprise and disgust (0.36) are also concluded in Figure 2. These sentiment category pairs includes consumer insights for airline decision-makers in marketing decision-making.

Figure 4. Rating Elements and Sentiments Correlations

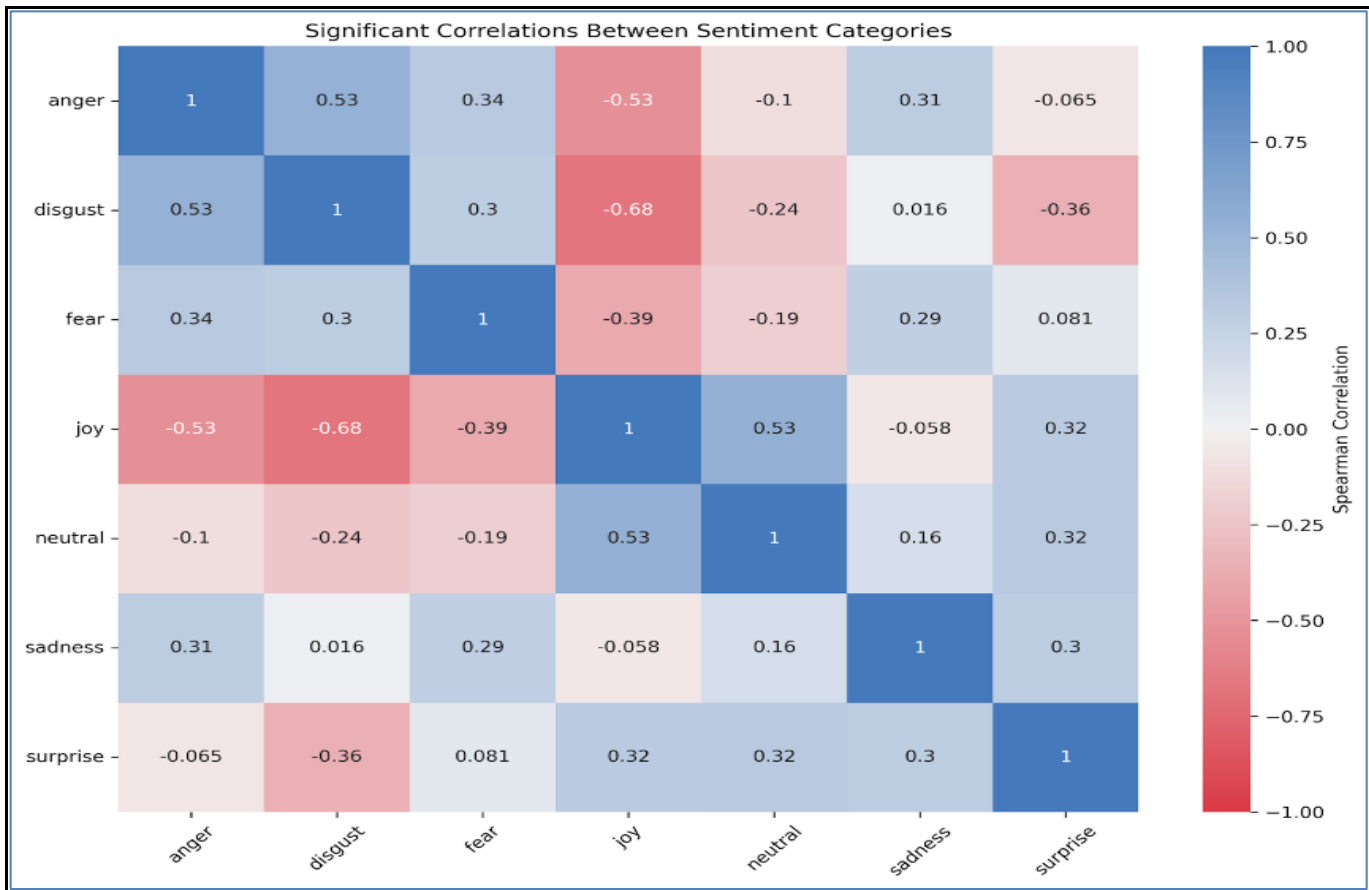

Figure 3, Table 2 and Figure 4 presents an overview of the dataset with a summarizing approach. However, longitudinal approach can be helpful for marketing decision-making as the review dataset consists of data from past years. Figure 5 presents the sentiment distribution through years by quarters, from 2013 Q1 to 2024 Q3.

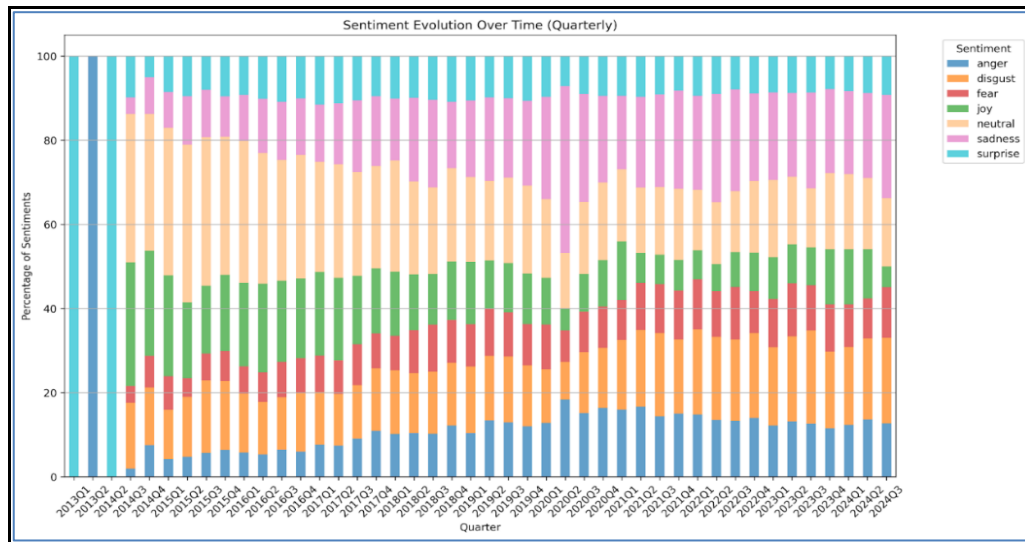
Figure 5. Sentiment Evolution Over Time

Figure 5 visualizing the evolution of sentiments over time presents that neutral sentiment category is continuously present in the conversation with some fluctuation. Anger, disgust and surprise have also continuous patterns over time. The major implication of time dimension evaluation refers to effect of Covid19 to airline industry. For example, Between 2014Q3 and 2019Q4, the joy sentiment is quite present in the distribution, however 2020Q2 has one of the lowest percentage for joy sentiment which is consistent to COVID19 pandemic around the world. This implication can be confirmed by the increase of sadness emotion to the largest proportion in the conversation at the same time period.

3.2. Airline Star Classification and Sentiment Categories

Following the overview and longitudinal examination of sentiment in the conversation, the section focuses on evaluating the airline companies with sentiment perspective. First part focuses on the stars-classification by Skytrax company which is evaluated each year published at Skytrax website (Skytrax, 2024a). According to Skytrax (2024b), Skytrax World Airline Star Rating by Skytrax is “the prestigious, longest established and unique mark of Quality Achievement and a global benchmark of Airline Excellence” which classifies the airline according to parameters. Since there is no 1-star airline company listed on the website, this study focuses on the star rating classification and evaluates 2-Stars, 3-Stars, 4-Stars and 5-Stars airline companies by sentiment perspective and Figure 6 depicts the distribution of sentiment categories across the stars classification.

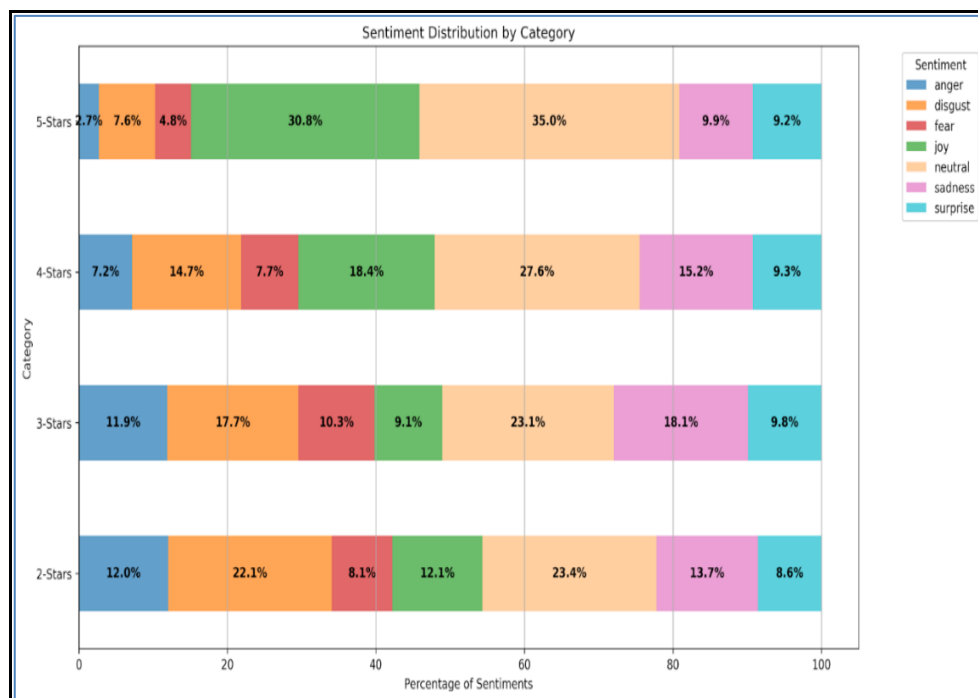
Figure 6. Sentiments and Polarities of Reviews

Figure 6 summarizes the sentiment category distribution among different stars airlines and it shows neutral and joy sentiments are the majority of the 5-stars ratings and joy sentiment has the highest percentage between other classes which confirms the “best” quality classification is reflected to user reviews. The figure also shows that anger and disgust sentiments are increasing in the lower-stars classifications and sadness is prominent in 4-stars, 3-stars and 2-stars airlines. It is also clear that surprise sentiment category is constant among the different star-levels.

3.3. Airline Types and Sentiment Categories

Skytrax (2024b) classification also includes three types of rating types namely as full service airline, low-cost airline and leisure airline. This study uses the classification of Skytrax (2024b) as a base and focuses on the similarities and differences in different types of airlines by sentiment perspective in Figure 7.

Figure 7. Sentiment Distribution Among Airline Types

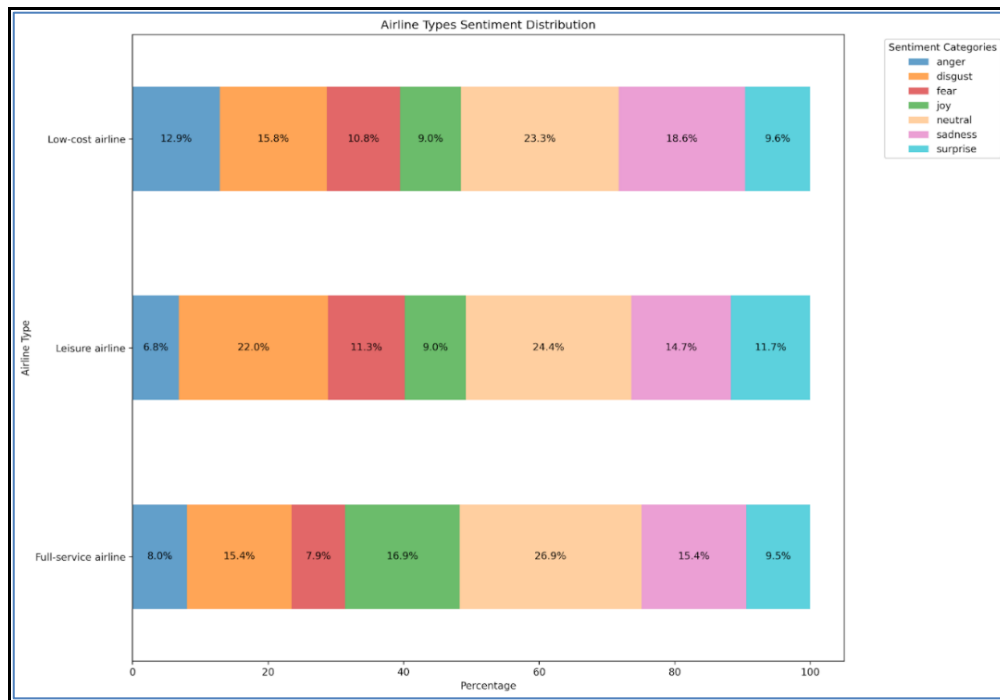

Figure 7 shows that neutral sentiment category is the most common category among the airline types and show the highest proportion in the full-service airline. Surprise, sadness and anger sentiment categories are stable among the different types of airlines, while disgust, fear, joy have some differences. For example, disgust is more prominent for leisure airlines which can be related to expectations of leisure airline passengers. Fear is least expressed in full-service airlines which can be indicator of higher performance or “full-service” nature for the customer experience. Finally, joy has the highest percentage among the airlines in the full-service airline. One of the notable implication of the Figure 7 is joy has the same percentage ratio in low-cost airlines and leisure airlines.

Skytrax website (2024a) classifies the airline companies by their region and name the regions as Africa, Asia, Australia / Pasific, Central America & Caribbean, Europe, Middle East, North America, Russia / CIS / Central Asia, South America. The website also uses “China” as a region, this analysis employs China in the Asia region. Figure 8 portrays the sentiment distribution among the different regions of airlines.

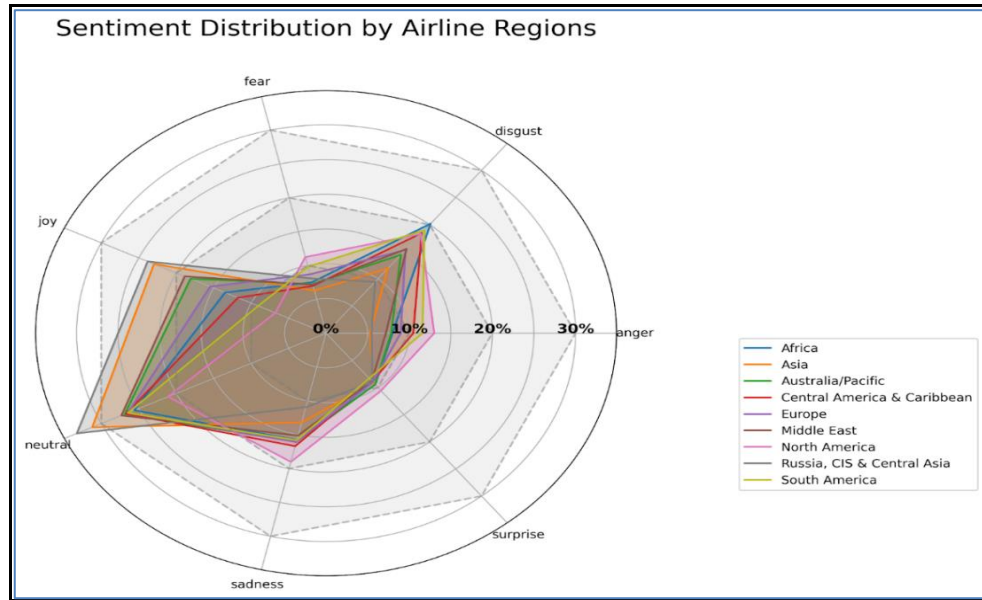
Figure 8. Sentiment Distribution Among Regional Airlines

Figure 8 presents the sentiment category distributions among the airlines in region-based structure. It is indicated that North America, South America and Central America & Caribbean region airlines has the anger percentages highest. Africa, Central America & Caribbean, North America and South America region airlines has the disgust sentiment percentage highest. North America and South America has fear category has highest; while in Russia, CIS & Central Asia, Asia, Middle East, and Australia / Pacific region airlines has the joy sentiment category highest. Russia, CIS & Central Asia and Asia has the highest neutral values; while North America has the highest sadness sentiment percentages. Finally, surprise sentiment category has similar percentages across different regions airlines.

3.4. User Types and Sentiment Categories

Research framework focuses on the passenger side of airline marketing in the third section. User ratings on airlinequality website contains information regarding the passenger's travel type, travel class and their recommendation status regarding the airline. This study examines the sentiments expressed in conversation by comparing travel types, travel classes and recommendation statuses.

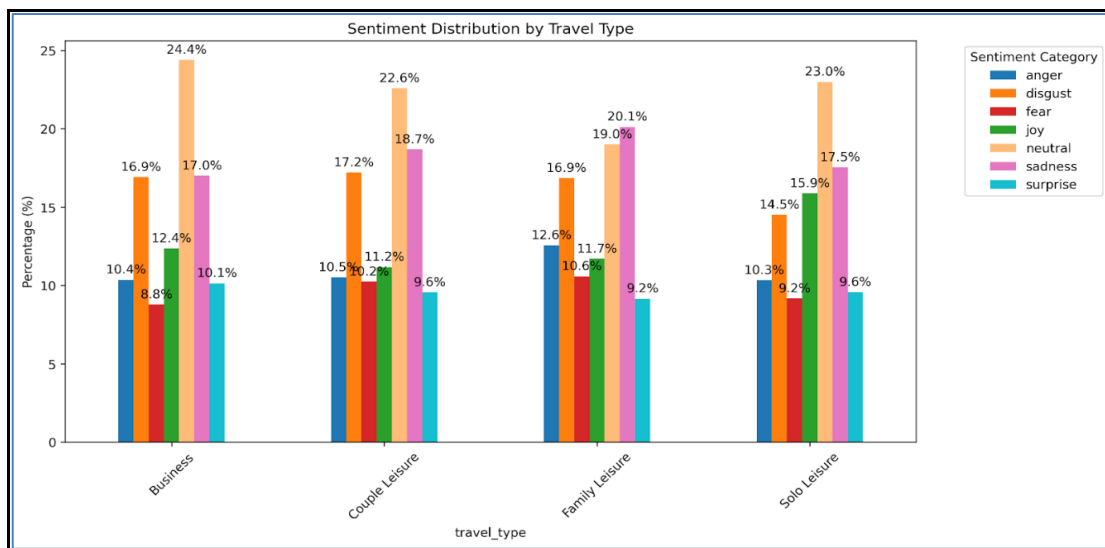
Figure 9. Sentiment Distribution Among Travel Types

Figure 9 indicates that neutral sentiment category is the most common sentiment category across travel types. Sadness is particularly more common in family leisure travel type passengers, while joy is particularly more common in solo leisure travel type passengers. It is also concluded that fear and surprise are the least common sentiment categories among different travel types passengers.

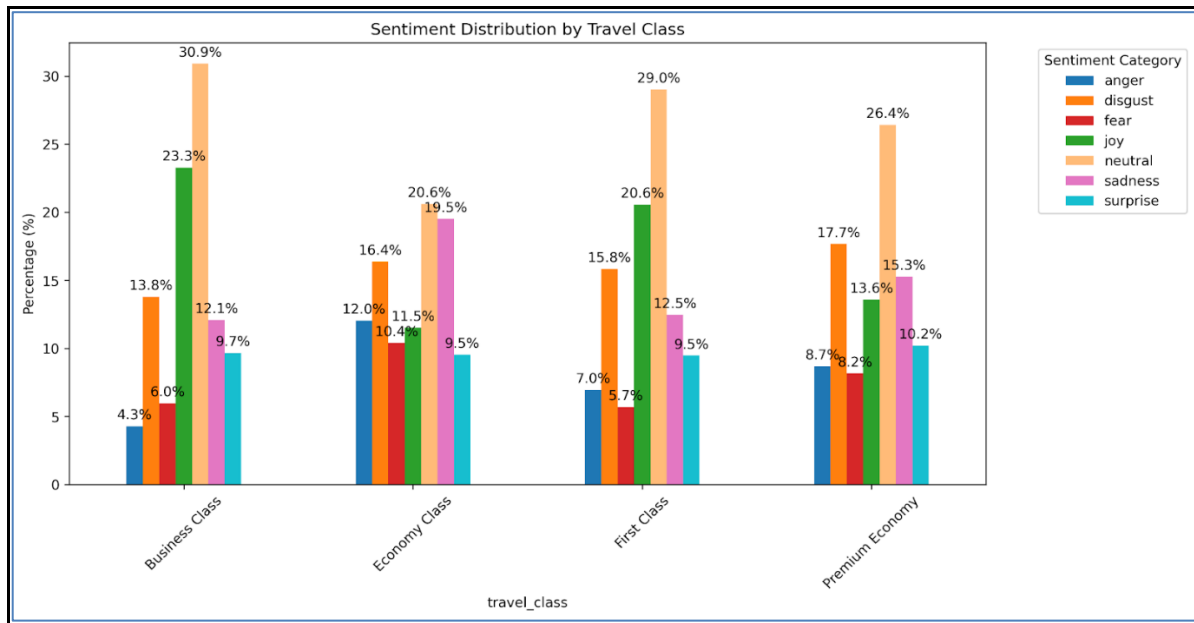
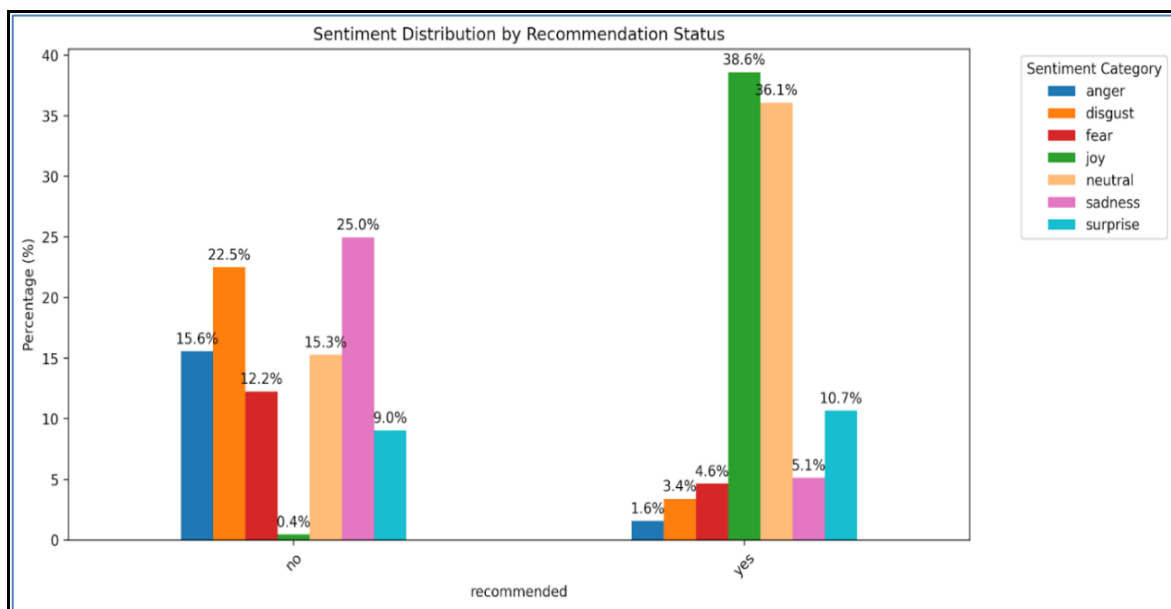
Figure 10. Sentiment Distribution Among Travel Types

Figure 10 portrays the different travel classes for passengers by sentiment perspective. It is concluded that neutral sentiment category is most common sentiment category across different travel classes. Joy sentiment category is significantly higher in business class and first class, while anger and fear sentiments are lowest ones in business class and first class. Economy class and premium economy class passengers have similar sentiment distributions, while slight differences take place in anger, neutral and sadness categories.

Figure 11. Sentiment Distribution Among Recommendation Status

Final part of passenger analysis focuses on recommendation status of airline passengers and Figure 11 presents the sentiment distribution for not recommending passengers and recommending passengers. The first finding is the clear difference in joy sentiment which reflects the nature of “not recommendation” status for the joy sentiment category. The other side of classification -recommending passengers- have mostly the joy sentiment category. It is clear that recommendation phenomenon is related to joy, neutral and surprise categories which can be crucial signal for consumer insights. On the other hand, the signals of “not recommending” can be associated to sadness, disgust, anger, neutral and fear sentiments.

3.5. Rating Categories and Sentiment Categories

The final part of the results refer to user review parameters included in airlinequality.com reviews. Users have the ability to

rate the airline companies from 1 stars to 5 stars, in terms of several variables such as seat comfort, cabin staff service, food & beverages, inflight entertainment, wifi & connectivity, ground service, value for money. The users also rates the airline company overallly from 1 to 10. The numerical expressions/feedback from the users can be enriched through inclusion of sentiment analysis. Figure 12 reveals the correlation results between the sentiment categories and numerical evaluations.

Figure 12. Correlation of Sentiment Categories and Numerical Rating Categories

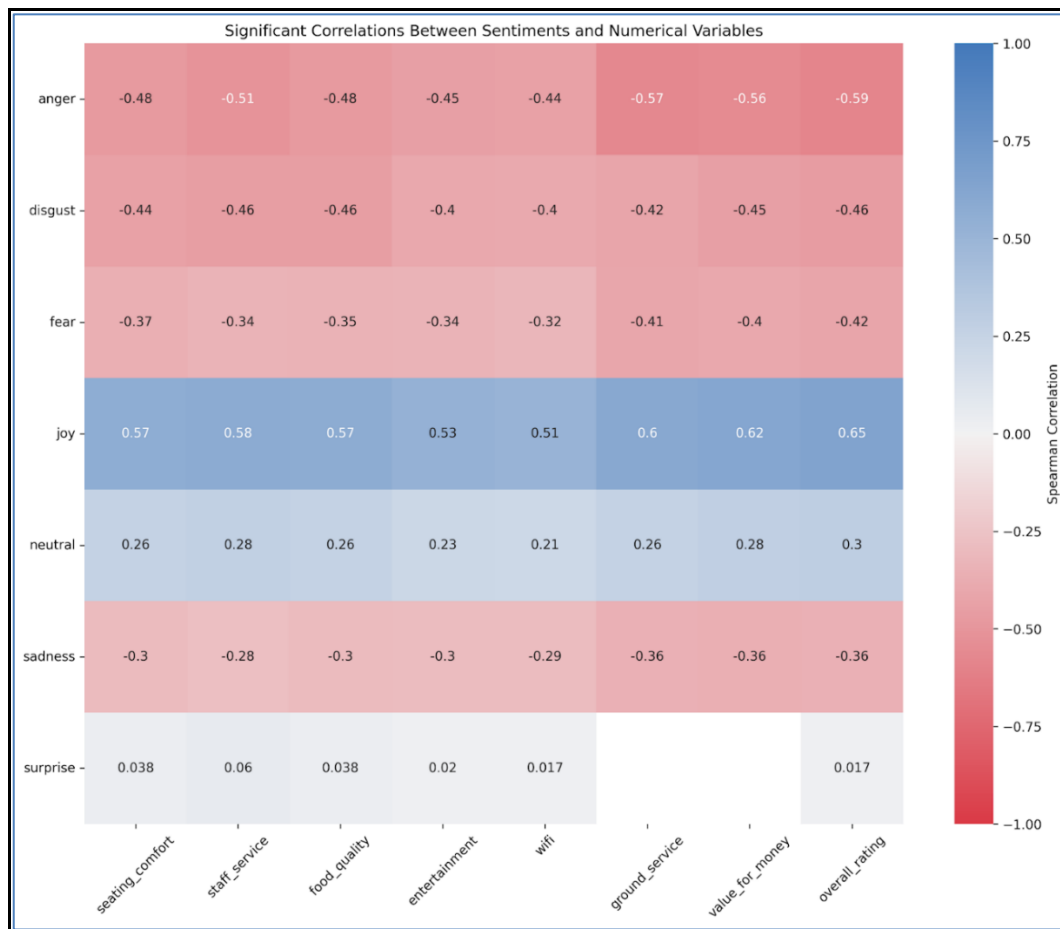

Figure 12 depicts three relationship types between sentiment categories and numerical evaluations. The first part refers to positive moderate correlation indicated by joy sentiment category. Joy sentiment category is mostly correlated with overall rating, value for money and ground service. The second part - positive low correlation- is found for neutral and surprise categories. Neutral category has weak correlations with all numerical ratings, while surprise category has lowest relationships for most of them and no statistically significant correlations with ground service and value for money. The final part refers to negative correlations indicated as red boxes in Figure 10. Anger, disgust, fear and sadness has the negative correlations with all numerical values. Anger and overall rating (0.59), anger and ground service (0.57), anger and value for money (0.56) are the most powerful correlations which signals that if the users have angry expressions in the comments, their numerical ratings are decreasing.

Conclusion

The study set out to examine airline customer reviews through a sentiment analysis perspective -as a powerful perspective to understand consumer evaluations (Liu, 2022) - and employs user reviews to extract sentiments. The research framework is designed consistent to the research questions on overall distribution, airline star classifications, airline types and regions, and other variables. Therefore it consists of multi-faceted aspects of airline customers, such as the reviews, airline companies, and passengers' characteristics. Employing a larger dataset, the study extends the previous literature with lower sample sizes (Ban & Kim, 2019; Kwon et al., 2021; Ray et al., 2021). Distinct and significant patterns regarding airline companies, passengers, and sentiment categories are concluded in the study, and novel and integrated findings are included in the methodology section. The first part of the analysis focuses on the overview of the sentiment categories in the dataset. The fact that approximately 3/4 of the user reviews contain dominant sentiments other than neutral sentiments highlights the potential of sentiment analysis

in airline consumer research. According to the results of this study, the sentiment categories of sadness, disgust, and joy follow the neutral category. The specific individual categories are crucial since they represent the antecedents of several consumer attitudes and behaviors. Longitudinal analysis of sentiments reveals relatively stable sentiment rates and changes for airline marketing decision-makers. Neutral, anger, disgust, and surprise sentiment categories are currently more stable sentiments in user-airline interactions. On the other hand, the finding related to joy and sadness unusual high with a pandemic like COVID-19 that affects business world and airline market (Donthu & Gustafsson, 2020; Mumbower, 2022; Nikbin et al., 2022) in the study, can be also indicator of the sentiment analysis potential regarding consumer insights in airline marketing.

The second part of the analysis focusing on star-ratings classifications reveals the differentiating and stable sentiment categories across the different types of airlines. It is revealed that surprise sentiment category has stable values leading to undifferentiated sentiment in the conversation, while joy category for 5-stars airlines and anger and disgust categories for other airline types are differentiating sentiment categories. This leads to conclusion that specific future research focusing on different star-rating airlines can focus on specific sentiment categories. In the third stage of examination focusing on different airline types indicates that surprise, sadness and anger sentiment categories are more stable between different types of airlines, while disgust, fear, joy have some differences. Following analysis in the third stage highlights the similarities and differences between different regional airlines. It is stated that Asia, Russia, CIS & Central Asia and Australia / Pacific region has the positive side, while South America, North America and other regions are more close to the negative side.

The fourth part of the research framework examines the sentiment spectrum from the passengers perspective by employing the data included in user reviews such as travel type, travel class and recommendation status. Different from previous company perspective, this perspective contributes to understanding of consumers by users perspective. Travel types findings indicate pairs of sadness sentiment category & family leisure type, joy sentiment category & solo leisure travel types. Travel classes findings implies the dominance of neutral sentiment category. After that, business class and first class passengers have mostly joy sentiment categories, while they have anger and fear sentiments as lowest percentages. The recommendation status findings presents the positive side (recommending passengers) is related to joy, neutral and surprise sentiment categories and the negative side is related to sadness, disgust, anger, neutral and fear sentiment categories. The study contributes to current literature that examines different passenger types (Bunchongchit & Wattanacharoensil, 2021) by evaluating the passenger types and sentiment categories together.

The final part complements the previous analysis regarding numerical ratings expressed by users in the reviews. This part concludes the relationship between sentiment categories and numerical ratings included in user reviews. The positive correlation indicated by the joy sentiment category is found with all numerical ratings, and the highest correlation is found with the overall rating. This customer insight reveals the antecedent side of overall ratings in terms of consumer understanding. On the other hand, the negative correlation side is crucial for better understanding the "content" side of negativeness in the user reviews. According to correlation results, the anger sentiment category is mainly correlated with ground service, value for money, and staff service, in addition to overall rating. The finding contributes to previous literature studies concluding several pairs of parameters and customer-related constructs such as cabin-staff & onboard service & value for money and customer satisfaction (Lucini et al., 2020), staff service and customer satisfaction (Kwon et al., 2021), online/mobile onboarding & inflight wi-fi service & baggage handling & inflight entertainment and passenger satisfaction (Noviantoro & Huang, 2022). For the overall rating side, disgust, fear, and sadness are the followers of the anger sentiment category in terms of correlation.

In the theoretical side, this study follows the emotion-approach based studies in previous literature (Mostafa, 2013b; Herjanto et al., 2022). On the other hand, the study contributes to the conceptual side of airline marketing by extending the sentimental perspective to a broader level of examination, including review, airline, and passenger side. The study extends the current literature with the previous studies with relatively smaller sample size (Ban & Kim, 2019) and limited scope such as flight delays (Song et al., 2020). It exhibits a deductive approach to understanding emotional phenomena in airline marketing using a novel transformers-model-based sentiment analysis approach, and the larger sample size is included on the Skytrax website.

The study's managerial implication relates to discovering patterns/pairs between sentiment categories and several characteristics included in the research framework. The framework signals the first steps of understanding consumer phenomenon in airline marketing with the different aspects regarding customer experience, customer satisfaction, and customer loyalty. Since the study focuses on the emotional side, extending the research focus to the content side that employs methodologies like topic modeling and text mining has potential for future research direct directions.

References

- Abbas, N., Ashiq, U. ve Abbas, A. (2020). "Training and employee performance: Mediating role of job satisfaction in civil society organizations of Pakistan". *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 6 (4), 1041-1050.
- Ahmad, A., Salleh, A. M. M., Omar, K., Bakar, K. A., ve Sha'arani, K. A. W. (2018). "The Impact of Leadership Styles and Stress on Employee Turover Intention in Terengganu Hotel Community". *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (3.21), 38.
- Aksoy, B. (2008). The relationship between paternalistic leadership, empowerment and turnover intention: An empirical study. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul
- Altaş, S. S. ve Çekmecelioglu, H. G. (2007). "İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma". *Öneri Dergisi*, 7 (28), 47-57.
- Applebaum, D., Fowler, S., Fiedler, N., Osinubi, O. ve Robson, M. (2010). "The impact of environmental factors on nursing stress, job satisfaction, and turnover intention". *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 40 (7/8), 323-328.
- Arifin, Z., Nirwanto, N. ve Manan, A. (2019). "Improving the effect of work satisfaction on job performance through employee engagement". *International Journal of Multi-Discipline Science (IJ-MDS)*, 2 (1), 1-9.
- Aruoren, E. E. (2020). "Job satisfaction and paternalistic leadership behaviour". *Journal of Social and Management Sciences*, 15 (1), 58-67.
- Aycan, Z. (2001a). "Human resource management in Turkey: Current issues and future challenges". *International Journal of Manpower*, 22 (3), 252-260.
- Aycan, Z. (2001b). "Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma". *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-26.
- Aycan, Z. (2015). "Paternalistic Leadership". *Wiley Encyclopedia of Management*, 1–2. doi:10.1002/9781118785317.weom060156
- Aycan, Z. (2015). "Paternalistic Leadership". *Wiley Encyclopedia of Management*, 1–2.
- Aycan, Z., Kanungo, R. N. ve Sinha, J. B. (1999). "Organizational culture and human resource management practices: The model of culture fit". *Journal of cross-cultural psychology*, 30 (4), 501-526.
- Aycan, Z., Schyns, B., Sun, J. M., Felfe, J. ve Saher, N. (2013). "Convergence and divergence of paternalistic leadership: A cross-cultural investigation of prototypes". *Journal of International Business Studies*, 44, 962-969.
- Aydın, O. A. (2022). "Türkiye’de iş tatmini ve iş performansı arasındaki ilişki: bir meta analiz çalışması". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 45-57.
- Baş, T. ve Ardiç, K. (2002). "Yükseköğretimde iş tatmini ve tatminsizliği", *İktisat İşletme ve Finans*, 17 (198), 72-81.
- Bedi, A. (2020). "A meta-analytic review of paternalistic leadership". *Applied Psychology*, 69 (3), 960-1008.
- Bozkurt, S. (2023). *Process Makro İle Aracılık, Düzenleyicilik Ve Durumsal Aracılık Etki Analizleri (Spss Uygulamalı)*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Brayfield, A. H. ve Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of applied psychology*, 35 (5), 307.
- Brunetto, Y., Teo, S. T., Shacklock, K. ve Farr-Wharton, R. (2012). "Emotional intelligence, job satisfaction, well-being and engagement: explaining organisational commitment and turnover intentions in policing". *Human resource management journal*, 22 (4), 428-441.
- Cerit, Y. (2012). "Paternalistik liderlik ile yöneticiden ve işin doğasından doyum arasındaki ilişki". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 35-56.
- Chen, L. Y. (2004). "Examining the effect of organization culture and leadership behaviors on organizational commitment, job satisfaction, and job performance at small and middle-sized firms of Taiwan". *Journal of American Academy of Business*, 5, 432-438.
- Cheng, B. S., Chou, L. ve Farh, J. L. (2000). "A triad model of paternalistic leadership: The constructs and measurement". *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies*, 14, 3–64.
- Cinnioğlu, H. ve Salha, H. (2017). "İşgörenlerin paternalist liderlik algılarının duygusal emek düzeyleri üzerine etkisi: İstanbul'daki yiyecek içecek işletmeleri üzerine bir araştırma". *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017 (2), 68-77.
- Cohen, J. (1988), *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Coşkun, B. (2023). İş tatmininin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde babacan liderliğin aracılık rolü: İnşaat sektöründe bir uygulama. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü].

- Çalışkan, A. E., Uzun, M., Anbarlı, B., Demir, S., Çalışkan, M., Erol, İ. E., Aslandağ, G., Zorlu, Y. Akgün B. (2023). “Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Davranışlarının Öğretmen İş Tatminine Etkisi”. Sosyal Gelişim Dergisi, 1 (2), 229-236.
- Çalışkan, N. (2015). Ulusal kültürün örgüt kültürü ve paternalist liderlik algısı üzerindeki etkisi. [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Nevşehir.
- Çalışkan, N. ve Özkoç, A. G. (2016). “Örgütlerde paternalist liderlik algısına etki eden ulusal kültür tiplerinin belirlenmesi”. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 11 (44), 240-250.
- Çöl, G. (2008). “Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri”. Doğu Üniversitesi Dergisi, 9(1), 35-46.
- DeConinck, J. B. ve Johnson, J. T. (2009). “The effects of perceived supervisor support, perceived organizational support, and organizational justice on turnover among salespeople”. Journal of Personal Selling & Sales Management, 29 (4), 333-350.
- Demirer, P. (2012). Is Paternalistic leadership empowering: A contingency framework. [Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- Demirhan, Y., Kula, S. ve Karagöz, G. (2014). “İş memnuniyeti ve yönetici desteğinin memurların performansına etkisi: Diyarbakır özel hareket polis birimi örneği”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (1), 285-297.
- Deng, Z. ve Chen, W. Z. (2013). “Empirical research on the effects of paternalistic leadership on employee’s work attitude and behavior: Job satisfaction as a mediating variable”. Journal of Dalian University of Technology, 1, 6-15.
- Diatmika, I. G. ve Supartha, I. W. G. (2017). “Turnover Intention Serta Dampaknya Terhadap Kinerja Karyawan Pada Pt Agung Automall Kuta”. Jurnal Ekonomi Dan Bisnis Universitas Udayana, 6 (6), 2441– 2474.
- Dorfman, P. W. ve House, R. J. (2004). Cultural influences on organizational leadership: Literature review, theoretical rationale, and globe project goals. R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman ve V. Gupta (Ed.), Culture, leadership and organizations the GLOBE study of 62 societies içinde (ss. 51-67). Sage Publications.
- Düzgün, A. (2022). “Kriz yönetimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkide paternalist liderin aracı etkisi”. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (01), 243-260.
- Dymecka, J., Filipkowski, J. ve Machnik-Czerwik, A. (2021). “Fear of COVID-19: stress and job satisfaction among Polish doctors during the pandemic”. Advances in Psychiatry and Neurology/Postępy Psychiatrii i Neurologii, 30 (4), 243-250.
- Efeoğlu, İ.E. (2006), İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu Ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma. [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Adana
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. L. ve Rhoades, L. (2002). “Perceived supervisor support: contributions to perceived organizational support and employee retention”. Journal of applied psychology, 87(3), 565-573.
- Erkenekli, M. (2012). “Kültürel değer çalışmalarında yöntem ve sosyolojik araştırmalar için bir model önerisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 221-230.
- Fang, C. H., Fang, C. L., Chao, R. F. ve Lin, S. P. (2019). “Paternalistic leadership and employees’ sustained work behavior: a perspective of playfulness”. Sustainability, 11 (23), 6650.
- Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2000). “A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations”. In Management and organizations in the Chinese context içinde (ss. 84-127). London: Palgrave Macmillan UK.
- Fındıklı, M. A. (2015). “Algılanan lider desteği ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: İstanbul’da kamu çalışanları üzerine bir araştırma”. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 25 (77), 136-157.
- Fornell, C., ve Larcker, D.F. (1981). “Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error”. Journal of Marketing Research, 18 (1), 39-50.
- Gerçek, M. (2018). “Yöneticilerin babacan (paternalist) liderlik davranışlarının psikolojik sözleşme bağlamındaki beklentileri üzerindeki etkilerine yönelik bir çalışma”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13 (2), 101-118.
- Gürer, A. (2019). 21. yüzyılda liderlik yaklaşımları. İstanbul: Hiperlink Yayınları
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham R. L. (2010). Multivariate Data Analysis. (7th ed). NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2022). A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM), (3rd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.

- Hashmi, A., Khalid, M. ve Yasmin, S. (2021). "Paternalistic leadership, teachers' commitment and their job satisfaction: A Panorama of Secondary Schools". *Ilkogretim Online*, 20 (4), 1722-1732.
- Hellman, C. M. (1997). "Job satisfaction and intent to leave". *The journal of social psychology*, 137 (6), 677-689.
- Henseler, J., Ringle, C.M., ve Sarstedt, M. (2015). "A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hochwarter, W. A., Perrewe, P. L., Ferris, G. R. ve Brymer, R. A. (1999). "Job satisfaction and performance: The moderating effects of value attainment and affective disposition". *Journal of Vocational Behavior*, 54 (2), 296-313.
- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). "Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behavior". *Organizational behavior and human performance*, 7 (3), 467-505.
- Irawati, S., Kuswinarno, M. ve Faidal, F. (2023). "Determinants of job performance of universities employees". *International Journal of Social Science and Human Research*, 6 (1). doi:10.47191/ijsshr/v6-i1-28
- Işık, M. (2016). Kurumsal itibar algısının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü ve bir araştırma. [Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Diyarbakır.
- Ivansyah. (2019). "Pengaruh Gaya Kepemimpinan Transformasional dan Transaksional Terhadap Kinerja Karyawan dengan Kepuasan Kerja Sebagai Variabel Intervening Pada Karyawan PT Tunas Subur Utama Pacitan". *Jurnal Ilmiah Manajemen*, 8, 2-15.
- Jaafar, S. B., Hassan, H. M. ve Zambri, N. M. (2021). "The relationship between stress and job satisfaction". *International Journal of Business and Management*, 5 (1), 08-12.
- Jaramillo, F., Mulki, J. P. ve Solomon, P. (2006). "The role of ethical climate on salesperson's role stress, job attitudes, turnover intention, and job performance". *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 26 (3), 271-282.
- Kale, E. (2015). "Lider Destegi ve İş Arkadaşları Desteginin İş Performansı Üzerine Etkileri: İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Aracı Rolü". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14), 103-120.
- Kayaoğlu, K. ve Aslanoğlu, E. (2022). "Determining job satisfaction and job stress levels of nurses during the novel coronavirus (COVID-19) pandemic: A cross-sectional survey". *Medicine*, 11 (4), 1420-1424.
- Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). "Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment". *Academy of Management journal*, 42 (1), 58-74.
- Kumar, T. V. (2017). "Factors impacting job satisfaction among police personnel in India: A multidimensional analysis". *International criminal justice review*, 27 (2), 126-148.
- Küçükusta, D. (2007). Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi. [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İzmir
- Lawal, O. A. ve Babalola, S. S. (2017). "Moderating roles of leadership effectiveness and job stress on relationship between paternalism and leadership-induced stress". *International Journal of Engineering Business Management*, 9, 1847979017718643.
- Malkoc, N. ve Dal, S. (2021). "The Relationship between Management Styles and Trainers' Job Motivation in the Public Institutions". *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 10 (1), 108-114.
- Mbah, S. E. ve Ikemefuna, C. O. (2012). "Job satisfaction and employees' turnover intentions in total Nigeria PLC in Lagos State". *International Journal of Humanities and Social Science*, 2 (14), 275-287.
- McVicar, A. (2016). "Scoping the common antecedents of job stress and job satisfaction for nurses (2000-2013) using the job demands-resources model of stress". *Journal of nursing management*, 24 (2), E112-E136.
- Mohamed, R. ve Saeed, S. (2022). "Relationship between leadership style and job satisfaction among physicians working in Greater Male'hospitals". *International Journal of Social Research & Innovation*, 6 (1), 1-30.
- Nal, M. ve Tarım, M. (2017). "Sağlık yöneticilerinin paternalist liderlik davranışlarının çalışanların iş doyumuna üzerine etkisi". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 117-141.
- Obi, P. C. ve Oghounu, A. E. (2023). "Job satisfaction and work-induced stress among workforce of tertiary institutions in Delta State, Nigeria". *European Journal of Open Education and E-learning Studies*, 8 (1), 150-163.
- Özer, F. ve Yurdun, A. (2012). "Birleşme/devir alma süreci yaşayan örgütlerde paternalist liderlik tipinin işten ayrılma niyeti üzerine etkileri". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 71-80.
- Paradisani, T. P. ve Putra M. S. (2019). "Peran Pemberdayaan Karyawan Dalam Memediasi Hubungan Antara Gaya Kepemimpinan Transformasional Terhadap Kepuasan Kerja Karyawan". *Jurnal Manajemen Dan Bisnis*, 8 (9), 5549-5570.
- Paşa, S. F., Kabasakal, H. ve Bodur, M. (2001). "Society, organisations, and leadership in Turkey". *Applied Psychology*, 50 (4), 559-589.

- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2008). "Paternalistic leadership: A review and agenda for future research". *Journal of management*, 34 (3), 566-593.
- Rahman, M. ve Sen, A. (1987). "Effect of job satisfaction on stress, performance and health in self-paced repetitive work". *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 59, 115-121.
- Ramoo, V., Abdullah, K. L. ve Piau, C. Y. (2013). "The relationship between job satisfaction and intention to leave current employment among registered nurses in a teaching hospital". *Journal of clinical nursing*, 22 (21-22), 3141-3152.
- Ringle, C. M., Wende, S. ve Becker, J. M. (2022). *SmartPLS 4*. Boenningstedt: SmartPLS. Retrieved from <https://www.smartpls.com>
- Roz, K. (2019). "Job satisfaction as a mediation of transformational leadership style on employee performance in the food industry in Malang City". *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBA)*, 3 (2), 47-58.
- Safdar, S., Faiz, S. ve Mubarak, N. (2021). "A Two-Edged Sword: Paternalistic Leadership and Nurses Performance: A Moderated Mediation Model". *Frontiers in psychology*, 12, 775786.
- Sancar, M. (2009). "Leadership behaviors of school principals in relation to teacher job satisfaction in north Cyprus". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1, 2855-2864.
- Sarıgül, A., Kaya, A., Aziz, I. A., Yıldırım, M., Özok, H. I., Chirico, F., Zaffina, S. (2023). "General work stress and suicide cognitions in health-care workers: mediating effect of hopelessness and job satisfaction". *Frontiers in public health*, 11, 1254331.
- Sarp, P., Kumral, T. ve Bozkurt, S. (2019). "Babacan liderlik ve işte var olamama ilişkisinde iş güvencesinin aracı rolü". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 161-168.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2021). Partial least squares structural equation modeling. In *Handbook of market research* (pp. 587-632). Cham: Springer International Publishing.
- Schlesinger, L. A. ve Zornitsky, J. (1991). "Job satisfaction, service capability, and customer satisfaction: An examination of linkages and management implications". *People and Strategy*, 14 (2), 141-149.
- Shi, X., Yu, Z. ve Zheng, X. (2020). "Exploring the relationship between paternalistic leadership, teacher commitment, and job satisfaction in Chinese schools". *Frontiers in Psychology*, 11, 1481.
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). "Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment". *Journal of quality management*, 5 (1), 27-52.
- Sözbilir, F. (2020). "Factors affecting individuals' creativity performance: paternalist leadership, management innovation and psychological ownership". *Business & Management Studies: An International Journal*, 8 (4), 929-954.
- Sungur, C., Özer, Ö., Saygılı, M. ve Uğurluoğlu, Ö. (2019). "Paternalistic leadership, organizational cynicism, and intention to quit one's job in nursing". *Hospital topics*, 97 (4), 139-147.
- Sütbaşı, M. C. ve Atilla, G. (2020). "Hizmetkâr liderlik ve iş performansı arasındaki ilişkide iş tatmininin aracılık rolü: Antalya ili örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (3), 237-255.
- Tekin, E. (2019). "Paternalist liderliğin iş tatmini ve çalışan performansına etkisi üzerine bir araştırma". *Third Sector Social Economic Review*, 54 (1), 178-204.
- Tekingündüz, S., ve Kurtuldu, A. (2015). "İşten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel bağlılık, liderlik ve iş stresi arasındaki ilişkilerin analizi: Bir hastane örneği". *International Journal of Human Sciences*, 12 (1), 1501-1517.
- Tunç, A., Yağar, S. D., Gerçek, E. ve Yağar, F. (2024). "The moderating role of paternalistic leadership in the relationship between job satisfaction and job stress among health workers in Gaziantep, Turkey". *Work*, (Preprint), 1-9.
- Uğurluoğlu, Ö., Aldoğan, E. U., Turgut, M. ve Özatkan, Y. (2018). "The effect of paternalistic leadership on job performance and intention to leave the job". *Journal of Health Management*, 20 (1), 46-55.
- Ünler, E. ve Kılıç, B. (2019). "Paternalistic leadership and employee organizational attitudes: the role of positive/negative affectivity". *Sage Open*, 9 (3), 1-14.
- Veloutsou, C. A. ve Panigyrakis, G. G. (2004). "Consumer brand managers' job stress, job satisfaction, perceived performance and intention to leave". *Journal of Marketing Management*, 20 (1-2), 105-131.
- Wang, H. ve Kwan, K. J. (2017). "A study on the influence of paternalistic leadership on organizational commitment: Focus on the mediating effect of organizational identification". *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 8 (2), 109-116.
- Wang, Y., Tang, C., Naumann, S. E. ve Wang, Y. (2019). "Paternalistic leadership and employee creativity: A mediated moderation model". *Journal of Management & Organization*, 25 (1), 137-156.

- Wayne, W. J., Shore, L. M. ve Linden, R. C. (1997). "Perceived organizational behaviors and their effects on organizational effectiveness in limited-menu restaurants". *Academy of Management Journal*, 40 (1), 82-111.
- Xia, Y. (2018). Is paternalistic leadership challenge or hindrance?: congruence effect and incongruence effect of authoritarianism and benevolence on employee outcomes.
- Yaman, T. (2011). Yöneticilerin paternalist (babacan) lider davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: Özel sektörde uygulama. [Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu]. Ankara.
- Yamin, M. A. (2022). "Paternalistic leadership and job Embeddedness with relation to innovative work behaviors and employee job performance: The moderating effect of environmental dynamism". *Frontiers in Psychology*, 13, 759088.
- Yıldırım, M., Dilekçi, Ü. ve Manap, A. (2024). "Mediating roles of meaning in life and psychological flexibility in the relationships between occupational stress and job satisfaction, job performance, and psychological distress in teachers". *Frontiers in Psychology*, 15, 1349726.
- Yıldız, A. ve Ekingen, E. (2020). "Paternalistik liderliğin hizmet inovasyon davranışı üzerine etkisinin ve iş tatmininin aracılık rolünün yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmesi". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 2916-2926.
- Yıldız, E. (2021). SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoon, J. ve Thye, S. R. (2002). "A dual process model of organizational commitment: Job satisfaction and organizational support". *Work and occupations*, 29 (1), 97-124.
- Yvonne, W., Rahman, R. H. A. ve Long, C. S. (2014). "Research Article Employee Job Satisfaction and Job Performance: A Case Study in a Franchised Retail-Chain Organization". *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 8 (17), 1875-1883.
- Zhao, X. Z. ve Wang, Y. F. (2012). "Relationship Among Paternalistic Leadership, Job Satisfaction and Organizational Performance". *Guilin Ligong Daxue Xuebao*, 32 (4), 618-623.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010). "Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis". *Journal of consumer research*, 37 (2), 197-206.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

An Evaluation of the Role of the Council of Europe (CoE) in the Repatriation Process of Meskhetian/Ahıska Turks

Ahıska Türklerinin Ana Vatana Geri Dönüş Sürecinde Avrupa Konseyi'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

Serhat KESKİN¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum, Türkiye. serhat.keskin@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 24.04.2025

Atf /Cite this article:

Keskin, S. (2025). An Evaluation of the Role of the Council of Europe (CoE) in the Repatriation Process of Meskhetian/Ahıska Turks. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 94-105.

This article is based on some data collected in Georgia in 2015 and 2016, as well as in Azerbaijan in 2015. The data was used in the book chapter "2007 Geri Dönüş Yasası ve Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Geri Dönüş Sürecindeki Son Durum" and my Eurasian Studies MA thesis entitled "The Repatriation Process of Meskhetian/Ahıska Turks to their Homeland in Georgia: Challenges and Prospects", from which this article, in part, draws.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

This study aims to evaluate the role of the Council of Europe (CoE) in the repatriation process of the Meskhetian/Ahıska Turks to their homeland, Akhaltsikhe (named Samtskhe-Javakheti in Georgian), in modern Georgia. In 1944, Ahıska Turks were deported to Central Asia on the order of Joseph Stalin. Throughout the Soviet era, the attempts of Ahıska Turks to return to their homeland were prevented by the Soviet authorities. After the collapse of the Soviet Union in 1991, the newly independent Georgia did not succeed in organizing the repatriation process due to various reasons, despite the promulgation of several presidential decrees. The conditional membership of Georgia to the CoE in 1999 marked a turning point in the repatriation process of Ahıska Turks, as one of the conditions required Georgia to provide the repatriation of Ahıska Turks. This study argues that while the CoE played an active role in encouraging Georgia to enact the 2007 Repatriation Law, it relatively failed to monitor the implementation of the law and to move Georgia for addressing problems in the repatriation process. This study also claims that, although a very small number of Ahıska Turks have benefited from the repatriation process, the CoE appears to consider Georgia as having successfully completed this process and fulfilled the commitments and obligations it undertook upon joining the Council.

Keywords: Meskhetian/Ahıska Turks, Georgia, Deportation, Repatriation, the Council of Europe

Öz

Bu çalışma, Ahıska Türklerinin ana vatanları olan günümüz Gürcistan'daki Ahıska'ya (Samtshe-Cavahetya olarak bilinen) geri dönüş sürecinde Avrupa Konseyi'nin rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ahıska Türkleri 1944 yılında Joseph Stalin'in emriyle Orta Asya'ya sürülmüştür. Sovyet dönemi boyunca Ahıska Türklerinin ana vatanlarına geri dönme girişimleri Sovyet makamları tarafından engellenmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra bağımsızlığını yeni kazanan Gürcistan, birçok başkanlık kararnamesi yayınlamasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı geri dönüş sürecini organize etmeyi başaramamıştır. Gürcistan'ın 1999 yılında Avrupa Konseyi'ne şartlı üye olması, Ahıska Türklerinin ana vatana geri dönüş sürecinde bir dönüm noktası olmuş, şartlardan biri Gürcistan'ın Ahıska Türklerinin geri dönüşünü sağlamasını gerektirmiştir. Bu çalışma, Avrupa Konseyi'nin Gürcistan'ı 2007 Geri Dönüş Yasası'nı çıkarmaya teşvik etmede aktif bir rol oynamasına rağmen, yasanın uygulanmasını izlemede ve geri dönüş sürecindeki sorunların giderilmesi için Gürcistan'ı harekete geçirmede nispeten başarısız olduğunu savunmaktadır. Bu çalışma ayrıca, çok az sayıda Ahıska Türkünün geri dönüş sürecinden faydalanmış olmasına rağmen, Avrupa Konseyi'nin Gürcistan'ı bu süreci başarıyla tamamlamış ve Konsey'e katılırken üstlendiği taahhüt ve yükümlülükleri yerine getirmiş olarak gördüğünü iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, Gürcistan, Sürgün, Ana vatana Geri Dönüş, Avrupa Konseyi

Introduction

The Meskhetian/Ahıska Turks¹ are a Turkish-speaking Muslim community that resided in Akhaltsikhe² (also known as Samtskhe-Javakheti), which is currently within the borders of modern Georgia. Their homeland came under the rule of the Ottoman Empire in 1578. In 1829, the region became part of the Russian Empire in the Treaty of Adrianople. It was reincorporated into the Ottoman borders in 1918 as a result of the demands of Ahıska Turks, who constituted the majority in the region and asked for the right of self-determination guaranteed in the early years of the Soviet regime. However, it later became part of Soviet Georgia in 1921 when Turkey's eastern border was finalized with the treaties of Moscow and Kars. Ahıska Turks were considered untrustworthy by the Soviet authorities because of their strong attachment to Turkishness and Turkey, leading to exposure to oppressive policies of the Soviet regime since the 1920s (Aydingün and Aydingün, 2014: 40-42; Buntürk, 2007: 178-196).

On November 14, 1944, nearly 100,000 Ahıska Turks were deported from Southern Georgia to Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan under the pretext of posing a security threat near the border with Turkey.³ The deportation journey lasted about six weeks in animal transport wagons, and inhumane conditions caused the deaths of many Ahıska Turks (Avşar and Tunçalp, 1994: 22-23).⁴ Those who survived were subjected to a “special settlement regime” in the regions where they were deported. Under the special settlement regime, the Ahıska Turks faced strict control and restrictions, leaving them isolated from their relatives who lived in other settlements. Under this regime, they were deprived of many rights, including travel. Violations of the rules were severely punished (Buntürk, 2007: 223-226). Moreover, the living conditions of the Ahıska Turks during the special settlement regime were so challenging that the death rate was very high, and it was only after five years, in 1949, that the number of births began to exceed the number of deaths (Tolz, 1991: 19).

After the death of Stalin in 1953, Nikita Khrushchev came to power, and he criticized the deportations ordered by Stalin. Khrushchev lifted restrictions on deported communities, abolishing the special settlement regime in 1956. However, the removal of this regime did not provide the right of return for Ahıska Turks. Ahıska Turks, who were not given an autonomous administrative unit in the Soviet administrative structure as opposed to many other minority communities (Kreindler, 1986: 389). The reason was that the Soviet regime did not officially recognize ‘Turks’ as a nationality living in the Soviet Union, which is why they were registered as ‘Azeris’ in 1930s (Yunusov, 2007: 175; Conquest, 1970: 48). Therefore, as will be pointed later, they were not allowed to return to their homeland but encouraged to continue to stay where they were or to migrate to Azerbaijan.

Since 1956, the Ahıska Turks initiated campaigns, formed organizations for repatriation and went to Moscow to demand the right to return officially. However, Soviet authorities denied their return. As a result of ongoing efforts, a decree was issued in 1968 granting the Ahıska Turks the same rights as other Soviet citizens who had been deported. Nevertheless, even the official recognition of their deportation did not allow them the right to return to their original villages and proposed to improve living conditions in the socialist republics where they lived (Buntürk, 2007: 234-237; Khazanov, 1995: 199-200). The political elites in Soviet Georgia were also against the return of Ahıska Turks. What is more, they asserted an official discourse that Ahıska Turks were ethnically Georgian and Orthodox Christians who were forcibly converted to Islam and Turkified under Ottoman rule.⁵ In this regard, Soviet Georgia required Ahıska Turks to accept its official discourse to return (Keskin, 2019; Keskin and Gürsoy, 2017; Aydingün and Aydingün, 2014). In different periods after 1956, some of the Ahıska Turks strategically accepted the Georgian discourse to be able to return to their homeland.⁶ Nonetheless, many of them, and most of Ahıska Turks- who did not adopt Georgian official discourse and moved to Georgia with their own efforts- were forced to

¹ It is important to note that the term Ahıska Turk is the term, which is used by the Ahıska Turks themselves and Turkey. The term Meskhetian Turk is the term used in the literature. In Georgia, the same group is named Meskhetian, referring to the region where they were living. At times, they are also defined as Muslims deported from Southern Georgia. Their Turkishness is not mentioned in Georgia, although people know they are Turkish. In this article, the term Ahıska Turks is used as it is used by the group itself.

² Akhaltsikhe is the name given to the region during the Ottoman period, which includes five rayons/districts in Georgia named in Georgia as Samtskhe-Javakheti, also known as Meskheti-Javakheti. Akhaltsikhe, for Georgians, is the name of one of the five districts that form the Samtskhe-Javakheti.

³ Existing studies offer a wide range of estimates for the exact number of Ahıska Turks deported in 1944, ranging from 80,000 to 200,000 (Keskin, 2019: 22). Despite variances in the numbers reported in official Soviet documents, the estimated number of deported Ahıska Turks in the official document is around 100,000 (Uravelli, 2011: 8-11).

⁴ See (Beyoğlu, 2019).

⁵ As an example, see (Polian 2004; Baratashvili 1998; Open Society Institute 1998).

⁶ It was not a common strategy in the Ahıska Turk community.

move from the country due to discriminative policies or were expelled.⁷

The reforms introduced by Gorbachev in the Soviet Union starting in 1985 sparked new hope among the Ahıska Turks for a return. However, as mentioned above, Soviet Georgia only allowed some Ahıska Turks to settle in different regions of Georgia except their home villages on the condition that they identified themselves as Muslim Georgians.⁸ In addition, the hopes of Ahıska Turks to return were dashed by the events in the Ferghana Valley, Uzbekistan, in 1989. In Ferghana, tensions between the Uzbeks and Ahıska Turks escalated into violent clashes, the causes of which remain uncertain. The conflict ultimately led to the intervention of the Soviet Army and the evacuation of the Ahıska Turks from the region, mainly to the Russian Federation. Following the clashes in other parts of Uzbekistan, most Ahıska Turks were forced to migrate to various regions across the Soviet Union, especially to North Caucasus and Azerbaijan (Aydingün and Aydingün, 2014: 108; Trier et al., 2011: 27). On one side, the Fergana Events caused the Ahıska Turk community, who had already scattered in the republics of the Union, to become more fragmented. On the other side, the Ferghana Events gained prominence internationally, making the Ahıska Turks adopt a more determined stance in their struggle for repatriation. All these drove the Soviet Union to address the repatriation issue of the Ahıska Turks. The law passed on March 7, 1991, granted Ahıska Turks, along with other deported communities, the right to return to their homeland and the opportunity to receive rehabilitation for the material losses suffered during their years of deportation (Bougai, 1996). With the dissolution of the Soviet Union later that same year, the law was rendered obsolete.

After the Soviet regime fell, the newly independent Georgia became responsible for rehabilitating the Ahıska Turks. Despite Georgia issuing several decrees regarding the Ahıska Turks to meet international human rights standards, little has been done in practice for various reasons. However, the conditional membership of Georgia to the CoE in 1999 marked a breakthrough in the struggle of Ahıska Turks to return to their homeland. The CoE obliged Georgia to provide Ahıska Turks' repatriation and demanded a strict timeline from Georgia to prepare the necessary legislative framework and its implementation; thus, waiting for Georgia to uphold its obligation and commitment under the monitoring of the Council. Georgia enacted the Law in 2007 entitled "On the Repatriation of Persons Involuntarily Displaced by the Former USSR from the Georgian SSR (The Soviet Socialist Republic of Georgia) in the 1940's" (hereafter 2007 Repatriation Law). Nonetheless, Ahıska Turks were confronted with many problems during so-called implementation of the Law, resulting in a limited number of Ahıska Turks benefiting from it. According to currently available data, 5841 applications were made, most from Azerbaijan, 1998 applications were accepted and were granted repatriate status, and 494 Ahıska Turks gained conditional citizenship. Any Ahıska Turks having conditional citizenship have not gained Georgian citizenship (Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM), 2024a: 18).⁹

This study aims to evaluate the role of the CoE in the repatriation process of Ahıska Turks. To this end, the article is divided into five sections. The first section offers a brief introduction to the study. The second section presents Georgia's policies and legislations for Ahıska Turks' repatriation from 1991-1999 by giving background information on post-Soviet Georgia related to them. The third part of the study, which focuses on Georgia's preparation of the 2007 Repatriation Law, and the fourth part, which examines the implementation of the law, both rely on existing academic studies and accessible reports from the CoE and its monitoring bodies concerning the repatriation of Ahıska Turks. The last section presents an overall analysis of the study.

The Policies and Legislation of Georgia regarding the Repatriation of Ahıska Turks (1991–1999)

The collapse of the Soviet Union in 1991 has brought about political, economic, and social crises in many former Soviet republics. This was also true for the newly independent Georgia, where the totalitarian regime that had ruled for over seventy years gave way to rapid changes. To fill the ideological vacuum caused by the collapse of the Union and gain political legitimacy, Zviad Gamsakhurdia, the first president of Georgia, promoted nationalist policies in Georgia. In his discourse, being ethnically Georgian and Orthodox Christian are inseparable elements of being a "proper Georgian" (Biletska, 2024: 41; Aydingün, 2016). In this context, he reinforced the ethnoreligious nationalism in Georgia, causing discrimination against

⁷ For details regarding the attempts of the Ahıska Turks to settle in Georgia and the attitude of authorities in Soviet Georgia towards them, see (Keskin and Anaç, 2016; Üren, 2016; Aydingün and Aydingün, 2014; Trier, Mouravi, and Kilimnik, 2011; Sumbadze, 2007).

⁸ One of the reasons behind Georgia's settling Ahıska Turks in different regions was the official discourse that 'the homeland is entire Georgia for all Georgians.'

⁹ Unsurprisingly, differences existed in the number of Ahıska Turks who obtained repatriate status and conditional citizenship in previously published official statistics, as the evaluation of approved applications was ongoing. However, while official data showed that seven Ahıska Turks had been granted Georgian citizenship (Keskin, 2019), the updated figures indicated that none had received it.

Ahıska Turks, who are known for their attachment to Turkishness and Islam. Therefore, no progress was made considering the repatriation of Ahıska Turks in Gamsakhurdia's short presidency. Furthermore, many Ahıska Turks who previously came to Georgia had to leave because of rising ethnoreligious nationalism in the country (Keskin, 2019; Aydıngün and Asker, 2012). In addition to the challenges during Gamsakhurdia's presidency, the issue of determining which state was responsible for addressing the repatriation claims emerged shortly after the fall of the Soviet Union. Georgia held the Soviet Union accountable for the deportation, thereby placing responsibility on the Russian Federation as its successor. Conversely, the Russian Federation argued that the matter was in charge of Georgia. Faced with this deadlock, the Vatan (Homeland) Society- an organization representing the Ahıska Turks- brought the issue to the international platform. Meanwhile, Georgia's membership in various international organizations, its commitment to international agreements, and its desire to integrate with the West under Eduard Shevardnadze's presidency brought the repatriation of Ahıska Turks on the national agenda. These factors ultimately pressured Georgia to leave its earlier reluctant on the repatriation of Ahıska Turks (Keskin, 2019).

Under the Presidency of Eduard Shevardnadze, Georgia enacted several decrees to address the repatriation and integration of Ahıska Turks. In 1993, the decree "On the Settlement of Some of the Social Problems of the Deported Meskhetians" was issued, and it was accompanied by legal regulations prepared to provide some benefit to deported Ahıska Turks living in Georgia. On July 14, 1996, Georgia formally submitted its application for membership in the CoE. At the end of the same year, the Presidential Decree "On the State Program on Solving Legal and Social Problems of the Meskhetian Turks" was adopted. With the decree, it was committed that the 5,000 Ahıska Turks would be settled in Georgia by the year 2000, along with state support (Open Society Institute, 1998). Despite these commitments, limited progress was recorded. Shortly before Georgia's conditional membership in the CoE in 1999, another Presidential Decree titled "On Creation of the Governmental Commission on Repatriation and Rehabilitation of the Population Deported in the 1940s from Southern Georgia" was issued. Nevertheless, these three decrees and various repatriation programs remained almost totally ineffective as Georgian authorities were reluctant to implement them. Consequently, the repatriation of Ahıska Turks did not progress, and the legislative regulations remained primarily as symbolic steps -seemingly satisfying legal necessities- rather than practical solutions to facilitate the return (Keskin, 2019).

Many reasons can be attributed to the failure to implement the policies and legislations for the Ahıska Turks' repatriation: political challenges, financial constraints, the ongoing problems associated with the internally displaced persons (IDPs) in Georgia, the potential for ethnic tensions between the Ahıska Turks and Armenians in the Javakheti region and its threat to the security of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline (Keskin, 2019; 59). In addition to them, Aydıngün posited that Georgia viewed Ahıska Turks as ethnic Georgian, and those policies were enacted to support the repatriation of pro-Georgian groups in the Ahıska Turk community (2002: 56). Despite some Ahıska Turk families attempting to resettle in Georgia by accepting Georgian ethnic identity, they faced societal rejection and were largely unsuccessful in obtaining Georgian citizenship. This phenomenon can be explained by the sharp rise of ethnoreligious nationalism in Georgia during the 1990s (Keskin 2019; Asker, 2016; Gürsoy and Biletska, 2016).

Three years after Georgia applied to join the CoE, it became a conditional member of the CoE in 1999, as mentioned above. One of the CoE's conditions was for Georgia to take official responsibility for the repatriation of Ahıska Turks. In other words, the organization of their repatriation became Georgia's official obligation and commitment to the CoE. As the Parliamentary Assembly of the CoE stated that with its participation in the CoE, Georgia undertakes

to adopt, within two years after its accession, a legal framework permitting repatriation and integration, including the right to Georgian nationality, for the Meskhetian population deported by the Soviet regime, to consult the Council of Europe about this legal framework before its adoption, to begin the process of repatriation and integration within three years after its accession and complete the process of repatriation of the Meskhetian population within twelve years after its accession (CoE, 1999).

As clearly understood, the CoE determined two years to adopt the necessary law, three years to start the implementation of the law, and twelve years to complete the repatriation process. Georgia's membership in the CoE thus marked a significant turning point in the repatriation efforts. Unlike previous decrees, Georgia was now required to adhere to these deadlines under the CoE's monitoring procedures, which involved regular periodic evaluations and progress reports. This creates a framework of accountability, ensuring that the process advanced in a coordinated way between Georgia and the CoE, with both parties

functioning together to meet the outlined commitments.¹⁰

The Monitoring of CoE to the Preparation of the Legal Framework for the Repatriation of Ahıska Turks (1999-2007)

In 2001, the Parliamentary Assembly of the CoE published a report by Human Rights Commissioner Alvaro Gil-Robles. The report highlighted that Georgia has faced severe challenges, including the problems of approximately 200,000 internally displaced persons (IDPs) from Abkhazia and a weak economy. Therefore, it is stated that Georgian authorities tried to postpone the Ahıska Turks' repatriation despite their commitment to the principle of repatriation and the pledge to grant Georgian citizenship to Ahıska Turks. The Commissioner voiced that Georgia's offer to begin the process by collecting precise data on the number of Ahıska Turks deported from Soviet Georgia indicates that the authorities tend to delay the process (CoE, 2001a). When a Georgian official mentioned that the repatriation of Ahıska Turks would take at least 20 years (Civil Georgia, 2001), it essentially confirmed the Commissioner's view that Georgia intends to prolong the process. It was also stated in the report of CoE that the Georgian authorities prefer to disperse Ahıska Turks throughout Georgia instead of allowing them to all gather in large numbers in their homeland or any other region in the country. The Commissioner explained Georgia's move by the possibility of an ethnic and religious conflict with the Armenians already living in the region if Ahıska Turks return.¹¹ As a warning, it was emphasized that violating the principle of repatriation to the homeland "is doubtless a real dilemma with enormous human and above all, political implications" (CoE, 2001a). In another report, the Parliamentary Assembly of the CoE requested Georgia to accelerate the preparation of the law. It was also urged that the law provide Ahıska Turks with "the same status of rehabilitation as that already given to deportees of other ethnicities who were repatriated to Georgia under the Soviet regime" (CoE, 2001b).

In 2002, the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) noted that Georgia did not have a specific mechanism to grant citizenship to deported Ahıska Turks. Thus, the report stated that some of the Ahıska Turks, who had already come to Georgia, were deprived of Georgian citizenship. In addition, the report emphasized that Georgia should implement an effective integration program for Ahıska Turks. The ECRI also reminded Georgia of its obligation to the CoE and the necessity of Georgia's consultation with the CoE before adopting the repatriation law (ECRI, 2002a: 14). Georgia did not engage in the recommendations and criticism of the ECRI. However, Georgian authorities noted their rejection of the term "Meskhetian Turks" in the report and asked the ECRI to use the term "The deported population from the South Georgia in 1944" (ECRI, 2002b: Appendix). The Committee on Migration, Refugees and Demography noted that the law on repatriation is still under preparation, and the Georgian Parliament has no definitive schedule to enact it. The Committee also stated, "Georgia has accepted in principle their [Ahıska Turks] right to return but has not yet taken tangible steps in this direction citing its own current refugee problem" (CoE, 2002).

In 2003, the Commissioner for Human Rights Alvaro-Gil-Robles mentioned that Georgia submitted the draft Law to the CoE; however, he stated that Georgia inadequately considered the CoE's revisions on the drafts. In addition, the Commissioner pointed out that the repatriation of Ahıska Turks presents various political and practical challenges to Georgia, but it is imperative to advance in addressing the issue. The Commissioner also recalled the situation of about 15 thousand Ahıska Turks in the Krasnodar region of Russia, who are subjected to various violations of their rights, and noted that although the United States accepts some of them through the migrant program, the primary responsibility lies with Georgia (CoE, 2003).

In 2003, the Rose Revolution took place in Georgia. The pro-Western Mikhail Saakashvili became the president of Georgia. Soon after, a state commission was established to accelerate the preparation of the legal framework for the return of Ahıska Turks to Georgia. Although Georgia took some positive steps (Trier et al., 2011: 41), there were no concrete developments in preparing the Law on the return. At the end of 2004, the Parliamentary Assembly of the CoE severely criticized Georgian authorities on the repatriation issue. It was stated that

In spite of its acceptance of the commitment, the previous government did basically nothing to move ahead in this matter. Moreover, during its rule the Meskhetian issue was a favourite target for some populist politicians, which resulted in the current public reluctance to accept the return of the Meskhetian population. The co-rapporteurs hear and understand the new government's argument that overcoming the strong public objection to the return will take time, but they also insist that the authorities keep in mind the tragic fate of people who have been so ruthlessly relocated six decades ago and have since been forced to live in extremely precarious conditions (CoE, 2004).

The Parliamentary Assembly of the CoE also asked Georgia to "create, without any further delay, legal, administrative and

¹⁰ For more information on the COE's monitoring and its monitoring bodies, see (<https://www.coe.int/en/web/portal/monitoring-bodies>).

¹¹ For more details on the attitudes of Armenians in Samtskhe-Javakheti, see (Biletska and Tuncel, 2016).

political conditions for the start of the process of their [Ahıska Turks] with a view to its completion in the foreseeable future [...]” (CoE, 2004). In 2005, the Assembly stated that Georgia has to complete the repatriation process of Ahıska Turks by 2011. In the same year, the Assembly reiterated the commitments and obligations of Georgia about the Ahıska Turks’ repatriation. In addition, the Assembly stated that it was expected for Georgia to consider the needs of Ahıska Turks in the proposal and drafts on their return (CoE, 2005). In 2006, the Assembly called for Georgia to fully implement the recommendation stated in the previous year of the report and to accelerate the adoption of relevant legislation regarding the repatriation of Ahıska Turks (CoE, 2006). The ECRI also stated that the recommendations to Georgia were either not implemented or only partially implemented and that the progress in the repatriation of Ahıska Turks was slow. The report appealed to the Georgian government to combat all forms of prejudice against Ahıska Turks. Specifically, it highlighted that the Armenian population living in the region should be informed about the Ahıska Turks (ECRI, 2007: 16-17).¹²

As can be seen from the above, the Georgian authorities, citing the problems of internally displaced persons from Abkhazia and South Ossetia and possible ethnic conflicts with Armenians in the region if the Meskhetian Turks returned, was of the view that Georgia was not in a position to ensure the return of Ahıska Turks. In addition, Georgian authorities voiced that combating negative public attitudes towards the Ahıska Turks returnees was a daunting task for them due to long-lasting Soviet propaganda against them (Civil Georgia, 2004). Notwithstanding the prevailing challenges for Georgian authorities, it would not be wrong to say that adopting the legal legislation for Ahıska Turks repatriation would be a test for Georgia to uphold its obligations towards the Council of Europe and advance Georgia’s integration with Western organizations. Besides, the continuous follow-up by the CoE and its monitoring bodies pushed Georgia to prepare the Law without further delay. Consequently, Georgia adopted the Repatriation Law in 2007, which entered into force on January 1, 2008.

The CoE’s Monitoring of the Implementation of the 2007 Repatriation Law

Adopting the 2007 Repatriation Law raised hopes of Ahıska Turks to repatriate. Nonetheless, the Law’s implementation started in May 2008, with a five-month delay and many uncertainties related to its content. The Parliamentary Assembly stated that “[s]ome have gone as far as to call it a ‘law on non-repatriation’” (CoE, 2008). It also emphasized that many provisions of the Law were not clearly defined, and that allowed too much room for interpretations by state officials receiving applications. As highlighted in its report, this problem put applicants at risk of having their applications declined for technical reasons. Additionally, the report mentioned uncertainties regarding the procedure for obtaining Georgian citizenship, their settlement in Georgia, and property ownership, taxes, or social security. Considering the problems, the Assembly called Georgia to develop a national strategy for Ahıska Turks, establish a commission addressing the issues of Law with the participation of international organizations and civil society organizations, and consider providing financial and technical support to Ahıska Turks. In addition, the Assembly requested Georgia to seek ways to reverse negative public opinion regarding the repatriation of Ahıska Turks, as there was still insufficient mention of their deportation in history schoolbooks and museums (CoE, 2008). In addition to the problems mentioned in the report, the war with Russia in 2008 disrupted the implementation of the Law.

The Advisory Committee on the FCNM highlighted that Ahıska Turks faced difficulties filling out their application documents in English or Georgian, as most community members did not speak these languages. The report also noted that the required documents for the application were either expensive or complicated to obtain. In addition, it recommended extending the application deadline and addressing the lack of provisions for appealing rejections. The report pointed out the absence of an integration strategy for Ahıska Turks and the problems in obtaining Georgian citizenship, leading to becoming stateless because, to apply for Georgian citizenship, the Law required the Ahıska Turks to drop the citizenship they already possessed (FCNM, 2009: 24).

ECRI also stated that too many documents were required for the applications, which were difficult to obtain. It was emphasized that Ahıska Turks should not experience problems if they become stateless while changing their citizenship to Georgian citizenship and that a solution should be found for the problems they encounter in obtaining Georgian citizenship. It was also stated that some Armenians living in the region, where Ahıska Turks were deported were against their return. According to the report, one of the reasons behind this situation was the lack of information about Ahıska Turks in public opinion and the propaganda against them in media organizations. For this reason, it was emphasized that awareness-raising should be carried out in Georgia in general and in the Armenian population about Ahıska Turks and the historical reasons behind their return. The report also recommended that Georgia create a comprehensive integration program for Ahıska Turks (ECRI, 2010).

¹² ECRI also pointed out that many experts consider it appropriate to refer to the community as ‘Meskhetian Turks’.

Georgia made several changes in the 2007 Repatriation Law in response to criticisms and suggestions from the CoE and its monitoring bodies. For example, Georgia removed the health certificate from the list of required documents for application. Additionally, the deadline for application was extended by one year, and an extra one month was given to complete any missing documents in applications for repatriate status. The time frame for renouncing citizenship from another country after obtaining repatriate status has been extended from six months to one year. Additionally, the requirement to fulfill the conditions for securing Georgian citizenship within one year after obtaining repatriate status has been removed. Furthermore, Georgia stated that a legal arrangement would be established to address the potential statelessness of Ahıska Turks during the transition to Georgian citizenship, with a simplified process (Keskin, Tulun, and Yılmaz, 2016).

Although these regulations seemingly introduced improvements, subsequently released reports reveal that similar problems remained unsolved. In 2011, the Parliamentary Assembly recommended that Georgia conduct a proper evaluation of the applications, to be flexible in technical formalities, and to a comprehensive program for the repatriation and integration of Ahıska Turks (CoE, 2011). The ECRI criticized Georgia for its inability to grant repatriate status or citizenship to Ahıska Turks who have autonomously returned to the country. This critique also underscores the challenges faced by Ahıska Turks in integrating Georgian society. Therefore, it was recommended that Georgia develop a strategy to address the problem (ECRI, 2013). While the 2016 report of the ECRI echoed similar concerns (ECRI, 2016), the reports released in 2019 and 2023 did not revisit the matter of the Ahıska Turks' repatriation.

In 2014, the Parliamentary Assembly warned that the repatriation program for Ahıska Turks mainly concentrated on granting legal repatriate status to qualified applicants rather than promoting their actual return. It also noted the long waits in giving citizenship to Ahıska Turks having the repatriate status. In this regard, the Assembly articulated the necessity for a comprehensive repatriation program for Ahıska Turks; thus, it greeted Georgia's adoption of a "State Strategy on Repatriation" (CoE, 2014). In its report in 2019, the Advisory Committee on FCNM drew attention to the fact that Ahıska Turks who wanted to return to Georgia from Azerbaijan had serious difficulties in renouncing their Azerbaijani citizenship due to the Georgian law that restricted dual citizenship. As a result, it stated that very few Ahıska Turks were able to return to Georgia (FCNM, 2019a). In response to critiques directed by the Advisory Committee on the FCNM, Georgia stated that it implements a separate simplified procedure for Ahıska Turks with repatriate status to obtain Georgian citizenship. In this context, Georgia put that Ahıska Turks are granted conditional Georgian citizenship within 2 years after obtaining repatriate status and Georgian citizenship within 5 years following receiving conditional Georgian citizenship. On the other hand, Georgia placed that it has a constitutional provision that allows Ahıska Turks to obtain Georgian citizenship without relinquishing their Azerbaijani citizenship (FCNM, 2019b). In the report in 2022 submitted by Georgia to the Advisory Committee, it is stated that "[a]cquisition of Georgian citizenship and renunciation of the citizenship of another country is an individual decision of a person" (FCNM, 2022).

In 2022, the Parliamentary Assembly welcomed Georgia's repatriation strategy for Ahıska Turks. However, it noted that practical obstacles still hinder actual repatriation, many beyond the Georgian authorities' control, resulting in few returns. In this regard, the Council urged Georgian authorities to evaluate the repatriation process and address any barriers within their competence; if it did, the Council stated to acknowledge that Georgia fulfilled its commitments and obligations on the repatriation of Ahıska Turks (CoE, 2022). In the report of the Advisory Committee on the FCNM, it was reiterated that Ahıska Turks faced severe obstacles in acquiring Georgian citizenship, including the necessity of dropping citizenship of other countries, leading to fear of Ahıska Turks becoming stateless. The Committee additionally highlighted ongoing challenges and reported concerns about the repatriation process of Ahıska Turks as a formalistic procedure (FCNM, 2024b).¹³ In its response to the report, Georgia re-emphasized the positions outlined in its 2022 report, asserting that the decision to renounce one's citizenship of another country and to acquire Georgian citizenship fundamentally resides with the individual (FCNM, 2024a).

It is evident that Ahıska Turks have encountered difficulties in obtaining Georgian citizenship. Despite recommendations from the Council and its monitoring bodies to make the citizenship process easier, Georgia requires Ahıska Turks to give up their current citizenship before receiving Georgian citizenship. What is more, the Georgian authorities have not provided clear information on how long acquiring Georgian citizenship will take for Ahıska Turks who have obtained Georgian conditional citizenship. As stated earlier, this situation causes Ahıska Turks who want to return to their homeland to risk being stateless if they renounce their existing citizenship. In addition, it is not clear what will happen to Ahıska Turks who have been able to

¹³ See also, (Dolidze, 2023).

work in another country for years and have social rights such as retirement pensions when they acquire Georgian citizenship. Therefore, it can be proposed that these uncertainties negatively affect Ahıska Turks' desire to return to Georgia. Another factor that negatively impacts their decision to return is their worry about whether they can integrate into Georgian society. Despite the recommendations and suggestions of the CoE's on integration challenges faced by Ahıska Turks in Georgia, these issues persist. Moreover, the Georgian state has officially accepted Ahıska Turks as ethnic Georgians and as Georgian Muslims, entirely denying their Turkishness, similar to the Soviet period. Thus, Ahıska Turks are not considered a national minority. This fact prevents Ahıska Turks from benefiting from Georgia's reforms regarding minorities within the framework of international agreements signed during the adaptation to European institutions.¹⁴ Consequently, the lack of a comprehensive integration program for the Ahıska Turks in the repatriation process has led to their reluctance to settle in Georgia (Keskin, 2019; Keskin et.al, 2016). In this regard, it is essential to underscore that accepting most of the impediments in the repatriation process to factors beyond Georgia's control- as the CoE did- fails to understand the current situation comprehensively. Furthermore, the application process for the 2007 Repatriation Law has been loaded with numerous problems, and there has been no substantial progress regarding the actual return of those Ahıska Turks who have completed the application. Given these, any analysis suggesting Georgia successfully completed the repatriation process is open to discussion.

Conclusion

Since their deportation in 1944 and the removal of the special settlement regime in 1956, Ahıska Turks have struggled to return to their homeland in Georgia. The Soviet regime prevented them from returning despite the official recognition of their deportation in 1968. The newly independent Georgia, similar to the Soviet regime, denied the identity of the Ahıska Turks and has always been reluctant to implement the policies and legislations aiming at meeting international human rights standards. Therefore, little progress was recorded in the Ahıska Turks' repatriation until 1999, when Georgia became a conditional member of the CoE. With its participation in the CoE, Georgia officially undertook the organization of their repatriation, and the CoE and its monitoring bodies have started to monitor Georgia's initiatives to determine whether Georgia fulfills its obligations and commitments to the CoE. In this regard, the CoE put pressure through continuous reporting on Georgia, and that played a crucial role in enacting the 2007 law concerning the repatriation of Ahıska Turks, even if it was six years late. However, even with the pressure of the CoE on Georgia through different mechanisms, Georgia's reluctance did not change after 1999.

When the application process started, serious issues emerged, preventing the Ahıska Turks from applying. Reports from the Council of Europe indicated that the process was questioned due to a number of 'technical' problems, so the Council demanded a more flexible evaluation process from Georgia. Although the CoE mentioned obstacles to the application process in its follow-up reports, it largely failed to push Georgia to make fundamental improvements to the Law. Consequently, the application process for the long-awaited legislation resulted in significantly fewer Ahıska Turks submitting valid applications than anticipated. Subsequently, the Coe started to focus on monitoring the following steps, such as the Ahıska Turks' acquiring Georgian citizenship and integration into Georgian society. Throughout regular reports, the Council and its monitoring bodies have highlighted problems in these issues and made recommendations to Georgia. However, Georgia's initiatives have largely remained on paper, resulting in a small number of actual repatriations. Even though a limited number of Ahıska Turks benefited from the 2007 Repatriation Law and none of the Ahıska Turks gained Georgian citizenship, Georgia acted as if it successfully finalized the repatriation process of Ahıska Turks. Moreover, the CoE regarded most factors impeding the Ahıska Turks' achieving Georgian citizenship as beyond Georgia's competence, and it has intended to accept that a successful repatriation process has taken place, thereby considering that Georgia has fulfilled its commitments to itself. For this reason, it can be argued that although the CoE played an active role in the preparation of the 2007 Repatriation Law, it has been partially inadequate in monitoring the implementation of the Law.

¹⁴ See also, (Gürsoy and Tulun, 2016).

References

- Asker, A. (2016). “Gürcistan’da Din-Devlet veya Kilise-Siyaset İlişkinin Zorlukları”. Gürsoy Akça, İlbal Vurucu and Ayça Günkut Vurucu (Eds.), *Doğudan Batıya Devletler Topluluklar Farklılıklar*, Aygan Yayıncılık, 47-76.
- Avşar, B. Z. and Tunçalp, Z. S. (1994). *Sürgünde 50. yıl Ahıska Türkleri*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Aydingün, A. (2002). Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of conflict in the Caucasus. *The International Journal of Human Rights*, 6(2), 49-64.
- Aydingün, A. and Asker, A. (2012). “Gürcistan De Jure Üniter, De Facto Parçalı”. İsmail Aydingün and Çiğdem Balım (Eds.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna, Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 117-207.
- Aydingün, A. and Aydingün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk - Ulusötesi Aileler*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Aydingün, A. (2016). “Etnik Bir Demokraside Müslüman Azınlık Olmak: Yeni Başlangıçlar Mümkün Mü?”. Ayşegül Aydingün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 405-424.
- Baratashvili, M. (1998). *Legal state of Meskh repatriates in Georgia*. Tbilisi: Union of Georgian Repatriates.
- Beyoğlu, Ö. (Ed.) (2019). *1944 Ahıska: Son Tanıklar*. İstanbul: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Biletska, Y. and Tuncel, K. T. (2016). “Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüşü ve ‘Ermeni Faktörü’”. Ayşegül Aydingün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 319-346.
- Biletska, Y. (2024). Minorities confront ethno-religious nationalism in an ethnic democracy: The case of Georgia. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 24 (1), 39-48.
- Bougai, N. (1996). *The deportation of peoples in the Soviet Union*. New York: Nova Publishers.
- Buntürk, S. (2007). *Rus Türk mücadelesi’nde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Civil Georgia (December 31, 2001). “CoE to Evaluate Progress of Meskhetian Repatriation”. <https://civil.ge/archives/100891> (August 8, 2024).
- Civil Georgia (November 22, 2004). “Meskhetians’s Repatriation Issue Still Remains Unsolved”. <https://civil.ge/archives/106644> (August 23, 2024).
- CoE. Monitoring bodies of the Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/portal/monitoring-bodies> (August 3, 2024).
- CoE (1999). Georgia’s application for membership of the Council of Europe-Opinion 209. <https://pace.coe.int/en/files/16669/html> (August 1, 2024).
- CoE (2001a). Doc.9042-Annual Report- October 15th 1999 to April 1st 2001. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref> (August 3, 2024).
- CoE (2001b). Honouring of obligations and commitments by Georgia- Resolution 1257. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16941&lang=en> (August 8, 2024).
- CoE (2002). Situation of refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia-Doc.9480. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9761&lang=EN> (August 13, 2024).
- CoE (2003). Follow-up Report to the Recommendations of the Commissioner for Human Rights Following His Visit to Georgia, from 1 to 10 June 2000. <https://rm.coe.int/16806db6e8> (August 13, 2024).
- CoE (2004). Honouring of obligations and commitments by Georgia- Doc.10383. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10747&lang=EN> (September 3, 2024).
- CoE (2005). The situation of the deported Meskhetian population-Resolution 1428. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17312&lang=en> (August 14, 2024).
- CoE (2006). Implementation of Resolution 1415 (2005) on the honouring of obligations and commitments by Georgia- Resolution 1477. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17398&lang=en> (August 21, 2024).
- CoE (2008). Honouring of obligations and commitments by Georgia-Report- Doc. 11502 rev. <https://pace.coe.int/en/files/11849/html> (August 22, 2024).
- CoE (2011). The honouring obligations and commitments by Georgia- Resolution 1801. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17976&lang=en> (August 26, 2024).
- CoE (2014). The functioning of democratic institutions in Georgia- Resolution 2015(2014) Final Version. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21275&lang=en> (September 3, 2024).

- CoE (2022). The honouring of obligations and commitments by Georgia- Resolution 2438 (2022). <https://pace.coe.int/en/files/30031/html> (August 13, 2024).
- Conquest, R. (1970). *The nation killers: The Soviet deportation of nationalities*. Glasgow: Macmillan.
- Dolidze, A. (2023). “Repatriation of Muslim Georgians: Mission Accomplished?”. *Religions*, 14 (7), 1-12.
- ECRI (2002a). First Report on Georgia-Report. <https://rm.coe.int/first-report-on-georgia/16808b576c> (August 1, 2024).
- ECRI (2002b). First Report on Georgia-Government Comments. <https://rm.coe.int/government-comments-on-the-first-report-on-georgia/16808b5776> (August 1, 2024).
- ECRI (2007). Second Report on Georgia- Report. <https://rm.coe.int/second-report-on-georgia/16808b576e> (August 22, 2024).
- ECRI (2010). Third Report on Georgia- Report. <https://rm.coe.int/third-report-on-georgia/16808b5770> (July 29, 2024).
- ECRI (2013). Conclusions. <https://rm.coe.int/interim-follow-up-conclusions-on-georgia-4th-monitoring-cycle/16808b577d> (August 30, 2024).
- ECRI (2016). Fourth Report on Georgia-Report. <https://rm.coe.int/fourth-report-on-georgia/16808b5773> (August 30, 2024).
- FCNM (2009). First Cycle-Opinion. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008bd56> (July 29, 2024).
- FCNM (2019a). Third Cycle-Opinion. <https://rm.coe.int/3rd-op-georgia-en/1680969b56> (August 30, 2024).
- FCNM (2019b). Third Cycle-Government comments. <https://rm.coe.int/3rd-com-georgia-en/168096d739> (September 3, 2024).
- FCNM (2022). Fourth Cycle- State Report. <https://rm.coe.int/4th-sr-georgia-en/1680a78b0c> (September 3, 2024).
- FCNM (2024a). Fourth Cycle- Government Comments. <https://rm.coe.int/4th-com-georgia-en/1680b08a34> (August 1, 2024).
- FCNM (2024b). Fourth Cycle- Opinion. <https://rm.coe.int/4th-op-georgia-en/1680b08a31> (September 4, 2024).
- Gürsoy, H. E. and Biletska, Y. (2016). “Azınlık Haklarına Kuramsal Bir Bakış ve Bir Etnik Demokrasi Örneği Olarak Gürcistan”. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 49-81.
- Gürsoy, H. E. and Tulun, M. O. (2016). “Post-Sovyet Gürcistan’da Azınlık Hakları: Ulusal ve Uluslararası Mevzuat, Devlet Politikası ve Resmi Görüş”. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 83-121.
- Keskin, S. (2019). *The repatriation process of Meskhetian/Ahıska Turks to their homeland in Georgia: Challenges and prospects* (Master’s thesis). Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Keskin, S. and Gürsoy, H. E. (2017). Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Ahıska Türklerinin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri ve Ayrımcılıklar. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 18, 13-47.
- Keskin, S. and Anaç, Ö. (2016). “Ahıska Türklerinin 1944 Sürgününden Günümüze Gürcistan’a Geri Dönüş Mücadelesi ve 2007 yılına Kadar Dönenlerin Durumu”. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 275-294.
- Keskin, S., Tulun, M. O., and Yılmaz, A. (2016). “2007 Geri Dönüş Yasası ve Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüş Sürecindeki Son Durum”. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, and Aslan Yavuz Şir (Eds.), *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset*, Ankara: Terazi Yayıncılık, 295-318.
- Khazanov, A. M. (1995). *After the USSR: Ethnicity, nationalism and politics in the Commonwealth of Independent States*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kreindler, I. (1986). “The Soviet deported nationalities: A summary and update”. *Soviet Studies*, 38 (3), 387-405.
- Open Society Institute (1998). *Meskhetian Turks: Solutions and Human Security*. Publisher: Forced Migration Projects, Open Society Institute.
- Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. Budapest: Central European University Press.
- Sumbadze, N. (2007). “Back Home Again: The Repatriation and Integration of Meskhetian Muslims in Georgia”. Tom Trier and Andrei Khanzhin(Eds.), *The Meskhetian Turks at a Crossroads-Integration, Repatriation or Resettlement?*, Berlin:LIT Verlag, 288-339.
- Tolz, V. (1991). “New information about the deportation of ethnic groups under Stalin”. *Report on the USSR*, 3 (11), 16-20.
- Trier, T., Tarkhan-Mouravi, G. and Kilimnik, F. (2011). *Meskhetians: Homeward bound...* Georgia: European Center for Minority Issues (ECMI).
- Uravelli, O. (2011). “Sovyet Resmî Belgelerinde Ahıska Sürgünü”. *Bizim Ahıska*, (16), 8-12.

Üren, M. (2016). *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.

Yunusov, A. (2007). “Consolidating a national identity in exile: The Meskhetian Turks in Azerbaijan”. Tom Trier and Andrei Khanzhin (Eds.), *The Meskhetian Turks at a crossroads: Integration, repatriation or resettlement?* Berlin: LIT Verlag, 172-196.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Ayhan Bıçak ve Türkiye’de Felsefe

Ayhan Bıçak and Philosophy in Turkey

Mustafa GÜNAY¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Felsefe Grubu Eğitimi, Adana, Türkiye.
mgunay@cu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06.02.2025

Atıf /Cite this article:

Günay, M. (2025). Ayhan Bıçak ve Türkiye’de Felsefe. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 106-115.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

“Türkiye’de felsefe var mı?”, “Bizde filozof var mı?” türünden sorular sıkça sorulmakta ve çoğunlukla olumsuz yanıtlar verilmektedir. Felsefe, içinde bulunduğu toplum ve kültür ortamıyla ilişkilidir. Bu bağlamda felsefi düşüncüyü engelleyen, önünü kapatan engellerle de mücadele edilmesi gereklidir. Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engelleri ya da engelleyici etkenler çok sayıda ve çeşitli niteliktedir. İçsel ve dışsal engeller biçiminde bir ayrım yapılabilir. Ayhan Bıçak Türkiye’de felsefenin durumunu, karşılaştığı sorunları irdelleyen ve çözüm yollarını arayan önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Türkiye’de felsefenin önündeki başlıca engeller arasında şunlar yer alır: Diyalog ve eleştiri eksikliği, ideolojilerin yörüngesinde olmak, felsefede batı-merkezci zihniyet, toplumsal yapıdaki etkenler vb. Türkiye’de felsefi düşüncenin yolunu kapatan dışsal engellerin yanı sıra önemli içsel engeller de vardır. Türkiye’de felsefi geleneğin olup olmadığı da tartışma konuları arasında yer alır.

Ayhan Bıçak’ın Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller ve düşünce üretimini zorlaştıran ve hiç de teşvik edici olmayan koşullar hakkında önemli saptama ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bıçak, aynı zamanda felsefecilerin neler yapmaları gerektiği konusunda önemli değerlendirmeler yapmakta ve işaretler de ortaya koymaktadır. Onun kullandığı “felsefenin gerçekliği” kavramı, eleştiri, tartışma ve diyalog yolunu açık tutmaya, genişletmeye yönelik bir ifadedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Felsefe, Gelenek, Eleştiri, Diyalog

Abstract

Questions such as “Is there philosophy in Turkey?” and “Do we have philosophers?” are frequently asked and mostly answered in the negative. Philosophy is related to the social and cultural environment in which it exists. In this context, it is also necessary to combat the obstacles that hinder and block philosophical thought. The obstacles to philosophy in Turkey are many and varied. A distinction can be made between internal and external obstacles. Ayhan Bıçak has produced important studies that examine the state of philosophy in Turkey, the problems it faces and search for solutions.

Among the main obstacles to philosophy in Turkey are the following: Lack of dialogue and criticism, being in the orbit of ideologies, western-centered mentality in philosophy, factors in social structure, etc. In addition to the external obstacles blocking the path of philosophical thought in Turkey, there are also important internal obstacles. The existence of a philosophical tradition in Turkey is also a matter of debate. Ayhan Bıçak makes important observations and evaluations about the obstacles to philosophizing in Turkey and the conditions that make the production of thought difficult and not encouraging at all. At the same time, Bıçak also makes important assessments and points out what philosophers should do. His concept of “the reality of philosophy” is an expression intended to keep open and expand the path of criticism, discussion and dialogue.

Keywords: Philosophy in Turkey, Tradition, Criticism, Dialog

Giriş

“Türkiye’de felsefe var mı?”, “Bizde filozof var mı?” türünden sorulara yakın zamanlara kadar çoğunlukla olumsuz yanıtlar verildiğini saptamak mümkündür. Hatta bundan yirmi beş yıl kadar önce öğrencilerime uyguladığım bir ankette, belli başlı Türk felsefecilerinin adlarını ve kitaplarını yazmalarını istemiştin. Sonuç oldukça üzücü ve düşündürücü çıkmıştı. Elbette bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlkın, bizde felsefi düşüncenin tarihi, Batı’da olduğu kadar eski ve köklü değildir. İkinci olarak da, felsefecilerimiz/düşünürlerimiz nedense kendi ülkemizde üretilen felsefeye ve felsefi söyleme karşı kayıtsız kalmakta, birbirlerinin çalışmalarına gönderimde bulunmaktan sanki özenle kaçınmaktadırlar. Doğan Özlem, “Takiyettin Mengüşoğlu’da İnsan Kavramı” başlıklı yazısında bu durumu ve sorunu “tarihsizlik sendromu” olarak niteler ve şöyle açıklar: “Ne yazık ki Türkiye’de felsefecilerin önemli bir kısmı otokton davranmakta, ülkemizde felsefe alanında ortaya konulmuş eserleri, bu eserlerin sahiplerini inceleme ve değerlendirme eğiliminde görünmemektedirler. Bu, Mengüşoğlu’nun ‘tarihsel varlık’ olarak insan betimlemesi ile ilgi kurulduğunda, Türk felsefecilerinin önemli bir kısmının ‘şimdi’ ile (çok kısa da olsa) Türk felsefesinin ‘geçmiş’i arasında bağ kurmadıkları izlenimini vermektedir. Mengüşoğlu’nun eserleri, sadece bu tarihsizlik sendromunun aşılabilmesi için bile, yeniden değerlendirilmeyi beklemektedirler.” (Özlem, 1998: 59).

Tarih ve tarihsellik, insanın bütün yapıp etmelerini ve ortaya koyduğu eserleri/ürünleri etkilediği gibi, felsefeyi de etkilemekte ve dahası felsefi düşünmenin konusuyla sorularında da kendini görünür kılmaktadır. Geçmişten gelen felsefe birikiminin varlığı kadar, onun nasıl değerlendirileceği de önemli bir konudur. Bu noktada Nermi Uygur, geleceğin felsefesinin yapı taşı olması bakımından geçmişin felsefesine yönelik tutumunu şöyle ortaya koyar: “Bugünden yarına felsefeye yalnızca geçmişten üretilenlere dayanarak bakım gösterilebileceğini savunmak, türlü sakıncaları birlikte sürükleyen bir tutumdur. Bazı yerinde sınırlamalarla bu sakıncalar giderilmedikçe böyle bir tutumdan yana olmanın, geleceğin felsefesine hiçbir katkıda bulunamayacağı meydandadır.” (Uygur, 2002: 69).

“Türkiye’de Felsefe Nereye Gidiyor?” konulu bir soruşturmada kendisine yöneltilen “Türkiye’de felsefenin gelişmesi ve yaygınlaşması için neler yapılmalıdır?” sorusuna Ömer Naci Soykan’ın verdiği cevap içinde yer alan birkaç cümle: “Felsefecilerimizin birbirlerinin yaptıklarıyla ilgilenmesi gerekir. Gençler de öncekilerin düşüncelerini işlemeli, ilerletmeli. Felsefi gelenek böyle kurulur.” (Erdem, 2007: 31). Soykan’ın da vurgulamış olduğu gibi, felsefede bir gelenek oluşturabilmek ve onu yaşatabilmek için öncelikle felsefecilerin diyalog içinde olmaları, tartışmaları, birbirlerinin eserlerini değerlendirip eleştirmeleri, birbirleri hakkında yayın yapmalarının gerekli olduğu açıktır. Bu bağlamda karşılaştığımız sorunları ele alan felsefecilerimiz de mevcuttur. Bunlardan biri olan Ayhan Bıçak, “Macit Gökberk’in Felsefe Anlayışı” başlıklı yazısında kendi düşünürlerimizin karşı karşıya kaldıkları ilgisizlik sorununu düşünce üretimi önündeki bir engel olarak değerlendirir. “Türkiye’de düşünce üretiminin başlıca ve önemli sorunlarından biri, yerli düşünürler hakkında yayınların yapılmamasıdır. Bu sorun Macit Gökberk için de geçerlidir.” (Bıçak, 2009: 2).

Türkiye’de Felsefe Konusuyla İlgili Bazı Kişiler ve Çalışmalar

Günümüze kadar çeşitli nedenlerle ülkemizde felsefenin olup olmadığı bir tartışma konusu olagelmıştır. Bu bağlamda ezbere yapılan bazı yorumlar ve ileri sürülen görüşlerle bugün de karşılaşabiliyoruz. Ancak son yıllarda “Türkiye’de Felsefe” konusundaki çalışmaların çoğaldığını ve hatta felsefe bölümlerinde bu konuyla ilgili dersler verilmeye başlandığını görüyoruz. Bunlar elbette sevindirici gelişmelerdir. Özellikle 100. kuruluş yıldönümünde Cumhuriyet döneminde oluşan felsefi birikime yönelik ilginin belli bir ölçüde arttığını ve konuyla ilgili yayınların çoğaldığını görmek sevindiricidir.¹ Ancak daha yapılacak pek çok çalışmaya ihtiyaç olduğunu da söylemek yerinde olur. Türkiye’de ve Türkçede felsefenin varlığını çeşitli nedenlerle yok saymak ya da ya da görmezden gelmek isteyenler olsa da oluşagelen düşünce birikimini yadsımak mümkün değildir.

Türkiye’de felsefenin durumunu, sorunlarını önemseyen ve bunlara yönelik arayışlara girişenlerin uğraşlarında iki düşünsel yönün birlikte bulunduğu saptanabilir. Nedir bu iki yön ya da boyut? Hem kendi düşüncesini/felsefesini oluşturmak, inşa etmek ve geliştirmeye çalışmak hem de yaşadığı toplumda, kültürde felsefi düşüncenin karşı karşıya olduğu ya da kuşatıldığı sorunları ve çözüm olanaklarını ve bu bağlamda ortaya çıkan anlayışları eleştirmek ve değiştirmeye yönelmek... Bu bağlamda Arslan Kaynardağ’ın şu sözleri oldukça önemli ve yol göstericidir: “Başta felsefeciler olmak üzere, üniversiteler, eğitimciler, kültür adamları, kurumlar, felsefenin özgün ürünler vermesi için çaba göstermeli, özendirici olmalıyız. Eleştiri ve özeleştiri

¹ Çeşitli kişi ve kurumların Cumhuriyet döneminde felsefe konusunda yaptığı etkinlikler ve yayınlar da ülkemizde belli bir felsefi birikimin oluştuğunu ve gelişmeye devam ettiğini göstermektedir. Türkiye Felsefe Kurumu’nun ve Türk Felsefe Derneği’nin konuyla ilgili etkinlikleri ve kitapları öncelikle anılması gereken çalışmalardır. Özne, Felsefi Düşün gibi dergiler de Türkiye’de felsefenin durumunu ve sorunlarını ele alan özel sayılar yayımladı. Yayımlanan birçok kitap arasında Kemal Bakır’ın editörlüğünü yaptığı iki cilt Türkiye’de Felsefe (1923-2023) adlı kitap oldukça kapsamlı olmasıyla dikkat çekmektedir.

yapmalıyız. Felsefeyi felsefe olarak kendi bağımsız alanında geliştirdiğimiz gibi, onu eğitim, kültür ve politikanın başlıca yol göstericisi durumuna da getirmeliyiz.” (Kaynardağ, 2002).

Bir toplumda ve kültürde felsefenin varlığı ve gelişiminde rol oynayan pek çok etken bulunabilir. Ancak felsefeyi felsefe dışı ortam ve koşullarla etkileşim içinde düşünmek uygun olacaktır. Felsefenin içinde bulunduğu toplum ve kültür ortamına karşı içerden bir bakış, kavrayış ve tutumun eleştireliliği temelinde düşüncede yaratıcılık söz konusu olabilir. Bu bağlamda felsefi düşüncüyü engelleyen, önünü kapatan engellerle de mücadele edilmesi gereği ortaya çıkar. Bu konuda bazı düşünürlerin çabalarının ön planda yer aldığı söylenebilir. Bunlar arasında ilk akla gelen kişiler arasında şu isimlerin anılması uygun olur: Hilmi Ziya Ülken, Nermi Uygur, Afşar Timuçin, Selahattin Hilav, Doğan Özlem, Betül Çotuksöken² gibi Ayhan Bıçak da Türkiye’de felsefenin durumunu, karşılaştığı sorunları irdeleyen ve çözüm yollarını arayan önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Ben de bu yazının sınırları içinde onun Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller hakkındaki düşüncelerini ve yaklaşımını bazı yönleriyle ele almaya çalışacağım.

Türkiye’de Felsefe Yapmanın Engelleri

Bıçak, *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı kitabında, felsefecilerin ürettikleri düşünceleri inceleyerek Türkiye’de felsefenin gerçekliğini ortaya koymayı amaçladığını belirtir. (Bıçak 2022: 22). *Felsefenin gerçekliği* ifadesini Türkiye’de felsefecilerin felsefe yaparak ürettikleri düşüncelerin niteliksel ve niceliksel bütünlüğü bağlamında kullandığını söyleyen Bıçak, bu çalışmadan beklentisini şöyle açıklar: “Beklentim, Türkiye’de felsefenin gerçekliğini en detaylı şekilde ortaya koyan bu araştırma felsefe yapma, felsefe problemi kurmak, felsefeci olmak, filozof olmak, eleştiri, felsefi bilinç, felsefi düşünce tarzı, felsefe öğretimi, üniversite tasavvuru gibi felsefenin temel değerlerinin metinlerle eleştirilmesi ve tartışılmasıdır.”(Bıçak, 2022: 28).

Elbette edebiyat ve sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında da bazı yazar ve araştırmacıların ülkemizde edebiyatın, sanatın ve bilimin varolma/gelişme sorunlarıyla ilgili bilinçli ve duyarlı tavır gösterdiklerini yadsıyamayız. Ancak felsefenin sorunlarına gereken duyarlılık ve ilgiyi göstermeyenlerin çoğunluğu oluşturmaları söz konusudur. Söz konusu ilgisizliğin ve duyarsızlığın da birçok nedeni bulunmaktadır.³

Felsefeyle uğraşanların felsefenin ne olduğuna ilişkin belirgin bir anlayışlarının olmayışı ya da “felsefe bilinci”nin eksikliği/zayıflığı gibi hususlar felsefe yapmanın önündeki engellerin başında gelir. Bıçak’ın felsefe bilincinin vazgeçilmezliğine vurgu yapması söz konusudur.⁴ Felsefe yapmanın dışsal engelleri kadar belki de öncelikli olarak tartışılması gereken husus felsefeyle uğraşanların felsefeyle ilgili tutum ve anlayışlarını gözden geçirmeleri gerektiğidir.

Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engelleri ya da engelleyici etkenleri ele alırken bu çerçevede içsel ve dışsal engeller biçiminde bir ayrım yapılabilir. İçsel engeller felsefecilerden kaynaklanır. Dışsal engeller dediğimizde ise toplumsal, kültürel, siyasal vb. koşullar ve engeller düşünülebilir.

Diyalog ve eleştiri eksikliği, ülkemizde felsefe yapmanın, felsefede yol almanın en önemli engelleri arasında yer alır. Bu duruma dikkat çeken Bıçak da, felsefeciler arasında diyalog kurulamamasının en önemli sorunlardan biri olduğunu vurgular. Diyaloğun olmaması, felsefecilerin ortaya koyduğu metinlere yönelik bir ilgisizliği de beraberinde getirir. Ne yazık ki Türkiye’de birbirinin düşüncelerini eleştirerek felsefe yapıldığına ilişkin örnekler oldukça azdır. Ciddi emeklerle ortaya konulmuş felsefi çalışmaların çoğunlukla/genellikle “suskunlukla” karşılanması durumu sıkça görülmektedir. Böyle bir durumda ise eleştiri ve diyalog olmadığından felsefi tartışma kültürü de gelişmemekte ve olası düşünce geleneklerinin oluşma/gelişme olanakları da gerçekliğe dönüşmemektedir. Bu bağlamda şöyle bir soru konuyu değerlendirmek için yol gösterici olabilir: Felsefeciler/felsefe hocaları felsefeyi ve üniversiteyi nasıl görüyorlar, bu konuda belli bir anlayışları var mıdır? Bu soruyla bağlantılı bir başka soru ise: Felsefe kavrayışı bakımından ne durumdayız?

Felsefe bilinci ile felsefe yapmanın birbirinden ayrılamayacağını vurgulayan Bıçak’a göre, “Felsefeyi neden kavrayamadık? sorusunun cevabı felsefi düşünce tarzını öğrenip içselleştirememek, felsefe yapamamak ve bunların oluşturduğu felsefi bilinci geliştirememekle yakından ilişkilidir. Felsefi düşünce tarzı ile felsefe yapmak bir paranın iki yüzü gibi birbirlerinin varlığını

² Türkiye’de felsefenin durumu, başlıca sorunları ve çözüm arayışları konusunda Betül Çotuksöken’in *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe* adlı araştırması yakın tarihteki en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu çalışma aynı zamanda felsefe bölümlerinin durumunu ve felsefe eğitimiyle ilgili sorunları da ortaya koymaktadır. (Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2001).

³ Bu konuda “Türkiye’de/Türkçe’de Felsefeye İlgisizlik Sorunu” başlıklı çalışmaya bakılabilir. <http://www.arkhelogos.com/journal/28> (Yılı : 2023 / Cilt : 8 / Sayı : 15).

⁴ Bu noktada Nermi Uygur’un düşüncelerini, özellikle *Felsefenin Çağrısı* kitabındaki eleştiri ve önerilerini anımsamak yerinde olur. Ayhan Bıçak da bu kitabın öneminden ama ne yazık ki gereğince önemsenmeyişinden söz eder.

şart koşarlar. Biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir.” (Bıçak 2022: 529).

Felsefi düşünce tarzının en önemli göstergelerinden biri, kişinin felsefe sorularıyla kurduğu ilişkidir. Bir başka ifadeyle, kişinin kendi sorularına cevaplar araması gerekir. Felsefe sorularıyla felsefecilerin ilişkisinin ülkemizdeki durumu konusunda Bıçak şunları söyler: “Türkiye’de görülen genel tutum, sorunun kişinin kendine sorması değil, soruların filozoflara sorulmasıdır. Soru, varlık nedir? şeklinde dile getirildiğinde, sorunun muhatabı soruyu soran kişidir. Ancak soru Hartmann’a göre varlık nedir? şeklinde sorulduğunda muhatap Hartmann’dır. Varlık, bilgi, mantık, ahlak, devlet gibi temel alanlara ilişkin çalışmaların olmaması, nasıl soru sorulduğunun açık delilidir.” (Bıçak, 2012: 75).

Felsefecilerin felsefe anlayışlarının/kavrayışlarının sorgulanması ister istemez bu alanda çalışan kişilerin, çoğunlukla akademisyenlerin içinde yer aldıkları kurumsal ortamı/üniversiteyi ele almayı gerektirir. Bu bağlamda Bıçak, akademisyenlerin yaptıkları uğraşı önemsememeleri konusunda karşılaşılan bir soruna dikkat çekerek şunları söyler: “Felsefedeki en önemli sorunumuz, felsefe hocalarının felsefeyi ve üniversite hocalığını yeterince kavrayamamış ve önemsememiş gözükmeleridir.” (Bıçak, 2022: 528).

Toplumsal yapıdaki etkenler de felsefe yapmanın önündeki önemli engellerin başında gelir. Söz konusu etkenlerin oldukça çeşitli olduğu saptanabilir. Bu noktada ortaya çıkan sorun, toplumsal yapının/kültürün, özgür düşünme ve araştırma, yani felsefe ve bilim yapabilmek için nasıl bir ortam meydana getirdiğidir. Bıçak’a göre, “Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller arasında toplumun tarihsel sürecinin felsefi ve bilimsel düşünce ortamının kolayca gelişmesini sağlayacak şartlara sahip olmaması önemli bir yere sahiptir.” (Bıçak, 2022: 529).

Felsefe ve bilim yapabilmeye uygun olmayan koşulların da dayandığı bazı etkenler söz konusudur. Bu bağlamda Bıçak, “gelenekçilik” ve “idealleştirme” olarak adlandırdığı iki etkenin/sorunun hem düşünürler için hem de toplumsal değişimin kavranması bakımından bir çıkmaz oluşturduğuna dikkat çeker. “Tarihsel süreçte İslam’ın inanç öğeleriyle birlikte medeniyet unsurlarını, değerleri ve kurumları da idealleştirmeleri toplumun düşünürlerinin önemli çıkmazlarından biridir. İdealleştirme, değerler ile kurumları dokunulmaz kılmakta ve gelenekçilikle kilitleyerek hapsedmektedir. Kurumlar ile değerlerin değişkenliği kavranamadığından, bunların hiç değişmediği *kanun-i kadimden* bu yana hiç değişmeden kaldıkları yanılışı yaşanmaktadır.” (Bıçak, 2022: 529). Bıçak, idealleştirme eğiliminin/tavrının yol açtığı önemli sonuçlardan biri olarak da toplumsal sorunların görülmemesinden söz eder. “Dinden uzaklaşıldığı”na ilişkin bir kalıp yargıyla yapılan değerlendirmeler güç ve yaygınlık kazanmaktadır. “İdealleştirme çevresinde oluşan puslu havada” toplumsal sorunları felsefece ele almak da eleştirel bir tutum ortaya koymak da zor olmaktadır. Bıçak’ın ifadesiyle, “Tarihsel sürecin bir parçası olarak varoluşunu sürdüren toplumun sürekli değiştiğini, öncelikle büyücüler ile yöneticiler, sonra da halk görmezlikten gelmiştir.” (Bıçak, 2022: 529). Bıçak, toplumsal sorunlar hakkında çözüm önerileri geliştiren entelektüel, aydın, din adamı, sanatçı ve filozof gibi düşünce dünyasına ait kişileri büyücü kavramıyla nitelendirmektedir.

İlim ve bilim arasında ayırım yapılamaması da Bıçak’a göre, felsefe ve bilim yapmanın önemli engelleri arasında yer alır. İslam düşüncesinin önemli kavramlarından biri olan “ilim” anlayışının dönüştürülemediğine dikkat çeken Bıçak, ilim teriminin bilgi ve inanç anlamlarını içerdiği gibi, bunlar üzerine yapılan çalışmalar manasında da kullanıldığını belirtir. İlim sözcüğüyle anlatılan bilginin Tanrı tarafından *verili* olan kutsal bilgi olması söz konusudur. Bu bağlamda ilim ve bilim arasındaki ayrımların ortaya konulması gerektiğini söyleyen Bıçak’a göre,

“Gelenekte gerçekleştiği şekliyle *ilim* anlayışı ile üniversitede okutulan bilim anlayışı esastan birbirlerinden ayrıdır. Halkın büyük çoğunluğu ve büyücülerin önemli bir kısmı üniversitede ilim tahsil edildiğini varsayar. *İlim* fıkıh, hadis, tefsir, kelim gibi İslam inancını *Kur’an* ile Hadis ve İslam düşünürleri bağlamında araştırıp elde edilen bilgilerden oluşturulan sistematik bilgilere denmektedir. Bilim ise, gözlem, deney, matematik formülasyonla ifade edilen doğa araştırmaları anlamında kullanılmaktadır. Felsefeciler ve düşünürler bu ayrımı yapmak ve iki farklı düşünce sistemine işaret etmek durumundadırlar. İlim ve bilimin anlamca birbirlerinden ayrı olduklarının gösterilmesiyle sona erecek kavram kargaşası, İslam ilimlerinin toplumdaki her türden sorunu çözeceği beklentisini zayıflatacağı gibi bilim yapmanın da önünü açacaktır.” (Bıçak, 2022: 530).

İlim ve bilim arasındaki ayırımın hem kuramsal hem de toplumsal sonuçları ve etkileri olabilecektir. Bu noktada bilgiyi İslamileştirme gibi projelerin yürütüldüğü bir dönemde Bıçak’ın toplumsal yapıdaki engelleri oluşturan din ve inançla, medeniyet-uygarlık anlayışıyla ilgili bazı anlayışlara yönelttiği eleştiriler ve bu bağlamda dikkat çektiği “ilim” ile “bilim” arasındaki ayrımlar da önemlidir. Yine bu bağlamda din ve medeniyet arasında belli bir ayırım yapılmaması da önemli sorunlara yol açabilmektedir.

İslam’ın inanç ve medeniyet yanlarının ayrı değerlendirilmesinin yapılamayışı da önemli bir sorundur. İslam medeniyetinin

nerede bittiği ve diğer medeniyetlerin nerede başladığı gibi sorularla ilgilenilmediğini söyleyen Bıçak’a göre, “son iki yüz yıldır toplum sorunları hakkında İslam medeniyeti temelli değer sistemlerinden hareketle çağın sorunları hakkında açıklama modelleri geliştirilememiştir. Bu olumsuz sonucun nedeni İslam medeniyetinin verimsizliği değil, çağdaş ulemanın felsefi düşünce tarzını anlayıp uygulayamaması ve bilimsel araştırmalarda kuramlar yapamamasıdır.” (Bıçak, 2022: 530).

İnanç ve medeniyet/uygarlık ayrımının yapılması gerektiğini vurgulayan Bıçak, modernleşme kavramından ve sürecinden de söz eder. Çünkü modernleşme, felsefe için de ele alınması gereken önemli kavramlar ve sorunlar getiren bir süreç olmuştur. Bu süreç içinde ortaya çıkan ve birbiriyle tartışan farklı anlayışlar ve ideolojilerle karşılaşırız. Bu çerçevede Bıçak, özellikle “gelenekçilik” ve “yenilikçilik” olarak adlandırdığı iki yaklaşımı karşılaştırır ve değerlendirir.

Modernleşme sürecinde din ve felsefe arasındaki tartışmanın odağında “evren tasavvuru”nun yer aldığını söyleyen Bıçak, bu çerçevede dinsel temelli evren tasavvuru ile bilim temelli felsefi evren tasavvuru arasında meydana gelen değişimin ya da kopuşun gerçekliğin kuramsal temelde yeniden kurgulanmasını gerektirdiğine dikkat çeker. “Batının modernleşme sürecinde şiddetlenen din ile felsefe arasındaki tartışmaların önemli nedenlerinden biri dini temelde oluşan bilgelik esaslı evren tasavvurunun yerini bilim temelli felsefi evren tasavvurunun almaya başlamasıdır. Modernlik denilen değer sistemi bilim, iktisat, siyaset, hukuk temelli felsefi evren tasavvurunun bir başka adıdır. Felsefi düşünce tarzı, bilimler aracılığıyla, gerçekliği kuramsal temelde yeniden kurgulamak amacıdadır. Bu bağlamda felsefe kültürel yapıyı oluşturan unsurları araştırarak, kültürdeki her bir değer sisteminin ve kurumların insan ihtiyaçlarına bağlı olarak tarihsel şartlarda oluşumunu ve işlevleriyle birlikte kimliklerini nasıl kazandıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Modernliğin yayılma süreçlerinde, dünyadaki bütün toplumlarda gelenekçilik ve yenilikçilik tartışmaları ve çatışmaları yaşanmıştır.” (Bıçak, 2022: 531).

Toplumsal engeller arasında “ideolojik kavgalar”ın da yer aldığını ve bu kavgaın yenilikçiler ile muhafazakârlar arasında yürütüldüğünü söyleyen Bıçak, söz konusu kavgaları şöyle açıklar: “Türkiye’deki tartışmalar, tarihsel kimliği koruyarak inancı güvenceye alarak sorunların çözülmesini bekleyenlerle, sorunları modernleşmeyle çözerek tarihsel kimliği dönüştürerek muasırlaşmak isteyenler arasında yaşanmaktadır. Her iki taraf da kendi savlarını kuramsal temellendirme gibi bir çabaya girmemektedirler. (...) Muhafazakârların yapamadığı şeyleri yenilikçiler de yapamamaktadır.” (Bıçak, 2022: 531).

Bıçak’a göre, “Toplumsal sorunlarla ilgili kuramlaştırmalar yapan az sayıda düşünürün görüşleri de tartışılmamakta ve üstü örtülerek görmezlikten gelinmektedir. Toplumun üç-dört ideolojik yaklaşıma sahip olması ve bunların toplum sorunları hakkında tarafları bir araya getirecek kuramsal çözüm modelleri geliştirmemeleri tarafları giderek birbirlerinden koparmaktadır.” (Bıçak, 2022: 531-532).

İdeolojilerin yörüngesinde olmak da felsefe yapmanın engelleri arasında yer alır. Felsefenin herhangi bir yörüngede yapılmaması gerekir. Bir şeyin yörüngesinde olmak felsefenin kendine özgü özelliklerini kaybetmesine yol açar. Bıçak, özellikle din, bilim, siyaset ve ideolojinin yörüngesine girmeyi, felsefe yapmanın önündeki engeller olarak değerlendirir. (Bıçak, 2018: 262). İdeolojik bağlılıkların özellikle aydınlar arasında güçlü olması söz konusudur. “Batı dışı toplumlar 19. yüzyılda modernleşmeyle birlikte sömürülmenin yanında veba salgını gibi bütün dünyayı saran ve bütün toplumları çökerten “ideolojilerle” de tanıştılar. Ulemanın gelenekçiliğinin yerini, münevverin düşünce akımları ile ideolojilere bağlılığı almıştır.” (Bıçak, 2022: 532).

Bıçak neden ideolojilere karşı olumsuz bir tavır gösterir ve felsefe yapmanın önünde bir engel olarak görür? Onun bu bağlamda “şüphe, eleştiri” kavramları temelinde ve felsefede gördüğümüz doğruluk arayışı açısından ideolojilerin eleştirisine yöneldiğini görebiliriz. “İdeolojilerin yörüngesinde olan üniversite hocaları genellikle felsefi bilincin temel değerlerinden olan şüphe ve eleştiriye kendi düşüncelerine karşı kullanamamaktadırlar. İdeolojilerinin dışında kalan her şeyin yanlış olduğunu kolaylıkla kabul edip karşıtlarını bağnazlıkla suçlama yolu tercih edilmektedir. İdeolojilerin yörüngesinde ileri sürülen iddialar kesin ve tek doğru sloganlar şeklinde sunulduklarından ve temellendirilmediklerinden felsefi ya da bilimsel düşünce tarzının dışında kalmaktadır.” (Bıçak, 2022: 533).

Modernleşmenin getirdiği gelenekçilik ve yenilikçilik arasındaki tartışmalar ve çatışmalar felsefe için önemli bir sorun alanı demektir. Bu bağlamda Bıçak, söz konusu çatışmayla ilgili olarak her iki anlayışın-yaklaşımın da yaşanan sorunları anlamada ve bunlara çözüm üretmekte yetersiz kaldıklarını işaret eder. Bu çerçevede değinilen “ideolojik kavgalar”ın ise içeriği belirsiz kalmış görünmektedir. Ayrıca “tarihsel kimlik” kavramının anlam içeriği de belirgin görünmemektedir. Sanki değişimden, dönüşümden korunabilecek bir “kimlik” varmış algısı-anlamı uyanmaktadır. Yine “inancın güvenceye alınması”nın ne anlama geldiği de belirsizdir. Modernleşmenin temel bir unsuru ve ilkesi durumundaki laiklik hiç şüphesiz farklı inançların birlikte özgürce varolmasının zemini olarak düşünülebilir. Ancak Bıçak bu bağlamda laiklikten söz etmez. Modernleşme süreciyle birlikte aydınlanma kavramının, sürecinin de anılması yerinde olur. Batı dışı kültürlerde, özellikle belli bir İslamiyet

vurgusuna dayanarak modernlik, laiklik ve aydınlanma gibi oluşumlara ve süreçlere şüpheyle, mesafeyle dahası düşmanca bakılması söz konusudur. Bu nedenle toplumumuzun modernlik deneyimlerini felsefe açısından anlamak, çözümlemek ve değerlendirmek istediğimizde söz konusu modernliğin kurucu değerleri ve unsurlarıyla nasıl bir ilişkimiz olduğuna da göz önünde bulundurmak yerinde olur. Bıçak, modernliğin kavranılmasıyla ilgili olarak önemli eksikliklere ve sorunlara dikkat çeker. Ona göre bu çerçevede eleştirilmesi ve tartışılması gereken pek çok husus bulunmaktadır. “Modernliğin bilim, felsefe, sanayi, hukuk, demokrasi, yurttaş hakları, özerklik, üretkenlik, verimlilik, icat, araştırma, kuramsallaştırma gibi temel değer sistemlerinin gerekliliklerini yerine getirerek gerçekleşeceğini kavrayamadık. Sıralanan unsurların tarihlerini yazıp, onları eleştirerek tartışıp yeniden kurgulayamadık. Eski kutsallara yeni medeniyetin kutsallarını da ekleyerek düşünce üretiminin önündeki perdelerin sayılarını artırdık.” (Bıçak, 2022: 533).

Modernliğin eksik, yanlış kavranması ya da kendimize özgü bir modernlik anlayışı üretilmemesinin nedenlerinden biri de “Batı-merkezci zihniyet”in aydınlar, siyasetçiler, yöneticiler vb. tarafından çoğunlukla benimsemesidir diyebiliriz.⁵ Söz konusu Batı-merkezci zihniyet felsefe alanında da yaygın ve etkili olduğu için tartışılması gerekir.

Felsefede Batı-merkezci zihniyet de bizde felsefi düşüncenin yolunu kapatan önemli içsel engellerin başında gelir. Modernlikle ilişkilerimizi irdeleyen Bıçak, aynı zamanda bizde felsefe alanında oldukça yaygın durumdaki Batı-merkezci zihniyeti de eleştirir. Bıçak’a göre, “Türkiye’deki felsefe süreci, filozofların kitaplarını okumanın yeterli olmadığını göstermektedir. Burada hatalı olan, Batı Felsefesi’ni okumak değil, söz konusu felsefenin hakikati temsil ettiği inancıyla benimsenmesidir. Eğer Batı felsefesi hakikati ortaya koymuşsa, felsefe soruları sormanın anlamı yoktur. Zaten her şey sorulmuş ve cevaplandırılmıştır. Bu tutum felsefeye karşı sorumluluk yüklenmeyi engellemenin yanında, felsefedeki çeşitliliği, değişkenliği, tartışmaları da dışlamaktadır.” (Bıçak, 2012: 76).

Felsefede Batı-merkezci zihniyetin yaygın ve güçlü olmasının daha çok “kötümser” üniversite hocalarından kaynaklandığını vurgulayan Bıçak’ın tartışmaya açtığı “Batılıların kategorik olarak üstün oldukları hakkındaki inanç” felsefe açısından ne gibi sakıncalara ve sorunlara yol açmaktadır? Batı-merkezci zihniyet Batıyı/Batılı hep zirvede kendimizi ise bir çukurda/aşağıda ya da bir mağaranın dibinde görmeye yol açtığı için akademisyenlerin, düşünce üretenlerin zihinlerinde felsefi ve bilimsel kuramlar, temellendirmeler üretmeleri, felsefi düşünce sistemleri üretmeleri yolunda önemli bir engel ya da duvar oluşturmaktadır. Bu zihniyet ve etkilediği durum karşısında felsefi ve bilimsel kuramlar üretmeyi denemek ve bu yönde çalışmak yapılması gereken şeylerin başında gelmektedir. Ülkemizin kültür toprağını çorak olarak görmeye kimsenin hakkı yoktur. (Bıçak, 2022: 526-527).

Akademik felsefeden kaynaklanan engeller de söz konusudur. Akademik felsefenin kendini dar, sığ ve verimsiz bir alana hapsedmesi söz konusudur. Bıçak, aynı zamanda akademik felsefenin bilimlerin güdümüne girdiğinden söz eder. (Bıçak, 2018: 271-272). Buna bağlı olarak akademik felsefede skolastik tarzın geri dönüşü de günümüzün önemli sorunlarından biridir. (Bıçak, 2018: 274). Bu bağlamda Bıçak, içinde yer aldığı akademik dünyanın düşünce ortamına yönelik önemli eleştiriler yöneltir. Eleştireliliğinden uzaklaşan felsefenin kendi durumuyla, gerçekliğiyle yüzleşmesi ve hesaplaşması yönünde Bıçak’ın ortaya koyduğu saptama ve değerlendirmeler, aynı zamanda yol açıcı bir umut ve beklenti de içermektedir.⁶ Onun sorunları ve nedenlerini irdelerken bazı çözüm yolları, çıkış yolları önerileri ortaya koyması da gelecek adına iyimser tavrının bir ifadesidir. Bıçak’ın iyimser ve umutlu bakışını ülkemizde yetişmiş felsefeciler arasında kimlerin filozof adını alabileceği konusundaki düşüncelerinde de açık biçimde görebiliriz.

Felsefede Gelenek Sorunu

Türkiye’de felsefi geleneğin olup olmadığı da tartışma konuları arasında yer alır. Bıçak, gelenek sorunuyla ilgili olarak düşüncelerini ortaya koyarken bazı ayrımlar yapar. Ona göre özellikle siyasal-ideolojik düşünce akımları bağlamında bazı gelenekler vardır. Liberalizm, sosyalizm, İslamcılık vb. Ancak felsefi düşünce anlamında henüz bir gelenekten söz edilemeyeceğini belirten Bıçak’a göre, herhangi bir düşünür hakkında yazılan yazılar ve kitaplar gelenek anlamına gelmez. Nedir peki bir felsefi düşünce geleneğinin oluşumundan ve varlığından söz edebilmenin gerekli koşulları?

Bıçak, felsefede geleneğin nasıl gerçekleştiğini ve düşünce üretimi bakımından yararını şöyle açıklar: “Gelenek, aynı konu

⁵ Ancak özellikle Cumhuriyet dönemi felsefesinde Batılı kavram ve değerlerin çağdaş bir yaşam ve uygarlık için çoğunlukla benimsenmesi söz konusudur. Bu bağlamda Macit Gökberk, Bedia Akarsu, Doğan Özlem vb. felsefecilerimiz düşüncede Avrupa-merkezciliğin eleştirisini de belli ölçüde ortaya koymuşlardır. “Emperyalist Avrupa” ile “bilim ve kültür Avrupası” arasında yapılan ayrımı anımsamak yerinde olur. Bu konuda Akarsu’nun kitaplarına başvurulabilir.

⁶ Akademik çevrelerde üretilen felsefenin yanı sıra akademi dışındaki felsefecileri de unutmamak gerekir. Ülkemizde üniversitelerin dışında felsefeye önemli katkılarda bulunan kişiler hiç de az değildir. Bu bağlamda özellikle birkaç ismi anmak yerinde olur: Arslan Kaynardağ, Oruç Aruoba, Selahattin Hilav, Vehbi Hacıkadıroğlu vb.

üzerinde ortak kabullerden hareketle çeşitli çalışmaların yapılmasıyla gerçekleşir. Düşünce gelenekleri, belli bir sorun alanının dayandığı ilkeleri, kavramsal yapıyı, ne türden tartışmaların olduğunu, nasıl bir yaklaşım tarzı benimsediklerini ortaya koyan değişken bir haritasıdır. Gelenek çerçevesinde yapılan her çalışma, geleneğin içeriğini değiştirdiği gibi, soruna ilişkin bilgi birikimini de artırmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle gelenek, düşünce üretimini kolaylaştırmakta ve özgün düşünceler üretmenin şartlarını da hazırlamaktadır.” (Bıçak, 2012: 86).

Türkiye’de felsefe geleneğinin ya da geleneklerinin oluşamamasının birçok nedeni olmakla birlikte özellikle felsefecilerimizin ülkemizde üretilen felsefi düşünce üretimlerine ilgisizlikleri de başta gelen nedenlerden biridir. Bıçak, Türkiye’de gelenek sorunuyla ilgili olarak tartışma ve diyalogun önemini ve gerekliliğini şöyle açıklar: “Düşünce geleneklerinin oluşması, alanın temel sorunları hakkında kaynak eserlerin üretilmesine ve bu eserlerdeki düşüncelerin eleştirel değerlendirilmesini yapan diğer çalışmalara bağlıdır. Başka bir deyişle felsefe geleneği, felsefenin yapısı ve sorunları hakkında kaynak eserlerin üretilmesi ve söz konusu eserlerdeki düşüncelerin çeşitli bağlamlarda tartışma süreçleriyle gerçekleşir. Felsefenin temel sorularıyla ilgili yeterli düşünce üretimi gerçekleşmediğinden ve üretilenler hakkında da tartışmalar yapılmadığından, Türkiye’de felsefe geleneği ya da gelenekleri oluşamamıştır. Buradaki daha önemli sorun, felsefecilerin, Türkiye’de üretilen felsefe temelli düşünceleri inceleyip tartışmaya değer görmemeleridir.” (Bıçak, 2012: 86).

Bıçak’ın dikkat çektiği bir başka husus da bizde henüz bir felsefe geleneği olmasa da gelenek oluşturabilecek bir birikimin bulunduğudır. Onun gelenekle ilgili saptama ve değerlendirmeleri felsefe bakımından mevcut durumu ve neler yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bir karşı düşünce ve eleştiri olarak söylemek istediğim şey, özellikle Mengüşoğlu’dan bu yana insan felsefesi/felsefi antropoloji konusunda bir felsefi geleneğin belirmeye başladığıdır. Bu çerçevede bazı isimleri anmak yerinde olur: İoanna Kuçuradi, Uluğ Nutku, Betül Çotuköken vb. Aydınlanma felsefesi konusunda bir düşünce geleneğinin oluşmakta olduğu, en azından bu bağlamda önemli bir birikimin ortaya konulduğu söylenebilir. Ayrıca felsefenin çeşitli alanlarında ve çeşitli sorunlarıyla ilişkili olarak ortaya konulan düşünce üretimlerini göz önünde bulundurduğumuzda tarihselci/hermeneutik düşünce geleneğinin de etkili olması söz konusudur. Ancak Bıçak’ın da çok kez dile getirdiği gibi kendi felsefecilerimizin/düşünülerimizin eserlerini/çalışmalarını çoğunlukla okuyup yorumlamadığımız, bu metinlerle eleştirel bir diyalog kurmaya yönelmediğimiz için bizde felsefi düşünce geleneklerinin oluşması ve belirginleşmesi için daha çok zamana ve çalışmaya ihtiyaç bulunduğunu söylemek yerinde olur. Gelenek sorunu ister istemez “akademik felsefe”nin gözden geçirilmesini ve felsefi gerçekliğimiz ve olanaklarımız konusunda yeniden düşünmeyi, sorgulamalar yapmayı gerektirmektedir.

Filozofluk ve Türkiye’deki Filozoflar

Türkiye’de felsefe var mı, filozof var mı? biçimindeki sorularla sıkça karşılaşırız. Bu bağlamda felsefecilerimizin varlığından, isimlerinden söz edilmekle birlikte “filozof” adının kullanılmasında bir çekimserlik, duraksama tavrı da dikkat çekici olagelmıştır. Son yıllarda bazı felsefecilerimize “filozof” ünvanı verilmesinin örnekleri çoğalmaya başladı. Bu olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Kimdir filozof, nedir filozofluk? Bıçak’a göre, “Filozofluk felsefe yaparak felsefe problemleri kurmakla ulaşılan onursal unvandır.” (Bıçak, 2022: 25-26).

“Felsefe problemi kuran düşünürler”imiz, filozoflarımız konusunda ise Bıçak, 18 felsefecimizi “filozof” olarak değerlendirir. Bu bağlamda onun filozofluk ünvanı taşıdığını kabul ettiği kişiler şöyle sıralanır: Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Nurettin Topçu, İsmail Tunalı, Nermi Uygur, Cemal Yıldırım, Teo Grünberg, Necati Öner, Uluğ Nutku, İoanna Kuçuradi, Afşar Timuçin, Ömer Naci Soykan, Teoman Duralı, Arda Denkel, Yalçın Koç, Betül Çotuksöken.

Birçok filozofumuz olduğunu gerekçeleriyle ortaya koyan Bıçak, bu durumla ilgili olarak şunları söyler: “Filozoflarımızın olduğu gerçeğinin özelde felsefe kabilesindeki, genelde büyücüler cemaatindeki karamsarlığı sarsmasını ve iyimserliğin kapılarını açmasını umuyorum.” (Bıçak, 2022: 25-26).

Elbette filozof olarak kabul edilen kişiler konusunda çeşitli eleştiriler yapılabilir ve başka isimler de önerilebilir. Burada adı geçen kişiler arasında örneğin bir Doğan Özlem’in de olması gerektiğini düşünüyorum. Özellikle bilim felsefesi, tarih felsefesi başta olmak üzere yaptığı çalışmalar ve tarihselci düşünce geleneğinin gerek akademik alanda gerekse genel olarak kültür dünyamızda yer edinmesinde ve etkili olmasındaki çabalarıyla Özlem hocamızın da “filozof” olarak değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünüyorum.

Türkiye’de üretilen felsefi düşünceye ve söyleme ilişkin ilgisizliğin ve duyarsızlığın giderek aşılabileceğini umuyorum. Bu yönde umut verici çalışmaların giderek arttığını görüyoruz. Bıçak’ın da vurguladığı gibi Türk filozofları hakkında eleştirel araştırmaların ve tartışmaların artması gereklidir. Bu çerçevede felsefecileri bekleyen görevler ve sorumluluklar konusunda

ise Bıçak şunları söyler: “Türkiye’de filozofların olmadığını ileri süren felsefeciler çok sağlam gerekçeler bulmalıdırlar. Öncelikle filozofun ne türden özelliklere sahip olduğu hakkında araştırmalar yapmalılar, sonra da adları sıralan Türk filozoflarının çalışmalarını inceleyip eleştirel değerlendirmelerini kamuyla paylaşmalıdırlar.” (Bıçak, 2022: 411).

Sonuç ve Değerlendirme

Ayhan Bıçak’ın Türkiye’de felsefe yapmanın önündeki engeller ve düşünce üretimini zorlaştıran ve hiç de teşvik edici olmayan koşullar hakkında önemli saptama ve değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Onun felsefe yapmanın sorumluluğunu yüklenen bir aydın ve felsefeci olarak ortaya koyduğu eleştiriler, geleneği ve geleceği birlikte düşünmek, sorumluluklarımızın gereğini yerine getirmek yönünde uyarıcı, harekete geçirici bir işlev de taşımaktadır. Bıçak’ın sıkça dile getirdiği felsefe bilincinin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Onun kullandığı “felsefenin gerçekliği” kavramı, eleştiri, tartışma ve diyalog yolunu açık tutmaya, genişletmeye yönelik bir ifadedir.

Felsefi düşüncenin toplumsal koşullarda, yaşadığımız kültürde hangi etkenler tarafından engellendiğini, kısıtlandığını nedenleriyle ortaya koymaya çalışan Bıçak, aynı zamanda felsefecilerin neler yapmaları gerektiği konusunda önemli değerlendirmeler yapmakta ve işaretler de ortaya koymaktadır. Toplumsal/kültürel gerçekliğin içerdiği sorunların aynı zamanda felsefi düşünce için harekete geçirici ve yeni görüşler ortaya koyma yönünde bir gerekçe olması da söz konusudur. Sorunlu, bunalımlı bir yaşama ortamının sanat, edebiyat için olduğu kadar felsefe için de yeni düşünceler ve kuramlar üretmek için taşıdığı olanakları göz ardı etmemek gerekir. Kendi yaşama kültürümüzün sorunlarından yola çıkarak ve bunları düşünmemizin bir konusu/nesnesi olarak ele alıp söz konusu engelleri aşabiliriz. Belki böyle bir tavır ve anlayışla düşüncede yeni yollar aradıkça ve patikalar açabildikçe felsefede daha özgün eserlerin/çalışmaların artması da mümkündür. Türkiye’de felsefe yapmanın/felsefeyle uğraşmanın engelleri ve zorlukları karşısında nasıl bir anlayışa/tutuma ihtiyaç olduğu konusunda Bıçak’ın dile getirdikleri arasında yol açıcı pek çok unsurun bulunduğunu görebiliriz.

Kaynaklar

- Bıçak, A. (2002). *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bıçak, A. (2009). “Macit Gökberk’in Felsefe Anlayışı”, *Felsefe Arkivi*, 33, 2009.
- Bıçak, A. (2012). “Felsefe Anlayışımızdaki Sorunlar”, *Türkiye’de Felsefenin Geleneği ve Geleceği* içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bıçak, A. (2022). *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdem, H. (2007). *Felsefenin Işığında Tartışmalar*, Ankara: Arma1 Yayınları.
- Kaynardağ, A. (2002). *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özlem, D. (1998). *Bilim Tarih ve Yorum*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Uygur, N. (2002). *Türk Felsefesinin Boyutları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Mapping the Individual: A Psychogeographical Reading of Iris Murdoch's *Under the Net*

Bireyi Haritalandırmak: Iris Murdoch'un Ağ Romanının Psikocoğrafik Bir Okuması

Ahmet URUK¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane, Türkiye.

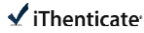
ahmet.uruk@gumushane.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 26.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 15.05.2025

Atf /Cite this article:

Uruk, A. (2025). Mapping the Individual: A Psychogeographical Reading of Iris Murdoch's *Under the Net*. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 116-125.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Abstract

Introduced firstly by Guy Debord, the founder of the Letterist International, in 1955, psychogeography intersects with the study of the psychological and emotional effects of an urban city on individuals. Proposing that both space and psychology complete one another, psychogeography, as a term juxtaposing psychology and geography, seeks to unearth the estrangement and the dehumanizing impacts of global urbanism consolidated by advanced capitalism and industrialization. In this sense, psychogeography focuses mostly on the act of walking so as to comprehend the ongoing conflict between the mind and city and suggests walking as a conscious activity can function as a protest and subversion against the commodification and repressive constraints of the city. Likewise, Iris Murdoch's debut novel titled *Under the Net* captures the story of Jake Donaghue and his unstable psychology alienated and decentred by the formation of an urban city, that is, London. Thus, this study aims to analyze Iris Murdoch's *Under the Net* in order to emphasize the fragmentation and displacement of individuals in accordance with the global urbanism by employing a psychogeographical lens.

Keywords: Pscyogeography, Iris Murdoch, *Under the Net*, London

Öz

İlk kez 1955 yılında Letterist International'ın kurucusu Guy Debord tarafından ortaya atılan psikocoğrafya, bir kentin bireyler üzerindeki psikolojik ve duygusal etkilerinin incelenmesiyle keşismektedir. Mekân ve psikolojinin birbirini tamamladığını öne süren psikocoğrafya, psikoloji ve coğrafyayı yan yana getiren bir terim olarak, ileri kapitalizm ve sanayileşme ile pekişen küresel şehirciliğin yabancılaştırıcı ve insanlığı soyutlaştıran etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu anlamda psikocoğrafya, zihin ve şehir arasında süregelen çatışmayı anlamak için çoğunlukla yürüme eylemine odaklanır ve bilinçli bir faaliyet olarak düşünülen yürümenin şehrin insanı metalaştırmasına ve baskıcı kısıtlamalarına karşı bir protesto ve yıkım işlevi görebileceğini öne sürer. Benzer şekilde Iris Murdoch'un *Ağ* adlı ilk romanı, Jake Donaghue'nin Londra gibi bir kent oluşumunun etkisiyle yabancılaşan ve yersiz yurtsuzlaşan dengesiz psikolojisinin öyküsünü ele almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Iris Murdoch'un *Ağ* romanını psikocoğrafi bir bakış açısı kullanarak küresel kentleşme doğrultusunda bireylerin parçalanmasını ve yerinden edilmesini vurgulamak amacıyla analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikocoğrafya, Iris Murdoch, *Ağ*, Londra

Introduction

Coming into existence within the second part of the twentieth century, the Situationist International could essentially be defined as an intellectual movement characterized by its reactionary attitude against the growing consumerism and the capitalist mode of production, which eventually paves the way for the emergence of numerous metropolises and urban cities. This is because "...the Situationist International operated from the understanding that capitalism has established for itself a virtually totalized social field, one in which all areas of life are articulated for the survival of the given means and relations of production" (Ball, 1987: 25). Inspired considerably by the critical tendency of libertarian Marxism and such artistic movements as Dada and Surrealism towards the ultimate development of capitalism and consumerism, the Situationist International as a movement strove essentially to critique modern capitalist society and to call the attention to the inevitable culmination of alienation consolidated by the money-based world. Accordingly, the Situationists themselves, as claimed by Peter Wollen, promoted the improvement of workers' councils in accordance with the revolutionary atmosphere (Wollen, 1989: 27). The Situationist International, a movement led by avant-garde artists and political thinkers, proved to combine both Marxist and surrealist standpoints in order that they could subvert the overarching impact of repressive and rational framework of modern capitalist society. Accordingly, the reason why the Situationists are comprised of such avant-garde artists and theorists is because Dada and Surrealism were brought into existence as a counter argument to the prevailing notion of reason, science, and reality.

Following the First World War, both Dada and Surrealism, therefore, aimed at protesting the excessive reinforcement of scientific rationality and absolute reality. Similarly, David Hopkins approves that both movements differentiate themselves from the bourgeois art and puts at the centre mental exploration and discontinuity (Hopkins, 2004: 1). By incorporating dreamlike vision and irrational logic of life into their arts and cultural production, these movements prove to be within the same line with psychogeography, which promotes a conscious act of walking against the dissolution of objective reality. Similarly, Tina Richardson suggests, in *Walking Inside Out: Contemporary British Psychogeography*, that the surrealists have had some influence on modern urban walking by incorporating the concept of automatic writing into navigating city spaces. They promoted a type of walking that was guided by subconscious desires and urges (Richardson, 2015: 3). Considering their critical reception of oppressive and bourgeoisie society whose sentiments are, as believed by the Situationists, intertwined with the nationalist impetus leading to the emergence of the two World Wars, these avant-garde movements helped to liberate the individuals from the restrictive and gloomy atmosphere of the capitalist society by means of experimental foundation of images containing unconscious, delusive, and illogical representations.

In view of anti-capitalist mode advocated by the Situationists against the reification of human nature and the commodification of culture, what the Situationists produced in order to emphasize the changing face of modern city and life due to advanced capitalism and excessive commodity fetishism was the coinage of the term 'psychogeography'. Coined for the first time in 1955 by Guy Debord, who founded the Letterist International in Paris whose members later created the Situationist International, psychogeography could be regarded as the investigation of the psychological effect of geography on individuals that inhabit it. Accordingly, Merlin Coverley states, in *Psychogeography*, that it could be regarded as the fusion of psychology and geography whose existence proves to be convenient for the study of geographical influence of urban place on the individual (Coverley, 2006: 10). Given that geography plays an important role in affecting the psychology of the resident, psychogeography is an analytical tool through which the Situationists understand the negative effects of postmodern urbanism on the individuals. It assists them in scrutinizing the alienation and purposelessness that modern people experience within a capitalist urban city that demolishes their meaningful connection to the city.

Speaking of geographical influence that is mechanized by consumerist technology and callous urbanity, psychogeography constructs a ground leading the individual to explore the city and become aware of post-war urbanism and self-alienation by means of walking. What differentiates a psychogeographer from the walking of the flâneur is that a psychogeographer primarily embraces a critical approach towards the isolating and repressive emotions that the capitalist society imposes on the modern individual as opposed to a flâneur's indifference and apolitical standpoint against the reduction of life and the reification of modern city. According to Coverley, the act of walking emerges as a reaction to the atmosphere of the modern city thanks to its reliance on rapid mobility and comprehensive gaze, thereby letting the individual subvert the established occurrence of the city by creating new routes and discovering the forgotten parts that are considerably ignored by the residents of the city (Coverley, 2006: 12). In terms of the political tendency of psychogeography characterized by its strategic walking,

the term comes to judge the spectacle which proves the existence of the capital as represented by the metropolis; for instance, skyscrapers and highways, based on the spectacle, basically symbolize how the landscape is turned into a senseless and uncanny imagery in the midst of post-war period. Likewise, Adam Barnard states as follows:

The spectacle is the notion that all human relations are mediated by images from advertising, film, the mass media, and print media driven towards controlling people's activities and consciousness. The need for production and consumption of commodities (both material and cultural) is ensured by the reign of the spectacle that is the enemy of a directly lived and fully human life (Barnard, 2004: 5).

Thus, a psychogeographer is blatantly inclined to interpret what s/he sees as the production of commodified human life and feels stuck in a city surrounded by an authoritative projection of material spectacle. With the aim of ridding himself/herself of the oppressive construction of urban cities, a psychogeographer is continuously in the habit of redrawing his/her own map of the city psychologically, and the act of walking gives himself/herself a sense of freedom and offers an individual resistance against the excessive consumption and isolation of the post-war society.

A Psychogeographical Reception of Iris Murdoch's *Under the Net*

Iris Murdoch's debut novel titled *Under the Net*, published in 1954, a time coinciding with the years following the Second World War, concentrates primarily on Jake Donaghue, a hack writer and translator, and his search of identity, belonging, and meaning within 1950s Britain. The novel is set in London. It plays a significant role in comprehending how Jake, striving to make his living out of translating the mundane works of a French writer named Jean-Pierre Breteuil, is continuously in the habit of struggling with existential questions and constructing a sense of reality, as well as commitment to his friends in the midst of post-war metropolis. Therefore, central to the novel is the philosophical framework of fragmented relationships and disconnected individuals that the protagonist, Jake, experiences following the horrific consequences of the Second World War. As stated by Bove and Rowe, after the war, large parts of London—Murdoch's "beloved city"—were destroyed, stripping it of much of its former character. As society became more mobile and technological advancements accelerated, people's connection to specific places diminished. Murdoch recognized this growing fragmentation and deeply understood how important place is to shaping both personal and national identity. She was keenly aware of how the physical environment affects people aesthetically, spiritually, and morally, and of the harm that can arise when someone is never rooted in a place or is abruptly separated from it (Bove & Rowe, 2008: 1). In view of the changing façade of London both physically and metaphorically, it appears as a city damaged by the war and haunted by the traumatic collapse of reality, meaning, and interpersonal communication. The acceleration of new urban cities deprived of its traditional identity and soul causes the modern individual to find himself/herself in a conundrum. Bárbara Barreiro León also touches upon the location of new spaces leading to the emergence of amnesia and identity crisis: "Urban spaces are created far from historical centres, built deprived of both history and memory. The individual, therefore, is unable to find a relationship between these "anti-cities", familiarity and daily life" (Barreiro León, 2017: 57). Murdoch's novel serves, in this way, as the microcosm of the non-traditional foundation of urban cities such as London. It essentially produces a profound narrative grappling with the juxtaposition of Jake's detached mind and labyrinthine atmosphere of London. In this respect, the psychology of Jake Donaghue, a modern individual characterized by a loss of belonging and home, and the urban landscape of London complement each other.

Given the significance of the urban landscape of London and its psychological impacts on the modern individual, Jack Donaghue, an idle but an enthusiastic writer, is inclined to walk around the city and reflect upon what he sees or observes, emphasizing the close relationship occurring between the landscape and the act of walking:

I am the sort of man who will prefer to walk for twenty minutes rather than wait five minutes at a bus stop for a five-minute bus ride. When I am worrying about something inactivity and waiting become a torment. But as soon as some practical scheme, however hopeless, is on foot I am content again, and shut my eyes to everything else. So as I strode now along Welbeck Street I felt that I was doing something useful, and although my heart, as well as my head, was aching, I was by no means in a frenzy (Murdoch, 2002: 128).

Not only does the act of walking function as a soothing activity that liberates Jack from his sadness and the dull constraints of everyday life, but it also allows him to contemplate on the growing consumerism in the metropolis: "The address I had been given was on that part of the Mall that lies between the Doves and the Black Lion. On Chiswick Mall the houses face the river, but on that piece of Hammersmith Mall which is relevant to my tale they turn their backs to the river and pretend to

be an ordinary street” (Murdoch, 2002: 38). Based on Jake’s statements regarding his observation of the landscape around him, Jake does not appear to be a mediocre walker but a conscious citizen who is quite aware of the changing face of the city consolidated by capitalism as can be understood from the increase of malls and shopping centres. The materialistic outlook of London, full of signs such as shopping malls, is quite far from being an ordinary city. London, appearing as a space of commercial, might be interpreted as the postmodern city, an example of which is exemplified by Yalçın: “The hedonistic and speedy individual of the twenty-first century, who has a desire to mask what is bad, has shaped the city in his own way with the development of fashion, the entertainment sector, the internet and technological opportunities, and has turned the space into an object of consumption” (Yalçın, 2023: 174). Likewise, the streets of London pretending to be an ordinary street imply that natural construction of the city, which should normally be connected with rivers and trees, is avoided; instead, the city becomes the space of imitation of what is real. The streets of London through which Jake walks serve as the simulation of an ordinary street and symbolize a metaphorical disconnection from nature, history, and tradition.

In this respect, Jake’s habit of walking with a sense of urbanism and environmental features could be argued to intersect with Guy Debord’s concept of *dérive*. Carl Lavery, in the same manner, considers the *dérive* to be a performance of walking formed by the Situationists (Lavery, 2018: 3). Usually translated into English as ‘drift’ or ‘drifting’, a *dérive* can be heralded as a walking strategy against the oppressive captivity of capitalism and produces an individual freedom with the aim of evaluating their existence and conceiving how environment and spectacles are designed in a way that the people become passive objects before the urban capitalism. According to Debord, a *dérive* differs from an ordinary roam or voyage in such a way presupposing an awareness of psychogeographical influence of the environment and a strategic resistance against the artificial construction of the spectacle (Debord, 2006: 62). Accordingly, Jake Donaghue continually prefers to take long walks across the city instead of driving or traveling by bus. He tends to experience the metropolis himself and interrogate the complexity of the landscape, as well as his messy psyche. Similarly, Adolfo Lagomasino proposes that the Situationists define the ‘*dérive*’ as a form of walking aimed at disrupting the repetitive nature of capitalism by introducing fresh experiences. While typically seen as an individual activity, this practice extends beyond personal encounters, encouraging conscious and public interactions as well (Lagomasino, 2020: 1). In an act of *dérive*, walking becomes a key to the understanding of the psychological influence of an environment on its residents. This leads, in *Under the Net*, to reconcile with the commodification of personal relationships and the estrangement of individuals from their own human nature starting with the consumerist landscape.

Following the Second World War, Jake might be symbolized as a psychologically lost person in a chaotic and alienated world; for instance, he fails to construct efficient relationships with his peers, and Finn emerges as the only person befriending Jake by means of his servant-like behaviors towards Jake himself, except his insincere and dishonest relation with Magde, Anna, Sadie, and Hugo. As suggested by Paul Chatterton, the major outcome of the globalization intersects primarily with the growth and expansion of reification, urban industrialization, marketization, enterprise, and individualization in every corner of life conducted by a centralized structure (Chatterton, 2016: 6). Likewise, in the story set in an industrial and capitalist city identified with a dehumanizing sense of home, Jake does not possess a permanent residence but makes use of his acquaintances’ flats, which signifies his lack of both metaphorical and physical “home”. Without a waged job, Jake considerably represents an outsider identified with a void of purpose and meaning in the postmodern era. In the context of *dérive*, Debord’s definition proves to justify Jake’s daily stroll as his commitment to psychogeographical walking suggesting that during a *dérive*, one or more individuals temporarily set aside their usual relationships, work, leisure activities, and other regular reasons for moving and acting. Instead, they allow themselves to be guided by the allure of the surroundings and the chance encounters they come across (Debord, 1958: 62). In a similar vein, Jake Donaghue, who does not have a meaningful responsibility and a regular job, performs nothing but observes what awaits him in the metropolis of the 1950s such as cafes, pubs, parks, and rivers by walking: “At last I began to want my breakfast. I began walking in the direction of Madge’s hotel, and sat down en route at a café not far from the Opera. Here I began to notice the more mundane details of the busy city; and after I had been sitting there for a while a sort of stir upon the pavement just beside the café began to catch my eye” (Murdoch, 2002: 189). As claimed mostly by the intellectuals embracing psychogeography and its critical reception of the urban city, that Jake recognizes the monotonous architecture of London and the dull reconstruction of post-war city is vividly provided by his own experience of conscious walking and philosophical observance. As the city turns into an literalization of both postmodern and poststructuralist thinking resisting the fixed meaning and principle (Bentley, 2014: 181), the act of *dérive* explains the need to find a natural belonging to the city and meaningful life by discovering its spaces. Just as writing transforms language into a material reality and visibility, walking implicitly serves as a tool through which Jake epitomizes the psychological effects the city creates on him and finds his own pace.

In view of the major criticism of the Situationists and the essence of psychogeography concerning the transformation of everyday life into an object of capitalism and consumerism, the protagonist of the novel, Jake, is stuck in the rapid amendment of the city into a competitive and dehumanized topography and finds himself maintaining his life in London, a city striving to be restored to its peaceful atmosphere after the war. The fact that Jake is incarcerated by the urban metropolis and his surroundings that are quite gloomy and mechanic is primarily manifested in the newly constructed buildings such as modern hospitals and high-rise buildings: "Dave's mansions are tall, but they are overhung by a huge modern hospital, with white walls, which stands next to them. A place of simplicity and justification, which I pass with a frisson" (Murdoch, 2002: 26). That Jake is surrounded by massive architecture and buildings creates an uncanny feeling like a Gothic cathedral and causes him to marvel at the threatening outlook of the hospital, which represents both science and rational competence of the modern day. Günter Gassner similarly declares that the emergence of a tall building boom represents a pivotal stage in capitalist urbanization, as it highlights the conspicuous efficacy of buildings as a realm for sustained reinvestment (Gassner, 2017: 756). The hospital here takes the place of the capitalist system as a social institution and forms a confinement out of which modern individuals like Jake are unable to escape.

What culminates eventually in the failure of communication is the alienation of modern individual to his/her fellows, who are firstly estranged from their own human nature. Within Murdoch's story, every character is unable to form strong ties with one another; for instance, Jack loves Anna, Anna is in love with Hugo, Hugo is infatuated with Sadie, and Sadie loves Jack, a kind of circle that refers to the complex relationships lacking a complete affection and healthy social intercourse. Therefore, individualization can be argued to stem from the money-based interaction in the consumerist world and from the egocentric involvements derived from the prioritization of 'I' within the post-war capitalism. To exemplify, Jack might be claimed to exploit his friendship with Finn by making use of him as a servant:

It's somehow clear that we aren't equals. His name is Peter O'Finney, but you needn't mind about that, as he is always called Finn, and he is a sort of remote cousin of mine, or so he used to claim, and I never troubled to verify his. But people do get the impression that he is my servant, and I often have this impression too, though it would be hard to say exactly what features of the situation suggest it (Murdoch, 2002: 7-8).

Given that Jake is in the habit of treating Finn as his servant, there is no doubt that people are inclined to see their acquaintances as superiors or inferiors instead of constructing equal relationships. It is highly possible to assert that individuals within the metropolis which consists of different groups of people and alien backgrounds maintain their attachments to other people as long as their relationships provide a kind of benefit or a pragmatic return. It means that human beings become, in addition to modern landscape, objects that could be abused by their equals because of their meaningless lives. Accordingly, the relationship between Jake and Finn justifies the existence of dysfunctional alliance between the individuals residing in the commodified metropolises. Thus, Jake and other characters are estranged from one another consolidated by their self-alienation. It can be argued that their self-alienation derives partly from the inhumane façade of the city, which is not familiar to the residents anymore. Likewise, Guy Debord focuses initially on the significance of the spectacle imposed by the capitalist landscape of the metropolis by arguing that "The spectacle's estrangement from the acting subject is expressed by the fact that the individual's gestures are no longer his own; they are the gestures of someone else who represents them to him. The spectator does not feel at home anywhere, because the spectacle is everywhere" (Debord, 2014: 11). Here, the spectacle is replaced by the images reflected by the urbanism of city architecture, and the individual is excessively exposed to the reception of material construction of isolation by means of an artificial environment. Where Jake Donaghue resides is symbolized as a place characterized by massive urbanization and labyrinthine surrounding to which he must adapt himself. Christine Wick Sizemore speaks of the sophisticated structure of London utilized by Murdoch in *Under the Net* by stating "It conveys a portrait of a city as a place of intricate pathways and blind alleys, as a dark maze of streets and a darker underground maze of subways" (Sizemore, 1989: 121). As the double imagery of Jake's mind, the urban city in which he lives is shown to be a space without any vivid order and to lack a familiar characterization due to the quick change of capitalist city. Maria Beville discusses, in *Zones of Uncanny Spectrality: The City in Postmodern Literature*, that the city turns into an uncanny space in postmodern literature, which is in the habit of changing and becoming 'other' day by day, addressing its identity as a simulacrum consisting of various imitations both familiar and unknown (Beville, 2013: 604). What Beville demonstrates is that the city tends in the post-war capitalism to alter its own outlook, which causes the individual not to hold on to the city. This is mostly because the subject in the city is turned into a spectral and alien figure who happens to recognize the inanimate reconstruction of the metropolitan city. That is why, Jake Donaghue, who is quite fond of walking, encounters the discontinuity

of the modern city, and his psyche is distorted by the mechanic imagery of lifeless space. Jake as the protagonist of the novel is exposed to pessimism and the desperation of low-spirited nature of the new city: "If you have ever visited the City of London in the evening you will know what an uncanny loneliness possesses these streets which during the day are so busy and noisy" (Murdoch, 2002: 102). Depending on Jake's portrayal of London, the city offers a framework that cannot be mapped due to its chaotic and complex topography and possesses a dual nature comprised of both lonely crowds and estranged desolateness through its vastness.

When a psychogeographical interpretation of London within Murdoch's story is taken into consideration, London, replete with consumerist images, high-rise buildings, and labyrinthine streets, produces an unprecedented space which Jake is not familiar with and tries to understand. The new urban city results for Jake in the dissociation and annihilation of the concept 'home':

If you have ever visited the City of London in the evening you will know what an uncanny loneliness possesses these streets which during the day are so busy and noisy. The Viaduct is a dramatic viewpoint. But although we could see for a long way, not only towards Holborn and Newgate Street, but also along Farringdon Street, which swept below us like a dried-up river, we could see no living being. Not a cat, not a copper (Murdoch, 2002: 102).

Here, Murdoch makes it obvious that London is devoid of vitality and fictionalizes the city lifeless and deserted, an urban city emptied of actual human presence. The city of London, which is active and commercial during the day, transforms into an alien space at night without the human or an animal contact. This excerpt, too, depicts the liminality of postmodern urbanism between presence/absence, noise/silence, and vividness/solitude. That is why, where Jake lives reflects his own inner landscape. London is no longer his own. There is an inevitable parallelism between the physical and psychological landscape in accordance with the disconnected city and psychic void. Alienated to his own environment because of the prompt transformation of the city into a postmodern urbanism, Jake continuously finds himself walking down the streets and prefers to spend most of his time on the streets so as to create a sense of belonging and resist against the dehumanizing and alienating impact of chaotic London: "Well, I'd be very glad," I said. "The lease of my present place has just expired and I'm pretty well on the streets" (Murdoch, 2002: 58). Rather than choosing spectral and dull apartments, Jake is well-versed in the streets, and walking, as he thinks, helps him to reconcile with the alien city. In the aftermath of the Second World War followed by the rising trend of postmodern capitalist society, Jake is the lost figure seeking to negotiate an identity and a sense of belonging in a city full of intimidating and uncanny novelties, culminating in the subversion of reality, truth, and certainty. As Henri Lefebvre notes, in *The Urban Revolution*, that the urban environment is characterized as the locus where individuals engage in pedestrian movement, encounter various assemblages of objects, and navigate through intricately woven activities that may become indistinct and entangled. This entanglement of situations gives rise to unforeseen and novel occurrences (Lefebvre, 2003: 39). Likewise, Jake is intimidated by uncanny atmosphere of the city and the sickening crowds as he states: "I am afraid of crowds, and I should like to have got out, but now it was impossible to move" (Murdoch, 2002: 213). The city is now a projection of a claustrophobic society and causes him to suffocate in a repressive and crowded space adorned with alien faces. The metropolis such as London engenders an inevitable intimacy with other people lacking an emotional affection as can be detected in Jake's relationships with other characters in the novel.

As the capital of consumerist commercialism, London could be said to perpetuate into Jake's mind and debunk the familiarity of what represents his own London. After returning from his trip from Paris, another city reputable for its emotional collapse after being distorted by the urban planning, Jake comments upon how he detests coming back to London, which is mostly because London does not look like what makes London as London for himself. In the midst of the story, Jake continues to complain about London's lack of reason and its randomness in terms of construction: "There are some parts of London which are necessary and others which are contingent. Everywhere west of Earls Court is contingent, except for a few places along the river. I hate contingency. I want everything in my life to have a sufficient reason" (Murdoch, 2002: 26). Both London and his mind are constructed as a 'net' that he is unable to grasp and to solve by asking existential questions. According to Jake, London has lost its originality and innate identity and has become a city of contingent abstraction indicating that London is currently a 'London' that is built upon the necessities of high capitalism and low humanity. Ali Madanipour notes, in *Connectivity and Contingency in Planning*, that

In the context of contingency, diversity and uncertainty that characterizes complex urban societies, spatial planning is an instrumental formal process that seeks to shape and manage the future of spatial conditions and relations. The

planning process involves setting up a series of temporal, spatial and institutional connections, which, it is argued, have been subject to rupture, shrinkage and fragmentation, and so they are themselves contingent, and frequently limited to being symbolic rather than substantive connections. Planning, therefore, is as much about symbolic connectivity as about the substantive transformation of spatial conditions (Madanipour, 2010: 351).

That the city is built based on the Enlightenment assumption of order and decorum because of Western capitalism considerably harms the soul of the city and reconstructs a geography adorned with an excessive imposition of images, signs, and objects. As a matter of fact, London is turned into an inorganic city that refutes the constructed meaning of reality. Though being full of constricted buildings and possessing a crowded population, London in the post-war era becomes an empty space, because its historical sites and characteristic structure symbolizing national and individual memories are ruined by the urbanism of city planning. Pechman also claims that the urban represents a departure from conventional notions of the city, serving as both the creator and outcome of a void that remains unfilled, and a discourse devoid of historical connections, as it does not pertain to the physicality of the city. Instead, it constitutes a novel framework of ideas, with unique linkages and concepts, coined to describe an emerging self-generating new societal structure (Pechman, 1991, as cited in Baptista, 2013).

In a similar vein, London's emptiness stands crucially for the continuous void within Jake's psyche that he struggles to fill: "So we live; a spirit that broods and hovers over the continual death of time, the lost meaning, the unrecaptured moment, the unremembered face, until the final chop that ends all our moments and plunges that spirit back into the void from which it came" (Murdoch, 2002: 275). What Jake does repetitively is to contemplate upon existential nihilism of the postmodern period and mention the meaninglessness of human life, which might be the reason why he refuses to own a permanent residence and a regular occupation. "These Postmodern cities are amnesiac spaces where people feel almost out of their own. Time is not Important anymore; all what really matters is to be found along the Strip, in a certain casino or in that Chapel. The individual feels abstracted from this world" (Barreiro León, 2017: 61). Just as London is shaped based on a contingent planning, Jake lives his life spontaneously without belonging to anywhere both mentally and physically due to his amnesiac identity. Jake Donaghue, as an idle walker, projects the presence of a new-born imagery of a man alienated from the real world. According to Baptista,

In the contemporary capitalism of border dissolutions and the cult of the market, the gaze has become a cadaverous traveler. Impregnated with rapid and disposable images, this passerby of the end of the twentieth century does not go beyond his (or her) place due to excess and avidity. The windows and doors are closed and the televisions inform him what is happening in his house, on the street, in his country, in the world, in himself, in the other, and in the wrinkles of his body, fixing his gaze on a single point, on a single reality producing factory (Baptista, 2013: 58).

Therefore, Jake is left in a world dominated by the infinite desire of trivial demands, altered landscape, and isolating individualism within the capitalist urbanism, thereby causing him to experience a sense of nothingness and senselessness. Allan Kilner-Johnson emphasizes that the main character of the story is a reflective protagonist seeking meaning and structure amid the chaos of personal relationships and social interactions (Kilner-Johnson, 2025: 2). The world, specifically London, is the ultimate epitome of a chaotic space in which money-based relations are dominantly unavoidable as Jake states "And as I walked a great truth became apparent to me. Nothing in the world was more important than money" (Murdoch, 2002: 202). Jake's statements highly summarize how a postmodern person is lost in an individual void whose ideals and aspirations are replaced by unreal connotations of global capitalism and urbanisation.

In view of Jake's loss of identity regarding London and his sense of belonging, he dedicates himself to walking and going to pubs whenever it is possible. While going to pubs and drunkenness serve as a pastime and escape mechanism allowing him to rid himself of his distorted psyche and alienation, the act of walking is used as a strategy by Jake in order to draw a mental map of London and to battle against the individualism of the urbanity. By walking down the streets of London, Jake aims to get used to the chaotic and artificial landscape of the city. Although London causes him to lose his identity and home, exploring London forms a ground through which he can find himself again and his lost home. He creates an imaginary map of London and tries to find a meaning in his existence within the labyrinthine metropolis. Furthermore, walking the city, as declared by Coverley, becomes "the return to the street promoted by the situationists who railed against the systematic and totalising perspective of the governing authorities" (Coverley, 2006: 105). Walking the city of London helps Jake to rewrite his own individual history and redraw a personal map of the metropolis to which he can adapt as opposed to the emergence of dystopian inactivity. Considering the importance that psychogeography attributes to the close relationship and psychological influence

between the city and the person inhabiting it, walking is transformed into a subversive act against the neutralisation and suppression of the surveillant consumerism, thus making Jake an active subject resisting the objectification of the individual.

Conclusion

Consequently, Iris Murdoch's *Under the Net*, set in London within the post-war era, produces a vivid gist into how and why an individual such as Jake Donaghue is deprived of a stable sense of identity, belonging, and meaning at the heart of metropolis. The chaotic and heterogeneous landscape of the city possesses alienating impacts on the individuals preventing them from constructing an autonomous and healthy identity. In view of the intersectional bond between an individual and the place where s/he lives, people might experience a sense of disengagement from reality and meaningful life. In this respect, London where Jake Donaghue abhors residing traditionally reflects the formation of a labyrinthine and mechanised urbanism, a city involving a net of sophisticated and perplexing architecture and landscape. Jake's mind is, therefore, intertwined with the complex and indeterminate nature of London, ushering in a loss of stable identity of both the city and the resident. The foundation of a new urban city, quite fluid and fragmented, affects the citizen both mentally and physically by estranging him/her from their sense of home and human nature. Characterized by his inability to maintain functional relationships and to construct belonging to his environment, Jake, both explicitly and implicitly, embodies the dehumanization and objectification of the contemporary world. The novel represents the city as the reflection of postmodern instability and artificiality and demonstrates how urbanity subverts the traditional sense of 'home' as a haven. Nevertheless, Jake's perpetual act of walking, coinciding with the core sentiment of psychogeography as a political resistance against the spectacle of urbanism, emphasizes his intention to discover every corner of London and compensate for his aimless existence. The fact that he embraces the role of an idle walker allows him to create an imaginary map of London through which he can combine his home and identity. In this way, walking functions as a strategy for Jake to be able to discover his own self and its dependence on topographical familiarity. Thus, *Under the Net* portrays a comprehensive imagery of the direct relationship between the city and psychology and refers to the estranging effects of postmodern urbanism on an individual based on the record of Jake Donaghue's dysfunctional life in a city decentred and fragmented.

References

- Ball, E. (1987). "The Great Sideshow of the Situationist International". *Yale French Studies*, 73 (1), 21-37.
- Baptista, L. A. S. (2013). "The cities of need: capitalism and subjectivity in the contemporary metropolis". *Psicologia & Sociedade*, 25 (1), 54-61.
- Barnard, A. (2004). "The Legacy of The Situationist International: The Production of Situations of Creative Resistance". *Capital and Class*, 28 (3), 103-124.
- Barreiro León, B. (2017). "Urban theory in postmodern cities: Amnesiac spaces and ephemeral aesthetics". *Revista de Estudios Urbanos y Ciencias Sociales*, 7 (1), 57-65.
- Bentley, N. (2014). "Postmodern Cities". Kevin R. McNamara (Ed), *The Cambridge Companion to the City in Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 175-187.
- Beville, M. (2013). "Zones of Uncanny Spectrality: The City in Postmodern Literature". *English Studies*, 94 (5), 603-617.
- Bove, C., & Rowe, A. (2008). *Sacred Space, Beloved city: Iris Murdoch's London*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Chatterton, P. (2016). "Building transitions to post-capitalist urban commons". *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41 (4), 403-415.
- Coverley, M. (2006). *Psychogeography*. Harpenden: Pocket Essentials.
- Hopkins, D. (2004). *Dada and Surrealism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Debord, G. (2006). "Theory of the Derive". Ken Knabb (Ed), *Situationist International Anthology*. Berkeley: Bureau of Public Secrets, 62-66.
- Debord, G. (2014). *The Society of the Spectacle*. Berkeley: Bureau of Public Secrets.
- Gassner, G. (2017). "Wrecking London's skyline? A political critique of how the city is viewed". *City*, 21 (6), 754-768.
- Kilner-Johnson, A. (2025). "Contingency and the Categorical Imperative in Iris Murdoch's Under the Net". *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 1-10.
- Lagomasino, A. (2020). "Dérive: Place-making Practices on Foot". *Liminalities: A Journal of Performance Studies*, 16 (4), 1-15.
- Lavery, C. (2018). "Rethinking the Dérive". *Performance Research*, 23 (7), 1-15.
- Lefebvre, H. (2003). *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Madanipour, A. (2010). "Connectivity and contingency in planning". *Planning Theory*, 9 (4), 351-368.
- Murdoch, I. (2002). *Under the Net*. London: Vintage Classics.
- Richarson, T. (2015). *Walking Inside Out: Contemporary British Psychogeography*. New York: Rowman & Littlefield.
- Sizemore, C. W. (1989). *A Female Vision of the City: London in the Novels of Five British Women*. Tennessee: University of Tennessee Press.
- Wollen, P. (1989). "Bitter Victory: The Art and Politics of the Situationist International". Elisabeth Sussman (Ed), *On the Passage of a Few People through a Rather Brief Moment in Time: The Situationist International, 1957-1972*. Massachusetts: MIT Press, 20-61.
- Yalçın, E. (2023). "Modern ve Postmodern Kent". *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4 (1), 163-180.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Afrikanlı Amerikalı Erkekliğin Yeniden Tanımlanması: Ta-Nehisi Coates'un *Dünya ile Benim Aramda* Adlı Eserinde Irk, Kimlik ve Direniş

Redefining African American Masculinity: Race, Identity, and Resistance in Ta-Nehisi Coates' Between the World and Me

Vahit YAŞAYAN¹
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

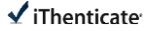

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.
vahit.yasayan@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 20.11.2024

Atf /Cite this article:
Yaşayan, V. (2025). Afrikanlı Amerikalı Erkekliğin Yeniden Tanımlanması: Ta-Nehisi Coates'un *Dünya ile Benim Aramda* Adlı Eserinde Irk, Kimlik ve Direniş. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 126-138.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Ta-Nehisi Coates'un "Siyahilerin Hayatı Değerlidir" (Black Lives Matter) hareketinin ortaya çıkışından kısa bir süre sonra yayımlanan, oğluna hitaben yazdığı mektuplardan oluşan anı kitabı *Dünya ile Benim Aramda* (2015), günümüz Amerikan toplumuyla yakından bağlantılı olan siyahi erkek yaşamının zengin ve çeşitli bir temsilini sunmaktadır. Bu çalışma, Coates'un siyahi erkekliği nasıl temsil ettiğini ve açıkladığını; ayrıca kendi kimliğini Amerikan toplumundan hem dışlanmış hem de Amerikan toplumunun merkezinde yer alan biri olarak nasıl tanımladığını inceleyecektir. Diğer bir deyişle, bu çalışmada Coates'un kendi erkeklik ve babalık rolünü yansıtmaları ile siyahi erkekliği karmaşık ve çok yönlü bir şekilde temsil etmesi analiz edilerek, Coates'un daha sağlıklı bir erkeklik anlayışını nasıl teşvik ettiğini ve en önemlisi, beyazı üstün gören, tahakkümcü, hegemonik erkeklik anlayışlarına nasıl direnç gösterdiği ortaya koyulacaktır. Bu doğrultuda, Coates'un erkeklik ve babalık tasvirleri aracılığıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Afrikanlı Amerikalı erkekler için daha kapsayıcı ve daha sağlıklı erkeklik modellerinin nasıl inşa edileceği örneklendirilecektir. Coates'un, kendi ergenlik dönemini ve Baltimore sokaklarındaki siyahi gençleri tasviri ile babalık anlayışını, özellikle kendi baba rolünü ve ebeveynlerinin erkeklik kimliğine olan etkisini anlatması, sağlıklı bir erkeklik modelini oluşturmada kilit bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Erkeklik Çalışmaları, Çağdaş Afrikanlı Amerikalı Edebiyatı, Siyahi Erkeklik, *Dünya ile Benim Aramda*, Ta-Nehisi Coates

Abstract

Ta-Nehisi Coates's *Between the World and Me* (2015), a series of letters to his son released in the wake of the Black Lives Matter movement, provides a nuanced and multifaceted portrayal of black male experiences intricately linked to the fabric of contemporary American society. This study will explore Coates's articulation and representation of black masculinity, investigating how he navigates his identity as a marginalized outsider and a significant voice within the United States. Specifically, it will analyze Coates's introspection on his masculinity and fatherhood, his layered depiction of black manhood, and his challenge to dominant, white supremacist norms of masculinity. By examining Coates's portrayals of masculinity and fatherhood, this study aims to highlight pathways toward constructing more inclusive and healthier models of masculinity for African American men. Coates's reflections on his adolescence, his representations of black youth in Baltimore, and his perspectives on fatherhood—especially his own paternal role and the impact of his parents on his masculine identity—are central to shaping a more affirmative vision of black masculinity.

Keywords: Masculinity Studies, Contemporary African American Literature, Black Masculinity, *Between the World and Me*, Ta-Nehisi Coates

Giriş

Ta-Nehisi Coates'un *Dünyayla Benim Aramda* (*Between the World and Me*) adlı anı kitabı 14 Temmuz 2015 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde Afrikalı Amerikalılara yönelik polis şiddetinin giderek daha görünür hâle geldiği ve bunun doğal bir sonucu olarak “Siyahilerin Hayatı Değerlidir” (Black Lives Matter) hareketinin ortaya çıktığı dönemde yayımlanmıştır. Kitabın yayınlanmasından aylar önce, 9 Ağustos 2014 tarihinde Afrikalı Amerikalı Michael Brown'ın beyaz polis memuru Darren Wilson tarafından öldürülmesi Missouri eyaletinin Ferguson kentinde protestolara ve ayaklanmalara yol açmıştır. Wilson'ın daha sonra beraat etmesi, 11 Ağustos 2015'e kadar süren Ferguson protestolarını ciddi anlamda yoğunlaştırmıştır. Ferguson protestoları, polis şiddeti ve Afrikalı Amerikalılar arasındaki ilişki hakkındaki tartışmalar hem ulusal hem de uluslararası medyada tartışılır hâle gelmiştir. Coates, ülkesinde bizzat şahit olduğu olan bitenleri 15 yaşına giren oğluna uzun bir mektup yazarak aktarmak istemiştir çünkü o yıl ülkesinde hayatı boyunca hiç tanık olmadığı kadar Afrikalı Amerikalıların katledilişine şahit olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde Afrikalı Amerikalılara uygulanan sistematik ve süregelen şiddet 2013 yılında “Siyahilerin Hayatı Değerlidir” hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alicia Garza, Patrisse Cullors ve Opal Tometi tarafından örgütlenen ve şiddete, sistematik ırkçılığa ve siyahi hayatların yok edilmesine karşı ulusal ve küresel düzeyde kampanyaya dönüşen bu oluşum yirmi birinci yüzyıl Sivil Haklar hareketine dönüşmüştür.

Irka dayalı tartışmaların ve şiddetin yoğunlaştığı bir dönemde, *The Atlantic* dergisinde ulusal muhabir olarak çalışan Ta-Nehisi Coates, özellikle Afrikalı Amerikalılar ve beyazların üstünlüğü ile ilgili kültürel, sosyal ve siyasi konular hakkındaki yazılarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. *Dünyayla Benim Aramda* kitabının arka kapağında Coates, Toni Morrison tarafından James Baldwin'in bıraktığı “entelektüel boşluğu” dolduran yazar olarak tanımlanmış, bunlara ek olarak, ulusal ve uluslararası geniş kitleler ile çoğul ve çeşitlilik arz eden Afrikalı Amerikalılar arasında bir köprü hâline gelmiştir. Coates'un bir yazar olarak önemi, *Dünyayla Benim Aramda* kitabının Michelle Alexander, Cornel West ve Robin Kelley, David Brooks gibi Amerikan Çalışmaları alanında önde gelen akademisyenler tarafından yarattığı büyük düşünce ve tartışmalarda kendini göstermektedir (Alexander, 2015; Brooks, 2015; Kelley, 2018; West, 2017). Coates'un kitabının aldığı eleştiri ve övgülerden de anlaşılacağı üzere, *Dünyayla Benim Aramda* Afrikalı Amerikalı yaşamına ilişkin hem entelektüel hem de sosyal ve politik tartışmalara katkıda bulunmaktadır. Coates'un kaleme aldığı eser, Afrikalı Amerikalı toplumu içindeki çoğulculuğu ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırk ilişkileri hakkında süregelen diyalog ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Coates'un siyahi erkekliği nasıl temsil ettiğini ve açıkladığını; ayrıca kendi kimliğini Amerikan toplumundan hem dışlanmış hem de b toplumun merkezinde yer alan biri olarak nasıl tanımladığını inceleyecektir. Diğer bir deyişle, bu çalışmada Coates'un kendi erkeklik ve babalık rolünü yansıtmaları ile siyahi erkekliği karmaşık ve çok yönlü bir şekilde temsil etmesi analiz edilerek, Coates'un daha sağlıklı bir erkeklik anlayışını nasıl teşvik ettiğini ve en önemlisi, beyazı üstün gören, tahakkümcü, hegemonik erkeklik anlayışlarına nasıl direnç gösterdiği ortaya koyulacaktır. Bu doğrultuda, Coates'un erkeklik ve babalık tasvirleri aracılığıyla, Amerika'da yaşayan siyahi erkekler için daha kapsayıcı ve daha sağlıklı erkeklik modellerinin nasıl inşa edileceği örneklendirilecektir. Coates'un, kendi ergenlik dönemini ve Baltimore sokaklarındaki siyahi gençleri tasviri ile babalık anlayışını, özellikle de kendi baba rolünü ve ebeveynlerinin erkeklik kimliğine olan etkisini anlatması, sağlıklı bir erkeklik modelini oluşturmada kilit bir öneme sahiptir.

Afrikalı Amerikalı Erkekliğine İlişkin Stereotipler

Afrikalı Amerikalı erkekliğine ilişkin stereotipler, Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumun siyahi erkekleri algılamasında önemli bir rol oynamaktadır. Afrikalı Amerikalı erkekler ve kadınlar hakkındaki genellemeler ve olumsuz varsayımlar sömürge döneminde, özellikle de kölelik sürecinde ortaya çıkmıştır. Yıllar boyunca, köleleştirilenlerin Afrikalı Amerikalılar ile ilgili şekillendirdiği olumsuz varsayımlar sadece Amerikan toplumunun Afrikalı Amerikalılara bakışını değil, aynı zamanda Afrikalı Amerikalıların kendilerine bakışını da etkilemiştir. Afrikalı Amerikalıların birey olarak hem kişisel hem de toplumsal düzeyde kabul görmemesi, W.E.B. DuBois'nın “çift bilinçlilik” kavramının, yani “kişinin kendisine her zaman başkalarının gözünden bakma duygusunun” deneyimlenmesine yol açmıştır (DuBois, 2008: 8) Başka bir deyişle, Afrikalı Amerikalılar, kendi kültürel kimliklerini baskın beyaz toplumun onlara dayattığı kimlikle eşzamanlı olarak taşımak zorunda kalmışlardır. Bu durum, kimlik krizi ve sürekli bir içsel çatışma potansiyelini beraberinde getirmiştir. Özellikle Afrikalı Amerikalı erkekler için çift bilinçlilik, son derece karmaşık ve çok katmanlı bir deneyim hâline dönüşmüştür. Bir yandan kendi kültürel değerleri ve kimlikleri doğrultusunda yaşamaya çalışırken, diğer yandan toplumun onlara dayattığı stereotiplerle mücadele etmek zorunda kalan Afrikalı Amerikalı erkekler, erkeklik algıları ile sorunlar yaşamaktadır ve bu da onların özsayıgılarını olumsuz etkilemektedir. Bu süreç, Afrikalı Amerikalı erkeklerin kendilerini hem toplumda var etme hem de kendi iç dünyalarında barış içinde olma çabasını şekillendirir.

Afrikanlı Amerikalı erkekler, Amerikan toplumunda tarihsel olarak birçok olumsuz stereotiple karşı karşıya kalmışlardır. Bu stereotipler, kölelik döneminden günümüze kadar süregelen ve çeşitli toplumsal, ekonomik ve politik yapılarla pekiştirilmiştir. Ta-Nehisi Coates, bu kalıpları, özellikle, “tembel siyah adam” ve “haydut imajı” gibi gangster kültürüyle ilişkilendirilen “sambo” ve “brute” gibi siyahi erkek tiplerini eserinde derinlemesine incelemekte ve sorgulamaktadır. Her iki stereotip de farklı tarihsel anlarda ve zıt imajlarla ortaya çıksa da, siyah erkek bedenlerinin yanlış tanınmasını pekiştirmektedir. Bir yandan, “sambo” stereotipi kölelik döneminde ortaya çıkmış ve siyah erkeklerin uysal, çocuksu ve sorumsuz olduğu imajını sunmuştur. Öte yandan, “brute” stereotipi, Afrikanlı Amerikalıların haklarının iade edilmemesine karşı bir tepki olarak Yeniden Yapılanma döneminde ortaya çıkmış ve siyahi erkekleri fiziksel olarak güçlü ama zihinsel olarak zayıf, suç işlemeye yatkın, cinsel açıdan tehditkâr, kontrolsüz olarak sunmuştur. bell hooks¹, Frantz Fanon ve Timothy J. Brown gibi yazarlar kendi metinlerinde siyahi erkekliğin inşası ile stereotipler arasında bağlantılar kurarken, argümanlarını bu stereotiplerin ortaya çıktığı tarihsel arka plana dayandırmamaktadırlar. Ancak Joseph Boskin, Riché Richardson, Toni Morrison ve Kelly Brown Douglas gibi diğer yazarlar, çağdaş siyah erkek stereotiplerinin tarihsel arka planının yanı sıra stereotipler ve siyah erkeklik kavramsallaştırmaları arasındaki bağlantıları keşfetme konusundaki yaklaşımları bu tiplerin inşasındaki tarihsel bağlantıları ortaya koymaktadır. (Fanon, 1967: 24; Richardson, 2007: 20; Boskin, 1988: 34; Morrison, 1997: vii; Douglas, 1999: 45). Bahsi geçen araştırmacı ve yazarlar “sambo” ve “brute” tiplerlerinin gelişimi ile Afrikanlı Amerikalı erkeklerin kimlik inşa süreçleri arasındaki bağlantıya dair açık kanıtlar sunmaktadırlar. “Sambo” ve “brute” stereotipleri, çarpıtılmış ve zarar verici algıları teşvik ederek Afrikanlı Amerikalı erkekliğine tarihsel olarak zarar vermiştir. “Sambo” stereotipi Afrikanlı Amerikalı erkekleri tembel ve çocuksu olarak resmetmekte, liderlik veya entelektüel roller için uygun olmadıklarını öne sürerek yeteneklerini zayıflatmakta ve fırsatları sınırlamaktadır. Öte yandan, “brute” stereotipi Afrikanlı Amerikalı erkekleri doğuştan şiddet yanlısı ve saldırgan olarak göstererek ırksal profillemeye, kriminalizasyon ve sosyal korkuyu körüklemektedir. Bu stereotipler sadece Afrikanlı Amerikalı erkekleri insan olma niteliklerinden alıkoymakla kalmamış, aynı zamanda sistemik ırkçılığa da katkıda bulunarak onların kendi algılarını ve adil muamele ve fırsatlara erişimlerini de etkilemiştir. Bu basmakalıp stereotiplere meydan okumak, Afrikanlı Amerikalı erkekliğinin daha doğru ve saygılı bir şekilde anlaşılmasını teşvik etmek için çok önemlidir ve Coates’un erkeklik ve babalık temsillerine dair tarihsel bir zemin oluşturmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde erkeklik kavramlarının inşası ülkenin tarihiyle yakından bağlantılıdır. Sosyolog Michael Kimmel’in öne sürdüğü gibi, erkeklik anlayışı Amerikan tarihinin anlaşılmasıyla mümkündür (Kimmel, 2012: 2). Kimmel’a göre Amerikan tarihi, savaşlarda, sınır bölünmelerinde ve ülkenin hayranlık duyulan liderlerinde yansıyan “erkekliği sınama ve kanıtlama çabalarından” etkilenmiştir (Kimmel, 2012: 2). Irk gibi erkeklik de sosyal bir kurgudur ve Kimmel’in de belirttiği gibi erkekliğin anlamı “kişinin sınıfına, ırkına, etnik kökenine, yaşına, cinsel yönelimine, ülkenin hangi bölgesinde yaşadığına” bağlıdır (Kimmel, 2012: 5). Bu nedenle, Kimmel erkek kimliklerinin melezliğini kabul etmek için “erkekliklerden” çoğul bir kavram olarak bahsetmemiz gerektiğinin altını çizer (Kimmel, 2012: 5).

Afrikanlı Amerikalı erkeklerin varoluşuna ilişkin stereotipler, bu grubun tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. 18. yüzyıldan bu yana, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki siyahi erkekler “hayvan, vahşi, doğuştan tecavüzcü ve katil, sorumsuz ve tembel” gibi olumsuz stereotiplere maruz kalmıştır (hooks, 2004: xi). hooks’un çağdaş Amerikan toplumunda siyahi erkekliğin karmaşıklığını incelediği, 2004 yılında yayımlanan *Biz Gerçekten Havalıyız: Siyahi Erkekler ve Erkeklik (We Real Cool: Black Men and Masculinity)* adlı çalışmasında tarihsel ve kültürel faktörlerin Afrikanlı Amerikalı erkeklerin kimliklerini ve deneyimlerini nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Irk, toplumsal cinsiyet ve sınıfın kesişim noktalarını inceleyerek Afrikanlı Amerikalı erkeklerin karşı karşıya kaldığı stereotiplerin ve toplumsal beklentilerin eleştirel bir analizini sunan hooks, siyah erkeklerin temsilde zararlı imgelerin çok fazla kullanılmasının bir sonucu olarak, Afrikanlı Amerikalıların bu “stereotiplerin kurbanı olduklarını” şu şekilde açıklamaktadır:

“Beyaz üstünlüğünün çağdaş dünyasında görünürlüğün bedeli, siyah erkek kimliğinin ister onu somutlaştırarak ister ondan başka bir şey olmaya çalışarak olsun, stereotiple ilişkili olarak tanımlanmasıdır. Beyazı üstün gören, kapitalist erkeklik modeline göre siyahi erkek benliğinin inşa edilme biçiminin merkezinde vahşi, uygarlaşmamış, düşünmeyen ve hissetmeyen erkek yer alır. Siyahi erkekliğin doğasına ilişkin olumsuz stereotipler, siyahi erkeklerin kendi kimliklerinin inşasını belirlemeye devam etmektedir” (hooks, 2004: xii).

hooks’un belirttiği üzere, siyahi erkeklik genellikle ya olumsuz stereotiplere uymak ya da onlara meydan okumak üzerinden

¹ bell hooks’un ismi, kimliğinden çok fikirlerinin ve kişiliğinin öne çıkarılmasını vurgulamak amacıyla küçük harflerle yazılmaktadır. Bu tercih, yazarın düşüncelerinin ön plana çıkmasını sağlamak için yaptığı bilinçli bir seçimidir.

tanımlanır. Özellikle “brute” stereotipi, siyahi erkeklik algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynar. hooks, bu stereotipin siyahi erkekler üzerindeki etkisini analiz ederken, onların bu kalıplarla başa çıkma biçimlerini de irdelemektedir. Bu süreç, siyahi erkeklerin kendi kimliklerini yeniden tanımlama ve güçlendirme mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkar.

hooks, *Siyahi Görünüşler: Irk ve Temsil (Black Looks: Race and Representation)* (1992) adlı kitabında, özellikle “Siyah Erkekliğin Yeniden İnşası” başlıklı bölümünde Afrikalı Amerikalı erkekliğin tanımlanma biçimlerini açıklamaktadır. Burada hooks, “birçok Afrikalı Amerikalının siyahi erkekliğin dar temsillerini pasif bir şekilde özümselediğini, stereotipleri, mitleri sürdürdüğünü ve tek boyutlu anlatımlar sunduğunu” ve günümüzde de Afrikalı Amerikalıların erkeklik kimliklerini bahsi geçen temsillerce şekillendirdiklerini ileri sürmektedir (hooks, 1992: 89). Sınırlayıcı rollere hapsedilen Afrikalı Amerikalılar, bu negatif stereotipler çerçevesinde, öz kimliklerini şekillendirdikleri için bir erkeklik krizi ile karşı karşıya kalmışlardır. hooks, siyahi erkeklerin hakim stereotiplerden ve hegemonik erkeklik görüşlerinden ayrılan, alternatif, daha gerçekçi temsillerin siyahi erkeklik kimliği inşasında daha sağlıklı olacağını savunmaktadır. Başka bir deyişle, hooks, hegemonik erkeklik kavramlarına karşı kolektif bir çaba temelinde siyahi erkekliğin yeniden inşasını önermektedir. Nitekim, Ta-Nehisi Coates’un anlatısında yaptığı gibi, erkeklik krizini anlamak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde cinsiyet normlarını sorgulamayı ve daha kapsayıcı bir anlayış geliştirmeyi gerektirir. Bu, hem erkeklerin hem de toplumun geneli için daha sağlıklı ve dengeli ilişkiler kurmalarına yardımcı olabilir.

Afrikalı Amerikalı Erkeklerde Ergenlik, Şiddet ve Korku Dinamikleri

Dünyayla Benim Aramda’nın ilk bölümünde Ta-Nehisi Coates kendi ergenlik dönemini ve çevresinde karşılaştığı diğer erkek çocuklarını tasvir ederken Afrikalı Amerikalı erkeklerin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki tanınma ve var olma mücadelesini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Coates’un bir ergen erkek olarak deneyimleri, Afrikalı Amerikalı kimliklerine ilişkin basmakalıp yargıların onları kontrol etmeye ve güçsüzleştirmeye nasıl hizmet ettiğini göstermektedir. Bu bölümde, Coates’un ergenlik dönemine dair anlatımının, hegemonik erkeklik ideallerine karşı nasıl bir duruş sergilediğini ve siyahi erkekliği farklı şekillerde yaşamının yollarını nasıl ortaya koyduğu incelenecektir. Bu bağlamda, Raewyn Connell’in “erkeklikler” tartışması, Coates’un siyah erkekliklere ilişkin temsilini bağlamsallaştırmada açıklayıcı olacaktır.

Connell, 1995 yılında kaleme aldığı *Erkeklikler* adlı kitabında, erkeklik kavramının, kadınlık kavramıyla içsel ilişkisi, insan bedeniyile ilişkisi ve dinamik doğası olarak sınıflandırılabilir üç değişken etrafında inşa edildiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla erkeklik kavramı, kadınlık kavramı olmaksızın tanımlanamaz; bu iki kavram “özünde ilişkiseldir” (Connell, 2023: 68). Dahası, Connell’in açıkladığı üzere, “gerçek erkekliğin neredeyse her zaman erkeklerin bedenlerinden kaynaklandığı—erkek bedenine içkin olduğu ya da erkek bedenine dair bir şeyi ifade ettiği—düşünüldüğünden, beden farklı türden erkekliklerin inşasında temel bir unsurdur” (Connell, 2023: 99). Connell bu nedenle, beden “erkekliğin inşasında kaçınılmaz olduğunu; ancak kaçınılmaz olanın sabit olmadığını” belirtmektedir (Connell, 2023: 118). Başka bir deyişle, bedenler “toplumsal sembolizm ve kontrole” karşı çeşitli direniş biçimlerine sahiptir (Connell, 2023: 122); “bazı bedenler inatçı olmaktan öte, davet edildikleri toplumsal düzenlemeyi bozar ve altüst ederler” (Connell, 2023: 122). Bedenin önemine ek olarak, toplumsal cinsiyetin sınıf ve ırk gibi diğer tahakküm biçimleriyle etkileşimi, erkekliklerin dinamik doğasını kavramsallaştırmada kilit öneme sahiptir (Connell, 2023: 122). Connell’in “erkeklikler” kavramsallaştırması ve bunların dinamik doğası, Coates’un *Dünyayla Benim Aramda*’da Afrikalı Amerikalı erkekliklerinin farklılıkları anlamak açısından elzemdir. Coates, Afrikalı Amerikalı erkekleri hegemonik erkeklik modellerine ve basmakalıp tanımlamalarına karşı çıkan ve bu tanımlamalara direnç gösteren bireyler olarak tanıtmıştır. Coates’in kendi ergenlik dönemine ve siyahi erkek çocuklarla genç yetişkinlere ilişkin örneklendirmeleri, hegemonik idealle ilişkilendirilen niteliklerden farklılık göstermektedir; zira Coates’un örneklendirmelerinde Afrikalı Amerikalı erkekler, yanlış tanınma biçimlerine direnmektedir. Tarihsel olarak, siyahi erkekler, fiziksel olarak güçlü ama zihinsel olarak zayıf, suç işlemeye yatkın, cinsel açıdan tehditkâr veya kontrolsüz gibi yanlış ve zararlı imgelerle etiketlenmiştir. Bu imgeler, kölelik döneminden Jim Crow yasalarına ve çalışmanın başında değinilen, günümüzdeki polis şiddetine kadar uzanan bir baskı tarihinin parçalarıdır. Coates, bu stereotiplerin, siyahi erkeklerin kendi kimliklerini inşa etmelerini ve toplumsal yapıya entegre olmalarını nasıl engellediğini detaylı bir şekilde örneklendirmektedir.

Coates, anı kitabında çocukluğu boyunca kendisini, Afrikalı Amerikalıları, özellikle de siyahi erkek çocuklarının tanınması için mücadele etmeyi içeren alternatif bir erkeklik modelini somutlaştıran biri olarak tanımlar. Coates’un çocukluktan genç yetişkinliğe geçişi coğrafi ve irksal faktörlerle şekillenmiştir. Coates, ergenlik döneminin Baltimore sokaklarındaki belirli bir çevre tarafından şekillendirildiğini anlatmakla kalmayıp, aynı zamanda yaşadığı deneyimi oğlunun bugün Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşadığı deneyimle ilişkilendirmektedir:

“Gençliğimin Baltimore’unda siyahi olmak, dünyanın koşulları karşısında, silahlar, yumruklar, bıçaklar, kokain, tecavüz ve hastalık karşısında çıplak olmaktı. Oysa çıplaklık bir hata ya da bir patoloji değildir. Çıplaklık, politikanın doğru ve amaçlanmış sonucu, insanların yüzyıllarca korku altında yaşamaya zorlanmasının beklenen neticesidir. Hukuk bizi korumadı. Ve şimdi, senin zamanında, hukuk seni durdurup aramak, yani bedenine olan saldırıyı ilerletmek için bir bahane haline geldi. . . . Nasıl dersin de, sonuç dünyanın adliye kuvvetleri karşısındaki zafiyetimizdi. Bu kuvvetlerin amilinin beyaz ya da siyahi olması fark etmez—fark eden, bizim durumumuzdur, fark eden senin bedenini kırabilir kılan sistemdir” (Coates, 2016: 27).

Coates, çocukken yaşadığı Baltimore şehrini, Amerika Birleşik Devletleri’nin diğer şehirleriyle kıyasladığında Baltimore’un batısında kalan şehirlerde yaşayanların Amerikan Rüyasını tam anlamıyla gerçekleştirdiklerine inanmıştır. Baltimore’daki Afrikalı Amerikalılar ayrımcılık ve ekonomik mahrumiyet gibi tarihsel faktörlerden derinden etkilenmiş ve bu da sistemik eşitsizliklere ve daha yüksek suç oranlarına katkıda bulunmuştur. Baltimore’da siyahi bir çocuk olarak büyümek, çeşitli zorluklarla doludur. Tarihsel olarak ayrımcılık, ekonomik eşitsizlik ve eğitim fırsatlarına erişim eksikliği, Coates’un hayatını derinden etkilemiştir:

“Benim oturduğum Batı Baltimore’un, kuzenlerimin oturduğu Philadelphia’nın kuzeyinin, babamın arkadaşlarının oturduğu Chicago’nun güney tarafının farklı dünyalar teşkil ettiğini biliyordum. Arşın ötesinde bir yerde, asteroid kuşağının ardında, çocukların bedenleri için sürekli olarak endişelenmedikleri başka dünyalar vardı... O diğer uzay kesiti ile benimki arasındaki mesafeyi saplantı haline getirdim. Amerikan galaksisinin benim bulunduğum tarafında, bedenleri inatçı bir çekim gücünün kölesi olan siyahilerin olduğunu, diğer tarafta ise bu güçten özgürleşmiş olanların olduğunu biliyordum. O diğer dünya ile benim aramdaki ilişkiyi hissediyor ama henüz anlamıyordum” (Coates, 2016: 29).

Şehir içi şiddet, özellikle de Afrikalı Amerikalı erkek çocuklara ve genç yetişkinlere yönelik polis şiddeti, Coates’un metni boyunca hem kendi ergenliğini hem de oğlunun ergenliğini etkileyen kapsayıcı bir temadır. Nitekim, oğluna on beş yaşına bastığında bu uzun mektubu yazmaya karar verir, çünkü o yıl oğlunun polis güçlerinin uyguladığı şiddet sonucu daha fazla Afrikalı Amerikalının ölümüne tanık olduğu yıldır. Bu sebeple oğlunu süregelen şiddete karşı korumak için şöyle ikaz eder: “Ülkenizin polis departmanlarına senin bedenini yok etme yetkisi verildi” (Coates, 2016: 9). Coates, Prince Jones’un² siyah bir polis memuru tarafından öldürülmesinin vicdanında nasıl bir iz bıraktığını anlatırken üzüntüsünü ve kızgınlığını şu ifadeyle dile getirir: “Polisle ilgili sorun onların faşist domuzlar olması değil, ülkemizin çoğunlukçu domuzlar tarafından yönetilmesidir” (Coates, 2016: 79).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere, Coates, çocukluktan genç yetişkinliğe geçiş yaptığı Batı Baltimore ile yakın bir ilişki kurarak, Amerikan toplumundaki ikiye bölünmüşlüğü gözler önüne sermektedir. Nitekim Amerikan toplumu “Amerikan Rüyası” kavramını uzun yıllardır bireysel başarı ve refah ideali olarak yüceltmiş olsa da, bu rüyayı Baltimore’da gerçekleştirememesi durumu giderek belirginleşmektedir. Coates’un da belirttiği gibi, eşitsizlik, ırkçılık ve sınıf farklılıkları, bu idealin önündeki en büyük engeller olarak durmaktadır. Özellikle Afrikalı Amerikalılar gibi düşük gelirli ve azınlık topluluklar, eğitim, sağlık ve istihdam gibi temel alanlarda fırsat eşitsizlikleriyle karşılaşarak bu rüyayı gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Amerikan Rüyasının herkes için ulaşılabilir bir hedef olamaması, toplumsal adaletsizlikleri ve sistemik sorunları daha da derinleştirmektedir. Bu durum, toplumda güven ve aidiyet duygusunu zedelerken, Amerikan Rüyasının bir ütopyadan öteye gidemediğini gözler önüne sermektedir. Coates, beyazı üstün gören statükoyu sürdürmek için federal ve eyalet hükümetleri tarafından kullanılan sosyal yapılara ve kamu politikalarına karşı aktif bir duruş sergilemekle kalmayıp, erkeklik kimliğini Amerikan Rüyasının dışında, yapısal eşitsizliklerin ve yanlış tanınmanın bir sonucu olarak ideal bir Amerikan toplumunun dışında şekillenmiş olarak sunar. R. W. Connell’in Robert Staples’in Amerikan toplumundaki ırksal farklılık üzerine kaleme aldığı öncü çalışması *Siyahi Erkeklik*’e (1982) (*Black Masculinity*) dayanarak belirttiği gibi, “Amerika Birleşik Devletleri’nde siyahi erkekler arasındaki şiddet düzeyi ancak siyahi işgücünün Amerikan kapitalizmindeki değişen yeri ve onu kontrol etmek için kullanılan şiddet araçlarıyla anlaşılabilir. Kitlesel işsizlik ve kentsel yoksulluk artık siyah erkekliğin şekillenmesinde kurumsal ırkçılıkla güçlü bir etkileşim içindedir” (Connell, 2023: 80; Staples, 1982: 39-53). Batı Baltimore’daki, ailesinin ve arkadaşlarının yaşadığı belirli kentsel bölgelerdeki koşullar Coates’un ergenlik dönemini

² Prince Jones, trajik ölümü ırk ve şiddet ile ilgili tartışmaların odak noktası hâline gelen genç bir Afrikalı Amerikalıdır. Washington, D.C.’deki Howard Üniversitesi’nde öğrenciyken, 2000 yılında Maryland eyaletinde bir polis memuru tarafından vurularak öldürülmüştür. Ölümü ve onu çevreleyen koşullar medyada geniş yer bulmuş ve polis şiddeti ve ırksal profillemeye tartışmalarında önemli bir vaka hâline gelmiştir. Bu vakaya Ta-Nehisi Coates kitabında özellikle atıfta bulunulmuş, Jones’un hikayesini ırksal adaletsizlik ve Afrikalı Amerikalıların karşılaştığı kırılmalı temalarını keşfetmek için kullanmıştır.

fazlasıyla şekillendirmiştir. Coates, Amerikan toplumunda bir siyahi olarak erkeklik kimliğini, toplumsal dışlanmışlık ve ayrımcılık deneyimleri çerçevesinde şekillendirdiğini vurgular. Erkeklik kimliği üzerine ortaya koyduğu bu bilinçli tavır Athena D. Mutua'nın "ilerici siyahi erkeklik" kavramını destekler. Mutua, siyah erkekliğin toplumda genellikle negatif stereotiplerle ilişkilendirildiğini ve bu stereotiplerin hem bireyler hem de topluluklar üzerinde zararlı etkileri olduğunu vurgular (Mutua, 2016: 7). İlerici siyah erkeklik, bu olumsuz algıları kırarak daha kapsayıcı, adil ve empatik bir erkeklik anlayışını teşvik eder. Coates da geleneksel erkeklik anlayışlarını sorgulamış, benimsemeyi reddetmiş ve yeni alternatif arayışlar içerisine girmiştir.

Coates, Amerikan toplumundaki Afrikalı Amerikalılar ile ilgili stereotiplerin siyah bedenleri güçsüzleştirmek ve kontrol etmek için nasıl bir mekanizma olarak hizmet ettiğini gösterirken, siyah erkeklerin yanlış tanınması ile Amerika'nın siyah bedenlere yönelik şiddet tarihi arasındaki bağlantıyı da gözler önüne şöyle sermektedir: "Amerika'da siyah bedeni imha etmek gelenekseldir—bu bir mirastır" (Coates, 2016: 97). Coates oğluna yazdığı mektupta "ırkın ırkçılığın çocuğu olduğunu, babası olmadığını," yani Amerika'da ırkın icadının köklerinin "hiyerarşi" arzusuna dayandığını açıklar. Beyaz olmak, tarih boyunca bir norm ve ayrıcalık kaynağı olarak konumlandırılmış, bu da beyaz olmayan bireyler üzerinde sistemik baskı ve ayrımcılığa yol açmıştır. Coates'un da belirttiği gibi, yargı ve kolluk kuvvetleri, tarih boyunca ırk temelli önyargılardan etkilenmiş, beyaz olmayan topluluklara karşı orantısız ve adaletsiz uygulamalarda bulunmuştur. Bu durum, beyaz üstünlüğü kavramının toplumsal yapıda kökleşmesine katkıda bulunarak, eşitlik ve adalet arayışını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, adli kuvvet mekanizması, beyazlığın ve beyaz üstünlüğü yanlısının devamını sağlayan temel unsurlardan biri hâline dönüşmüştür:

"Beyaz olma inancının yüceltilmesinin, şarap tadımları ve dondurma buluşmalarıyla değil, yaşam, özgürlük, emek ve toprak yağmalanmalarıyla gerçekleştiği söylenmelidir; sırtların yüzülmesiyle, uzuvların zincirlenmesiyle; muhaliflerin boğulmasıyla, ailelerin yıkımıyla; annelerin ırzına geçilmesiyle; çocukların satılmasıyla; ve her şeyden önce, senin ve benim kendi bedenlerimizi güvence altına alma ve yönetme hakkımızı reddetmeye yönelik muhalif eylemlerle ..." (Coates, 2016: 19).

Bu iki yüzlülük, adalet sistemlerinin beyaz olmayan topluluklara karşı orantısız sertlik ve adaletsiz kararlar alması, tutuklama ve mahkûmiyet oranlarında görülen eşitsizlikler gibi durumlarla somutlaşmıştır. Bu çelişkiler, adalet sistemine duyulan güveni sarsarken, sistematik ırkçılığın ve beyaz üstünlüğünün sürdürülmesine hizmet etmiştir.

Coates, *Dünyayla Benim Aramda* kitabında, siyahi erkek çocuklarının ve genç yetişkinlerin Amerikan toplumunda karşılaştıkları çok katmanlı zorlukları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Siyahi bireylerin kimliklerini koruma ve onurlandırma çabaları, yaşadıkları korku ve utanç duyguları tarafından şekillendirilirken, toplumsal kabul arayışları onların davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Coates'un anlatısı, siyahi erkek çocukların hegemonik erkeklik modellerine karşı duydukları uyumsuzluk hissini ve bu modellerin dışında tanımlanan alternatif erkeklik kimliklerini nasıl geliştirdiklerini gözler önüne sermektedir. Bu anlamda, siyahi bedenlerin tanınması mücadelesi, toplumun dayattığı baskın erkeklik ideallerine karşı güçlü bir direniş ve alternatif bir kimlik arayışı olarak Coates'un eserinde önemli bir yer tutmaktadır.

Coates'a göre, siyahi erkeklerin davranışlarına hâkim olan temel duygulardan biri korkudur. Coates, Baltimore'da büyürken hissettiği bedenini kaybetme korkusuna, mahallesindeki Afrikalı Amerikalı çocukların da sahip olduğunu zamanla idrak etmiştir:

"Korku, mahallemin abartılı oğlanlarında, onların iri yüzükleri ve madalyonlarında ve dünyaya karşı zırhları olan büyük şişkin montlarında ve tam boy kürklü yakalı deri ceketlerindeydi... Korku onların üstünde çalıştıkları yürüyüşlerinde, aşağı sarkan kot pantolonlarında, büyük tişörtlerinde, bu oğlanların arzu ettikleri her şeyin kesin sahibi oldukları inancını pompalamaya yönelik bir sürü davranış ve kıyafette yaşamını sürdürüyordu" (Coates, 2016: 24).

Coates'un da gözlemlediği gibi, bazı Afrikalı Amerikalı gençler bedenlerinin kırılganlığına karşı koymak için "cool poz" kavramına uygun olarak abartılı giyinmekte ve belli rollere bürünmektedir.³ Siyahi erkeklerin kendilerini sert gangster olarak göstermek istemeleri, aslında kendi dünyalarına karşı bir zırh işlevi görmektedir. Coates'un mahallesindeki yaşlıları ile hatırladıkları, Judith Butler'ın toplumsal cinsiyet rolleri teorisini örneklemektedir. Zira, Butler'ın da altını çizdiği gibi "bedensel hareket ve icralar genellikle performatiftirler, yani dışavuruyormuş gibi yaptıkları öz veya kimlik aslında bedensel

³ Richard Majors ve Janet Mancini Billson, *Cool Pose: The Dilemmas of Black Manhood in America* (1993) başlıklı kitabında Afrikalı Amerikalı erkeklerin toplumsal beklentiler ve baskılarla başa çıkmak için kullandıkları bir strateji olarak "cool poz" kavramını incelemektedir. Kitap, Afrikalı Amerikalıların ırksal marjinalleşme ve sistemik eşitsizlik deneyimlerine bir yanıt olarak, genellikle duygusal kopuş ve sertlikle karakterize edilen belirli bir tavır veya kişilik geliştirmelerini incelemektedir. Yazarlar, bu "havalı pozun" hem bir kendini koruma biçimi hem de siyahi erkekleri sıklıkla değersizleştiren ve onlara karşı ayrımcılık yapan bir toplumda kontrol sağlamanın bir yolu olarak hizmet ettiğini savunmaktadır. Kitap, bu stratejilerin kimliği, ilişkileri ve sosyal etkileşimleri nasıl etkilediğine dair sosyolojik bir analiz sunmaktadır.

işaretler ve diğer söylemsel yollarla üretilen ve sürdürülen üretimlerdir” (Butler, 2014, 224). Coates’un mahallesinde gördüğü Afrikalı Amerikalı erkeklerin bedensel hareketleri ve davranışları performatiftir; yani, sergiledikleri kimlik veya öz, aslında bedensel işaretler ve diğer söylemsel yollarla yaratılan ve sürdürülen bir yapıdır. Bu performanslar, toplumun onlara yüklediği beklentiler ve stereotiplerle şekillenir, böylece kimliklerini ve toplumsal rollerini yeniden üretir ve pekiştirir.

Ancak Coates, kendisinin ve oğlunun erkekliğine dair aşağılayıcı varsayımlara direnmek için farklı bir yol bulmuştur. Coates’un tasvir ettiği Afrikalı Amerikalı erkekler bedenlerinin kırılğanlığına, korku ve utanç duygularına karşı koymanın yolunu kendilerine güvenmekte, kırılğanlık gibi duyguları yadsıyarak toplumsal erkeklik normlarına uymakta bulurken, Coates kendi erkeklik kimliğini anlama mücadelesinde, duygusal dürüstlüğü ve kırılğanlığı kabul etmeyi, empatiyi ve sevgi dolu ilişkileri teşvik ederek, duygularını ifade etmeye alan tanıyan ve hem kendisi hem de toplumu için sağlıklı bir erkeklik modeli geliştirmeye çalışmaktadır. Coates, bu süreçte, gerçek özgürlüğün sadece dışsal baskılardan değil, aynı zamanda içsel çatışmalardan da kurtulmakla mümkün olduğunu vurgulayıp ve erkekliğin daha kapsamlı ve empatik bir yorumunu önermektedir. bell hooks’un da belirttiği gibi, Afrikalı Amerikalı erkekler duygularını hissetmeye izin vermezlerse, duygusal gelişimlerini destekleme sorumluluğunu alamazlar ve direnme gücünü bulabilecekleri sağlıklı yönlerine ulaşamazlar (hooks, 2004: 93). Hissettiği korku ve utanç duygusuna verdiği ilk tepki öfke olsa da Coates teselliye insani duygularını “anlama mücadelesinde” bulur; mücadele içinde olması ve kendisini kontrol edebilmesi öfkesini kontrol etmesini sağlayan şeydir. Mektubunda dile getirdiği gibi, “kendimizi anlayabilme mücadelemiz bu çılgınlık karşısındaki tek avantajımız. . . . Bilmenin beni seni tehlikeye atmaktan alıkoyabileceğini, öfkeyi anlayıp kabul ettikten sonra onu kontrol edebileceğimi düşünmek hoşuma gidiyor” (Coates, 2016: 106). Coates, yanlış anlaşılmaya karşı direnmekte ve oğlunu da mücadelelerini anlamaya, insani duygularını kucaklamaya ve kendilerine ve başkalarına karşı sorumluluk almaya teşvik etmektedir. Bu yüzden, Coates’un yanlış anlaşılmaya karşı direnişi, tahakküm, saldırganlık ve zarar görmezlik gibi özelliklerle tanımlanan, beyazı üstün gören, baskın erkeklik anlayışına karşı bir direnişi temsil etmektedir.

Ta-Nehisi Coates’un Afrikalı Amerikalı erkekliği ile ilgili çocukken karşılaştıkları, siyahi erkeklerin Amerikan toplumunda tanınmak için nasıl mücadele ettiklerini göstermektedir. Coates’un ergenlik dönemine ilişkin tasviri yalnızca basmakalıp tanımlamalara değil, aynı zamanda hegemonik erkeklik kavramlarına karşı direnişi de yansıtmaktadır. Coates’un çocukluktan genç yetişkinliğe geçişi, Batı Baltimore’daki koşullar hem Coates’un hem de oğlunun ergenlik dönemini şekillendirmiştir. Kendi erkeklik kimliğini beyaz üstünlüğünü, ataerkilliği ve baskıcı sistemleri reddederek tanımlamayı öğrenmiştir. Kitap boyunca, ekonomik sistem tarafından siyah bedenlerin sömürülmesini sürdürmek için kullanılan sosyal yapılara ve kamu politikalarına aktif olarak karşı çıkmaktadır. Toplumsal tahakküm sistemlerini reddederek, Coates, erkekliğini siyahi bedenlerin tanınması için verilen mücadele üzerine kurarak ilerici bir siyahi erkeklik anlayışını teşvik etmektedir. Öte yandan, Coates’un ana akım toplum tarafından oluşturulmuş stereotiplere karşı direnişi, hegemonik erkeklik kavramlarına karşı direnişi de temsil eder. Bu direniş, gücü saldırganlık ve duygusal bastırma ile eşitleyen stereotipleri reddetmeyi gerektirir. Bunun yerine, Coates, empati ve özgünlüğü değerli kılan daha incelikli bir erkeklik anlayışını benimsemeyi vurgulamaktadır. Bu direnişi sürdüren Afrikalı Amerikalı erkeklerin, genellikle zengin kültürel miraslarına ve topluluk desteğine dayanarak bireyselliği ve dayanıklılığı kutlayan kimlikler geliştirebileceklerine inanmaktadır. Erkekliği yeniden tanımlayarak, sınırlayıcı toplumsal beklentilere meydan okuyan ve kişisel ve kolektif güçlenmeyi teşvik eden Afrikalı Amerikalı erkekler hem kendileri hem de toplulukları için daha özgür ve kapsayıcı bir gelecek inşa etmeye katkıda bulunacaktır.

Çağdaş Babalık ve Siyahi Erkeklik: Sorunsallar ve Yeniden Tanımlamalar

Ta-Nehisi Coates’un oğluna gösterdiği ilgi ve duygusal bağlılığın yanı sıra siyahi bedenlerin tanınması için verilen mücadeleye olan bağlılığı, *Dünyayla Benim Aramda*’da alternatif bir erkeklik ve babalık modeli inşa etmesinin temelini oluşturmaktadır. Coates, otoriter, eve ekmek getiren figür olarak hegemonik babalık olarak da adlandırılan basmakalıp babalık anlayışından farklı olarak, daha şefkatli, sağlıklı ve ilerici bir erkeklik anlayışını temel alan babalığı benimsemektedir. Coates, oğluna verdiği tavsiyelerle oğlunun hayatına öncelik verip ve duygusal bir katılım ve özen göstermektedir. Bu bölümde Coates’un oğluna yazdığı mektupta bir baba olarak üstlendiği rol aracılığıyla şefkatli bir erkekliği nasıl yansıttığı tartışılacaktır. Karla Elliott, Glenda Wall ve Stephanie Arnold ve Helena Wahlström’un babalık üzerine kaleme aldıkları eleştirel yaklaşımları, Coates’un kişisel babalık tanımını, özellikle de “yeni bir babalık” (Wall ve Arnold, 2017: 509) anlayışını oluşturan unsurları analiz etmede özellikle yararlıdır. Coates’un kendi babasını kısaca tanıtmayı, ailesindeki kadınlarla olan ilişkisi, Afrikalı Amerikalı babalara ilişkin genel betimlemeleri ve oğluna verdiği öğütler, onun babalık anlayışının sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini ve ifade bulduğunu ortaya koymaktadır.

Coates’un ortaya koyduğu babalık modeli, oğlunun bedenini korumak için şiddet kullanmayı reddeden babasının temsil ettiği modelden oldukça farklıdır. Coates babası Paul Coates ile olan ilişkilerini ilk anı kitabı *The Beautiful Struggle*’da (2008)

ayrıntılı olarak anlatmış olsa da, bu bölümde sadece Coates'un *Dünyayla Benim Aramda*'daki babalık temsili incelenecektir çünkü *Dünyayla Benim Aramda* daha çok Coates'un kendi babalık anlayışını sunmaktadır. Coates, babasının oldukça kısa bir tasvirini yapmasına rağmen, babasının sadece kendi babalık anlayışından farklı değil, aynı zamanda hegemonik erkeklik kavramlarına da uyan özelliklerini ele almaktadır. Bir önceki bölümde incelenen Coates'un anlatısında temsil edilen Afrikalı Amerikalı oğlan çocuklarına benzer bir şekilde, Coates'un babası için korku, oğlunun bedenini korumak ve dolayısıyla hegemonik erkeklik idealine yaklaşmak için şiddet kullanmasına neden olan baskın bir duygudur:

“Korkuyu Philadelphia’da babaannemin evini ziyaret ettiğimde de hissettim. Sen onu hiç tanımadın. Ben de tanımadım, ama sert üslubu ve kaba sesini hatırlıyorum. Ve babamın babasının ölmüş olduğunu . . . ve bunun doğal olmadığını biliyordum. Ve seni seven, sana öğütler veren, sana bakmam için elime para sıkıştıran kendi babamda da aynısını gördüm. Babam çok ama çok korkuyordu. Bunu, öfkeden çok kaygıya başvurduğu için siyah deri kemerin bıraktığı acıda hissettim; biri beni çalıp götürebilirmiş gibi döverdi beni çünkü etrafımızda olan tam da buydu. Herkes bir şekilde, bir evladını kurban vermişti, sokaklara, hapse, uyuşturucuya, silahlara... Tek bildiğim ateşten dumanın yükseldiği gibi korkudan da şiddet yükseliyordu ve o şiddet, korku ve sevgiden yola çıkmış olsa bile, alarm zillerini mi tetiklemişti yoksa çıkışın önünü mü kapatmıştı tam kestiremiyorum” (Coates, 2016: 26).

Coates insani duygularını anlayıp benimseyerek kendi şiddet tepkilerini kontrol edebilirken, babası şiddeti korku duygusunu saptırmanın bir aracı olarak kullanmıştır. Başka bir deyişle, Coates'un babası korkunun bir sonucu olarak saldırganlık gibi hegemonik erkeklik kavramlarına boyun eğmektedir. Bununla birlikte, Raewyn Connell ve James Messerschmidt'in iddia ettiği gibi, hegemonya kavramının içerdiği özellikler yalnızca “şiddet, saldırganlık ve benmerkezcilik” değildir (Connell & Messerschmidt, 2005: 841). Bu özelliklerin “tahakküm anlamına gelebileceğini, ancak hegemonya oluşturmayaceğini,” çünkü hegemonya kavramının “madun grupların rızasını ve katılımını” ima ettiğini belirtmektedirler (841). Bu bağlamda, tahakkümün dayandığı gücün daha çok zorlamaya dayalı olduğu, hegemonya ise toplumsal onay ve kabul ile desteklendiği için daha karmaşık bir etkileşim ağına sahiptir. Bu sebeple, Coates'un şiddet karşısındaki farklı yaklaşımı, onun hegemonik erkeklik normlarını yeniden değerlendirme ve daha insancıl bir erkeklik anlayışı geliştirme çabasının bir parçası olarak görülebilir.

Coates babasını, Afrikalı Amerikalı bedenlerin tanınması için verilen mücadeleye dair bilgi ve farkındalık edinmesinde önemli bir figür olarak tanımlamaktadır. Babası ona kitaplara, özellikle de “siyahiler hakkında, siyahiler tarafından, siyahiler için yazılmış kitaplara” olan tutkusunu aktarmıştır (Coates, 2016: 38). Kara Panter Partisi'nde⁴ bir yüzbaşı olan babası, Coates'a kendini korumanın ve toplumda tanınmanın alternatif bir yolu olarak karmaşık bir şiddet anlayışı kazandırmıştır. Ancak Coates, babasının aksine şiddeti bir korunma aracı olarak benimsemiştir, çünkü kaba kuvveti “iletişimin en kaba biçimi” olarak görür (95). Hatta oğluna şöyle der: “Haklı öz savunma ve meşrulaştırılmış şiddetle beraber geldiği söylenen gururu asla hissetmedim (Coates, 2016: 91). Öte yandan Coates'un babası, “Kara Panter erkekliği” (Newton, 2004: 61) olarak adlandırılan ideali somutlaştırmıştır; çünkü onun erkeklik anlayışı aynı anda hem şiddetle hem de “siyahilerin kurtuluşuna” bağlılıkla ilişkilidir (Newton, 2004: 61). Coates'un eseri, bu kalıpların bireyler ve topluluklar üzerindeki etkilerini açığa çıkarmakla kalmayıp, aynı zamanda bu kalıpların nasıl bir direniş ve yeniden tanımlama fırsatı sunduğunu da göstermektedir. Afrikalı Amerikalı erkeklerin bu kalıpları nasıl kırarak, kendi hikayelerini yazmaya çalıştıklarını ve bu süreçte karşılaştıkları zorlukları anlatmaktadır. Coates okuyucularını, özellikle de Afrikalı Amerikalı erkekleri, bu stereotiplerin hem kişisel hem de toplumsal düzeydeki etkilerini düşünmeye teşvik edip ve bu kalıpların ötesine geçme yollarını keşfetmeye davet etmektedir.

Babasının yanı sıra, Coates'un ailesindeki kadınlarla, özellikle de annesi ve eşiyle olan ilişkisi, bir baba olarak rolünü ve şefkatli bir erkeklik yansımasını değerlendirmede kilit öneme sahiptir. Coates'un babası ona Afrikalı Amerikalıların mücadelesiyle ilgili kitaplara olan tutkusunu aktarırken, ona küçük yaşta okumayı ve yazmayı öğreten annesi olmuştur. En önemlisi, Coates'un annesi ona kendi kimliğini incelemenin bir yolu olarak nasıl soru sorulacağını öğreterek önemli bir farkındalık kazandırmıştır:

“Ben daha dört yaşındayken babaannen bana okuma öğretti. Ayrıca bana yazmayı da öğretti, ki bununla da yalnızca bir grup cümleyi düzenleyip bir grup paragraf haline sokmayı değil, onları sorgulama aracı olarak düzenlemeyi kastediyorum... Aynı ödevleri ben sana da verdim. Bunları sana davranışlarını gemleyecekleri düşündüğümünden değil—benim davranışlarını gemlemediler—sorgulamamın ve kendimi biçimlendirmenin ilk eylemleri olduğu için verdim.

⁴ Kara Panter Partisi, 1966 yılında Huey P. Newton ve Bobby Seale tarafından Oakland, Kaliforniya'da kurulan, Afrikalı Amerikalılardan oluşan bir siyasi örgüttür. Parti, başlangıçta siyahilere yönelik polis şiddetine karşı öz savunma grubu olarak kurulmuştur. Zamanla, siyahilerin toplumsal haklarını savunan daha geniş bir harekete dönüşmüştür.

Babaannen bana derste nasıl davranmam gerektiğini öğretmiyordu. Anlayış rasyonalizasyonu en çok uyandıran konuyu acımasızca sorgulamayı öğretiyordu” (Coates, 2016: 36).

Hayatının ilerleyen dönemlerinde baba olan Coates, annesinden edindiği bilgileri oğluna aktarmış, yani oğluna bir keşif aracı olarak ayrıntılı sorular sormayı öğretmiştir. Ergenliği boyunca Coates’un hem babası hem de annesi ona cevap vermekten kaçınmıştır. Bunun yerine, cevapları kendi başına bulması için onu cesaretlendirmişlerdir. Coates oğluna, annesinden öğrendiği bu sorgulama sürecinin, somut cevaplara ulaşarak değil, sorularını rafine ederek politik bir bilinç geliştirmesini nasıl sağladığını anlatmıştır. Tabiri caizse balık vermeyi değil, balık tutmayı öğretmiştir. Oğluna seslendiğinde aktardığı gibi: “seni korku ya da sahte anılar içinde yetiştirmek istemedim. Senin için isteğim bilinçlenerek büyümendi. Senden hiçbir şey saklamamayı aklıma koydum” (Coates, 2016: 104). Oğlunu da kendi bilincini kendisi gibi, yani “anlama mücadelesi” yoluyla geliştirmeye teşvik etmiştir. Kendi kimliğini ve dünyadaki yerini araştırmanın bir aracı olarak sorgulama süreci, Coates’un oğluna verdiği tavsiyenin temelini oluşturmaktadır.

Ailesinin yanı sıra Coates’un eşi de özneliği ve bir baba olarak rolü üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir çünkü eşi ona oğlunu “nasıl seveceğini” ve duygularını nasıl dışsallaştıracağını öğretmiştir (Coates, 2016: 115). Anlatısında Coates, kendini korkuya karşı korumaya çalışarak insani duygularının nasıl kısıtlandığını açıklarken, hayatında korkunun baskın varlığı nedeniyle “yaralandığını” ve “eski kod ve kurallarla damgalandığını” dile getirmiştir (Coates, 2016: 115). Bu yüzden, oğluna ilgi ve şefkat gösterebilmesi büyük ölçüde eşinin desteğiyle mümkün olmuştur:

“Birlikte geçireceğimiz son yıllara giriyoruz ve keşke sana karşı daha yumuşak olsaydım diyorum. Annenin bana seni nasıl seveceğini öğretmesi gerekti—seni nasıl öpeceğimi ve her gece nasıl sevdiğimi söyleyeceğimi. Şimdi bile tamamen doğal bir edimden ziyade bir ritüel gibi geliyor. Bunun sebebi benim yaralı olmam. Bunun sebebi zorlu bir ev ortamında öğrendiğim eski alışkanlıklara bağlı olmam” (Coates, 2016: 115).

Coates, eşinin desteği sayesinde babasının temsil ettiği otoriter ve normatif babalık ve erkeklik modelinden sapabilmiştir. Babasının aksine, oğluna şiddet uygulamayı reddetmekle kalmamış, aynı zamanda onun duygularını, özellikle de kırılma anlarını kucaklayabilmiştir. Coates’un babası geleneksel ve normatif değerlere uygun bir erkeklik sergileyerek basmakalıp, “eski babalık” idealini (Wahlström, 2010: 10) temsil ederken, Coates sevgi dolu ve şefkatli bir baba olarak, oğluyla “daha yakın bir duygusal ilişki” geliştirerek ve karısıyla “evlat yetiştirmenin zevklerini ve sorumluluklarını paylaşarak ilerici “yeni baba” kavramını temsil etmektedir (Wall & Arnold, 2017: 509). Bu nedenle, Coates’un erkeklik ve babalık anlayışı hayatındaki kadınlarla, özellikle de annesi ve eşiyle şekillenmiştir. Coates, babalık rolüyle hem cinsiyet uyumu ve eşitliğini temsil eden hem de sosyolog Karla Elliott’un belirttiği gibi, geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilen ancak bakım ve karşılıklı bağımlılık değer ve uygulamalarını erkek kimliklerine entegre etmeye çalışan bir şefkatli erkeklik anlayışını teşvik etmektedir (Elliott, 2016: 243).

Coates, daha önce de belirtildiği gibi, babasının temsil ettiği babalık ve erkeklik modelinden farklı olması bakımından “yeni bir baba” modeli oluşturmaya çalışmaktadır. Babası büyürken onu korumanın bir yolu olarak şiddeti benimserken, Coates duygularını kucaklamış, kendiyse barışmış ve oğlunu da aynı şeyi yapmaya şu şekilde teşvik etmektedir: “Seninle hep konuştuğum gibi konuşuyorum—seni hep olmanı istediğim, insani duyguları için özür dilemeyen, boyunun ölçüsü, uzun kolları, güzel gülümsemesi için bahane üretmeyen, ağırbaşlı ve ciddi bir adam gibi” (Coates, 2016: 101). Coates’un ortaya koyduğu sağlıklı ve şefkatli baba modeli, Helena Wahlström’ün “yeni baba” kavramı ile paralellik göstermektedir. Wahlström’a göre:

“O halde yeni baba, çekirdek aile idealinin otorite ve/veya yoklukla damgalanmış geleneksel “eski” babasına karşı durmaktadır. Babalıktaki bu görünen dönüşümün önemli bir unsuru, babaların geleneksel olarak erkeklerin yaptığından daha aktif bir şekilde çocuklarıyla ilgilenerek hem eve ekmek getiren hem de “ilgili babalar” olarak ailelerinin bir parçası olmalarıdır. Yeni babalık modeli, erkeklerin geleneksel olarak kodlanmış erkekliklerden daha geniş bir duygu siciline erişimleri için meşru bir yol olarak algılanmaktadır” (Wahlström, 2010: 24-25).

Wahlström’ün ileri sürdüğü gibi, “yetiştirme” ve “duygusal katılım” yeni babalık modelinin temel özellikleridir. Görüldüğü üzere, Coates “yeni babalık” kavramını somutlaştırarak, şefkatli bir erkekliği temsil etmektedir. Coates, gücünü empati kurma, anlama mücadelesinde, yani tanınma mücadelesine ilişkin bilgi ve anlayış arayışında bulur. Nitekim onun sevgi dolu ve şefkatli bir baba olmasını sağlayan da bu mücadeledir. Coates, bu mücadele sayesinde evrim geçirmiş ve hegemonik erkeklik idealiyle ilişkili “eski kodlardan” kurtulmuştur:

“Mücadelemin beni birkaç kez bozguna uğrattı sonra yeniden yeniden hayata döndürdüğünü bu sohbette görmüş oldun—Baltimore’da, Mekke’de, babalık yaparken, New York’ta. Değişimler bana ancak insana artık yalan

söylenemez olduğunda, insan Rüya'yı reddetmiş olduğunda gelen bir esriklik hediye etti. Ama ondan da öte, değişimler bana o eşsiz çalışma yeteneğinden en iyi nasıl istifade edebileceğimi öğretti ve de gördüğümü sorgulamayı ve ondan sonra gelecek olanı da sorgulamayı öğretti, çünkü sorular cevaplar kadar, hatta onlardan bile daha önemlidir" (Coates, 2016: 107).

Coates oğlunu da aynı mücadeleye teşvik ederek, bunun "bu deliliğe karşı tek avantajları" olduğunu söyler (106); çünkü insanlıklarının tanınmamasına direnmek için kendilerini güçlendirmek zorunda oldukları tek yol budur. Coates'un tavsiyesinin merkezinde oğlunu tahakkümcü, beyaz üstün gören, hegemonik sisteme karşı mücadeleyi teşvik etmek vardır: "Mücadele gerçekten de senin için sahip olduğum tek şey çünkü bu dünyanın senin kontrolünde olan tek kısmı" (107). Coates, mücadeleyi zihninin özgürlüğünü korumanın bir yolu olarak görür ve oğlunu da bilinçlenip onurlu bir hayat yaşayabilmesi için her şeyi sorgulamaya teşvik eder. Coates'un bir baba olarak rolü ve şefkatli bir erkekliği teşvik etmesi, oğlunun hayatına öncelik vermesiyle daha da belirginleşir. Görüldüğü gibi, Coates'un erkekliği "kendine ve başkalarına karşı sorumluluk, duyarlılık, empati ve karşılıklı bağımlılık" gibi "ahlaki değerler" üzerine kuruludur (Elliott, 2015: 251). Coates oğluyla olan ilişkisinde "kendi bireysel çıkarlarını" ilerletme peşinde değildir, bunun yerine çıkarları "başta oğlu olmak üzere önem verdiği kişilerle iç içe geçmiştir" (Held, 2016: 12).

Coates, yeni bir erkeklik kimliği oluşturma çabası sayesinde, bir erkek ve baba olarak kendi kimliğini inşa etmek için gerekli bilgiyi edinmiştir. Bu sebeple oğluna, mücadele anlamına gelen, batı Afrika'daki Fransız sömürge genişlemesine karşı direnişle tanınan Samori Touré'nin adını verir. Mücadele ve direniş Coates'un oğlunun isminde mündemictir. Coates, insani duygularını kucaklayarak ve beyaz üstünlükçü, tahakkümcü, hegemonik sisteme karşı mücadele ederek hem kendisini hem de oğlunu güçlendirebilmeyi başarmıştır. Samori'nin adının temel anlamı, Coates'un da belirttiği gibi, "mücadelenin kendi içinde bir anlamı olmasıdır" (Coates, 2016: 68). Coates, babalığı aracılığıyla, mücadeleye olan bağlılığı ve oğluna karşı hesap verebilirliği üzerine inşa edilen şefkatli bir erkekliği şu şekilde teşvik eder:

"Gerçek şu ki, sahip olduğum her şeyi sana borçluyum. Senden önce sorularım vardı ama kendim dışında hiçbir şeyim yoktu, o da zaten hiçbir şey değildi çünkü genç bir adamdım ve kendi insani hassasiyetlerimden arınmış değildim. Ama düşüceksem de tek başıma düşmeyeyim şeklindeki yalın gerçek ayaklarımın yere basmasını sağladı ve beni evcilleştirdi" (Coates, 2016: 66).

Coates baba olduğunda insani kırılğanlıklarını kucaklamayı öğrenmiş ve Karla Elliott'ın şefkatli, ilgili erkekliklere ilişkin değerlendirmesinde tanımladığı gibi, "tahakkümü dışlayan ve evlat yetiştirmenin duygusal, ilişkisel, ve birbirine bağlı niteliklerini kucaklayan" (Elliott, 2015: 252) alternatif bir erkeklik modelini hayata geçirmiştir. Karla Elliott'ın işaret ettiği gibi, geleneksel hegemonik erkekliğin ayrılmaz bir özelliği olan tahakkümü reddetmek, şefkatli, ilgili erkekliklerin gerçekleştirilmesi için esastır (Elliott, 2015: 252). Dolayısıyla Coates'un baba rolünü tasviri, yalnızca şefkatli bir erkekliği somutlaştırmasını değil, aynı zamanda hegemonik erkeklik kavramlarına direnişini de ifade eder.

Coates'un kendisini bir baba olarak tasviri, babasının otoriter ve geleneksel babalık modelinden uzaklaşarak insani duygularını, özellikle kırılğanlıklarını kucaklaması ve böylece hegemonik erkeklik kavramlarına karşı durmasıyla, ilerici "yeni babalık" kavramını örneklemiştir. Coates, babalık deneyimini paylaştığı anlatısında, babalığının ve erkekliğinin izlerini ailesindeki kadınlara, özellikle de öznelliği ve babalık rolü üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan annesi ve eşine kadar süren şefkatli bir erkekliği teşvik etmektedir. Coates, "yeni baba" kavramının somut bir örneğini temsil etmektedir çünkü oğluna karşı duygusal bağlılık ve hesap verebilirlik onun babalığının temel özellikleridir. Coates, bir baba olarak rolünü, geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilen bakım ve karşılıklı bağımlılık değerlerini kendi kimliğine entegre ederek, şefkatli ve ilgili bir erkeklik yansıtarak toplumsal cinsiyet eşitliğine de katkıda bulunmaktadır. Coates'un şefkatli, ilgili bir erkekliği teşvik etmesi yalnızca oğlunun esenliğine öncelik vermesine değil, aynı zamanda tahakkümü reddetmesine ve dolayısıyla hegemonik erkekliğe direnmesine de dayanmaktadır.

Sonuç

Ta-Nehisi Coates, *Dünyayla Benim Aramda*'da Howard Üniversitesi'nden Amerikan İç Savaşı'na, Chicago'dan Paris'e, Baltimore'da çocukluğunun geçtiği evden oğlunun hayatına uzanan bir dizi aydınlatıcı deneyim aracılığıyla dünyadaki yeri hakkındaki gerçeğe uyanışının hikâyesini paylaşmaktadır. *Dünyayla Benim Aramda*, masum Afrikalı Amerikalıları öldüren polis memurlarını yargılamayı reddeden; siyahi nüfusa yönelik büyük bir kitlesel hapsetme politikası izleyen bir ulusa derin ve öfkeli bir sesleniştir. Kitap, aynı zamanda Afrikalı Amerikalı bir babanın korkularının samimi bir itirafıdır; oğluna ne kadar olumlu değerler verirse versin, onu okulda çalışmaya ve doğru olanı yapmaya ne kadar teşvik ederse etsin, sokaklarda bedeninin, derisinin renginin onu devlet onaylı saldırılara karşı savunmasız bırakacağından korkmaktadır. Bu sebeple oğluna

kaleme aldığı destansı mektup, onda uyandırdığı güçsüzlük ve korku duygusuna bir yanıttır.

Coates, özellikle Afrikalı Amerikalılara yönelik ana akım toplum tarafından dayatılan “eğitimsiz,” “tembel” ve “tehlikeli” gibi stereotiplerin genç Afrikalı Amerikalı erkekler üzerindeki etkilerini derinlemesine incelediği eserinde, bir baba olarak sahip olduğu rolü ve “yeni babalık” projeksiyonunu da ele alarak, siyah erkekliğin karmaşık ve çok boyutlu temsilleri aracılığıyla kabul görmüş erkeklik normlarına karşı nasıl bir direnç geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Coates, Afrikalı Amerikalı erkekliğine dair ilerici bir perspektifi nasıl somutlaştırdığını ve Afrikalı Amerikalı erkeklerin toplumsal, kültürel ve bireysel kimliklerini çok boyutlu bir şekilde nasıl temsil ettiğini analiz etmektedir. *Dünyayla Benim Aramda*, Afrikalı Amerikalı erkeklerin kendi kimliklerini inşa etme süreçlerinde karşılaştıkları güçlükleri ve bu süreçte elde ettikleri kazanımları anlamak için önemli bir kaynak sunmaktadır. Coates, okuyucularına, Afrikalı Amerikalı erkeklerin yalnızca basmakalıp temsilleri değil, aynı zamanda bu temsillerin dayattığı beklentileri de nasıl aştığını kendi deneyimlerinden örneklemiştir.

Ta-Nehisi Coates, Afrikalı Amerikalıların Amerika Birleşik Devletleri’ndeki koşulları nedeniyle hissettiği umutsuzluğu güçlü bir şekilde dile getirirken, aynı zamanda okuyucularına ve özellikle oğluna aşıladığı ilerici erkeklik modeliyle umut ışığı olmaktadır. Coates, sistematik ırkçılığın ve ayrımcılığın yarattığı zorlukları açık bir şekilde anlatırken, bu olumsuzluklar karşısında yılmayan ve mücadeleci bir duruş sergileyen Afrikalı Amerikalıların varlığının öneminin altını çizmektedir. Oğluna yazdığı mektuplarda, güçlükler karşısında başını dik tutmanın ve kendini ifade etmenin ne kadar değerli olduğunu aktarmaktadır. Coates’un tasvir ettiği ilerici erkeklik, sadece mevcut zorluklarla yüzleşmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal değişim ve eşitlik için bir katalizör görevi görmektedir. Bu bağlamda, Coates’un umutsuzluğu aşan ve geleceğe dair umut aşılayan mesajı, okuyucularına ilham vermektedir.

Kaynaklar

- Alexander, M. (2015). "Ta-Nehisi Coates's *Between the World and Me*." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2015/08/17/books/review/ta-nehisi-coates-between-the-world-and-me.html>.
- Boskin, J. (1986). *Sambo: The Rise & Demise of an American Jester*. New York: Oxford University Press.
- Brooks, D. (2015). "Listening to Ta-Nehisi Coates While White." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2015/07/17/opinion/listening-to-tanehisi-coates-while-white.html>.
- Brown, T. J. (2006). "Welcome to the Terrordome: Exploring the Contradictions of a Hip-Hop Black Masculinity." *Progressive Black Masculinities*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Coates, T. (2016). *Dünyayla Benim Aramda* (Çev. Pınar Umman). İstanbul: MonoKL Edebiyat.
- . (2008). *The Beautiful Struggle*. New York: Spiegel & Grau.
- Connell, R.W. (2023). *Erkeklikler* (Çev. Nagihan Konukçu). İstanbul: Phoenix.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept." *Gender & Society*, 19 (6), 829–859.
- Douglas, K. B. (1999) "Stereotypes, False Images, Terrorism: The White Assault upon Black Sexuality." *Sexuality and the Black Church: A Womanist Perspective*. Maryknoll: Orbis Books.
- Du Bois, W.E.B. (2008). "Of Our Spiritual Strivings." *The Souls of Black Folk*. New York: Oxford World's Classics.
- Elliott, K. (2016). "Caring Masculinities: Theorizing an Emerging Concept." *Men and Masculinities*, 19 (3), 240–259. doi.org/10.1177/1097184X15576203.
- Fanon, F. (2017). "The Negro and Psychopathology." *Black Skin, White Masks*. New York: Pluto Press.
- Held, V. (2006). "The Ethics of Care as Moral Theory." *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York: Oxford University Press.
- hooks, b. (2004). *We Real Cool: Black Men and Masculinity*. New York: Routledge.
- . (1992). "Reconstructing Black Masculinity." *Black Looks: Race and Representation*. Boston: South End Press.
- Kelley, R. D. G. (2018). "Coates and West in Jackson." *Boston Review*. <http://bostonreview.net/race/robin-d-g-kelley-coates-and-west-jackson>.
- Kimmel, M. (2012). *Manhood in America: A Cultural History* (3rd ed.). New York: Oxford University Press.
- Majors, R., & Billson, J. M. (1992). *Cool Pose: The Dilemmas of Black Manhood in America*. New York: Lexington Books.
- Morrison, T. (1997). "The Official Story: Dead Man Golfing." *Birth of a Nation 'hood: Gaze, Script, and Spectacle in the O. J. Simpson Case*. New York: Pantheon Books.
- Mutua, A. D. (2016). "Theorizing Progressive Black Masculinities." *Progressive Black Masculinities*. New York: Routledge.
- Newton, J. (2004). "Revolutionary Men: Civil Rights, Black Power, and the Reconfiguration of Black Masculine Ideals." *From Panthers to Promise Keepers: Rethinking the Men's Movement*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Richardson, R. (2007). *From Uncle Tom to Gangsta: Black Masculinity in the U.S. South*. Athens: University of Georgia Press.
- Staples, R. (1982). *Black Masculinity: The Black Male's Role in American Society*. San Francisco: The Black Scholar Press.
- Wahlström, H. "New Fathers?" *New Fathers? Contemporary American Stories of Masculinity, Domesticity, and Kinship*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Wall, G., & Arnold, S. (2017). "How Involved Is Involved Fathering?: An Exploration of the Contemporary Culture of Fatherhood." *Gender & Society*, 21 (4), 508–527. doi.org/10.1177/0891243207304973.
- West, C. (2017). "Ta-Nehisi Coates is the Neoliberal Face of the Black Freedom Struggle." *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/dec/17/ta-nehisi-coates-neoliberal-black-struggle-cornel-west>.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Hikmet Birand'ın Edebî Eserleri ve Ekolojik Farkındalık Oluşturma Çabası

Hikmet Birand's Literary Works and His Efforts to Create Ecological Awareness

Veli KILIÇARSLAN ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

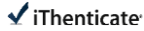
¹ Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.
v.kilicarslan@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 17.11.2024

Atıf /Cite this article:

Kılıçarslan, V. (2025). Hikmet Birand'ın Edebî Eserleri ve Ekolojik Farkındalık Oluşturma Çabası. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 139-147.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hikmet Birand, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesinin kurucularından olmasının yanı sıra aynı üniversitenin rektörlüğünü de yapmış, Türkiye'nin ilk botanikçilerindendir. Ayrıca bitki sosyolojisi alanındaki ilk çalışmaları yapan isimdir. Botanik bilimine dair katkılarının yanı sıra edebiyata da ilgisi bulunan Birand, Türkiye'nin bitki çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin korunmasının önemini halka anlatabilmek için edebiyattan faydalanmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda yazmış olduğu *Alıç Ağacı ile Sohbetler* ve *Anadolu Manzaraları* adlı eserlerinde, mesleği gereğince Türkiye'nin karış karış her yerine yapmış olduğu gezilerden hareketle ülkenin coğrafi yapısını, bitki çeşitliliğini yer yer gezi yazısı üslubuyla yer yer de hikâyeleştirerek okuyucuya tanıttığı görülür. Eserlerinin bazı bölümlerinde veya tamamında bitkiler, bir anlatı kahramanı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Denilebilir ki Birand, bitkileri konuşturmayı başaramıştır.

Bu çalışmada bir botanikçi olmasına karşın edebî çalışmalarıyla Türkiye'de ekoeleştiretinin öncü isimlerinden biri olan Hikmet Birand'ın eserleri incelenecek ve onun ekolojik farkındalık oluşturma konusundaki çabaları üzerinde durulacaktır. Böylece ekoeleştireti ve onun alt dallarından biri olan iklimkurgunun temellerinin daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılmış olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştireti, Bitki Sosyolojisi, Hikmet Birand, *Alıç Ağacı ile Sohbetler*, *Anadolu Manzaraları*.

Abstract

Hikmet Birand is one of the first botanists of Türkiye, who loves the whole world, and has been the rector of the same university as well as being one of the founders of Ankara University Faculty of Science. He is also the first to work in the field of plant sociology. Having an interest in literature as well as his contributions to botanical science, Birand preferred to make use of literature in order to explain Türkiye's plant diversity and the importance of protecting this diversity to the public. In his works titled *Alıç Ağacı ile Sohbetler* and *Anadolu Manzaraları*, which he wrote in this direction, it is seen that he introduced the geographical structure of the country and the diversity of plants to the reader by telling stories from time to time with the style of travel writing, based on the travels he made to every inch of Türkiye in accordance with his profession. Plants appear before the reader as a narrative hero in some or all parts of his works. It can be said that Birand was able to make the plants talk.

In this study, the works of Hikmet Birand, who is one of the pioneers of ecocriticism in Türkiye, along with his literary works despite being a botanist, will be examined and his efforts to create ecological awareness will be emphasized. Thus, it will be tried to prove that the foundations of ecocriticism and one of its sub-branches, climate fiction, were laid in the first years of the Republic.

Keywords: Ecocriticism, Plant Sociology, Hikmet Birand, *Alıç Ağacı ile Sohbetler*, *Anadolu Manzaraları*.

Giriş

İnsanın doğa ile mücadelesi yaşamın ilk anlarından itibaren devam eden bir süreçtir. İnsanın var olma savaşı içerisinde doğadan faydalanırken zaman zaman aşırılıklara kaçtığı görülmektedir. Bu aşırılıkların sonucu olarak insanın kendisi için de bir yaşam kaynağı olan doğaya zarar verme ve onu yok olma tehlikesi ile baş başa bırakması söz konusudur. Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin doğa üzerindeki etkisinin gittikçe daha yıkıcı hâle geldiği de bilinmektedir. Bu nedenle alınan tedbirler hayati önem arz etmektedir. Bütün bu sorunların insanlara anlatılması noktasında ihtiyaç duyulan birçok araç bulunmakla birlikte ilgili araçlardan birisinin de edebiyat olduğu söylenebilir. İnsan eliyle bozulanın yine onun eliyle engellenebilmesi ve düzeltilebilmesi adına edebiyatın etkileyici gücünün kullanılması önemlidir.

Ekoeleştirir, her yönüyle doğayı ve insanı ele almaktadır. Serpil Oppermann tarafından ekoeleştirir, “Doğaya yüklenen simgesel anlamları; bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını; nehirlerin, denizlerin toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini; dilin nasıl kullanıldığını; çevre sorunlarına nasıl yaklaşıldığını metin içindeki değer yargılarını ve benlik kavramlarını da mercek altına alır.” (Oppermann, 2012: 25) şeklinde tanımlanmaktadır. Ekoeleştirmenin kuramsallaşması çok eski zamanlara kadar gitmez. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalarla birlikte ekoeleştirir geliştirilmiştir. Kuramın tanımlanmasında birçok farklı yargıya rastlanabilmektedir. Bunların her birinin ortak noktası; insan ve çevre ilişkilerine, çevre sorunlarına, çevre ve kültür birlikteliğine farkındalık ve çözüm odaklı yapılan vurgudur.

Farklı düşünce yapıları ve kuramlarla birlikte çalışmak noktasında imtina etmeyen ekoeleştirmenin disiplinler arası çalışmalara da uygun olduğu belirtilebilir. Bunun sonucunda ekoeleştirmenin kendi temelinde olmak üzere “farklı disiplinlerden bakış açılarını bir araya getirerek edebî metin incelemesine dair yenilikçi yöntemler” (Göçmen, 2019: 173) geliştirdiği söylenebilir. Derin ekoloji, ekofeminizm, ekomarksizm, ekofelsefe, iklimkurgu gibi ekoeleştirmenin alt türlerinden bahsedilebilir. Ekoeleştirmenin çevrenin uğradığı tahribatı, “sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlam” (Oppermann, 2012: 9) içerisinde değerlendirirken insanı merkeze alan uygulamalardan uzaklaştığı görülür. Oppermann da ekoeleştirmenin temel ilkelerinden biri olarak bunu görür (2012: 15), çünkü ekoeleştirir kapsamındaki eserlerde insanın odak noktadan çıkarılıp yerine “yeryüzü ya da fiziksel çevre”nin (Göçmen 2019: 174) geçirildiği görülür. Farklı bir yaklaşım olarak Hans Bertens’in ekoeleştirmenin doğanın kendi özgün durumu içindeki temsillerini işlediği yargısıyla birlikte

Temsil meselelerini ve menziline giren diğer meseleleri ele alma yöntemi açısından insan-merkezci bir perspektifi benimsemeyi reddetmek kuşkusuz merkezi (biricik olmasa da) bir yer tutmaktadır bu reddin kendisi de insan-biçimcidir ve çözülemez bir meseledir bu; doğanın temsilcileriyle yapılmış yoğun toplantıların sonucu olmayan tek yanlı bir karardır (Bertens, 2014: 272).

şeklindeki ifadeleri insandan ayrı ama insanla birlikte olan ekoeleştirir yaklaşımını özetler niteliktedir.

Bugünün çevre sorunlarına bakıldığında yaşanan dünyanın yüküne gün geçtikçe artan insan nüfusunun olumsuz etkileri eklenince durumun uzak ve yakın geçmişten çok daha kötü bir hâlde olduğu sonucuna varılabilir. Kötü gidişatı yavaşlatmak veya en azından bir farkındalık oluşturmak adına ekoeleştirmen dolayısıyla edebiyatın gücünden faydalanmak mümkündür.

Hikmet Birand ve Ekolojik Farkındalık

Bozkırın ortasında dünyaya gelen Hikmet Birand, doğmuş olduğu toprakların çoraklığından daha fazlasını görme yetisine sahip olmuş ve bu doğrultuda içindeki doğa aşkını bilimsel açıdan da geliştirmek için eğitimini botanik alanında yapmıştır. 20. yüzyılın henüz başlarında Karaman’da doğan Birand, İstanbul’da Halkalı Yüksek Ziraat Okulunu bitirdikten sonra Almanya’da biyoloji eğitimi alır (Ülken, 1973: 221). Almanya dönüşünden sonra Kurt Krause’un asistanı olarak başladığı akademik kariyeri, profesör ünvanıyla emekliliğine kadar sayısız başarılarla ve idari görevlerle doludur. Ankara Üniversitesi rektörlüğü, Botanik Enstitüsü müdürlüğü bu görevler arasındadır. Ayrıca Türkiye’nin ilk herbaryumunu kuran kişi de Hikmet Birand’dır. Karataş, Birand’ın *Türkiye Bitkileri* kitabında bu herbaryumda 6145 bitki örneğinin bulunduğunu aktarır (Karataş, 2022).

Türkiye’nin her yerine seyahatlerde bulunan, bitki sosyolojisini oluşturan “floristik botanik kurucusu” (Ekim, 2022: ix) Birand, gezilerinden edindiği gözlemler neticesinde edebî eserler de yazmıştır. Özellikle edebî alandaki eserlerinin Türkiye’de ilk ekoeleştirir çalışmaları olduğunu söylemek hem iddialı hem de gerçekçi olacaktır. Birand’ın okuyucuları arasında Doğan Hızlan da vardır. Doğan Hızlan, Birand hakkında *Hürriyet*’te bir yıl arayla iki yazı yayımlar. Bu yazılardan ilki Birand’ın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı kitabı üzerinedir. Hızlan, doğaya hoyratça davranılan bir dönemde herkesin okumasının gerekliliğine inandığı *Alıç Ağacı ile Sohbetler*’in kendisinde silinmez izler bıraktığını belirtir (Hızlan, 2006). Hızlan’ın yazmış olduğu diğer

yazı, Birand'ın *Kurak-Çorak* kitabı dolayısıyladır. Hızlan'a göre hem insani hem de bilimsel nitelikte olan bu kitap onu köy edebiyatını tanımaya sevk eder (Hızlan, 2007). Doğan Hızlan gibi iyi bir edebiyat okuyucusu ve eleştirmenini bile etki altına alan eserlerin yazarının aslen bir botanikçi olması kayda değerdir. Ufuk Özdağ'ın Pınar Batur ile birlikte kaleme aldığı "Turkish Nature Writer Hikmet Birand's Burroughsian 'Inward Eyes': Morning on the Artemisia Steppe" adlı yazıda, Anadolu'nun ve bu coğrafyanın doğasının Birand'ın nazarındaki önemi üzerinde durulur. İlgili yazıdaki şu ifadeler: "Doğayı ve toprağı seviyor ama Birand aynı zamanda bir milliyetçi, çünkü doğup büyüdüğü toprakları seviyor: Halkı kadar Türklerin diyarı olarak gördüğü Anadolu'nun sakin güzelliğinden gurur duyuyor. Orta Asya bozkırlarından Orta Anadolu'ya kadar uzanan bozkırların."¹ (Özdağ, Batur, 2020: 11-12) onun doğaya, özellikle Anadolu'ya karşı olan sevgisini açıkça göstermektedir.

Hikmet Birand'ın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabından hareketle öğrencileri Tuna Ekim ve Mutlu Kart Gür'ün hazırladığı *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* adlı kitabın ön sözünü yazan bir diğer öğrencisi Güler Aykulu, onu tanıtırken "Yurdumuzda bitki sosyolojisi bilim dalının kurucusu olan hocamızın bilimsel yayınları kadar üzerinde durulan diğer yönü doğa yazımının öncüsü ve uzun süre ilk yazarı olmasıdır. *Anadolu Manzaraları*'ndaki yazıların başlıkları âdeta birer şiirdir." (Aykulu, 2019: ix) ifadelerine yer verir.

Oppermann'ın ekoeleştiri tanımından hareketle ve verdiği eserler doğrultusunda Hikmet Birand'ın çevre ve iklim duyarlılığı gösteren bir yazar olduğu söylenebilir. Hem bir doğa yazarının vasıflarını taşıması hem de eserlerinin mahiyeti bu düşünceye sevkı kolaylaştırmaktadır. Hikmet Birand'ın bir doğa yazarı olarak değerlendirilmesine olanak sağlayan yalnızca *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* gibi eserlerinde çevreden bahsetmesi değildir, bunun ötesinde eserlerinde çevreyi bir dekor olmaktan çıkararak doğrudan eserin konusu ve kişisi hâline getirmesidir. Birand'ın yazılarında çevreye karşı müşfik yaklaşımı da duyarlılığını göstermektedir.

Ekoeleştirisinin 1960'larda başladığı düşünülecek olursa Hikmet Birand'ın bu tarihten önce tabiata yaklaşırken edebiyatı bir araç olarak tayı ettiğı ve bu araç vasıtasıyla edebiyatta çevreci bir tavrın önünü açtığı söylenebilir. Birand; Rueckert, Buell, Glotfelty, Fromm, Barry, Slovic gibi isimlerin öne sürdüğü çevre sorunlarının anlatılması ve bu noktada bilinç oluşturulması konusunda edebiyata biçilen misyonu yıllar önce yürürlüğe koymuştur. Slovic'in "narrative schloarship" şeklinde terimleştirdiğı kavramı Türkçeye "anlatısal âlimlik" olarak aktaran Göçmen, bu nitelikte olan ekoeleştirmenlerin eserlere eleştirel bir gözle bakmalarının yanında kendi çevreci hikâyelerini de yazmaları gerektiğini ekler (2019: 181-182). Slovic'in ifade ettiğı bu kavramın özelliklerini haiz yazarlardan birinin Hikmet Birand olması dikkat çekicidir. Birand, tam anlamıyla işin hem bilimsel tarafındadır hem de edebî kısmında üretici olarak bulunmaktadır. Onun çabaları, "Birand; eserlerini başkalarının "gönül gözünü" doğa ve Türkiye sevgisine açmak, aynı zamanda okuyucularının eleştirel bakış açılarını teşvik etmek için yazdı."² (Özdağ, Batur, 2020: 5) cümleleriyle özetlenebilir. Birand'ın *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı eserleri ekoeleştiri ve ekolojik farkındalık bağlamında değerlendirilebilir.

Ekolojik Farkındalık Bağlamında *Anadolu Manzaraları*

Hikmet Birand, *Anadolu Manzaraları*'nın başında bir edebiyatçı değil biyolog olduğunu vurgular. Her ne kadar bir edebiyatçı olmadığını vurgulasa da bu yazılar edebiyatçılar tarafından çokça sevilmiştir. *Anadolu Manzaraları*'nda yer alan sekiz metin içerisinde Hacıkadın Deresi'ne yapmış olduğu geziyi ele aldığı "Yavşan Stepinde Sabah" ve yine aynı derenin bulunduğu yöre hakkındaki düşüncelerinin yer aldığı "Kırkikindiler" adlı bölümler gezi yazısı üslubuyla yazılmışlardır. "Ankara Çiğdemi" ise kurgusal açıdan oldukça güçlü bir yapıya sahip olması yönüyle kitaptaki diğer metinlerden ayrılmaktadır. Çiğdem'i kişileştiren Birand, diğer eserindeki Alıç Ağacı ile olduğu gibi Ankara Çiğdemi ile de bir sohbete girişmektedir.

Doğayı anlatırken yer yer bilimsel bilgileri içeren satırlar yazan Birand, aynı kısımlarda edebî bir üslup kullanmaktan geri durmaz. *Anadolu Manzaraları*'ndaki "Keltepe Ormanlarında Bir Gün" başlıklı kısımdan alınan şu ifadelerde Birand'ın başarılı edebî üslubunun bir örneğı görülür:

Güvercin Geçidi'nden geçerken güneş iyice inmiş, İncedere'nin karşı yamacının ardına çekilmeye başlamıştı. Yamacın öte yanı daha gündüzdü, bu yanında ise akşam oluyordu. Fakat bizden çok uzak olan karşı yamacın üstündeki köknarların dalları arasından hâlâ ince, çok ince teller, tek tek, demet demet altın teller uzuyor, uzuyor, uzuyor;

¹ He loves nature and the land, but Birand is also a nationalist, for he loves the land in which he was born and grew up: he is proud of the quiet beauty of Anatolia, which he considers as the land of the Turks as the people of the steppes, from the steppes of Central Asia to Central Anatolia.

² Birand wrote his works ultimately to open the 'inward eye' of others to the love of nature and the Turkish landscape, but also to encourage critical perspectives among his readers.

İncedere'yi atlayarak Güvercin Geçidi'ndeki kayınların yapraklarına takılıyor; uslu akşam yeli de yaprakları okşayınca yapraktan yaprağa, daldan dala sıçırıyor, sarılıyorlardı. Akşam güneşinin yapraklarla cilveleşmesi, gerçekten bir renk ve ışık cümbüşü idi (Birand, 2022: 78).

Doğanın tahribatında en büyük payın insanoğlunda olduğu bir gerçektir. Birand da *Anadolu Manzaraları*'nda Anadolu'yu gezerken tanıklık ettiği, insanın kendi eliyle doğaya verdiği zararlar üzerinde durur. İnsanların, özellikle köyden kente göçtükten sonra barınma ihtiyacını gidermek isteyenlerin bir yolunu bulup ormandaki ağaçları keserek kendilerine yer açtığını ve daha sonra önce eğreti bir ev ile başlayan istilanın zamanla genişlediğini belirtir. Buraya yerleşen insanların hısımlarını çağırarak, yerleştikleri bölgede önce bir mahalle sonra da bir köy oluşturduklarını söyler. Böylece orman arazilerinin yok oluşuna dikkat çeker (Birand, 2022: 54). Buna karşılık Birand eserinde doğaya zarar vermeden uygun yapılar inşa edilebileceğini de söyler. Orta Anadolu'daki tek katlı, küçük, dört köşe pencere, samanlı boz toprakla sıvalı, düz toprak damlı köy evlerinin ne doğayı ne de insanın gözünü zorlayan bir yanı olduğu fikrini paylaşır. Bu evlerin tabiata ait olduğunu ileri sürer (Birand, 2022: 22).

Birand'ın ormanların yok oluşu konusunda üzerinde durduğu bir diğer mesele hayvanların otlatılma alanları, meralardır. Hayvan sürülerinin orman ağaçlarının filizlerini veya fidanlarını kemirerek doğanın yenilenmesinin önüne geçtiğini söyleyen Birand, bunun büyük bir tehlike olduğunu düşünür. Hatta bunu anlatan bir edebiyata çok ihtiyaç duyulduğunu da ifade eder (Birand, 2022: 86). Birand, meralardan *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabında da bahsedecektir. Hem *Anadolu Manzaraları*'nda hem de *Alıç Ağacı ile Sohbetler*'de buna değinmiş olması, konunun önemini ortaya koyması açısından değerlidir. Ayrıca söz konusu meseleyi anlatan bir edebiyata ihtiyaç duyulduğu fikri, kendisinin vermiş olduğu edebî eserlerin amacını da ortaya koymaktadır.

Sorunların ne şekilde çözüleceği, ormanların nasıl korunacağı hususunda da söyleyecekleri olan Birand, esasen ekolojik farkındalığın artırılmasına yönelik girişimlere atıfta bulunmaktadır. Birand'ın çözüm önerileri şöyledir:

Ne yapmalı da ormanlarımızı kurtarmalıyız? Korucuları mı çoğaltmalı, eskisi gibi ormanlara asker mi koymalı? Yoksa halkımıza ormanların faydalarını, ormanlardan kereste, odun elde ettiğimizi, ormanların havayı temizlediğini, ormanların selleri önlediklerini, ormanların çayları dereleri beslediklerini, kuraklığın, kıtlığın önüne geçtiklerini, ormanların yamaçlardan, kumsallardan toprağın akıp gitmesine karşı koyduklarını, daha söylenen birçok şeyi mi anlatmalıyız? Elbette bunları da söylemeli, bunları da anlatmalıyız, ama halkımıza ilkin ormanın bir ağaç tarlası olmadığını, orman toprağının da tarım toprağı olmadığını, hatta toprak olmadığını anlatmalı, onun, şu dünya işleri hakkındaki düşüncelerimizin çoğunda yaptığımız gibi, orman anlayışın da bir değişiklik yapmalıyız (Birand, 2022: 59-60).

Anadolu Manzaraları'nın yazılışında yoğun bir emekten söz edilebilir. Bunun yanı sıra bu eser, Birand'ın edebiyattaki yeteneğinin bir delili olarak görülebilir. Kitapta adı geçen yerleri bizzat gezerek gördüklerini kimi zaman bir gezi yazısı üslubu ile kimi zaman öyküleştiren yazan Birand'ın gayretleri takdire şayandır. Üzerinde durduğu konuların önemi ve bugün dahi güncelliğini koruması onun ileri görüşlülüğü ile bağdaştırılabilir.

Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları*'nı yazarken bütün bir Anadolu'yu baştan sona gezdiği belirtilmişti. Bu geziler neticesinde ortaya çıkan eserde geçen elli dokuz bitki ve yirmi iki hayvan ismine bakılırsa Anadolu'nun biyoçeşitliliği konusunda *Anadolu Manzaraları*'nın önemli bir kaynak olduğu görülür.

Tablo 1. *Anadolu Manzaraları*'nda Geçen Bitki İsimleri

Yavşan	Üzerlik	Meşe	Papatyalar	Kavak
Buğday	Söğüt	Düğünçiçekleri	Mor Sümbüller	Badem
Akasya	Selvi	Yavruağızları	Ak Sütçiçekleri	Ayva
İğde Ağacı	Ardıç	Yabansüseneri	Cehri	Böğürtlen
Alıç	Dişbudak	Palamut Meşesi	Vişne	Yaban Gülü
Andaç	Efemer	Menekşe	Adaçayı	Kekik
Çam	Çakal Eriği	Sığırdili	Ahlat	Berberis Yemişi
Cotoneaster	Smilax	Akdiken	Papaztakkesi	Kuşburnu

Su Yosunu	Akasma	Mantar	Kestane	Sakız
Köknar	Ladin	Çınar	Gürgen	Kavak
Kayın	Kızılcık	Fındık	Üvez	Akçaağaç
Muşmula	Eğreltiotu	Defne	Çiğdem	Ak Çiğdem
Mor Çiğdem	Sarı Çiğdem	Beyaz Çiğdem	Ankara Çiğdemi	

Tablo 2. *Anadolu Manzaraları*’nda Geçen Hayvan İsimleri

Bağırtlak	Karabaş (köpek)	Kuyruksallayan	Yaban Arısı	Keklik
Koyun	Sığır	Sinek	Arı	Kelebek
Saksağan	Serçe	Kırlangıç	Karga	Tırtıl
Çaylak	Salyangoz	Çıyan	Tesbihböceği	Kırkayak
Solucan	At			

Hikmet Birand’ın doğaya karşı duyarlılığı ve ona bakıştaki dikkati neticesinde ortaya çıkan Anadolu’nun bu biyoçeşitliliği üzerine botanik alanında yapılan çalışmalar bulunmaktadır; fakat onun Türkiye’nin ilk botanikçilerinden olarak kurucuları arasında olduğu bu alandaki ilk faaliyetlerini belgelendirmek açısından da *Anadolu Manzaraları* kıymetli bir eserdir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler Üzerine

Anadolu Manzaraları kitabının ilk bölümü olan “Yavşan Stepinde Sabah”ta yer alan “Şu karşiki tümseğin üstünde yusuvarlak bir ağaç var. Tek ağaç! Ovanın monoton düzlüğünden kâinatı seyreden bir ağaç. Bu, mutlak bir alıçtır. Yalnız bu ovada değil, bütün Anadolu ’da bu tek ağaçlara dikkat ediniz; onlarda yalnız, kendi başına, kendi hâlinde yaşayan insanı görür gibi olursunuz.” (Birand, 2022: 13) cümlelerinde Birand, daha sonra üzerine bir kitap yazacağı Alıç Ağacı’ndan söz eder. Burada sözü edilen Alıç Ağacı ile üzerine bütün bir eserin kurulduğu Alıç Ağacı’nın aynı ağaç olması yüksek olasılıktır. Birand’ın eserinin oluşturduğu etkiden olacak, Ankara’da Birand’ın konuştuğu Alıç Ağacı’nın bulunduğu bölgede Türkiye’nin ilk alıç parkı, Prof. Dr. Hikmet Birand Alıç Parkı adıyla açılmıştır (Karataş, 2022).

Tuna Ekim, Mutlu Kart Gür ile birlikte hazırladıkları *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* adlı kitap üzerine verdiği bir röportajda, Birand’ın ilgili kitabını iki ana bölüm olarak ayırır ve bu bölümlerden ilkinde botanik’in bütün dallarını kapsayan bilgilerin herkesin anlayacağı şekilde bir açıklıkla anlatıldığını ifade ederken ikinci kısmın ise Birand’ın geçmiş olduğu bölgelerin vejetasyonunu içerdiğini söyler. Ekim, kitabın ilk bölümünün çarpıcı olduğunu kendi mesleği açısından değerlendiren bir gözle tespit eder (Yazar, Çıngay; Erişim tarihi: 17 Eylül 2023). Ancak bir edebiyatçı gözüyle bakıldığında eserin üç bölümden oluştuğu da söylenebilir. Eserin başından “Anadolu’nun Boz-Yeşil Örtüsü ve Bitkilerin Toplumsal Yaşantısı Üstüne Sohbet” başlığını içeren kısım birinci bölüm, bu bölümden itibaren “Anadolu Bozkırları Üstüne Sohbet” başlığını da içeren kısım ikinci bölüm, “Dikmen Alıcı’nın Ardından” adlı son kısmı da üçüncü bir bölüm olarak ele almak mümkündür. Eserin bu son bölümünde artık iç hikâye biter ve Birand bir anlatıcı rolünde dış hikâyeyi tamamlar. Kurgusal tarafla öne çıkan eserde, Çal Tepesi’nin üstünde tek başına kalmış yaşlı bir alıç ağacı ile suların, karaların, tohumların, diğer bitkilerin ve çiçeklerin oluşumuna kadar dünyanın bugünkü hâline gelene değin geçirdiği süreçler, Birand’ın soruları aracılığıyla Alıç Ağacı tarafından anlatılır. Kullanılan üslup, anlatım tarzı eseri edebileştirmektedir. Diğer taraftan eserin bir biyoloji, bir botanik ve bir jeoloji kitabı kimliği taşıdığını söylemek de gerekmektedir.

Kurgusal açıdan değerlendirildiğinde eserin zamanını belirlemek de mümkündür. Birand, Dikmen’deki Alıç Ağacı’nın yanına ilk olarak bir mayıs ayında gider. Bu tarihten sonra kimi zaman bir yıl kimi zaman bir hafta aralıklarla Alıç Ağacı’nı ziyaret eder. Alıç Ağacı’nın tembihi doğrultusunda Anadolu’yu gezmeye başladıktan sonra ise daha uzun aralıklarla ziyaretlerine devam eder. Gezilerine başlamadan önceki son görüşmesi ile Kuzey Anadolu ormanlarına yapmış olduğu ilk gezisinden sonraki ziyareti arasında altı yıllık bir zaman vardır. İkinci gezisinden söz etmek için Alıç Ağacı’na gittiğinde aradan yıllar geçtiğini belirtir. “Dikmen Alıcı’nın Ardından” bölümünün başında, “Dikmen Alıcı’nın sohbetlerini yazıp bitirdikten sonra Çal Dağı’na gittim. O ağacın renkli bir resmini çekmek ve kitabın kapağına bastırmak istiyordum. Onu son ziyaretimden bu yana beş yıl geçmişti. O uzun beş yıl içinde orada epeyce değişiklikler olmuş.” (Birand, 2021: 327) ifadelerine yer verilir. Birand’ın burada bir dipnot ile tarihin 1960 sonbaharının bir günü olduğunu belirttiği göz önünde tutulursa Alıç Ağacı ile son

görüşmesinin 1955 yılında olduğu tespit edilebilir. Fakat Birand, “Doğu-Güneydoğu ve Güney Anadolu Ormanları Üstüne Sohbet” bölümünde Alıç Ağacı’na 1957 yılında Gordion’da yapılan bir kazıdan söz eder. Zaman konusundaki bu tutarsızlık, anlaşılacağı üzere Birand’ın eserini yazma zamanı ile vaka zamanı arasındaki farklılıktan oluşmaktadır. Alıç Ağacı, Birand’a Anadolu’yu gezmesini öğütlediğinde, bu öğüdü dikkate alarak yola çıkacağı sözünü veren Birand, böylesi bir gezinin yirmi yılda tamamlanabileceğini belirtir (Birand, 2021: 159). Eserin Birand’ın gezilerinin tamamlanması ile son bulması doğrultusunda onun Alıç Ağacı’nı ilk ziyaretinden son ziyaretine kadar geçen sürenin, verilen ipuçlarından hareketle yaklaşık yirmi yıla tekabül ettiği söylenebilir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler’in kurgusal tarafına bakıldığında teknik açıdan Birand’ın yer yer anlatıcı rolünü üstlendiği kısımlardan söz edilebilir. “Doğu-Güneydoğu ve Güney Anadolu Ormanları Üstüne Sohbet” bölümünün başında anlatıcı özetleme tekniğini kullanarak Anadolu’ya yapmış olduğu yolculukları anlatır:

Doğu Anadolu’ya yaptığım dört uzun geziyi bitirince Dikmen Alıcı’na gittim. Selamlaşıp hâl hatır sorduktan sonra gezilerin nasıl geçtiğini, nereleri gezdiğimi öğrenmek istedi. Biraz eziyetli, yorucu oldu yolculuklar, diyecek oldum; lakin birden aklıma oraları benden çok önce gezen yabancı bilginler gelince, geziler iyi geçti, verimli oldu dedim. Çünkü ben o gezilerde bizde mümkün olan her kolaylığa sahiptim. Otomobille geziyordum; yanımda şoför ve bir yardımcım vardı. Doğu gezilerimin ikisinde iki yabancı misafir meslektaş da bana yoldaşlık etmişlerdi. Sabah erken yola çıkınca, akşam nereye varacağımı, orada yatacak yer, yıkanacak, temizlenecek su ve yiyecek bulacağımızı biliyor ve buluyordum. Onun için o gezilerde sık sık dağlara çıkarken, belleri aşarken, 80-100 yıl önce, oralarda yol iz yok iken, uzak diyarlardan gelen, dil bilmeyen yol bilmeyen, atla katırla ya da yaya oraları gezen, o dağlara çıkan, kimi günler o dağlarda tek başlarına geceleyen, görmek, öğrenmek, araştırmak için nice meşakkatlere katlanan bilginleri hatırlıyor, yüreğim onlara yalnız hayranlıkla değil, minnetle doluyordu. Çünkü gezdiğim gördüğüm yerler üstüne o anda ne biliyorsam, onların eserlerinden öğrenmiştim. Ama bakın, onların hiç de zorunlu olmadan seve seve katlandıkları o eziyetler, nice yıllar sonra, çektikleri zahmeti oraları gördükten sonra daha iyi anlamış olarak ve yaptıkları araştırmalar benim de işimi kolaylaştırdığı için, onları minnetle anıyordum. Vakit vakit de utangaç bir duyguya kapılıyor, sıkılıyordum: Niye biz de onlar gibi yapmamışız, yapmıyoruz! (Birand, 2021: 242).

Yine bu bölümde kurgusal bir metindeki gibi okuyucuya Alıç Ağacı’nın öleceğini sezdirir: “Bir gün gelmişsin, bakmışın ki ben yokum. Bu tepe de ötekiler gibi olur; benim buradaki varlığını senden başka kim hatırlar? Kimse!..” (Birand, 2021: 274). Bu durum, “anlatının tamamını tahmin edilebilir kılan bir erken anlatım” olarak da değerlendirilebilir (Solak, 2024: 105).

Birand, Alıç Ağacı ile sohbetinde tabiat hakkında yazan bir yazar olarak Goethe’den bahseder. Bu durum Alıç Ağacı’nın hoşuna gider ve bizde böyle yazarların olup olmadığını sorar, bunun üzerine Birand ekolojik farkındalık konusunda bir sitem olarak da değerlendirilebilecek şu ifadelerde bulunur: “Evet bizim de çok ünlü ozanlarımız var, ama öyle ot üstüne falan yazmazlar.” (Birand, 2021: 50). Birand’ın eser boyunca eleştiri yaptığı hususlardan biri de *Anadolu Manzaraları* eserinde olduğu gibi insanların doğaya verdiği zararlardır. Çal Dağı’nın tepesinde bir başına kalmış bu alıcın neden kesilmediğini merak edip sorduğunda aldığı cevap, “Benim gölgelerimde bir yatır yattığına inanılmaktadır. Dallarına bağlanmış olan paçavralar ona adanmış olan adakların belgesidir. Ona karşı duyulan saygı beni nacaktan kurtarmıştır.” (Birand, 2021: 150) cümleleri olur. Yazar, kesilen ağaçların yerini tarla ve meraların almasını her iki eserinde de eleştirir. *Alıç Ağacı ile Sohbetler*’de bu defa Alıç Ağacı’nın ağzından bu eleştiri yapılar. Görülen o ki insan ve tabiat arasında çok uzun zaman öncesinden gelen bir savaş bulunmaktadır.

Birand, Anadolu gezilerini tamamladıktan sonra yanına gittiği Alıç Ağacı’na Anadolu sohbetlerine son vermek istediğini söyler. Kendisine “Gelmeyecek misin artık?” diye soran Alıç Ağacı’na “Konuştuklarımızı yazıp bitirinceye kadar sık gelemeyeceğim belki. Ama yazıp bitirince herhalde gelecek, bu konuşmaların tümü ve özü hakkında ayrı bir sohbet rica edeceğim.” (Birand, 2021: 325) şeklinde cevap verir. Alıç Ağacı, Birand ile tekrar görüşemeyeceklerini sezmiş olacak ki arkasından seslenir ve bazı tembihlerde bulunur: “Biliyorum ki Anadolu’nun eskisi gibi güzel ve şirin olmasını istiyor, bunun için bazı çabalar da gösteriyorsunuz. Yapacağınız şey zor ve karışık değildir. Zorlamayın kendinizi de bizi de. Bizim Anadolu’yu yeşertirken her bölgesi için ayrı ayrı seçtiğimiz, yeşerttiğimiz birliklerin kendi sınırları içinde dirilmelerini, serpilip gelişmelerini sağlayın yeter. Koruyun onları.” (Birand, 2021:326). Bu sözler Alıç Ağacı’nın son sözleri olur. Son görüşmenin ardından 1960 yılında yeniden Alıç Ağacı’nın yanına giden Birand onu yerinde bulamaz. “Dikmen Alıcı’nın Ardından” adlı bölümde olaylar son bulurken anlatıcı rolündeki Birand sözü devralır ve genel bir değerlendirmede bulunur. Bu kısımdaki üslubuna bakılırsa eserin iç içe geçmiş bir olay örgüsü olduğu söylenebilir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler kitabında dikkat çekici konulardan birisi de iklim değişikliğidir. Bugünün popüler konularından biri

hâline gelen iklim değişikliğinden 1966 yılında yayımlanan bir eserde söz edilmesi, Birand'ın öncülüğü ve yaptığı işin mahiyetini tayin etme noktasında oldukça anlamlı görünmektedir. Böylece Birand'ın farkındalığının derecesinin ve etki sahasının kıymeti haizdir. İklim değişikliğine dair söz konusu bölümler şöyledir:

- (...) Demek oluyor ki dünyamız büyük iklim değişimleri geçirmiş. İklim değişimlerinin bitkiler ve yayımlarında ne gibi etkileri olur, özetler misiniz?
- İklim değişimlerinin bizim gelişmemizde üç türlü sonucu olmuştur. Kimi türler göç etmek zorunda kalmıştır, kimilerinin nesli kurumuştur, üçüncüsü de yeni türlerin türemesine yol açmıştır. Fakat bu sonuncular bir yandan iklim değişmesinin hızı ile bir yandan da türlerin göçme ve çeşitlenme yeteneği ile de ilgilidir. (...) İklim değişimleri çoğunluk hızlı olduğundan, bir bölgeye yayılmış ve yerleşmiş olan türlerin çoğu, yeni koşullara uyabilecek çeşitler yetiştiremedikleri için, kahrolur gider. İşte bir zamanlar kutup bölgelerinde yetişmiş olan gür ormanlar. Büyük, çok geniş bir yayılma alanını ikiye, üçe bölen iklim afetleri de olmuştur. (Birand, 2021: 76).

“Dikmen Alıcı'nın Ardından” başlıklı bölümde Birand, “Asya ve Afrika'nın kurak bölgelerindeki kötü gelişmeler, çölleşmeler eskiden iklim değişikliğine bağlanırdı. Şimdi iyi biliniyor ki bu, doğru değildir. Ama şu da iyi bilinmektedir ki her memleketin kültür peyzajlarındaki iyiye güzele değişiklik de o memlekette yaşayan halkın kabiliyet ve gayretine bağlıdır.” (Birand, 2021: 336) diyerek çevre sorunlarında en büyük sorumluluğun insana ait olduğunu vurgular.

Sonuç

Doğanın olağanüstülüğünü anlatabilmek için kelimelerin sınırsız gücüne gereksinim duyulduğu açıktır. Birand'ın edebiyata yönelmesindeki temel sebebin de bu olduğu söylenebilir. Çevre ve iklim krizine dair arayışlarda akla gelen “Bu yok oluşu durdurmanın bir yolu var mı?” sorusuna aranan cevapların Birand'ın eserlerinde var olduğu bilinmelidir. Hikmet Birand, eserlerinde posthümanizmden ziyade daha bütüncül bir yaklaşımla doğayı her yönüyle ele alır. Oppermann'ın editöryal eserinde söz ettiği gibi insanlarda çevre bilincinin oluşturulması için korkutucu birtakım söylemlerden ziyade daha yapıcı yollar aranmalıdır. Hikmet Birand da tam da bu noktada hem çevrenin uğradığı tahribatı hem de söz konusu tahribatın nasıl bertaraf edileceğini edebiyata başvurarak anlatmaya çalışır. Hikmet Birand'ın söz konusu uğraşını, ekoeleştirisinin dünyada kuramsallaşmasından çok daha önce yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda Hikmet Birand'ın ekoeleştiri kuramının ve edebî eserler aracılığıyla ekolojik farkındalık oluşturma girişimlerinin dünyada ve Türkiye’de öncülerinden olduğu tespit edilebilir.

Türkiye’nin her toprağını karış karış gezerek ortaya koyduğu *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı eserlerinde doğaya çocukluğundan itibaren gelen bir doğa sevgisiyle bakar. Hikmet Birand'ın edebiyatın verdiği imkânları sonuna kadar kullanarak doğaya karşı bir ilgi ve koruma davranışı geliştirilmesini hedeflediği ve bunu yaparken de korkutmaktan ziyade müşfik bir yaklaşımda bulunduğu söylenebilir. Birand, Anadolu’nun güzelleştirilmesinin bu coğrafyanın insanların elinde olduğunu düşünür.

Kaynaklar

- Aykulu, G. (2019). “Ön Söz”. (Haz. Tuna Ekim, Mutlu Kart Gür), *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* (s. ix-xi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bertens, H. (2014). *Edebî Teori*, (Çev. Abdurrahman Aydın), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Birand, H. (2021). *Alıç Ağacı ile Sohbetler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Birand, H. (2022). *Anadolu Manzaraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göçmen, G. (2019). “Ekoeleştiri ve Jeanette Winterson'ın Atlas'ın Yüğü Romanı”. (ed. Mehmet Akif Balkaya, Kuğu Tekin), *Edebiyat Kuramları: Giriş ve Uygulama* (s. 173-198), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Hızlan, D. (17 Ekim 2007). “Çorak Anadolu'nun felsefeci ozanı”. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/corak-anadolu-nun-felsefeci-ozani-7498199> (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2023).
- Hızlan, D. (26 Ekim 2006). “Bir Ağaçla Konuşur musunuz?”. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/bir-agacla-konusur-musunuz-5319146>. (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2023).
- Karataş, A. (2022). “Prof. Dr. Hikmet Birand: Bitkileri Dillendiren Öncü Botanikçi”. *Aydınlık Gazetesi*, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/prof-dr-hikmet-birand-bitkileri-dillendiren-ocnu-botanikci-271872>. (Erişim Tarihi: 7 Eylül 2023).
- Oppermann, S. (2012). “Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”. (ed. Serpil Oppermann), *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* (s. 9-58), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Özdağ, U.; Batur P. (2020). “Turkish “Nature Writer Hikmet Birand’s Burroughsian ‘Inward Eyes’: Morning on the Artemisia Steppe”, *ISLE*, 28 (2), 1-20.
- Solak, C. (2024). “Yavru Anlatım Tekniği Açısından Murat Gülsoy’un ‘Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında’ Hikâyesi”, *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 103-109.
- Ülken, H. Z., (1973). “Prof. Dr. Hikmet Birand”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1-4), 219-222.
- Yazar, A., Çıngay B. (t.y.). “Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları Kitabı Hakkında Söyleşi”. https://www.ngbb.org.tr/soylesiler/Tuna_Ekim_Roportaj_yukse.pdf (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023).

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Crime and Punishment in the Imagery of the The Prison in the Great Seljuks

Suç ve Ceza İmgeleminde Büyük Selçuklularda Hapishane

Yavuz Selim ALTINOK ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Derya COŞKUN ²

¹ Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal Meslek Yüksekokulu, Antalya, Türkiye.
yselimaltinok@akdeniz.edu.tr

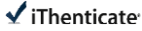
² Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye.
derya.coskun@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 24.04.2025

Atıf /Cite this article:

Altınok, Y. S., & Coşkun, D. (2025). Crime and Punishment in the Imagery of the The Prison in the Great Seljuks. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 148-160.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Abstract

The Great Seljuk State centred in Nishapur, was governed by successful rulers who left a mark on history. As the state's borders expanded, it became necessary to manage people from diverse ethnic groups, leading to distant provinces being governed by either princes or governors. The rapid expansion of borders fueled the ambitions of princes to become rulers themselves, resulting in a series of uprisings. Some emirs and viziers, motivated by their interests, supported these uprisings, making the punishment of individuals a necessity. Among the various forms of punishment, imprisonment was the most actively employed method. This penal system manifested in multiple forms, including castle and house arrests. Due to the robust structure of castles, throughout history, prisons have sometimes been selected from among castles. In this context, the article aims to clarify the discussion on whether castles were suitable places for punishment by examining whether individuals who committed crimes during the Great Seljuks period were imprisoned in castles within the framework of criminal law. Additionally, the article will address whether dungeons and prisons have the same meaning or what the distinctions between them are. The process of transition from dungeons to prisons and its development within the context of penal reforms necessitates the exploration of this dilemma within the framework of the Great Seljuk Empire.

Keywords: Punishment, Castle, Prison, Criminal, Dungeon

Öz

Nişabur merkezli Büyük Selçuklu Devleti, tarihe damga vuran başarılı hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Zamanla devletin geniş sınırlara ulaşması farklı etnik gruptaki insanların idare edilmesini zorunlu hale getirmiş, bu sebeple de uzak vilayetler kimi zaman şehzadeler kimi zamanda valiler tarafından yönetilmiştir. Sınırların hızla genişlemesi durumu şehzadelerin hükümdar olma hayallerini kamçılamış, böylelikle isyanlar peş peşe sıralanmıştır. Bazı emir ve vezirler çıkarları çerçevesinde bu isyanlara destek verince kişilerin cezalandırılması bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Farklı şekillerde uygulanan bu cezalar arasında en faal olanı elbette ki hapis uygulamasıdır. Bu cezalandırma yöntemi, kale ve ev hapsi başta olmak üzere farklı formlarda kendini göstermiştir. Kalelerin muhkem bir yapıda olması nedeniyle tarih boyunca hapishaneler kalelerden de seçilebilmiştir. Bu bağlamda makale, Büyük Selçuklularda ceza hukuku çerçevesinde suç işleyen kişilerin kalelere hapsedilerek cezalandırılması ile kalelerin cezalandırma için ne kadar uygun mekanlar olup olmadığı tartışmasına açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca zindan ile hapishanelerin aynı anlama gelip gelmediği veya aralarındaki ayrışımın ne olduğu tartışmalar çerçevesinde ortaya konulacaktır. Zira zindandan hapishaneye geçiş sürecinin ceza reformları çerçevesinde gelişimi bu ikilemin Büyük Selçuklu Devleti bünyesinde ortaya çıkartılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ceza, Kale, Hapishane, Suçlu, Zindan

Introduction

Since the beginning of time, it has been known that many individuals have sought to disrupt both state and societal order. Initially, the responsibility of maintaining this order fell on communities and tribes. However, with the process of state formation, this dynamic shifted, and a set of legal rules under state monopoly were adopted. These rules, aimed at punishing criminals and reducing participation in crime, were sometimes established orally and sometimes in written form. Therefore, throughout history, anyone who damaged societal and political balance was punished. Examples supporting this include the execution of murderers and adulterers in the Göktürks and the application of retaliatory punishment in Egypt and Rome (Taşağıl, 1997: 110-111; Demirbaş, 2005: 6). In addition to these punishments, imprisonment also holds a significant place. As imprisonment necessitated the establishment of a secure and protected area, the practice first emerged during the Roman era in prisons called Tullianum¹. These prisons, with their underground compartments, are believed to have punished criminals under harsh conditions. Military offenders also served their sentences with the establishment of garrison prisons (Demirbaş, 2005: 6; Bardakoğlu, 1997: 54).

In the early periods of Islam, those who did not pay their debts and those who committed murder, as well as prisoners of war, were punished by being confined in wells and mosques. During the time of Caliph Umar, prisons became more systematic, and a house was purchased to accommodate criminals. The first construction of a jail occurred during the time of Caliph Ali, and this prison was named Nafi². However, due to the ease of escape, a more secure prison named Mehis was constructed (Demirbaş, 2005: 28; Yılmaz, 2001: 551; Ercivan, 2023: 87; Bardakoğlu, 1997: 54-56; Atar, 1979: 217-218). Thus, prisons evolved from their primitive state to a more systematic form (Atar, 1979: 217-218; Demirbaş, 2005: 28). The use of prisons as a political tool during the Umayyad period is likely a result of the lack of authority in implementation (Yılmaz, 2015: 22). The Abbasids constructed more secure and robust prisons, indicating that the number of criminals increased significantly with urbanization, and prisons were built according to the type of crime. It is noteworthy that Abbasid prisons included a mosque and a dârü'l-imâre (Uyanık, 2017: 114; Yılmaz, 2001: 559). The prisons built by the Abbasids were modelled by the Fatimids, with a prison for common crimes called “Habs et-Ma’üne” and another in the Castle of Jebel for political criminals (Takiyyüddin, C. II, n.d.: 188).

Looking at the general framework, it is evident that each state had its methods of punishment and imprisonment according to its rules. One such state that fought against the Ghaznavids and succeeded in establishing a state in Khorasan was the Seljuks. The applicability of imprisonment penalties in the Seljuks is directly proportional to the unceasing rebellions of princes. Anyone who harboured ill intentions for the state’s continuity, sought to gain excessive power, overshadowed the ruler’s authority, or caused political chaos within and among the people, was eliminated by various punishments. Although political criminals were predicted to be imprisoned and punished, it is also known that sometimes ordinary people were detained (Kanat, 2013: 90-91).

The Etymology and Spatial Characteristics of the Terms “Dungeon” and “Prison”

Throughout medieval history, the enforceability of prison sentences was realized through dungeons. Therefore, examining the etymological and conceptual identities of the terms “dungeon” and “prison” is significant. The word “zindan” (زندان) is believed to derive from the Persian “zēdān” (armoury) and Middle Persian “z(i)ndan” (Mu’in, Vol. II, 1371: 1753b; Steingass, 1963: 625a; Nişanyan, 2002: 983). Zindan means “dark, underground prison³, very dark, distressing place,” and a person punished here was called “zindangir” (incarcerated, thrown into a dungeon) (Devellioğlu, 2007: 1118).

Dungeons are places established on high, hard-to-reach cliffs, wholly isolated from people, designed to be dark and psychologically distressing (Parlatır, Gözaydın, and Zulfikar, Vol. II, 1998: 2516). The selection of these dark places not only disturbed individuals spiritually but also had adverse effects on their vision over time. Dungeons understood to be very cold, subjected criminals to the struggle against cold and hunger. Those sentenced did not have the luxury of visiting their families, apart from correspondence (Zerrinküb, 1372: 121; Velîullâh Zaferî, 1996: 142; Özgüdenli, 2006: 15-19; Yıldız, 2012: 10). Hence, the dungeon, an ancient punishment site, is considered a method of inflicting both physical and psychological torment.

¹ For detailed information, see (*Juvenal and Persius*, 1918).

² This prison, being made of reeds and mud, allowed prisoners to escape easily. Therefore, it was soon demolished and replaced with a more secure prison called “Mahyes/Muhayyes.” For detailed information, see (Muhammed el-Haseni el-İdrisi Kettânî, n.d.: 247; Hülagu, 1996: 22; Uyanık, 2017: 111-112).

³ Underground dungeons were referred to as “Somc.” These dungeons were known for being dark and gloomy places. See (Mu’in, Vol. II, 1371: 1919b) for detailed information.

The primary aim of such torment was to demonstrate how threats to the authority's values, laws, and institutions were suppressed and to create deterrence. Only in this way could the authority be renewed and maintained (Aksu, 2005: 63-65).

The word "prison" derives from the Arabic "habs" (حبس), meaning "to confine a person, a living being, or an object to a place, to detain for a period," "detention, not allowing to leave a place, confinement," and in legal terms, "to forcibly detain a suspect or criminal in a certain place, restricting their freedom" (Sami, 1996: 540). Combined with the Persian word "hane," it becomes "habis+hane," representing the first form of freedom-restricting punishment (Sami, 1996: 539-541; Kanar, 1998: 252; Turkish Dictionary, Turkish Language Institution, Vol. I, 1998, 943; Eren, 2014: 24; Öztekten, 2010: 610, 615). Additionally, the word "sîn" from the root "secn" meaning "to imprison," was used to denote prisons, while "secin/mescun" referred to "prisoner." Hence, the prison officer was called "Seccân" and the prisoner "Secîn, Mescûn." The place where illegal punishments were executed was called "habs, mahbes," and the person imprisoned "mahbûs" (İbn Manzûr, Vol. I, n.d.: 702-703; Kortantamer, 2005: 93; Öztekten, 2010: 616). The most well-known uses of the word "prison" include "zindan, mahpushane, mahbes, dam, kodes, disko" (Eren, 2014: 24). Over time, prisons have institutionalized (Bardakoğlu, 1997: 54).

Prison is the oldest known form of punishment before penal laws (Foucault, 1992: 289). This penal system was applied to some for a temporary period and to others for life. In the Seljuks, houses were also used as prisons, castle dungeons and wells. Prisons, like dungeons, were cold, dark, and psychologically harsh places. Thus, they played an essential role in the transition from physical to mental punishment (Bahar, 2005: 43). The first concept that comes to mind when thinking of prison is crime (Boynukalın, 2009: 453; Bebek, 1993: 469; Tanış, 2018: 141). Prisons were created to prevent such actions by people. Punishment is a continuation of this concept, defined as a sanction applied to make the person who committed the crime regretful (Centel, 2011: 337; Bacaksız, 2014: 4918). Therefore, the common point in the imagery of crime and punishment has been prisons, ranking first in the formal punishment methods of societies (Bahar, 2005: 41).

Characteristics of Castles Used as Prisons in the Great Seljuk Empire

Imprisonment, emerging as a powerful method of punishment, is among the top techniques employed by the Great Seljuk Empire. Although it is known that ordinary people were imprisoned based on their crimes, the most notable group was political criminals. After the establishment of the Great Seljuk Empire, rapidly expanding territories prompted princes to claim governance. Although the general fate of prince rebellions seen in almost every ruler's reign was amnesty, this did not change in the subsequent periods, and princes did not refrain from rebelling again. Therefore, rebellious princes were subjected to punitive measures such as blinding, strangulation with a bowstring, or imprisonment in a castle⁴ (Kanat, 2013: 61). It is observed that almost all princes were pardoned in their first rebellion attempts. However, the dream of becoming a ruler and the active roles of politicians who triggered this urge led to recurring rebellions.

In the Great Seljuk Empire, prisons generally appeared as castles rising among sturdy bastions. The connection between the castle and the outside world was maintained by a bridge, with the movement controlled by a tower. Officers named "dajban"⁵ or "kûtval"⁶ were appointed to protect the castles. Mainly during wartime, to prevent prisoners from escaping due to the authority vacuum, it was deemed appropriate to destroy the bridge connecting the castle to the outside world in extraordinary circumstances (Eyice, 2001: 234-235; Kesik, 2011: 50-52). Thus, attempts to escape by the prisoners were prevented. Inside the castles, dungeons and wells were created for criminals. These were prepared as single-person punishment rooms, i.e., cells (Kanat, 2013: 35).

Although there is little information about castle prisons, certain inferences can be made based on presumptions. This is because of the prohibition of human entry and exit in castles used as prisons (Takiyyüddin, Vol. II, n.d.: 188; Yılmaz, 2001: 562). It is known that many castles in the Great Seljuk Empire had a prison identity. In these prisons, the sounds of wild animals echoing in the mountains occasionally reached the prisoners' ears. Prisoners had a reed mat under their feet, which also served as a bed (Zerrînkûb, 1372:119). The prisoners, wearing nothing but an old shirt and shalwar (Özgüdenli, 2006: 18), lived deprived of cleanliness and food. It could take months or even years for them to bathe and clean themselves. Occasionally, prisoners were given a type of bread called "Nân-i Kaşkîn" in addition to regular bread (Mu'in, Vol. III, 1371: 2990a; Steingass, 1963: 1033b; Özgüdenli, 2006: 19).

⁴ The phrase "imprisoned in the castle" was sometimes replaced with the term "sent to the fort." See (Nizâmî-yi 'Arûzî, 1910: 44-45).

⁵ "Daj" means fort, and "dajban" is the name given to the commander of the fort. See (Mu'in, Vol. II, 1371: 1523).

⁶ The word, originally Sanskrit, means "guard" or "protector." For detailed information, see (Kanar, 1998: 503; İzgi, 2002: 503-504).

Political Figures Imprisoned in the Context of Crime and Punishment

Before the establishment of the Great Seljuk Empire, it was known that members of the Seljuk family were imprisoned. Among the most notable figures are Arslan Yabgu and his nephew Tughril. During the state formation process, the nature of their imprisonment shifted from being held by other states to being detained due to internal insurrections within their state.

Seljuk Bey, following in the footsteps of his father Dukak, served as a military commander for the Oghuz Yabgu State. His significant role in the state's administration and military caused Yabgu's wife discomfort. During a meeting, Seljuk Bey's prominent seating position (high up) near the ruler needed to be better received by her. This incident led Seljuk Bey to sever ties with the Yabgu State. Taking his family with him, Seljuk Bey migrated from Yengikent to Jand (Abu'l-Farac, Vol. I, 1987: 292). The political landscape of that era was quite turbulent. The weakened Samanids were targeted by the Karakhanids and the Ghaznavids, who sought to seize Samanid territories. This complex scenario made the Seljuks a pivotal factor among the three states. Struggling for survival, the Seljuks allied with weaker states in their quest for territory. In the Samanid-Karakhanid struggle, Arslan Yabgu emerged as a key figure. Initially, he allied with the Samanids but later switched sides to support Prince Ali Tigin, who played a crucial role in Karakhanid internal conflicts (Usta, 2013: 236-242). This unexpected shift led to the downfall of the Samanids. However, this decision turned out to be detrimental for Arslan Yabgu. The Karakhanid ruler Yusuf Kadir Khan and the Ghaznavid ruler Sultan Mahmud viewed the Ali Tigin-Arslan Yabgu alliance as threatening their states' stability. Consequently, in 1025, they met near Samarkand and agreed to eliminate Ali Tigin and Arslan Yabgu. Acting on this agreement, Sultan Mahmud sent a letter to Arslan Yabgu, inviting him to his palace in Samarkand. Arslan Yabgu accepted the invitation amicably. During a banquet, Sultan Mahmud, having observed Arslan Yabgu's excessive drinking, inquired about the military support he could provide. Arslan Yabgu's exaggerated response convinced Sultan Mahmud of his potential threat. Subsequently, Arslan Yabgu was arrested and imprisoned in the Kalinjar fortress in India. After approximately seven years of imprisonment, Arslan Yabgu died in 1032 (el-Yezdi 1979: 24-28; Sümer, 1992: 71-72).

Due to their policies, the Karakhanids frequently attacked the Seljuks, who were seeking new territories, which led to the imprisonment of Tughril Bey. Chaghri Bey captured the Karakhanid military commander to free his brother, successfully securing Tughril Bey's release. Tughril Bey's captivity represents the second instance of Seljuk family members being imprisoned before the establishment of the Seljuk state. Although the prisoner was not a member of the Seljuk family, the imprisoned individual was. Tughril Bey's future role as the Great Seljuk Empire's first ruler underscores this event's significance.

Despite being a member of the Seljuk family, Abu Abdullah Husayn served the Ghaznavids for a time. Sultan Masud appointed him under the command of Hacı Begtogdı to fight against the Seljuks. Following the Seljuks' victory in the Battle of Nesa in 1035, Husayn was captured and imprisoned by Chaghri Bey (el-Beyhakî, 1375: 571, 628-629; Gerdizi, 1363: 429-430). This imprisonment was short-lived, as Husayn managed to gain the Seljuks' trust and eventually rose to the position of vizier in 1044 (İkbâl, 1338: 39-40; Özgudenli, 2006: 23).

Another significant episode involving Seljuk's imprisonment during this period pertains to their relations with the Abbasids. After establishing their state, the Seljuks, who valued Sunni Islam, expressed their allegiance to the Abbasid Caliph al-Qa'im. Over time, the Shiite Buyids' aggressive stance towards the Abbasids fostered a closer alliance between the Abbasids and Seljuks. When the Abbasid Caliph first invited Tughril Bey to Baghdad, Tughril could not respond favourably (Piyadeoğlu, 2020: 96). However, on the second invitation, Tughril Bey decided to travel to Baghdad. The primary reason for his initial noncompliance was likely the Seljuks' struggle to establish their presence in Iran. During this period, the Abbasids could not offer substantial help, which allowed the Buyids to strengthen their influence in Baghdad, appointing Arslan Besasiri as the Buyid governor of Baghdad (Merçil, 1992: 528). This political shift led the Abbasid Caliph al-Qa'im to invite Tughril Bey again, receiving a positive response. When Arslan Besasiri and his supporters learned of Tughril Bey's strong army approaching the city, they incited unrest. Tughril Bey set up his camp outside the city to prevent harm to Baghdad's citizens. Despite the rebels' efforts to avoid Tughril Bey's entry, they failed. Entering the city with his soldiers, Tughril Bey allowed them to shop, during which a sudden commotion led to the Seljuk soldiers being attacked and killed. Enraged by this, Tughril Bey blamed the Buyid Emir al-Malik al-Rahim, arresting him on December 23, 1055, and imprisoning him first in the Sirevan Castle⁷ and later in the Tabarak Castle (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2011: 98-99; İbnü'l Esîr, Vol. IX, 1985: 463-465; İbnü'l-

⁷ The Cibâl region is located near Hulvân, where date palms are cultivated. See (Ibn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, translated into Persian by Hüseyin Karaçanlu, 1370: p. 33; Minorsky, *Hudûdü'l-'âlem minel meşrik ilel mağrib*, 2008: p. 90).

Cevzî, 2014: 16-19; Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî, 2018: 24; er-Râvendî, Vol. I, 1999: 104; el-Hüseynî, 1943: 13; Bundârî, 1999: 8; Turan, 1969: 91-93; Sevim, 1997: 3-7).

During the elimination of Buyid dominance in Baghdad, Tughril Bey was accompanied by his cousin Resul Tegin. Tughril Bey assigned the administration of critical centres like Shiraz, Khuzestan, and Basra to Hezaresb b. Bengir displeased Resul Tegin and led to his rebellion. Tughril Bey tasked Hezaresb b. Bengir with suppressing the revolt, resulting in Resul Tegin's defeat. This rebellion ended with Resul Tegin being spared from execution through the intervention of the Caliph (Piyadeoğlu, 2020: 111-112). While the effects of this rebellion persisted, Ibrahim Yinal, similar to Resul Tegin, also sought to claim authority, leading to another insurrection (Pîrneya and İkbâl, 1376: 312-314; Yinanç, 1944: 48-49). This rebellion was short-lived, and Ibrahim Yinal was pardoned, serving alongside Tughril Bey for nearly a decade. However, when he was assigned the administration of Mosul, his move to Jibal was interpreted as a second act of rebellion. Despite warnings from both Tughril Bey and the Abbasid Caliph, Ibrahim Yinal attempted to clarify his intentions in Baghdad, claiming he had no rebellious motives (Sevim and Merçil, 1995: 55; Piyadeoğlu, 2020: 113-114). Meanwhile, Arslan Besasiri and the former governor of Mosul, Kureysh, exploited the administrative void in Mosul to re-establish their dominance. In response, Tughril Bey, accompanied by Ibrahim Yinal, marched on Mosul, prompting Arslan Besasiri to flee after setting the city ablaze.

While these events unfolded, Ibrahim Yinal sought support from the Fatimid caliph. He promised that, in exchange for Fatimid assistance in becoming the ruler of the Great Seljuk State, he would have the khutbah read in their name instead of the Abbasid Caliphs. When the Fatimid Caliph looked favourably upon this agreement, Ibrahim Yinal took advantage of Tughril Beg's involvement with Arslan Basasiri and went to Hamadan. Upon learning of his brother's rebellion attempt, Tughril Beg took action by sending his wife Altuncan Hatun and his vizier Amid al-Mulk to protect the caliph in Baghdad, and then set out for Hamadan himself (Mîrhând, Vol. IV, 1339: 62; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 55; Pervîz, 1351: 109; Pîrneya and İkbâl, 1376: 319; Sevim and Merçil, 1995: 43). In November 1058, when Ibrahim Yinal besieged the city, Tughril Beg, who was in a difficult position, requested help from his wife and vizier in Baghdad. However, due to the Abbasid Caliph's fear for his safety, he did not allow the Seljuk soldiers to leave Baghdad, making Tughril Beg's call for help ineffective for a time (el-Hüseynî, 1943: 13; Abû'l-Farac, Vol. I, 1987: 313; İbnü'l-Adîm, 1982: 4; İbnü'l-Esîr, Vol. IX, 1985: 484; İbnü'l-Cevzî, 2014: 34-35; Bundârî, 1999: 12-13; Kaçın, 2017: 144-146). The person responsible for Tughril Beg's difficult situation was not only the Abbasid Caliph. Amid al-Mulk Kunduri also played a role in this matter. He sought to prevent Altuncan Hatun from going to Tughril Beg by plotting to place Enushirvan, Altuncan Hatun's biological son and Tughril Beg's stepson, on the throne. Altuncan Hatun, aware of the agreement between the vizier and his son, tried to arrest both. However, the vizier managed to escape, and Enushirvan was removed by being imprisoned in an unknown fortress. After Tughril Beg fell ill, Enushirvan, despite hoping to be released by negotiating with the fortress commander, found this impossible. Amid al-Mulk, Kunduri did not permit his release, so Enushirvan, during a game of chess with the fortress commander, suddenly attacked him and killed him. The fortress guards surrounded Enushirvan in an attempt to escape from the fortress. Believing he could escape his captivity by jumping down, he acted on this belief and leapt. Due to the great height, Enushirvan died. He was buried next to his mother's grave in Rey (er-Râvendî, Vol. I, 1999: 106; Sibt İbnu'l-Cevzî, 2011: 122, 123; Sevim and Merçil, 1995: 56, 57).

Another incident of imprisonment during Tughril Beg's period occurred when a group from Khorasan sought to loot the property of Baghdad residents. This group demanded the possessions of residents from the Harbiye district of Baghdad. The people replied, "We are chaste individuals engaged in worship in our mosques and need the alms and donations brought to us." Ignoring these words, the group confiscated the people's property and beat those who resisted. They then went to the area called Kasr al-Isa, where they made the same demands from the local people, even forcibly removing them from their homes and throwing them into the streets. The wronged and plundered people set up reed huts near the caliph's palace to draw attention to their plight. While this group continued their disruptive activities, they were ultimately eliminated during the Bab al-Dar attacks and were punished by confiscating 1,000-10,000 dinars⁸. Some were imprisoned and died there (İbnu'l-Cevzî, 2005: 18).

In 1061, Baghdad governor Abu'l-Fath was dismissed by Tughril Beg's order for failing to pay the money he had pledged to the treasury fully. He was replaced by a person named Abu Ahmed. Abu'l-Fath chose to flee, and the new appointee was

⁸ Confiscation is the state's seizure of a person's property due to any crime committed. In the Seljuk period, there were two types of confiscation: general and special. General confiscation involved the transfer of all the offender's property to the state, while special confiscation referred to transferring specific assets. During the Seljuk era, confiscation as a punishment was typically applied to state officials and, though rarely, to ordinary people. Confiscation was usually imposed alongside penalties such as exile, flogging, removal from office, and imprisonment. For detailed information, see (Kaya, 2005: p. 53).

given the authority to locate and punish him. Acting on this authority, Abu Ahmed arrested Abu'l-Fath and had him beaten and imprisoned (Sevim, 1997: 91).

By 1062, Tughril Beg demanded 10,000 dinars from the people of Hoy. When the people did not respond positively to this demand, they requested financial and military aid from the sultan. The sultan was only presented with 4,000 dinars. Finding this amount insufficient, Tughril Beg sent an army to Hoy. The ensuing battle, which lasted about 40 days, resulted in many casualties on both sides. The city's elders sent an envoy to Amid al-Mulk Kunduri to seek a settlement to end the conflict. With peace achieved, Amid al-Mulk Kunduri went to the town and appointed Abu Sa'id as the leader. Abu Sa'id initially gave Amid al-Mulk Kunduri 10,000 dinars in exchange for the surrender of Yusuf, an old rival. After capturing Yusuf, Abu Sa'id severely beat him, leading to his dismissal from leadership and imprisonment by Amid al-Mulk Kunduri. Omar was appointed in his place (Sıbt İbnu'l-Cevzî, 2011: 110).

Amidülmülk Kundûri, who was one of the political prisoners imprisoned for his attempts initiated by Tuğrul Bey's vizier, is known for his actions in the Shiite-Sunni schism. Amidülmülk Kundûri, a Shiite who pursued a destructive policy against scholars adhering to the Shafi'i sect, convinced Tuğrul Bey to issue a decree for the cursing of scholars from the minbar of the Khorasan Mosque. This initiative of the vizier is essential for understanding the strength of his persuasive abilities. Certainly, Amidülmülk Kundûri did not stop with this initiative alone but went further to engage in activities aimed at the imprisonment of these scholars (Yaltkaya, 1925: 101-106)⁹. Although the vizier succeeded in imposing restrictions on the activities and lectures of scholars, he was unsuccessful in imprisoning them. The critical point here is the vizier's ability to persuade to the extent of influencing the ruler due to his ambitions. Fearful of his power, some scholars left Nishapur and continued their scientific teachings in Mecca and Medina in 1058¹⁰. Amidülmülk Kundûri, who supported Süleyman appointed by Tuğrul Bey against Alp Arslan, was dismissed and imprisoned immediately after Alp Arslan became the ruler¹¹. Due to Amidülmülk's interference in Alp Arslan's ascension to the throne, he was detained in Khorasan Amidi's house in Nishapur and later sent to Mervü'r-Rud under house arrest. His family lived in another room of the house where he was imprisoned (Müneccimbaşı, Vol. I, 2013: 71). Amidülmülk, who was held under house arrest for a while, was killed by two individuals (Bundarî, 1999: 28). After his death, Alp Arslan appointed Nizamülmülk as vizier (Köymen, 2001: 11). Nizamülmülk, who established the Nizamiye Madrasa to fight the Fatimids, also appointed the scholar Juwayni, who had fled Nishapur, as a lecturer at the madrasa (Paecock, 2016: 189; Özeydin, 2007a: 188; Özeydin, 2007b: 194-195; Erdemci, 2012: 8; Özeydin, 2002: 554-555). As a result of this critical development, the scholars living in imprisonment were granted their freedom.

In the Great Seljuk Empire, the betrayal of officials in essential positions was not left unpunished. Osman, the Deputy Dar' of Nizamülmülk, was imprisoned in Tirmiz after discovering that he had informed the Ghaznavid sultan about state matters. When it was revealed that he continued to leak information, he was executed (İbnü'l-Esir, Vol. X, 1991: 226).

Kerman Seljuk Malik Kavurd, to strengthen his dominance over Fars, besieged and captured Shiraz, causing Fars emir Fazluye to flee the city. Kavurd pursued him and killed many of his soldiers but failed to capture him. In 1063, Fazluye, who had taken refuge in Fesa, decided to collaborate with the governor of Khuzistan, Hezaresb, taking advantage of the chaos in the political authority following Tuğrul Bey's death. When Kavurd defeated the alliance members who looted Shiraz upon his arrival in the region, Fazluye requested assistance from Alp Arslan. Alp Arslan, who was in a power struggle with Kavurd, was inclined to help Fazluye to prevent Kavurd from gaining strength. First, Alp Arslan sent an army commanded by Porsuk to fight Kavurd in 1064, and about a year later, in 1065, he went to Shiraz. Kavurd, fearing the sultan, abandoned the city and took refuge in a fortress. Thus, Kavurd retreated to his domain of Kerman, and the control of Fars was returned to Fazluye (Ahmed b. Mahmud, 2011: 81-82; Piyadeoğlu, 2020: 153-154; Agacanov, 2013: 140-141).

Although Kavurd is known to have led many rebellion movements against state administration, he also carried out his final rebellion in alliance with his eternal enemy, Fazluye. Aware of the situation, Sultan Alp Arslan passed through Shiraz to Kerman and sent his vizier Nizamülmülk against Fazluye (Sevim and Merçil, 1995: 373-376). Nizamülmülk, who captured

⁹ During this period, poets wrote several poems while they were in prison. These works introduced a literary genre known as *habsiyye*, *habsiyyat*, or *zindannâme*. Compared to other poetic forms, the most crucial feature of *habsiyye* is that it is written to reflect the realities of the poets' experiences. For detailed information, see Nizâmî-yi 'Arûzî, 1910: p. 45; Abdülhüseyin Nevâî, vol. III, 1947: pp. 7-18; Velîullâh Zaferî, 1996: pp. 19-22.

¹⁰ One of the scholars of the period, Imâmü'l-Haremeyn Juwaynî, realizing the seriousness of the situation, left the city of Nishapur with Ahmed b. Hüseyin Beyhakî. He first went to Baghdad and then, in 1058, travelled to the cities of Mecca and Medina to disseminate his knowledge. See (Kandemir, 1992: pp. 58-59) for detailed information.

¹¹ For information about the fate of Vizier Kunduri, see (Nizâm Akîlî, 1337: pp. 204-206; er-Râvendî, Vol. I, 1999: p. 115; Sevim, 1998: p. 5).

the fortresses in the Fars region one by one, besieged the Hurshah Fortress, where Fazluye was hiding. However, this attempt failed due to the fortress's difficulty in being captured. Meanwhile, although Fazluye had only a few soldiers, he went out of the fortress to gather more men, which Nizamülmülk's soldiers learned. They pursued and captured him in a cave after a captured soldier revealed his location. Fazluye was brought before Sultan Alp Arslan, who was in Berdsir, where Kavurd was being pressured. In front of the sultan, Fazluye begged for mercy and requested to be ransomed in exchange for his life. Although Sultan Alp Arslan found this request reasonable, when he arrived in Isfahan with Fazluye, vizier Nizamülmülk, distrusting him, had Fazluye imprisoned first in the Isfahan Fortress and then in a pit dug in the Istahr Fortress. In the following process, despite attempts by Fazluye's soldiers to rescue him from the fortress, they were unsuccessful and lost their lives (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011: 159-162; Sevim, 1998: 29-32). When Sultan Alp Arslan, in the framework of his Caucasus policy, captured the city of Ani in 1064, the Greeks, in an attempt to delay the sultan by selecting the most beautiful girls and boys of the city as captives, lined them up in front of the sultan's camp. The Greeks, who failed in this attempt, were captured and imprisoned by Sultan Alp Arslan (Ahmet b. Mahmud, 2011: 67).

In the struggle with Byzantium, Sultan Alp Arslan, advancing towards the Malazgirt Plain, visited Diyarbakir and entrusted the administration of the Mervanoğulları to Ebû'l-Hasan Sa'id. Later, due to disobedience, he was removed from his position by vizier Nizamülmülk and imprisoned, and his brother Nizamüddin was appointed instead (İbn-ül Ezrak, 1975: 174-176).

After the death of Sultan Alp Arslan on November 24, 1072, his appointed heir, Melikshah, became the ruler, and his brother Tekiş pledged allegiance to him. Due to this allegiance, the administration of Toharistan and Belh was given to Tekiş. Although Melikshah removed his brother, issues on the throne did not end. In 1073, a struggle emerged between Melikshah and Kavurd. Melikshah won this struggle, and Kavurd fled the battlefield to Hamedan. Following this, Melikshah sent an army under the command of Emir Temirel to capture Kavurd. Kavurd, captured by Emir Temirel, was handed over to Emir Savtekin and imprisoned in his tent (Turan, 1969: 197; Kafesoğlu, 1973: 13-14; Yazar, 2011: 233). After Kavurd's execution, his three sons were imprisoned in Hamedan by Melikshah (Kafesoğlu, 1973: 14).

Another incident of imprisonment during the Melikshah period occurred when Melikshah became suspicious of 7000 Armenians wearing Turkish clothing while inspecting the soldiers in the city of Rey. Melikshah decided to cut off the ties of 7000 Armenians with the army, but Nizamülmülk did not approve of this decision and warned Melikshah. However, he could not convince him and eventually the soldiers were expelled from the army. These Armenians, who had no other qualifications than being soldiers, joined Tekiş, who was residing in Busenç Castle, in 1081. This development made Tekiş militarily strong. Tekiş first went to Merv, then to Termez and finally to Khorasan, the second capital of the empire. Melikshah, who received news of Tekiş's rebellion, immediately went to Nishapur and took action. Realizing that he would fail, Tekiş withdrew to Termez Castle to begin defense preparations. However, these preparations must have been in vain, as Tekiş's soldiers were defeated near Belh. After Tekiş's apology and pardon, a temporary calm was achieved. Of course, Tekiş's dreams of becoming a ruler did not end, as seen in other princes (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011: 238; Ahmed b. Mahmud, 2011: 139; Sevim, 1999: 41-42). Because, Tekiş attempted to rebel again in 1084, taking strength from the presence of Melikshah in Mosul. In this context, he first laid siege to the Sarakhs Castle, which was under the control of Mesud b. Emir Yâhız. Realizing the situation, Nizamülmülk's men, Ebû'l-Fûtûh et-Tûsî and Ebû Ali, made a plan and wrote a letter to the emir of Serâhs Castle through the vizier's mouth, informing him that they would come to his aid with a large army, and thus ensured that the letter reached Tekiş. Their aim was to make Tekiş panic and lift the siege. The plan worked as expected, and Tekiş, who panicked, ended the siege and took shelter in Venec Castle. Tekiş, who was captured on October 2, 1085, was imprisoned in Firuzkûh Castle by having his eyes blindfolded (Ahmed b. Mahmud, 2011: 143-147; Sevim, 1999: 66-67; Piyadeoğlu, 2020: 216).

Some Seljuk statesmen resorted to various slanders to discredit individuals who were opposed to their interests and desires in the eyes of the ruler. Sometimes the slandered person was killed, while other times the slanderer was punished and executed. During the reign of Melikshah, the secretary of the Divanü'r-Resail, Ebû'l Mehasin, tried to distance Nizamülmülk from the sultan by slandering him while establishing a close relationship with the sultan. This person accused Nizamülmülk of illicitly taking money from the state treasury. Nizamülmülk, aware of the situation, devised a plan to expose this slander and organized a banquet, inviting the ruler as well. Approximately 1,000 Turkish soldiers, mounted on their horses, were also present at the banquet. After the meal, Nizamülmülk explained that he had spent the money he took from the treasury on the soldiers who fought for the state and presented the ruler with jewels and money. Realizing the truth after this incident, Melikshah had Ebû'l Mehasin arrested and imprisoned in Save Castle. Here, his eyes were gouged out with a knife and fed to hunting dogs (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011: 257; Bundarî, 1999: 60-61). Melikshah's aunt, Safiye Hatun (İbn Vâsıl, Vol. I, n.d.: 23; İbn Haldûn, Vol. I, 1424/2003: 1642; Bubu, Vol. XIII, 2005: 363), was widowed after the death of Sharaf al-Dawla Muslim in a battle with

Suleiman Shah (ed-Diveci, 1402/1982: 168), and married Ibrahim, the leader of the Uqaylid tribe. Ibrahim's election as leader without Melikshah's knowledge was not accepted by the Seljuks, and Melikshah, upon taking action, captured Ibrahim during the Northern Syria campaign and imprisoned him (İbnü'l-Verdî, 1389/1969: 531; İbnü'l-Esîr, Vol. X, 1991: 189-190; Kafesoğlu, 1973: 80).

Upon the death of Melikshah on November 19, 1092, he left behind four sons as heirs: Berkyaruk, Muhammad Tapar, Sanjar, and Mahmud. Mahmud was the son of Terken Hatun, Muhammad Tapar and Sanjar were the sons of Seferiyye Hatun, and Berkyaruk was the son of Zubeyde Hatun. At the time of Melikshah's death, Mahmud and Muhammad Tapar were in Baghdad with their father, while Berkyaruk was in Isfahan. Terken Hatun, wanting her son Mahmud to become the ruler, planned to eliminate Berkyaruk by having him imprisoned in Isfahan. When Berkyaruk was imprisoned, he was unaware of his father's death. State officials supporting Nizamülmülk learned of the situation before Terken Hatun arrived in Isfahan, and they rescued Berkyaruk from the castle, taking him to the city of Ray. Muhammad Tapar, who was in Baghdad, chose to join his brother and support him. Muhammad Tapar supported Berkyaruk in becoming the ruler and did not consider any rebellion at that time. However, later on, Müeyyidülmülk, the son of Vizier Nizâmülmülk, influenced Muhammad Tapar and encouraged him to rebel, becoming his vizier in September 1099 (İbnü'l-Esîr, Vol. X, 1991: 184-186; Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî, 2018: 98-100; Özeydin, 2001: 15-21; Özeydin, 1990: 11-12). As his first action, Muhammad Tapar, directed towards the capital, wanted the Friday sermon, which was read in Berkyaruk's name, to be read in his own name. During the battle between Berkyaruk and Muhammad Tapar in the city of Ray, some emirs switched sides to support Muhammad Tapar. As a result, Berkyaruk first went to Isfahan, but when he was not allowed into the city, he had to head to Khuzestan. However, his mother Zubeyde Hatun chose to stay in Ray, and after Muhammad Tapar took control of the city, she was imprisoned in the castle by Vizier Müeyyidülmülk. In 1099, she was strangled to death (Perviz, 1351: 126-130; Turan, 1969: 180,181; Özeydin, 1990: 12-16; Özeydin, 2001: 55-59; Sevim and Merçil, 1995: 198-201).

During this period, the Great Seljuk Empire experienced a highly intense political agenda. Everyone who moved to seize control of the state not only caused internal damage but also led to significant disruptions in foreign policy. One of these events was the Arslan Argun rebellion. Driven by dreams of becoming the ruler, Arslan Argun gathered a large army and marched towards Merv, killing many people there. Börîpars, aware of the situation, also moved towards Merv. In the battle that took place in 1095, Börîpars was captured due to the betrayal of some of his emirs. Arslan Argun first imprisoned him in Tirmidh Castle and later had him strangled to death (Müneccimbaşı, Vol. I, 2013: 77; Kılınççeker, 2021: 615).

During Berkyaruk's struggle for the throne with his brother Mahmud, he was captured and imprisoned by his brother's emirs (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2011: 143-144; er-Râvendî, Vol. I, 1999: 139). In the same period, Berkyaruk's removal of Müeyyidülmülk from office, appointing his brother Fakhrülmülk in his place, and imprisoning Müeyyidülmülk were other significant developments. This event marked the beginning of developments that would lead to the stagnation of the Great Seljuk Empire. During the Berkyaruk-Muhammad Tapar struggle, Berkyaruk's mother Zubeyde Hatun was imprisoned due to her conflict with Müeyyidülmülk (el-Hüseynî, 1943: 53; Bundarî, 1999: 87).

Before Muhammad Tapar died on April 18, 1118, he was told, "Your illness is due to sorcery, your wife has bewitched you. Therefore, your illness has become incurable." As a result, Gevher Hatun was first imprisoned in a house and then strangled to death (Bundarî, 1999: 118; Urfalı Mateos, 2019: 262; Kaçın, 2017: 36-37).

During the reign of Sultan Sanjar, although few people were imprisoned, the most notable case was the imprisonment of the Ghurid ruler Alaeddin after Sanjar's victory over him in 1152 (el-Cûzcânî, 2020: 88-89).

Conclusion

Crime and punishment are two concepts as old as human history. Prisons, as a means of punishing crime, and the places where this punishment is carried out, date back to ancient times. However, the history of prisons is not as old as the concept of crime and punishment itself; the formation of these institutions began from the period when states started to form. Prisons became a more widespread institution in eras and regions where state authority was dominant. Therefore, it is not entirely possible to describe the formation of prisons in periods when states had not yet emerged. However, in ancient Eastern and Western civilizations where state institutions existed, there were places used as prisons from very early times. The Seljuks, who established their empire in the 11th century and quickly expanded their territory from Maverâünnehir in the east to Anatolia in the west through conquests, built their own order in the regions they ruled. Like other states, the Seljuks also had the concepts of crime and corresponding punishment. With the expansion of the borders, the number of crimes and criminals naturally increased, making prisons, known as dungeons at that time, one of the most important institutions of the state. Over

time, these places also became locations for political prisoners served their sentences. The Seljuks generally used castles as prisons, which were surrounded by high walls and fortified with towers to increase their durability, making them strong defensive structures. The advantages provided by the castles ensured the highest level of security for the imprisoned person. Additionally, the escape and rescue of prisoners were prevented by these structures. Castles had dungeons and wells used as prisons, and the structure itself could be considered a prison, especially when members of the royal family were held there, as it was a place that restricted their freedom. It cannot be said that the punishments given for crimes in the Seljuk period always underwent a legal trial process. Punishments were sometimes left to the initiative of the ruler or state officials appointed by the ruler. Generally, the punishments for crimes were divided into light and heavy penalties. Imprisonment was considered a punishment for relatively light crimes and was often applied to state officials. Imprisonment emerged as a temporary measure until the execution of the punishments for the committed crimes and was widely used in the Seljuk State for political reasons by imprisoning individuals in castles. The gravest and most severe crimes in the Seljuk period were those committed against the state. Deterrent penalties were primarily applied to these criminals. If the perpetrator was a member of the dynasty, a lighter penalty such as blinding was often applied, and the individual was imprisoned to prevent them from claiming the throne. In cases where this punishment was deemed insufficient, the death penalty was also applied. Indeed, the Great Seljuk Sultans usually forgave dynasty members who rebelled for the first time. However, if the rebellion recurred, the death penalty was then applied. Prisons, as one of the most significant institutions in world history, were seen as a guarantee for political stability and the preservation of power for the rulers of the Great Seljuk Empire. Therefore, as a means of enforcement, prisons were always prioritized by the authoritarian Seljuk sultans.

References

- Abu'l Farac, Gregory. (1987). *Abu'l Farac Tarihi*. Vol. I, (Trans. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Publications.
- Agacanov, S. G. (2013). *Oğuzlar*, (Trans. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), Selenge Publications.
- Ahmed b. Mahmûd. (2011). *Selçuknâme*. (Haz. Erdoğan Merçil), Vol. I-II, Bilge Kültür Sanat Publications.
- Akîlî, Seyfeddin Hacı b. Nizâm. (1337). *Âşârü'l-vüzerâ*, (Nşr. Celâleddin Hüseyinî Urmevî), Tahran.
- Aksu, Ş. (2005). "Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri". *Hapishane Kitabı*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Publications, 59-68.
- Atar, F. (1979). *İslam Adliye Teşkilatı (Oraya Çıkışı ve İşleyişi)*. Diyanet İşleri Başkanlığı Publications.
- Bacaksız, P. (2014). "Cezalandırma ve Toluma Yeniden Kazandırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 4917-4941.
- Bahar, H. İ. (2005). "Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları". *Hapishane Kitabı*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Publications, 41-59.
- Bardakoğlu, A. (1997). "Hapis". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (16), 54-64.
- Bebek, A. (1993). "Ceza". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (7), 469-470.
- Boynukalın, M. (2009). "Suç". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (37), 453-457.
- Bubu, Mesud. (2005). *Mesud Bubu, el-Mevsû'atu'l-Arabiyye*, Vol. XIII, Hey'etü'l-Mevsuatü'l-Arabiyye, Dımaşk.
- Bundarı, (1999). *Zubdetun-Nusra Nuhbatül-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*. (Trans. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Publications.
- Centel, N. (2011). "Cezanın Amacı ve Belirlenmesi". *Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce'ye Armağan*, 337-372.
- Demirbaş, T. (2005). "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi". *Hapishane Kitabı*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Publications, 3-40.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi.
- Ed-Diveci, S. (1982/1402). *Tarihü'l-Mevsıl*. Vol. I, Matbuatu Mecmai'l-İlmi'l-Irakî, Bağdat.
- El-Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed bin Hüseyin. (1375). *Târîh-i Beyhâkî*. (Nşr. Ali Ekber Feyyâz), İntişârât-ı Dânişgâh-i Firdevsî-yi Meşhed, Meşhed.
- El-Cûzcânî, (2020). *Minhâc-I. Sirâc, Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. (Trans. Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Publications.
- El-Hüseyinî, Sadruddîn. (1943). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye*. (Trans. Necati Lûgal), Türk Tarih Kurumu Publications.
- El-İdrisi, Muhammed el-Hasenî Kettânî. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*. Vol. I, Dar'ül-Erkam, Beyrut, n.d.
- El-Makrizi, Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdillâh. *Kitabu'l-Mevâ'iz ve'l-i'Tibar Bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Vol. II, Mektebet'u Medbul, Kahire n.d.
- El-Yezdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Nizâm el-Hüseyinî. (1979). *El-Urâza fî'l-Hikâyet'is Selcukiyye*. (Trans. Abdül'naim Muhammed Hasaneyn-Hüseyin Emin), Bağdat.
- Ercivan A. (2023). "Osmanlı Devleti'nde Modern Hapishane Sürecine Geçişte Gerede Hapishanesi". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 85-96.
- Erdemci, C. 2012) "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü". *İslâmî İlimler Dergisi*, 7 (2), 7-32.
- Eren, M. (2014). *Kapatılmanın Patolojisi*, Kalkedon Publications.
- Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1999). *Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*. Vol. I, (Trans. Ahmet Ateş) Türk Tarih Kurumu Publications.
- Eyice, S. (2001). "Kale". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (24), 234-242.
- Fazlullah, Reşîdü'd-dîn. (2011). *Cami'ü't Tevârih*, (Trans. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Publications.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Trans. Mehmet Ali Kılıçbay) İmge Kitabevi.
- Gerdizi. (1363). *Zeynu'l-ahbâr*. (Nşr. Abdulhayy Habîbî), Dunyâ-yi Kitâb.
- Hülagu M. (1996). *İslam Hukukunda Hapis Cezası*. Rey Publishing.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. (1424/2003). *Tarihu İbn Haldûn*, Vol. I, Dâru İbn Hazm, Vol. I, Beyrut.
- İbn Hurdâzbih. (1370). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Farsça Trans. Hüseyin Karaçanlu), Tahran.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l- 'Arabi'l-Muhît*. Vol. I, Kahire, n.d.
- İbn Vâsıl, Cemâleddin Muhammed b. Salim. *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, Vol. I, (Thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire n.d.
- İbnü'l Adîm. (1982). *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l Adim Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*. (Trans. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Publications.

- İbnü'l Esîr, Muhammed b. Muhammed Abdu'l Vâhid eş-Şeybânî. (1985) *el-Kâmil fi't Târih*, Vol. IX, (Trans. Abdullah Köşe, M. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın), Bahar Publications.
- İbnü'l Esîr, Muhammed b. Muhammed Abdu'l Vâhid eş-Şeybânî. (1991) *el-Kâmil fi't Târih*, Vol. X, (Trans., Abdülkerim Özaydın), Bahar Publications.
- İbnü'l-Cevzî. Abdurrahman. (2005). *El-Muntazam Fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. (Trans. Ali Sevim), Makaleler, Berikan Publishing.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman. (2014). *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem' de Selçuklular (1038-1092)*. (Trans. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Publications.
- İbnü'l-Cevzî, Sibt, (2011). *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*. (Seçme, Trans and Değerlendirme: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Publications.
- İbnü'l-Verdî, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer eş-Şehîr. (1389/1969). *Tarihu İbnü'l-Verdî*. Vol. I, Matba'atü'l-Haydariyye, el-Necef.
- İbn-ül Ezrak. (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. (Trans. Mehmet Emin Bozarslan), Koral Publications.
- İkbâl, A. (1338). *Vezâret der-ahdî Selâtin-i Bozorg-i Selçukî*, Tahran.
- İzgi C. (2002) "Kûtvâl". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (26), 503-504.
- Juvenal and Persius. (1918). (Trans. G. G. Ramsay, William Heinmann), London.
- Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*. Bilge Kültür Sanat Publications.
- Kafesoğlu İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*. Millî Eğitim Publishing.
- Kanar, M. (1998). *Farsça-Türkçe Sözlük*. Birim Publications.
- Kanat, C. (2013). *Orta çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*. Küre Publications.
- Kandemir, M. Y. (1992). "Beyhakî Ahmed b. Hüseyin". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (6), 58-61.
- Kaya, S. (2005). "Selçuklu Devletlerinde Müsâdere Uygulamaları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 53-59.
- Kesik, M. (2011). *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçuklularında Ordu ve Savaş*. Timaş Publications.
- Kılınççeker, Ö. (2021). "Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 606-629.
- Kortantamer, S. (2005) "Memlûklerde Hapishaneler". *Hapishane Kitabı*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Kitabevi Publications, 93-100.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*. Vol. III, Türk Tarih Kurumu Publications.
- Merçil, E. (1989). *Kirman Selçukluları*. Türk Tarih Kurumu Publications.
- Merçil, E. (1992). "Besâsîr". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (5), 528-529.
- Minorsky, V. (2008). *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Trans. Abdullah Duman-Murat Ağarı). Kitabevi Publications.
- Mîrhând, Seyyid Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşah. (1339). *Tarih-i Ravzâtü's-safâ*, Vol. IV, Tahran.
- Mu'in, M. (1371). *Ferheng-i Fârsî*, Vol. II-III., Tahran.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2013). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*. Vol. I, (Trans. Ali Öngül), Kbalcı Publishing.
- Nevâî, A. (1947). "Habsiyyât-i Hakânî". *Mecelle-yi Yâdigar*, III., 7-18.
- Nişâbüri, Zahîru'd-dîn. (2018). *Selçuknâme*. (Trans. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Publications.
- Nişanyan, S. (2002). *Nişanyan Sözlük*. Liberus Book.
- Nizâmî-yi 'Arûzî. (1910). *Çehâr Makale*, (Nşr. Mirzâ Muhammed Kazvîni), GMS, Vol. XI, Leiden.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Türk Tarih Kurumu Publications.
- Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul Üniversitesi Publications.
- Özaydın, A. (2002). "Kündürî". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (26), 554-555.
- Özaydın, A. (2007a). "Nizâmiye Medresesi ". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (33), 188-191.
- Özaydın, A. (2007b). "Nizâmülmülk". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Publications, (33), 194-196.
- Özgüdenli, O. G. (2006). "Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan". *Zindanlar ve Mahkûmlar*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), Babil Publications, 11-25.

- Öztekten, Ö. (2005). “Türkçe’de Mahpus ve Hapishane”. *Hapishane Kitabı*, (Edt. Emine Gürsoy Naskali Hilal Oytun Altun), Kitabevi Publications, 607-620.
- Parlatır, İ., Gözaydın N. and Zülfikar H. (1998). *Türkçe Sözlük*. Vol. II, Türk Dil Kurumu.
- Peacock, A. C. S. (2016). *Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*. (Trans. Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Publications.
- Perviz, A. (1351). *Tarih-i Selâcika ve Hârizmşâhân*. Tahran.
- Pîrneya H. and İkbâl A. (1376). *Tarih-i İran, ez Âğâz tâ İnkırâz-ı Kacariyye*, Tahran.
- Piyadeoğlu, C. (2020). *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*. Kronik Publications.
- Sami, Ş. (1996). *Kamus-i Türki*, Çağrı Publications.
- Sevim A. and Merçil E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Publications.
- Sevim, A. (1997). “Sıbt İbnü’l-Cevzî’ nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi”. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 22, 1-90.
- Sevim A. (1998). “Sıbt İbnü’l-Cevzî’ nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi”. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 23, 1-51.
- Sevim, A. (1999). “Sıbt İbnü’l-Cevzî’ nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi”. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 24, 1-75.
- Steingass, F. J. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Publications.
- Tanış, C. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (57), 141-146.
- Taşgılı, A. (1997). “Gök-Türkler ’de İnsani Değerler ve İnsan Hakları”. *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar*, I, 103-116.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Turan Neşriyat Yurdu Publications.
- Türkçe Sözlük*. Vol. I. (1998). Türk Dil Kurumu Publications.
- Urfalı Mateos. (2019). *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*. (Trans. H. D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Publications.
- Usta, A. (2013). *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, Yeditepe Publications.
- Uyanık, M. Z. (2017). “Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane”. *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 4, 87-134.
- Yaltkaya, M. Ş. (1925). “Selçukiler Devrinde Mezahip”. *Türkiyat Mecmuası*, 1, 101-118.
- Yazar, N. (2011). “Kirman Meliki Kavurd Bey’in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 221-237.
- Yıldız, G. (2012). *Mapusâne*, Kitabevi Publications.
- Yılmaz, M. (2001). “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”. *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (13), 539-581.
- Yılmaz, M. (2015). “Emevi Valisi Haccâc b. Yusuf’un Zindanları”. *İstem*, 25, 3-29.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi*. İstanbul Üniversitesi Publications.
- Zaferî, Velîullâh. (1996). *Habsiyye der-edeb-i Fârsî tâ pâyân-i Zendiyye*. Tahran.
- Zerrînkûb, A. (1372). *Bâ Kervân-i Hulle, Mecmû’a-yı nakd-i edebî, İntişârât-i ‘ilmî*, Tahran.

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%50-50; Denetleme-%50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50-50; Analiz ve/veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%50-50; Eleştirel İnceleme-%50-50.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Concept-50-50%; Design-50-50%; Supervision-50-50%; Resources-50-50%; Data Collection and/or Processing-50-50%; Analysis and/or Interpretation-50-50%; Literature Search-50-50%; Writing Manuscript-50-50%; Critical Review-50-50%.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türkler ve Kafkas Milletlerine Yönelik Politikaları: İdeoloji ve Stratejik Hedefler

Germany's Policies Towards Turks and Caucasian Nations in Russia in World War II: Ideology and Strategic Objectives

Cevdet TEKE ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

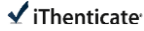
¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Van, Türkiye.
cevdetteke@yyu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 23.11.2024

Atf /Cite this article:

Teke, C. (2025). Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türkler ve Kafkas Milletlerine Yönelik Politikaları: İdeoloji ve Stratejik Hedefler. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 161-171.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

II. Dünya Savaşı'nda çok çetin muharebelere sahne olan Almanya-Sovyet Rusya Savaşı, Doğu Cephesi'nde 1941'den 1945'e kadar sürdü. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya karşı gerçekleştirdiği ve milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bu savaş, geniş kapsamlı ve stratejik sonuçları bakımından önem arz eden bir özellik taşıyordu. Söz konusu savaşın askeri boyutu yanında göze çarpan özelliklerinden birisi de kullanılan ideolojik propagandaları. Sovyet Rusya, Avrupa'daki Alman hâkimiyetine stratejik bir tehdit, ideolojik bir rakip ve aynı zamanda ırksal bir düşmandı. Dolayısıyla hem Nazi Almanya'sı hem de Sovyet Rusya için kritik bir savaş oldu. Her iki taraf da propaganda araçlarını, savaşı bir ideolojik çatışma olarak tanımlamak ve destekçilerini harekete geçirmek amacıyla yoğun bir şekilde kullandı. Bu çalışmada, Almanya-Sovyet Rusya Savaşı yıllarında Almanya'nın Bolşeviklikten kurtarma adı altında Sovyet topraklarında yaşayan halklara yönelik yürüttüğü propagandanın milliyetler nezdinde ne gibi neticeler doğurduğu, buna karşılık Komünizm ve Sovyetlerin faşizme karşı nasıl bir propaganda refleksinde bulunduğu ve bu durumun savaşın gidişatına nasıl etki ettiği hususu irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Almanya, Sovyet Rusya, Propaganda

Abstract

The German-Soviet Russia War, which witnessed very fierce battles in World War II, lasted from 1941 to 1945 on the Eastern Front. This war, which Germany campaigned against the Soviet Russia and in which millions of people lost their lives, was of great importance in terms of its comprehensive and strategic outcomes. Along with the military perspective of the war, one of the striking features was the ideological propaganda used. Soviet Russia was a strategic threat to German domination in Europe, an ideological rival, and also a racial foe. Thus, it was a critical battle for both Nazi Germany and Soviet Russia. Both sides used propaganda tools extensively to define the battle as an ideological conflict and mobilize their supporters. This study examines how the propaganda, which was carried out by Germany against the ethnic groups living in Soviet territory in the name of saving them from Bolshevism during the German-Soviet War in terms of nationalities, resulted in, and what kind of propaganda reflexes Communism and the Soviets had against fascism, and how this situation affected the course of the war.

Keywords: World War II, Germany, Soviet Russia, Propaganda

Giriş

II. Dünya Savaşı, elli milyon insanın öldüğü muazzam boyutlarda küresel bir çatışmaydı, Savaşın dönüm noktalarından birini teşkil eden gelişme de Almanya-Sovyet Rusya Savaşı'ydı. Henry Kissinger'in ifade ettiği gibi Hitler, Sovyet Rusya'ya saldırdığı zaman, insanlık tarihinin en büyük kara savaşını da başlatmış oldu (Kissinger, 2000: 431). Almanya, Napolyon'un 23 Haziran 1812'de Rusya'yı işgalinin yıldönümünden bir gün önce yani 22 Haziran 1941'de Rusya'ya bir taarruz başlattı. Bu durum, II. Dünya Savaşı'nın gidişatını tamamıyla değiştirecekti ve Napolyon gibi Adolf Hitler için de sonun başlangıcı olacaktı.

II. Dünya Savaşı arifesinde Sovyet Rusya ile Almanya arasında yapılan görüşmeler sonucunda 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandıysa da savaşın gidişatı iki devlet arasındaki ilişkilere halel getirdi.¹ Bunun belki de en önemli sebebi Bolşevikler ve Naziler arasındaki nefret ve birbirlerini asla barışmayacak düşmanlar olarak görmeleridir. 1941 yılı başlarına gelindiğinde Almanya'nın Balkanlar'da giriştiği hareketler, bölge devletleriyle birlikte Sovyet Rusya'yı da kaygılandırmaya başladı. Esasen iki devletin ilişkilerinde güvensizlik vardı. Her şeyden önce Stalin de Hitler gibi muhteris bir şahsiyetti ve yayılcı politika her iki liderin karakterinin temel vasfını teşkil etmekteydi.

Hitler, Almanya'nın doğu sınırlarından itibaren bir toprak genişlemesi hedefledi. Bu hedefler, esas olarak Almanya tarafından zayıf bir düşman olarak görülen Sovyet Rusya'nın batı bölgelerini kapsamaktaydı (Roberts, 2008: 44). Söz konusu toprakların Almanya'nın eline geçmesiyle birlikte Cermen ırkının yerleşimine olanak sağlanacak ve stratejik bir avantaj elde edilerek Rusya'nın zengin doğal kaynakları da kontrol altına alınmış olunacaktı. Dolayısıyla Almanya'nın 22 Haziran 1941'deki işgal harekâtı bu amaç doğrultusunda başladı.

Sovyet Rusya'ya taarruz eden Alman ordusu, 6 milyona yakın askeri kuvvet, 4 bin civarında tank ve 5 bine tekabül eden uçakla Sovyet hududunu geçerek II. Dünya Savaşı'nın en büyük çatışmalarından birine dönüşecek olan Barbarossa Harekâtını başlatmış oldu (Ataöv, 2008: 109-111). Alman işgal planı, Rusya'da Kızıl Ordu'nun birkaç hafta içinde yok edilmesini ve Rusya'nın kuzeyindeki Archangelsk'ten güneyde Astrahan'a kadar uzanan bir hat boyunca işgal edilmesini sağlayacak hızlı ve kolay bir savaşı öngörüyordu (Roberts, 2008: 45).

Alman taarruzu Sovyet Rusya'yı hazırlıksız yakalamıştı. Stalin ve Politbüro savaşa hazırlanırken, erken ve güçlü bir taarruzun olacağı hususunda Batı'nın uyarı ve istihbarat raporlarını dikkate almadıklarını belirtmek gerekir. Bu saldırının Stalin'de şok etkisi yarattığı ve sessiz kaldığı görülmektedir. Stalin, Alman taarruzundan on bir gün sonra ortaya çıktı ve 3 Temmuz'da gerçekleştirdiği radyo konuşmasında halka kahramanca savaşılması gerektiğini ve Almanya'nın Sovyet halkını köleleştirmek ve ulusal kültürünü yok etmek niyetiyle savaşı başlattığını ifade etti (Riasanovsky ve Steinberg, 2011: 561). Sovyet ülkesinde genel seferberlik ilan edildi ve askerliğe uygun olanlar cepheye gönderildi (Şahin, 2016: 65).

1937 yılında Rus ordusunda yeni düzenlemeler yapılarak orduda komiserler vasıtasıyla siyasi kontrol sistemi getirilmişti. Bu durumdan etkilenen Rus ordusunun bilhassa taarruz kabiliyeti zayıflamıştı (ATASE, II. Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu no: 1, Gömlek No: 1, Belge No: 1). Dolayısıyla Sovyet Rusya ilk saldırıdan sonra toparlanmakta zorlandı. Fakat kış yaklaştıkça tablo değişmeye başladı. Rus ordusu Moskova'nın batısında sert bir direniş göstererek Almanların başkente ulaşmasını engelledi (Florinsky, 1946: 71; Okh, 2009: 11). Sovyetlerin Moskova önünde elde ettiği başarı, stratejik girişimdeki değişime de katkıda bulunarak avantaj sağladı. Alman ilerlemesinin durması iki ülke arasındaki savaşın ilk aşamasının sonunu ve esasen savaşın özetini işaret etmekteydi.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli aşamalarından biri 1942'de gerçekleşen Stalingrad Muharebesi'dir. Nazi Almanya'sı, Stalingrad'ı ele geçirmeye çalıştıysa da Sovyet Rusya'nın mukavemeti karşısında zayıflayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Savaşın bu merhalesi, iki ülke için dönüm noktası oldu ve ibrenin Sovyet Rusya lehine döndüğü bir hâle girdi. Bu bağlamda Stalingrad Muharebesi sadece Doğu Cephesi'nin değil, hatta dünya savaşı akıbetini Mihver Devletleri aleyhine çevirecek kadar önem arz eden bir gelişmedir.

1943'te tekrar başlayan Alman taarruzu ağır bir kaybedişi, bir çözülmeyi ve geri çekilmeyi de beraberinde getirdi. Savaşı kazanacaklarına inananlar artık Almanlar değil, Ruslardı. Almanya-Sovyet Rusya Savaşı'nın genel seyri incelendiğinde, Almanya'nın yanlış savaş stratejileri ve kaynaklarını büyük oranda tüketmesi savaşı kaybetmesine sebebiyet verdi. Söz konusu

¹ Sovyet Rusya, Almanya ile 23 Ağustos 1939 Paktını imzalarken Rus-Alman iş birliğinden faydalanarak emperyalist genişlemesini gerçekleştirmek ve komünizmin dünya üzerindeki egemenliğini en geniş şekliyle ortaya koymak amacını güttü. Tabi Fransa ile Almanya arasındaki savaşın uzun sürmesi beklentisi de bu ümidin bir parçasıydı. Fakat Fransa'nın kısa sürede yenilmesi ve Almanya'nın üstünlüğünün ortaya çıkması Sovyet planlarını altüst etti. Özellikle Balkanlar'da meydan gelen gelişmeler ve Almanya'nın bölgedeki etkisinin artması gibi hususlar Sovyet-Alman çatışmasına giden süreci başlatacaktır (Armaoğlu, 2004: 372-373).

savaşta göze çarpan hususlardan biri de Sovyet köylüsünün başlangıçta Almanya'nın toprak işgaline, Bolşevik rejiminden kurtulmak ve özgürlüğe kavuşacakları düşüncesiyle sempati duyarken; Almanların uyguladıkları baskı ve tarımsal ürünleri yağmalamaları gibi sebepler, zamanla sempatiyi nefrete dönüştürdü (Kılıç, 2010: 181). Bu durum Sovyet Rusya'da topyekûn bir savunmayı başlattı.

1. Savaşta Alman ve Rus Hükümetlerinin Uyguladığı İdeolojik Propagandaların Etkisine Dair

II. Dünya Savaşı'nın çok çetin muharebelerine sahne olan Alman-Rus Savaşı, Almanya tarafından Avrupa'yı Bolşevizm tehlikesine karşı korumak maksadı ileri sürülerek açıldı. 1933 yılından itibaren giderek öne çıkan Nazi ideolojisine göre Almanların dışındaki tüm halklar Almanlardan sonra gelir. Asyalıların yeri ise daha gerilerdedir ve onlar henüz gelişmesini tamamlamamış yarı-insan hatta barbar topluluklardır. Dolayısıyla Hitler Almanya'sı, Yahudiler gibi Slav halklarını da aşağılayan bir dünya görüşüne sahipti. Bu küçümseme hatta düşmanı şeytanlaştırmak, Hitler'in ırksal paradigmasıydı ve Hitler'in esas amacı Cermen ırkı için yaşam alanı (lebensraum) açmaktı (Andican, 2003: 354-356).

Adolf Hitler, Almanya'nın artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla toprağa sahip olması gerektiği üzerinde önemle durdu. "Kavgam" adlı eserinde, Almanya'nın dış politikasının nüfus ve toprağın genişliğiyle orantılı yaşama gücüne sahip olması gerektiğini vurgulayarak, bir milletin varlığını devam ettirmesinin ancak yeterli büyüklükte bir toprak kaynağıyla mümkün olabileceğini ifade etmekteydi. Ona göre yeryüzünde yeterli olan bir toprak bir milletin yaşama hürriyetini sağlar (Hitler, 2005: 577). Dolayısıyla Almanya'nın yüzölçümünün genişliği Sovyet Rusya topraklarını işgal etmekten geçiyordu. Bu durum gerçekten üstün ırk öğretisinin bir uzantısı olarak nasyonal sosyalistlerin fethetme ve yönetme hakkına sahip oldukları ve kendilerinin doğuştan üstün ırk oldukları savının hayata geçiriliş şekliydi (Burns, 1984: 462). Bundan ötürü yönetme hakkının tercihten ziyade Tanrı tarafından kendilerine verildiği düşüncesinde olan Hitler, ırksal doktrine ilahi bir anlam yükleyerek Cermen yaşam alanı için harekete geçmeyi bir hak olarak gördü (Payne, 2013: 153).

Nazi ideolojisi, Alman halkına ve askerlerine üstün ırk olduklarını ve dünyanın bozulmuş unsurlarını temizlemenin görevleri olduğunu aşıladı. Bu, Alman askerlerinin ve halkının başlangıçta savaşa yüksek moral ve motivasyonla katılmalarına katkıda bulundu.

Almanya, Sovyet Rusya'yı sadece askerî değil, demografik yapı olarak da sıkıntıya sokmaya kararlıydı. Almanya'nın savaşta izlediği faaliyetlerden birisi de Bolşeviklikten kurtarma adı altında Sovyet topraklarında yaşayan halklara yönelik yürüttüğü propagandadır. Hitler bir beyannamesinde Bolşeviklerin, kendi menfaatleri uğruna Rusya topraklarında yaşayan diğer millet mensuplarını Almanya'ya karşı savaş adı altında yurtlarından ederek cepheye gönderdiğini, oysa bu milletlerin, Almanya'nın himayesinde müstakil ve hür olacaklarını belirtmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-21).

Almanya, Sovyet Rusya içerisindeki Rus olmayan milletlerin millî kimlik arama çabalarına destek olmalıydı. Böylece Rusya ile Almanya arasında, yönetimi Almanya'ya tabi olacak bir güvenlik kordonu oluşturulabilirdi (Andican, 2003: 356). Fakat söylem ve uygulamalar arasında tezatlıklar ortaya çıktı. Almanya'nın, Rus topraklarındaki işgali artmasına ve temas kurmasına rağmen Sovyet Rusya'yı teşkil eden muhtelif milletlerin gelecekteki mukadderatları ile alakadar siyasi tasarıları belirsizliğini korumaktaydı. 1941'de Harp Okulları Kumandanı Ali Fuad Erden ile birlikte Adolf Hitler'le birtakım görüşmeler gerçekleştiren emekli General H. Emir Erkilet bu konuda şunları ifade etmektedir:

"Onun (Hitler) hedefi Sovyetler birliğini yıkmaktır. Bu maksadı sarıh olarak anlaşılmakta ise de yıkılacak olan bu imparatorluktan ne yapmak istediği belli değildir. Çünkü Rusya, Fransa gibi bir tek millet ve bir tek memleket değildir; bilâkis muhtelif millet ve memleketlerden mürekkeptir. İşte Hitler'in sözlerinden, bir Alman katı galebesi hâlinde, bu millet ve memleketlerden müstakil devletler mi, yoksa müstemlekeler mi yapılmak istendiği anlaşılmamaktadır Hâlbuki Rusya imparatorluğunu mahvedeceğiz, parçalayacağız dendikten sonra bu imparatorluğu teşkil eden milletleri hürriyet ve istiklâle kavuşturacağız gibi bir ifade hiç olmazsa lazımdı ve çok mantıkî olurdu" (Erkilet, 1943: 226).

Bolşeviklikten kurtardıkları halka ekonomik hayatın yeni tarzda düzenlenmesi bakımından açık ve olumlu vaatlerde bulunan Almanlar, milliyet bakımından tatmin edecek ve bilhassa Rus olmayan milletleri canlandıracak ve ümitlendirecek kati ve aydın bir söylemleri bulunmamaktaydı. Savaşta teknik ve strateji bakımından Sovyet Rusya'ya üstün olan Almanya'nın, siyasi olgunluk ve ideoloji bakımından da aynı üstünlükte bulundukları iddia edilemez. Bu zafiyet bilhassa milliyetler meselesinde göze çarpmaktadır (DBTDA, 571.35357.138976.1-1).

Alman-Rus Savaşı'nın genel periyoduna bakıldığında Sovyet Rusya'yı teşkil eden asıl Rus kitlelerinin Bolşevik rejimine ve Stalin diktatörlüğüne candan sadık kaldığını göstermektedir. Almanların, Rus kitleleri içinde millî duyguları ve fedakârlığı tahrik etmemek için kullandıkları söylemler pek fayda vermedi. Alman nasyonal sosyalistlerinin Ruslara karşı değil, Bolşeviklerle Yahudilere karşı mücadele etikleri hakkındaki propagandaları, Ruslar üzerinde istenilen tesiri yapamadı.

Bununla birlikte bütün Ruslar, tehlikenin doğrudan doğruya Rusluğa ve Rus hâkimiyetine yönelmiş olduğuna kani oldular. Bolşevizm, Sovyet vatanperverliği ile eski Rus vatanperverliğinin ananelerini bir bütün olarak ele aldı ve halka, mağlubiyet hâlinde memleketin bir Alman sömürgesine döneceği fikrini aşılayabildi. (DBTDA, 571.35357.138976.1-1). Bolşevikler ayrıca “Büyük Vatanseverlik Savaşı” terimiyle halkın milliyetçi duygularını kabarttı ve faşizme karşı mücadeleyi evrensel bir görev olarak sundu. Bu, Sovyet halkının ve askerlerinin moralini yükseltip, direnme isteğini artırdı.

Alman propagandasının, Sovyetler Birliği’ndeki Rus olmayan milletlere, millî gayelerini okşayacak ve kendilerine siyasi ümitler verecek açık bir beyanattan mahrum oluşu, Ruslara, Rusya’daki diğer milletlerin de aynı akıbete uğrayacakları hususunda telkinde bulunmasını kolaylaştırdı. Alman propagandasına göre Bolşevik orduları Asyalı ilk kavimlerden, Moğollar ve Tatarlar gibi yarı vahşi barbarlardan oluşmaktaydı. Zira Nazi ırk ideologları, Sovyet Rusya içerisinde yaşayan Slav dışı milliyetler arasında farklılıkları önemsemeksizin hepsini “Moğol” deyimiyle tanımlamaktaydı (Andican, 2003: 354). Hitler’e göre Sovyet Rusya, vücudu Slavlardan ve Moğollardan, kafası ise Yahudilerden oluşan bir organizmaydı. Hitler hatta 1941 tarihli bir sohbetinde, I. Dünya Savaşı’nda gayet uysal, sarışın Rusların, Rusya halklarının hâkim unsuru olduğunu, fakat bunların artık kaybolduğunu belirterek şöyle devam etmektedir: *“Bolşevik rejimi şeytani bir metotla asıl sarışın Rusları giderek yok etmiş veya Sibiry’a sürmüş ve Rus halkını ırken yok edip Asyalılaştırmak için planlı olarak Moğolları Avrupa Rusya’sına yerleştirmiştir”* (Mühlen, 2006: 53). Hitler Almanya’sı Sovyet Rusya’ya karşı yapılan savaşı aşağı ırka karşı bir haçlı seferi olarak telakki etmekteydi (Kumru, 2019: 246). Tabi söz konusu söylemlerin Komünizm ve Sovyetlerin propaganda işini kolaylaştırdığını ifade etmek gerekir. Bundan istifade eden Bolşevikler, Nazi Almanya’sını faşizmin somutlaşmış hâli olarak tanıttılar ve faşistleri milletlerin düşmanı diye Sovyet halklarına taktim ettiler. Ayrıca olası bir Alman galibiyetinin milletlere tam bir esaret getireceğini propagandalarında kolaylıkla ortaya koydular (DBTDA, 571.35357.138976.1-2).

Nazi Almanya’sının yürüttüğü bir propaganda türü de uçaklardan attıkları Rusça yazılı kitapçıklardı. Böylece Sovyet askerlerini kendi saflarına çekme gayretinde oldu. Mezkûr broşürlerde, Sovyet askerlerinin Bolşevik propagandasına itibar etmemeleri gerektiği, Almanya’nın amacının Rus milletini diktatör Stalin’den kurtarmak olduğu ve onlara bağımsızlık ve iyi bir hayat sunulacağı ifade edilerek Alman birliklerine teslim olmaları hedeflendi (Ramazan, 1997: 30).

Almanya-Sovyet Rusya Savaşı’nın bu koşullar dairesinde cereyan eden ilk aşamasında büyük kitleler hâlinde esir düşen Kızıl Ordu askerlerine Almanlar tarafından milliyet farkı gözetilmeden çok sert ve haşin bir muamele yapıldı. Hatta Türklerden mesela Kırgız ve Tatarlar kısmen çehrelerinin arz ettiği özellik bakımından “Alçak ırk temsilcileri”, Azeriler de saçlarının siyahlığı yüzünden Yahudi diye kötü bir muameleye maruz kaldılar. Alman-Sovyet Savaşı’nın birinci kışında Sovyet esirleri çok zorlu bir uygulamaya tabi tutuldular. Sera garnizonlarında bulunanların %80’i hastalıklardan hayatını kaybetti. Bunların da ekseriyetini, daha kötü muameleye maruz kalan Türk ırkına mensup kavimler teşkil etmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-2).

Sovyet topraklarında II. Dünya Savaşı’nın en şiddetli şekilde cereyan ettiği yerlerden biri de Kırım’dı. Askerî harekât Ukrayna’dan sonra Kırım’a intikal edince Alman ordusu ilk defa burada Türk ahali ile doğrudan doğruya temasa geçti. Almanlar savaşın başından itibaren, bilhassa işgal edeceği bölgelerde bulunan Türkler ile yakından meşgul olmaya başladı (DBTDA, 571.35357.138977.14). Tabi bu durum bölgedeki Türkler için esaretlerinin sona ermesi adına bir ümit olarak görüldü. Sovyet Rusya’nın bölünmesi hâlinde Türklerin de bağımsızlıklarına kavuşturulması ve Kafkasya milletlerinden oluşan bir federal devlet teşkiline dair yayılan yoğun bir Alman propagandası vardı (DBTDA, 571.35357.138977.12). Dönemin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede’nin de hükümete verdiği şifreli rapor, söz konusu Alman politikasını teyit etmektedir (DBTDA, 571.35357.138977.6). Bununla birlikte Alman ordusu Kırım’a girdiğinde söz konusu propagandaların da etkisiyle Kırım Türkleri tarafından kurtarıcı olarak karşılandı (Derman, 2016: 27). Kırım Türkleri aslında durumun hiç de öyle olmadığını, Almanların o coğrafyaya sömürge imparatorluğunu kurdukları zaman anladılar. Alman ordusu Kırım’da yaklaşık iki buçuk yıl kaldı ve bu süre zarfında Kırım Türkleri Ruslar gibi Almanlara da güvenilemeyeceğini gördüler (Bayrakdar, 2018: 170).

Almanya-Sovyet Rusya Savaşı sırasında hem Almanya hem de Sovyet Rusya propagandayı etkili bir araç olarak kullanmaya gayret gösterdi. Her iki taraf propaganda aracılığıyla düşmanını kötülemek, kendi halkını motive etmek ve uluslararası desteği kazanmak için yoğun çaba sarf etti. Bu propagandalar, savaşın gidişatını ve sonuçlarını derinden etkiledi.

2. Rusya’daki Milletler Meselesi ile Meşgul Olan Alman Müesseseleri

2.1. Doğu Bakanlığı

Almanya taarruzunun başlamasından kısa bir süre önce, 17 Haziran’da işgal edilecek bölgelerin siyasi ve idari teşkilatlarını tanzim etmek amacıyla Doğu Bakanlığı kuruldu. Bu bakanlığın başında partinin önemli bir şahsiyeti olan Alfred Rosenberg

bulunmaktaydı. Bu zat aslen Baltık Almanlarındandı. Tahsilini kısmen Rusya'da yaptığı için Rusçayı ileri seviyede bilmekteydi. Bolşevizm'in ilk zamanlarında Rusya'da bulunması sebebiyle, bütün gelişmelere bizzat şahit oldu ve bu suretle bu rejimin gaddar bir düşmanı kesildi. Rosenberg Nasyonal-Sosyalist Partisinin mühim ideologlarındandı. Uzun zaman partinin dış işler şubesini idare etti. Nazi Almanyası'nın anti demokrat ve anti semitist ideolojilerini formüle eden kişiydi. (DBTDA, 571.35357.138976.1-4). Hitler'in ırkçılığının da ilham kaynağı olan Rosenberg, Sovyet Rusya'nın çökmek üzere olduğuna ve Rus halkının, yönetimlerini desteklemediği bir bunalım geçirdiğine inanmaktaydı. Dolayısıyla Almanya, bu uçsuz bucaksız toprakları zorlanmadan fethedebilirdi (Burns, 1984: 482).

Doğu Bakanlığı, Sovyet Rusya'daki çeşitli etnik ve ulusal grupların durumuyla yakından ilgilendi. Bakanlık bu bağlamda siyasi, idari ve ekonomik bölümler olmak üzere, üç kısma ayrılarak Sovyet Rusya'nın işgal edilen topraklarını kontrol etmeyi amaçladı. Siyasi Bölüm de kendi içerisinde üç alt birime ayrılıyordu. Bunlar, Genel Siyaset Bölümü, Ukrayna Dairesi ve Kafkasya Dairesinden oluşmaktaydı. Bilhassa Kafkasya Dairesi, Türk kökenli gruplar için en önemli bölümdü (Andican, 2003: 354).

Doğu Bakanlığının, Doğu'da işgal ettiği memleketlerde iki tip idare sistemi tatbik ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki Ukrayna Tipi idare sistemidir. Millî Ukrayna idaresini andıracak bir sistem söz konusu değildir. Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne riayet edilmemekle birlikte tatbik olunan tek şey kilise serbestliğinden ibaretti. İkincisi ise Baltık memleketleri olan Letonya, Litvanya ve Estonya'dan ibaret Ostland Tipi idare sistemidir. Burada üç sahada yerli halka idare hakkı bırakılmaktaydı. 1. Kültür (din ve eğitim), 2. Posta ve telgraf, 3. Milis teşkilatı. Bu üç sahanın başına büyük rütbeli birer yerli memur tayin edildi. Bunlar da umumi Alman valisine tabi idiler (DBTDA, 571.35357.138976.1-6).

Doğu Bakanlığı, Sovyet rejimine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu kullanarak, Rusya'daki milletleri Alman işgali altındaki bölgelerde Sovyetlere karşı işbirlikçi olarak kullanmayı hedefledi. Ancak Sovyet Rusya'yı kâğıt üzerinde çeşitli bölgelere ayıran Rosenberg, maalesef Rusya'daki milletler meselesinde ve bilhassa oradaki Türklerin vaziyeti ve konuyu kavrama hususunda pek bir eğilim gösteremedi. Etrafına toplamış olduğu Baltık Almanları ekseriyetle Rusya meselelerine, özellikle milliyet meselelerine daha ziyade Çarlık devrindeki kıyaslarla yanaşmaktaydılar (DBTDA, 571.35357.138976.1-5). Bununla beraber söz konusu bakanlıkta milliyet meselelerini ve bilhassa Türklerin meselelerini bilen bazı önemli şahsiyetler de vardır. Von Mende bunlardan biriydi. Türkistan ile Kafkasya onun mensup olduğu şubede görülmekteydi. Türkologlardan sayılan Mende, Türk halklarına ve davalarına karşı iyi niyetler besleyen bir zattı. Fakat bu gibi düşünceler ne olursa olsun işgal edilen bölgelerde Hitler'in görüşleri doğrultusunda politikaların uygulandığı görülmektedir.

Almanya-Sovyet Rusya Savaşı'nın ilerleyen süreçlerinde, Alman işgal güçlerinin acımasız politikaları, vaat edilen bağımsızlığın gerçekleşmemesi ve yerel halklara yönelik baskılar, bu halkların Almanya'ya karşı hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. Bu durum, birçok Türk kökenli halkın Alman işgaline karşı Sovyet tarafında yer almasına veya tarafsız kalmasına yol açtı. (DBTDA, 571.35357.138976.1-5).

Doğu Bakanlığı, Sovyetler Birliği'ndeki milletler meselesiyle meşgul olurken, Nazi Almanyası'nın ideolojik ve stratejik hedeflerine hizmet eden politikalar uyguladı. Ancak, bu politikaların uzun vadeli etkileri, işgal altındaki halkların direnişini artırdı ve Nazi Almanyası'nın hedeflerine ulaşmasını engelledi.

2.2. Dışişleri Bakanlığı

Nazi Almanyası'nın Dışişleri Bakanlığı, II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'nın dış politikasını şekillendiren ve uygulayan kilit kurumlardan biriydi. Bakanlık, Adolf Hitler'in başkanlığındaki Nazi rejiminin genişleme politikalarını, ittifaklarını ve işgal altındaki ülkelerdeki politikalarını yönetmekle sorumluydu. Savaş dönemi Dışişleri Bakanlığı görevini Nazi rejiminin önemli isimlerinden biri olan Joachim von Ribbentrop yürüttü.

Alman Dışişleri Bakanlığının Rusya'daki milletler meselesi hakkındaki görüşü tamamen farklıydı. Bu bakanlık, savaşın ikinci baharında askerî harekâtın Kafkasya'ya ulaşmayı amaçlayan bir anlayışla faaliyette bulundu. Ukrayna tecrübesinden çıkarılan dersler ve Kırım Türklerinin gösterdiği dostane tutumdan esinlenerek, Kafkasya'da Almanya'ya karşı bir sempati ve dostluk havası yaratılmak istendi. Bu amaç doğrultusunda eski Moskova Sefiri Graf von Schulenberg'in teşebbüsü ile Kafkas milletlerinin tanınmış siyasi adamları resmi olarak Berlin'e davet edildi. Kafkasya'ya girecek olan Alman ordusunun Kafkasyalılar tarafından dostane bir şekilde karşılanmaları için ne yapılmak lazım geldiği hakkında kendileri ile istişare olundu. Tabi Kafkasyalı temsilciler kendi düşünce ve arzularını birer muhtıra hâlinde bakanlığa takdim ettiler. Söz konusu muhtıralarda Kafkas milletlerinin millî hâkimiyet ve istiklallerinin hemen tanınmasının önemi ileri sürülmekte ve bunun faydaları belirtilmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-6). Millî istiklal ve hâkimiyetlerinin yeniden ihyasını isteyen Kafkasyalılar, aynı zamanda Kafkasya Konfederasyonunun oluşumuna dahi taraftar olduklarını ve Almanya ile sıkı bir iş

birliği ile gelecekteki Avrupa nizamına girmeye de hazır olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine fiilen Berlin’de faaliyet gösteren Hint ve Arap komiteleri örneğine benzer olarak Kafkas milletlerine ait de birer komitenin teşkili projesi meydana getirildi (DBTDA, 571.35357.138976.1-7).

Dışişleri Bakanlığının söz konusu teşebbüsü, Doğu Bakanlığı tarafından Hitler’e aktarıldı. Çünkü Rosenberg’in yöneticiliğini yaptığı Doğu Bakanlığı ile Ribbentrop’un Dışişleri Bakanlığı arasında, konunun öneminden dolayı, bir görev çatışması vardı. Her iki bakanlık da konunun kendi görev alanına girdiğini ileri sürmekteydi. Ribbentrop, bu bölgelerde özel ve özerk bir yönetim kurulmasını planlarken, Rosenberg, bölgenin tamamen Almanya’nın egemenliği altında kalmasını savunuyordu (Koçak, 1996: I/683). Bakanlıklar arasındaki metot ve görüş farklılıkları rekabet ve mücadele hâlini alabiliyordu. Herkes ve her müessese devletin bu mesele hakkında alacağı son karar üzerinde şu veya bu şekilde etkili olmaya çalışmaktaydı (DBTDA, 571.35357.138976.1-8).

Hitler de daha önemli işlerle meşgul olduğundan kendisine aktarılan konuyu düşünüp halledecek durumda bulunmadığını ileri sürdü ve Kafkasya işlerinin yürütülmesi hususunun Doğu Bakanlığının yetki alanında olduğuna karar verdi. Bu kararını kesin olarak 8 Mayıs 1942’de de onayladı. Buna rağmen Dışişleri Bakanlığı, Türkistan meselesi gibi Kafkasya meselesinin de Almanya’nın menfaatleri bakımından uluslararası bir mesele şeklinde halledilmesinin önem arz ettiği doğrultusundaki görüşünü muhafaza ettiği ve Kafkasyalılara karamsarlığa kapılmadan görüşlerinde direnmeleri gerektiği tavsiyesinde bulundu (DBTDA, 571.35357.138976.1-7). Ribbentrop’un bu süreçle birlikte Kafkasya ve bilhassa Tükler ile olan temaslarını muhafaza ettiği görülmektedir.

Bütün bunlarla beraber Rusya’daki memleketler meselesi zaman geçtikçe ve savaş uzadıkça Rusya’daki uluslar meselesini anlamaları ve çözmeleri Almanya açısından daha aleyhte bir şekil almaya başlayacaktır.

2.3. Propaganda Bakanlığı

Propaganda Bakanlığı Nazi Almanya’sında 1933-1945 yılları arasında faaliyet gösteren ve Nazi rejiminin ideolojik ve kültürel kontrolünü sağlayan temel devlet organlarından biriydi. Bakanlığın başında, Adolf Hitler’in yakın bir arkadaşı olan Joseph Goebbels bulunuyordu. Bu bakanlık, Nazi propagandasının merkezi olarak, halkın düşünce ve davranışlarını şekillendirmek için medya, kültür ve sanat gibi alanları denetledi ve manipüle etti.

II. Dünya Savaşı sırasında, Propaganda Bakanlığı, savaşı meşrulaştırmak ve Alman halkının moralini yüksek tutmak için yoğun bir kampanya yürüttü. Bilhassa Barbarossa Harekâtı sonrası, tebligat ve propaganda faaliyetini genişleterek Rusya’daki mahkûm milletlere hitap eden bir radyo servisi tesis etti (DBTDA, 571.35357.138976.1-8).

Propaganda Bakanlığı, Sovyet Rusya’nın çok uluslu yapısını zayıflatmak ve Sovyet halkları arasındaki bölünmeleri derinleştirmek için yoğun bir mesai harcadı. İlgili bakanlık, Sovyet Rusya topraklarında yaşayan farklı etnik grupları, Bolşevik yönetimi tarafından baskı altına alınmış ve ezilmiş olarak göstermeye çalıştı. Sovyet hükümetinin, çeşitli ulusları zorla bir arada tuttuğunu ve bu halkların bağımsızlık arzularını bastırdığını iddia etti. Dolayısıyla bakanlık, Alman işgalini kurtuluş olarak sunarak yerel halkların Almanya’ya destek vermesini amaçladı.

Alman Propaganda Bakanlığı, Sovyet Rusya’daki milletler meselesini, Nazi Almanya’sının askeri ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirmek için ustalıkla kullandıysa da savaşın ilerleyen aşamalarında Alman işgal güçlerinin acımasız politikaları, bu propagandanın etkisini azalttı ve işgal altındaki halkların Almanlara karşı direnişini artırdı.

2.4. Fırkaya Mensup SS (Schutzstaffel) Teşkilatı

SS (Schutzstaffel), 1925 yılında kurulan ve Adolf Hitler’in liderliğinde faaliyet gösteren paramiliter bir örgüttü. Başlangıçta Hitler’in kişisel muhafız birliği olarak kurulan SS, 1929’da büyük bir dönüşüme uğradı ve zamanla Nazi rejiminin en güçlü ve etkili organlarından biri hâline geldi (Mcnab, 2019: 18).

SS, Nazi Almanya’sının en elit birliklerinden müteşekkildi. SS’e katılacak gençler sıkı bir denetimden geçirdi. Alımlar, ırktan olma, iyi bir sağlık durumu ve disiplinli bir karakter temelinden gerçekleşmekteydi. Bununla birlikte SS askerlerinin tek temel kaideleri vardı. O da sadece kendi kanlarından olanlara karşı dürüst, sadık ve dost canlısı davranmaktı (Mcnab, 2019: 362).

SS teşkilatı Nazi Almanya’sının iç işlerinde olduğu kadar savaşın cephelerinde de aktif rol alarak askeri anlamda ciddi bir faktör durumuna geldi. Teşkilat, II. Dünya Savaşı’nda Alman ordusu ile birlikte savaştı, fakat bağımsız bir yapıya sahipti ve daha çok ideolojik bir misyon yüklendi (DBTDA, 571.35357.138976.1-7). Alman-Sovyet Savaşı sırasında Nazi Almanya’sının askeri ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirmede kilit bir rol oynadı. SS, Nazi ideolojisine derinden bağlıydı.

Askerler, Ari ırkının üstünlüğüne ve komünizmin yok edilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu, onları savaşta daha acımasız hâle getirdi ve savaş suçlarına karışmalarına neden oldu.

Söz konusu teşkilat, Almanya kontrolü altında millî bir idareye sahip olacak Kafkasya milletleri ile bizzat irtibata geçmek amacıyla harekete geçti. Savaşın ilerleyen yıllarında kendi bünyesine kattığı Müslüman ve diğer Kafkasyalıları, kendi birlikleri ile bölge halkı arasında aracı olarak kullanmak üzere cepheye götürdü (DBTDA, 571.35357.138976.1-8). SS teşkilatı, Sovyet halklarında, anti-Sovyet propagandasının bir aracı olarak Rus karşıtı milliyetçiliği uyandırma ve böylelikle onları Bolşevizm'e karşı seferber etme hedefini açıkça takip etti, Böylece Rusya'daki Türk ve Kafkas milletlerinden ihtilalci bir karakter yaratma hedeflendi. Bununla birlikte Nasyonal Sosyalist ideoloji ve İslâm'ın ortak düşmanlarına karşı yapılacak iş birliğinin sürekli vurgulanması da SS'in yürüttüğü politikalarından biriydi. (Kumru, 2020: 144-146). Fakat zamanla SS birlikleri, Nazi ırk politikalarının ve işgal stratejilerinin bir parçası olarak işgal altındaki Sovyet topraklarında sık sık sivillere karşı şiddet uyguladı. Bu da Türk ve Kafkas milletleri nezdinde Nazi Almanya'sı emperyalist siyasetinin açığa çıkması anlamına gelmekteydi. Zira, 1944 yılı itibariyle Doğu Cephesi'ndeki vaziyetin tamamen Nazi Almanya'sı aleyhine dönmesi SS faaliyetlerini de sekteye uğratacaktır.

3. Rusya Türklerinin Almanya'daki Siyasi Faaliyetleri

Nazi Almanya'sı savaş sürecinde Rusya'da yaşayan Türk topluluklarını kendi siyasi ve askeri gayeleri için kullanmanın fırsatını aramaktaydı. Bir taraftan Rus ordusu saflarında savaşan diğer milletlere mensup savaş esirlerinden millî lejyonlar teşkil ederken, diğer taraftan da bu milletleri temsil eden muhacir siyasilere de temasa geçmeyi ihmal etmedi. Böylece Rus olmayan memleketlerin gelecekteki millî teşkilatları hakkında belirli bir plan hazırlamak düşüncesi Nazi yönetimini meşgul etmeye başlayacaktır (DBTDA, 571.35357.138976.1-3).

Savaş döneminde Almanya'da hatırı sayılır muhacir gruplar vardı. Fakat kalabalıkları ve siyasi faaliyetleri bakımından Berlin'de Rusya Türklerinin ve bilhassa Kafkasyalı Türk ve Müslümanların, Ermeniler ve Gürcülere nispetle durumları oldukça zayıftı. Bunlar burada şimdiye kadar münferit çok az kişiden ibaret idiler. II. Dünya Savaşı çıkıncaya kadar Berlin'de Azerbaycan, Türkistan ve İdil-Ural namına yayın ve faaliyette bulunan bazı gruplar vardı. Savaştan önce Ruslarla Almanlar arasında yapılan anlaşma üzerine bu yayınlar durmuş ve söz konusu yayınlarla meşgul olan Türkistanlılar ile İdil-Uralıların da Berlin'i terk edip gitmişlerdi. Yalnız, eskiden beri Almanya'da yaşayan Azerbaycanlılardan neşriyat işlerine bakan Hilal Münşi Berlin'de ikamet etmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-9).

Özel durumları sebebiyle Berlin'de kalmaya devam eden Rusyalı Türkler, millî davalarını sürdürme gayreti içinde oldular ve birçok Alman Türkoloğun ilgisini çekerek aralarından değerli dostlar kazanmayı bildiler. Bu suretle millî davayı Alman kamuoyuna kısmen tanıtmak imkânı buldular. Rusya'daki Türklerde hâlen Berlin'de birbirinden bağımsız siyasi faaliyette bulunan gruplar vardı. Bunlar Azerbaycanlılar, Kuzey Kafkasyalıları, Kırımîliler, Türkistanlılar ve Kazanlardı (DBTDA, 571.35357.138976.1-9). Burada özellikle Azerbaycan Türklerinin faaliyetlerini irdelemek önem arz etmektedir.

Azerbaycan davasını Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Müsavat Partisi etrafında toplanmış bir grup yürütmekteydi. Müsavatçıların, Türkçe ve Almanca olarak vuku bulan yayınlar sayesinde Almanya'da kendine mahsus belli bir itibar temin ettiklerini belirtmek gerekir. Mehmet Emin Resulzade 1941 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından Almanya'ya davet edildi (Sarıahmetoğlu, 2016: 131). Alman Dışişleri Bakanlığının davetinden yararlanarak Berlin'e gelen Azerbaycan temsilcileri Mehmet Emin Resulzade, Mustafa Vekilli, Mir Yakup, Mir Mehdi ve Hüsrev Bey Sultanzade aradaki mevcut şahsi her türlü münakaşa, fikir ve muhalefeti bir tarafa bırakarak millî tek bir cephe hâlinde hareket etme gayretinde oldular. Temasa geçtikleri bütün Alman makamlarına karşı tek bir siyasi maksat güttükleri izlenimini verdiler. Bu suretle Almanlar, ülkelerinde bulunan Azerbaycanlıların siyaseten birlik ve sağlam olduklarını, hepsinin bir ağızdan millî hâkimiyet ve bağımsızlık isteyerek bu hususta Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade gibi düşündükleri kanaatine varıp bunu hususi görüşleriyle de teyit ettiler (DBTDA, 571.35357.138976.1-10).

Resulzade liderliğindeki Azerbaycanlılar, Alman hükümet temsilcileri ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde, Azerbaycan'ın siyasi tutumunu özel bir muhtıra ile ortaya koydular ve bu belgeyi Alman makamlarına taktim ettiler. Söz konusu muhtıranın içeriği şöyledir (DBTDA, 571.35357.138976.1-10-11):

- 1- Türk ahali ile meskûn bulunan Azerbaycan öteden beri millî bir varlık ve istiklal ile yaşamış, Türk ve İslam âleminde kendine mahsus kültürel bir mevkie sahip olmuştur.
- 2- Rus istilasına ve Çarlığın Ruslaştırma siyasetine rağmen millî varlığını muhafaza ederek Türk kalmış ve 1918'de Çarlığın çökmesi üzerine istiklalini ilan ederek millî bir cumhuriyet hükümeti teşkil etmiştir.

3- İki yıl müstakil olarak yaşayan ve cumhuriyet asri ve medeni bir devlet şeklinde kurulmuş ve devletler tarafından istiklali tasdik olunmuş iken Bolşevikler tarafından faik kuvvetlerle istila olunarak Sovyetleştirilmiştir. Azerbaycan halkı bu taarruza karşı silahlı olarak karşılık vermiş, kanlı isyanlar ve kıyamalar aylarca devam ve her türlü vasıtalarla Bolşevik istilasına karşı gelerek millî istiklal ve hâkimiyetine sadık kaldığını ispat etmiştir.

4- Azerbaycan milleti muhaceretteki siyasi mümessilleri vasıtasıyla gasp olunmuş hakkının iadesini daima talep etmiş ve Bolşevik Rus istilasını mütemadiyen protesto etmiştir.

5- Azerbaycanlılar giriştikleri gayri müsavi mücadelede kendi istihlaslarını Bolşevik rejiminin çökmesinden beklemiş ve bu çöküşün çıkacak bir harp neticesinde husule geleceğini ümit etmiştir. Rusya'daki bütün Türk anasırı gibi Azerbaycanlılar da Rusya'yı yıkacak yegâne devletin Avrupa'da Almanya olduğunu düşünmüşler ve bunun için de onu daima tabii bir müttefik olarak görmüşlerdir.

6- Şark Cephesi'nde cereyan eden muharebelerde Azerbaycan'ın da siyasi mukadderatı hallolunuyor. Bu muazzam mücadelenin Almanya lehinde halledilmesini candan isteyen Azerbaycanlılar, Kafkasya'ya girerek muzaffer Alman ordusunun kendilerine gaip ettikleri istiklallerini geri almak imkanını da beraber getireceğini ümit ediyorlar.

7- Şüphe yoktur ki Azerbaycanlılar millî hâkimiyetlerini yeni baştan kurmak işinde Almanya'nın askeri ve idari yardımına muhtaç olacaklardır ve Almanya ile sıkı bir surette teşriki mesai edecekler, Konfederatif bağlarla bağlı olacakları diğer Kafkas Cumhuriyetleri ile birlikte siyasi bir kül olarak müstakbel Avrupa nizamına girmeye istekli olacaklardır.

8- Alman Devleti'nin, Azerbaycanlıların bu isteklerini nazarı itibara alarak, Azerbaycan istiklal davasını iyi karşıladığını şimdiden ilan etmesini bekleyen Azerbaycan halkı bu beklediğini görürse halaskâr Alman ordusunun ve büyük Alman milletinin führeri Adolf Hitler'in adını bütün tarihte minnet ve şükranla yâd edecektir.

Bu tezleri içeren ve aynı zamanda Mehmet Emin Resulzade'nin riyasetinde teşekkül eden Millî Azerbaycan Komitesinin de siyasi programını teşkil eden bu muhtıra iyi niyetle telakki olundu. Bu programın Alman makamları nezdinde müdafaası bakanlık erkânı tarafından ortaya konmuş ise de bütün mesele yetki noktasından Dışişleri Bakanlığından Doğu Bakanlığına intikal edince söz konusu programın şimdilik kabul edilemeyeceği beyan olundu (DBTDA, 571.35357.138976.1-11).

Doğu Bakanlığı aynı zamanda Dışişleri Bakanlığının davet ve teşviki üzerine teşekkül eden millî komiteyi de genel heyeti ile kabul edemeyeceğini bildirdi ve kendi bakanlığına bağlı bir danışma heyeti vücuda getirmek niyetinde olduğunu ifade etti. Doğu Bakanlığının bu tasavvuru Azerbaycanlılar tarafından olduğu gibi bütün Kafkasyalılar tarafından da kabul görmedi. Millî davayı temsil eden hiçbir Azeri Türk'ün bakanlığa bağlı bir müsteşar mevkiine giremeyeceği ve bu teklifin katiyen tatmin edici olmadığı bakanlık erkânına bildirildi. Millî Azerbaycan Komitesi, yukarıda ortaya konan programın, Alman siyasetince ileride kabul olacağı ümidi ile ve kendisine mahsus millî ve siyasi simasını muhafaza etmek şartıyla şimdiden Almanya Hükümeti ile iş birliği içinde olabileceğini beyan etti ve bu iş birliğini de şu şekilde tasavvur ettiğini Doğu Bakanlığına bildirdi:

“Şimdiki mücadele esnasında ve ileride memleketin Alman işgali askerisi altında bulunduğu müddetçe memlekette millî, siyasi, idari yeni bir durum hasıl oluncaya kadar Millî Azerbaycan Komitesi, millî bir heyet-i temsiliye sıfatıyla Kafkasya işleri ile alakadar bütün Alman makamlarına ve bahusus Şark Nezaretine tavsiyelerde bulunur; muhtıralar ve Azerbaycan'a ait hususları tenvir eden haberleri verir. Bu vazifesini iyi bir şekilde ve muvaffakiyetle icra edebilmek için Millî Azerbaycan Komitesinin Berlin'de bir büroya ve bu büroda muayyen bir kadroya malik iş arkadaşlarına ve Azerbaycan davası ile Alman-Azerbaycan iş birliğini terviç edecek Türkçe ve Almanca mevkut ve gayri mevkut neşriyata ihtiyacı vardır. Muhacir bir vaziyette ve memleket haricinde bulunduğu için çalışma masraflarını temin bakımından dost Almanya'nın muavenetine intizar eder. Bu muavenetin de sonradan Almanya ile yapılacak bir anlaşma suretiyle tesviye edilecek bir kredi şeklinde olmasını temenni eder” (DBTDA, 571.35357.138976.1-12).

Millî Azerbaycan Komitesi adına yapılan bu teklif 20 Ekim 1942'de Doğu Bakanlığı tarafından resmen kabul edildi ve nihai karar, bakan yardımcısı tarafından ilgili komiteye tebliğ edildi (DBTDA, 571.35357.138976.1-12).

Bununla birlikte Almanya'da Kırımlılar, Veli Kayyum Han liderliğinde Türkistanlılar ve Kazan Tatarlarının siyasi faaliyetlerini görmek mümkündür.

Kırım'ın önemli simalarından olan Edige Kırimal ve Müstecip Ülkusal Türkiye'nin de gayretleri sonucunda Almanya'ya giderek faaliyetlerde bulundular. Bu iki Kırım Türkü, Alman yetkilileri ile Kırım halkının ve devletinin geleceği için görüşmelere başladılar (Özcan, 2002: 205). Kırımın Türklük bakımından azınlıkta olduğu Alman makamları tarafından dillendirildiği ileri sürülse de Almanya'daki Kırım Türkleri, yurtlarının Sovyet Rus hegemonyasından kurtularak bağımsız bir Türk devleti olabilmesi amacıyla yoğun faaliyet içerisinde oldular (DBTDA, 571.35357.138976.1-13).

Almanya'daki Türkistan işleri, tahsilini Berlin'de yapmış ve Alman makamları tarafından itibar gören Veli Kayyum Han tarafından yürütülmekteydi. İlk başlarda yalnızdı ve Türkistanlı esirlerden ayırdığı gençlerle davayı yürütme gayretinde oldu. Zaman geçtikçe Veli Kayyum Han liderliğinde faaliyet yürüten Türkistanlılar dikkate değer bir varlık ve kuvvet manzarası oluşturabildiler. Almanlar tarafından kurulan ve sayıları yüz bini geçen Türkistan Lejyonları için çıkarılan dergi ile Türkistan bağımsızlığı fikri açık bir şekilde işlenmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-14). Veli Kayyum Han'ın belirttiğine göre, Almanya Hükümeti tarafından Türkistan'ın bağımsızlığı ve Türkistan Komitasının müstakbel hükümet gibi kabul edilmiş olduğu hakkında genel bir açıklama yapacağını ve Türkistan lejyonlarının bir kolorduya dönüştürülerek Almanya ordusu ile müttefik bir kuvvet hâline getirileceği ön görülmekteydi (DBTDA, 571.35357.138976.1-20).

Bununla birlikte Rusya'daki Türk topluluklarından Kazan Tatarlarının da Almanya'da faaliyetlerini görmek mümkündür. Bilhassa Kazan Tatarları adına Berlin'de radyo yayınları yapıldığı ve böylece millî bağımsızlık fikrinin Alman makamlarına kabul ettirme gayretinde bulunduğu görülmektedir (DBTDA, 571.35357.138976.1-15).

Çeyrek asırlık Bolşevik uygulama ve icraatına rağmen Sovyet Rusya'daki Türk toplulukları milliyet ve hislerini kaybetmediler. Türklerin büyük çoğunluğunun Bolşevizm'i benimsemediği Alman makamları tarafından bilinmekteydi. Bu bağlamda Almanya tarafından izlenecek istikamet, Kafkas milletlerinin siyasi taleplerini tatmin edecek bir yönde olması tahmin ve arzu edilmekteydi. Fakat Alman siyasetinin genel karakteri, Sovyet Rusya'daki milletler nezdinde hayal kırıklığı olacaktı. Çünkü Almanya'nın uzun veya kısa vadeli planlarında söz konusu milletler, gelecekte Almanya'ya bağlı eyaletler şeklinde olacaktı. Resulzade'nin de ifade ettiği gibi, bağımsız devletleri işgal edip kendi kölesine çeviren bir ülkenin kölelik altında inleyen bir ülkeyi azat edeceğine bel bağlamak saflıktı (Sariahmetoğlu, 2016: 134). Zira savaşın gidişatı Almanya'daki politik faaliyetleri sekteye uğratacaktır.

Sonuç

Almanya-Sovyet Rusya Savaşı, II. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'nde, Nazi Almanya'sı ile Sovyet Rusya arasında 1941'den 1945'e kadar süren bir çatışmaydı. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya karşı gerçekleştirdiği ve milyonlarca insanın hayatını kaybettiği Barbarossa Harekâtı, başlangıçta hızlı ilerlemeler sağlasa da kış koşulları, lojistik zorluklar ve Sovyet direnişi sebebiyle durakladı. Sonunda, Sovyet Rusya'nın karşı taarruzları, Almanya'nın geri çekilmesine ve Doğu Cephesi'nde büyük kayıplar vermesine sebep oldu.

Almanya-Sovyet Rusya Savaşı sırasında kullanılan ideolojik propagandalar, savaşın sonucunu ve seyrini çeşitli şekillerde etkiledi. Her iki tarafın propagandası da başlangıçta halkın ve askerlerin moralini ve motivasyonunu artırdı. Almanya'da Nazi propagandası, Sovyetler Birliği'ne karşı hızlı bir zafer beklentisi yarattı. Ancak savaşın uzaması ve artan kayıplar, bu moralin düşmesine yol açtı. Sovyet tarafında ise, "Büyük Vatanseverlik Savaşı" çağrıları, halkın direnme gücünü ve kararlılığını artırdı. Bu da özellikle savaşın kritik anlarında moralin yüksek tutulmasına yardımcı oldu.

Propaganda, her iki tarafta da düşmanı şeytanlaştırarak sert askeri önlemlerin alınmasına zemin hazırladı. Bu, savaş suçlarının ve sivillere yönelik şiddetin artmasına neden oldu. Alman propaganda makinesi, Sovyetler Birliği'ni ve Yahudileri düşman olarak hedef alırken, Sovyet propagandası Nazi Almanya'sını mutlak bir kötülük olarak sundu.

Sonuç olarak, ideolojik propagandalar, II. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'ndeki savaşın seyrini ve sonucunu derinlemesine etkiledi. Propaganda, sadece askeri stratejileri ve taktikleri değil, aynı zamanda halkların psikolojisini, moralini ve direncini de şekillendirdi. Savaşın sonunda, Sovyetler Rusya'nın zaferi ve Nazi Almanya'sının yenilgisi, ideolojik propagandanın bir yönü olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Sovyetler, propagandayı kullanarak halkı birleştirme ve direnç sağlama konusunda daha başarılı oldular.

Kaynaklar

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA).

Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE).

Araştırma Eserler

Andican, A. A. (2003). *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.

Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ataöv, T. (2008). *II. Dünya Savaşı*. İstanbul: İleri Yayınları.

Bayrakdar, B. (2018). “Alman Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Sovyetler Coğrafyasında Ukrayna Kafkasya ve Türkistan’a Yönelik Pantürkizm/Panislamizm Faaliyetleri ve Türkiye”. Yunus KOÇ ve Mikail Cengiz (Ed), *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 163-182.

Burns, E. M. (1984). *Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850-1950)*. (Çev.: Alâeddin Şenel). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Derman, G. S. (2016). “İkinci Dünya Savaşı’nda Kırım Türklerinin Siyasi Faaliyetleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası* (Yayına Haz.: Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 27-59.

Erkilet, H. E. (1943). *Şark Cebhesinde Gördüklerim*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.

Florinsky, M. T. (1946). “The Soviet Union And International Agreements”. *Political Science Quarterly*, 61 (1), 61-89.

Hitler, A. (2005). *Kavgam*. (Çev.: Yağmur Reyhani). İstanbul: Akvaryum Yayıncılık.

Kılıç, S. (2010). *Türk Basını’nda Hitler Almanya’sı (1933-1945)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kissinger, H. (2000). *Diplomasi*. (Çev.: İbrahim H. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (1996). *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*. I. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kumru, C. (2019). “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkistanlı Askerler”. Mehmet Altunkaya (Ed), *Türk Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*. Konya: Palet Yayınları, 241-254.

Kumru, C. (2020). “SS-Schutzstaffel Örgütü’nün Harp Propagandası Hedefinde Türkistan”. *5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri (IBAD)*. 1-2 Eylül. İstanbul, 143-156.

Mcnab, C. (2019). *SS Teşkilatı: Hitlerin Elit Ordusu (1939-1945)*. (Çev.: Barbaros Uzunköprü). İstanbul: Timaş Yayınları.

Mühlen, P. (2006). *Gamalı Haç ile Kızılıyıldız Arasında: İkinci Dünya Harbi’nde Sovyet Doğu Halkları*. İstanbul: Şema Yayınları.

Okh, H. (2009). *The Russo–German War, 1941–45*. Alabama: Air University Press

Özcan, K. (2002). “Kırım Türklerinin Sürgünü”. *Türkler Ansiklopedisi*, XX. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Payne, S. G. (2013). “Faşizm ve Irkçılık”. Terence Ball, Richard Bellamy (Ed). (Çev.: Mehtap Güven vd.). *20. Yüzyıl Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Babil Yayınları, 140-166.

Ramazan, M. (1997). *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*. İstanbul: Kafkas Yayıncılık.

Riasanovsky, N. V. ve STEINBERG, M. D. (2011). *Rusya Tarihi*. (Çev.: Figen Dereli). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Roberts, G. (2008). “Stalin's Victory?: The Soviet Union and World War II”. *History Ireland*, 16 (1), 42-48.

Sarıahmetoğlu, N. (2016). “İkinci Dünya Savaşı’nda Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Haz.: Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 107-138.

Şahin, L. “İkinci Dünya Savaşı ve Sibirya Türkleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Haz.: Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 61-75.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Cihad Baban'ın Doğu Gazetesi'ndeki Yazılarına Göre İkinci Dünya Savaşı Öncesi Devletlerarası İlişkiler

Interstate Relations Before the Second World War According to The Articles by Cihad Baban in the Doğu Newspaper

Cemal AYDIN¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Selami KILIÇ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹Bağımsız Araştırmacı Dr., Trabzon, Türkiye.
cemalktu@gmail.com

²Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye.
drselami@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 05.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 12.05.2025

Atıf /Cite this article:

Aydın, C., & Kılıç, S. (2025). Cihad Baban'ın Doğu Gazetesi'ndeki Yazılarına Göre İkinci Dünya Savaşı Öncesi Devletlerarası İlişkiler. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 172-181.

Bu makale Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Selami KILIÇ danışmanlığında hazırlanan "Gazeteci, yazar ve devlet adamı Cihad Baban (1911-1984) " adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Cihad Baban'ın yaşamı, Türkiye Cumhuriyeti tarihine tanıklık eden bir ayna gibidir. Bu aynada, bir aydınlanma öncüsünün hikâyesi yansır. Baban, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında eğitimi tamamladı. Hukuk fakültesinden mezun oldu, ancak ilgisi sadece yasalarla sınırlı kalmadı. Düşünce ve söylemleriyle toplumda değişimin ve aydınlanmanın öncülerinden oldu. Gazetelerde yayımladığı makaleler, dönemin siyasi ve sosyal meselelerine dair keskin analizler içeriyordu. Tahsin Uzer'in Üçüncü Genel Müfettişlik görevi için gittiği Erzurum'da *Doğu* gazetesini çıkararak birçok başmakale kaleme almıştır. Baban'ın buradaki yazılarının içeriği çeşitli olsa da dış politikaya yönelik analiz ve öngörülleri son derece önemlidir. Dönemin büyük güçlerinin (Almanya, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve ABD) izlediği politikaları ve bu politikaların küresel etkilerini değerlendirmiştir. Özellikle Almanya'nın yükselişi ve Nazi politikaları, Baban'ın makalelerinde yer bulmuştur. Bu araştırma, Cihad Baban'ın *Doğu* gazetesindeki yazılarını inceleyerek, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki devletlerarası ilişkilerin dinamiklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yazdığı makaleler, dönemin siyasi atmosferini ve uluslararası ilişkilerin gelişimini anlamak için değerli birincil kaynaklar sunmaktadır. Bu dönemdeki devletlerarası ilişkileri anlamak, savaşın nedenlerini ve uluslararası siyasetin evrimini kavramak açısından kritik öneme sahiptir. Baban'ın yazılarında dile getirdiği düşünce ve öngörülerin büyük oranda doğru olduğu ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cihad Baban, İkinci Dünya Savaşı, Diplomasi

Abstract

The life of Cihad Baban is like a mirror that reflects the last period of the history of the Turkish Republic. This mirror reflects the story of a pioneer of enlightenment. Baban completed his education in the founding years of the Turkish Republic. He studied law, but his interest was not limited to laws. He became one of the pioneers of change and enlightenment in society with his pen and words. The articles he published in newspapers contained sharp analyzes of the political and social issues of the time. Baban published the *Doğu* newspaper and wrote his editorials in Erzurum, where Tahsin Uzer went to serve as the Third Inspector General. Although the content of Baban's articles here is diverse, his analysis and predictions on foreign policy are critical. He assessed the policies of the great powers of the time (Germany, England, France, the Soviet Union and the USA) and the global impact of these policies. In particular, the rise of Germany and the policies of the Nazis were covered extensively in Baban's articles. This research aims to analyze the dynamics of interstate relations before World War II by examining Cihad Baban's writings in the *Doğu* newspaper. His articles provide valuable primary sources for understanding the political atmosphere of the period and the development of international relations. Understanding interstate relations in this period is crucial for understanding the causes of the war and the development of international politics. The thesis that the thoughts and predictions expressed by Baban in his writings are largely correct will be revealed.

Keywords: Cihad Baban, Second World War, Diplomacy

Giriş

20. yüzyıl uluslararası ilişkiler tarihinde kritik pek çok olayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının ardından dünya ve Avrupa genelindeki devletlerin yeni bir düzen arayışı ve bu düzeni sağlama adına milli çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri bir süreci ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde, devletlerarası ilişkiler, güç dengesi politikaları, ideolojik rekabetler ve ekonomik çıkar çatışmaları ile şekillenmekteydi (Aksu, 2002: 79). Bu tarihi süreçte, genç ve azimli bir gazeteci olan Cihad Baban, Erzurum'da yayımladığı Doğu gazetesinde, dünya siyasetinin bu dönüşümünü titizlikle inceleyerek, yaşananları ve geleceğe dair öngörülerini tarihe not düşmüştür. Baban'ın yazıları, dönemin siyasi atmosferini ve devletlerarası ilişkilerdeki gelişmeleri, yerel bir perspektiften uluslararası bir bakış açısına taşıyan kaynaklar arasındadır.

Cihad Baban, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına uzanan zorlu bir dönemde önemli bir figür olarak öne çıkmıştır. Baban'ın hayatı, tarihsel bir dönüşüm sürecinin tam ortasında başlamış ve kendi zamanına ve sonrasına ışık tutmuştur. Köklü bir ailede yetişen Baban, sadece eğitimli bir birey olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi değişimin öncülerinden biri olarak da tanınmıştır. Baban'ın ilgi alanları sadece kanun ve hukukla sınırlı kalmamıştır. Gazetecilik ve yazarlık kariyeri boyunca kaleme aldığı keskin analizler ve öngörüler, dönemin siyasi ve toplumsal atmosferini anlamak adına değerli bir kaynak olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi devletler arası ilişkiler konusundaki öngörüler, uluslararası diplomasi sahnesindeki önemli değişimlerin işaretlerini taşımaktadır.

Tarihi olayların derinlemesine incelenmesi, kaynakların çeşitliliği ve niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşı gibi büyük çaplı olaylarda, kaynakların zenginliği araştırmacılara geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu çeşitlilik, savaşların değerlendirilmesini kolaylaştırdığı gibi, farklı bakış açıları ve tezleri savunmayı da mümkün kılmaktadır. Cihad Baban, bu önemli tarihi dönemlere tanıklık etmiş, söz konusu dönemler kendisi, ailesi ve ülkesi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Baban, dönemin tanığı olarak yaşadıklarını, uluslararası ilişkilerin o dönem aldığı şekli kendi özgün bakış açısıyla değerlendirmiştir. Yazdıkları, belirgin bir subjektif nitelik taşısa da olayların aydınlatılması ve değerlendirilmesinde farklı bir bakış açısı sunmuştur. Dolayısıyla bu çalışma literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışma, Cihad Baban'ın hayatını ve düşüncelerini derinlemesine inceleyerek, özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi devletler arası diplomasi ve ilişkiler konularında Baban'ın öngörülerini geniş bir perspektifte ele almaktadır. Baban'ın analizleri, dönemin tarihî olaylarının ve uluslararası ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

1. Cihad Baban'ın Hayatı (1911-1984)

Mustafa Cihad Baban¹, Süleyman Hikmet Bey ile Ayşe Seniha Hanım çiftinin ilk çocuklarıdır. 10 Ekim 1911'de İstanbul'daki Sadık Paşa Köşkü'nde doğmuştur. Anne tarafından dedesi Askeri ve Tıbbiye Mektebi Müdürlüğü yapmış ve Piyade Dairesi Başkanlığı'ndan emekliye ayrılmış olan Pirizadelerden Borlu Sadık Paşadır (Baban, 1970: 9-10). Babası Süleyman Hikmet Bey ise Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından olan Mustafa Zihni Paşa'nın oğludur. Süleyman Hikmet Bey² (Baban, 1984: 7), evladının doğduğunu Kahire Fevkalade Komiserliği'nde görevi başındayken öğrenmiştir³. Süleyman Hikmet Bey, Mısır'daki görevi sırasında Anadolu'dan Trablus'a gitmeye çalışan Türklere gizlice yardımcı oluyordu (Güzel, 2017: 104-105). Bu durum İngiliz Hükümeti'nin gözünden kaçmadı ve İngiliz Hükümeti rahatsızlığını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Bu şikâyet Süleyman Hikmet Bey'i zor duruma düşürebilir, görevden alınmasına yol açabilirdi. Osmanlı Devleti ise İngilizlerin dediğini yaparsa siyasi irade açısından küçük düşebilirdi. Bu nedenle Süleyman Hikmet Bey, Süleymaniye kentinden milletvekili adayı gösterilerek seçilmesi sağlandı. Mecliste bulunması gerektiği için görevinden ayrıldı. Yerine ise kardeşi Şükrü Baban getirildi (Baban, 1984: 10).

Cihad Baban'ın çocukluğu, İstanbul'un işgal yıllarının gölgesinde geçmiştir. İşgalin acısı ve yıkımına şahit olmuştur. Anılarında İstanbul'un bombalanması, şehrin harabe hâli ve yakılan yıkılan yerler geniş yer tutmuştur. Bu travmatik deneyimler, Baban'ın hayatını ve bakış açısını derinden etkilemiştir. Çocuk yaşta, İstanbul caddelerinde İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetlerini görmüştür. Baban, İngilizlerin evlerini bastığını ve babasının bir dostunun evine kaçmak zorunda kaldığını da anılarında aktarır (Baban, 1970: 10-11). Bu olaylar, işgalin yarattığı korku ve güvensizlik ortamını gözler önüne serer.

¹ Tam adı Mustafa Cihad Baban'dır. Mustafa ismi büyük olasılıkla dedesi Mustafa Zihni Paşa'dan esinlenerek verilmiştir. Yazarın Notu (Y.N).

² Cihad Baban amcası Şükrü Baban için yazmış olduğu makalede babası Süleyman Hikmet Bey ile amcası İsmail Hakkı Babanzade için İttihatçı olduklarını belirtmiştir. (Y.N).

³ Mısır Fevkalade Komiseri Ser kâtibi Nuri Bey'in azledilerek komiserlik refakatinde müstahdem Muharrerat-ı Ecnebiye Kâtibi Hasan Fehmi ve Muharrerat-ı Ecnebiye'ye de Süleyman Hikmet Bey'in tayin edildiklerine dair belge; Bkz; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ..MTZ.(05), 32/186, s. 1, 2.

Ancak Baban'ın çocukluk yıllarına ait güzel anıları da vardır. İstanbul'un kurtuluş günleri, bu anılar arasında öne çıkar. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişini sevinçle karşılamış, evlerini bayraklarla donatmış, Şükrü Naili Paşa'nın muzaffer bir komutan edasıyla at üstünde İstanbul caddelerinden geçişine sevinmiştir. Bu anılar, işgalin karanlığına rağmen umut ve özgürlük ışığının da sönmediğini gösterir.

İstanbul'un kurtuluş gününde yaşadıklarını “Bütün İstanbul sokaklara dökülmüştü. Sultan Ahmet'e kurulan defne yapraklarına bürünmüş muhteşem zafer takının üstünden kızlar onun geçeceği yollara çiçek serpiyorlardı... O gün Refet Paşa İstanbul'a Anadolu'nun zaferini getiriyordu. Galatasaray'a geldiği zaman koşup elini öpmüştüm. Konferans salonunda onu bir yarı ilah gibi seyretmiştim. İstanbul senelerce süren ıstırapın zembereğini o gün birdenbire kırmış, baskı altında inim inim inleyen ruhla o gün çılgınca boşanmıştı... Zafer kazanmıştık, Mustafa Kemaller, İsmetler, Fevziler, Karabekirler, bizim için birer efsane kahramanı, birer mitoloji ilahı gibi hayallerimizi süslerdi. Refet Paşa işte bu efsane kahramanların öncüsü olarak İstanbul'a geliyordu. Artık, Ayasofya'ya çan takmak isteyenler ebediyen susacaklar, Senegalli zenciler Türk kadınlarına el uzatamayacaklar... Yakup Kadri'nin tasvir ettiği Sodom ve Gomore çökmüş, yerine Anadolu'nun kurtardığı minareleri ezan sesleri, camileriyle bir İstanbul gelmişti.” ifadeleriyle açıklamıştır (Baban, 1963). Baban, çocukluk evresinde ilk eğitim bilgilerini Büyükbabası Sadık Paşa'dan almış, Farsça ve Arapça öğrenmeye başlamıştır. Büyükbabası, Farsça öğrenmesi için ona “Tuhfe-i Vehbi”yi ezberletmiş ve Gülistan'dan parçalar okutmuştur. Arapça tasvirler yaptırmıştır (Baban, 1970: 11).

Cihad Baban, üst düzey yönetici, eğitimci ve politikacıdan oluşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesinin eğitime verdiği önem, Baban'ın hayatının her alanında kendini göstermiştir. Eğitimine Mektebi Sultani⁴ de (Galatasaray Lisesi) yatılı olarak başlamıştır. Kendisiyle yapılan bir röportajda neden Galatasaray'da eğitim aldığıyla ilgili soruya aile üyelerinden pek çok şahsın bu güzide kurumda yetiştiğini ve Galatasaraylılığıyla gurur duyduğunu belirterek cevap vermiştir (Karaveli, 1948: 6). Büyükbabası Sadık Paşa'nın ona öğrettikleri sayesinde Türkçe, Edebiyat, kompozisyon ve yazı alanlarında başarılı olmuştur. Eğitim yılları boyunca, okul ve sınıf gazetelerini yayımlamış, ayrıca amcalarının yazılarını içeren gazete ve kitapları okumaktan keyif almıştır (Baban, 1970: 11). Birinci sınıfta yarı Türkçe, yarı Fransızca “Ma Classe” (Sınıfım) isimli ilk mecmuasını çıkarmıştır. Beşinci sınıfta “Akademi”, altıncı sınıfta “Galatasaray” isimli mecmualar çıkarmıştır. (Helvacı, 2021: 53) Son sınıfta, iken Velid Ebüzziya'nın sahibi olduğu Zaman gazetesinde tercümanlık yapmıştır (Karaveli, 1948: 7). Galatasaray Lisesindeki eğitimini 1931'de tamamlamış, sonra İstanbul Hukuk Fakültesine devam ederek 1934 yılında eğitimini sonlandırmıştır (Taner, 1984). Baban, eğitim hayatından sonra hukuk alanında kariyerine İstanbul Mahkemesi'nde aday hâkim olarak başlamış, ardından İstanbul Tefenni Sorgu Hâkimi ve İstanbul Mahkemesi üye yardımcısı görevlerinde çalışmıştır (Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 10. Dönem Hâl Tercümesi). Daha sonra gazetecilik kariyerine adım atan Baban, Son Posta'da Cevat Fehmi Başkut'un gözetiminde yazı işleri müdür yardımcılığı görevini üstlendi (Baban, 1971; İnuğur, 1999). 1937'de Erzurum'a giderek, Doğu adlı gazeteyi çıkardı ve gazetenin başyazarı olarak çalıştı. Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim günü seçilerek 1937'de yayın sürecine başlayan gazete, 288 sayı çıkarak 8 Kasım 1938'de yayın faaliyetleri sonlanmıştır. Baban, askerlik görevini ifa etmek için Erzurum'dan ayrılarak Yedek Subay Okuluna katıldı. Asteğmen rütbesine yükselen Baban, daha sonra teğmen unvanını aldı. Sarıyer Askerlik Şubesinde 50983 sicil numarası ile Levent Teğmen olarak görev yaptı (Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası) ve Edirne ile Kırklareli'nde de görevlendirildi (Son Saat, 1950; İnuğur, 1999: 234). Vatani görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Baban, yeniden gazeteciliğe yönelmiştir. Cumhuriyet ve Yeni Sabah gibi köklü gazetelerde gece sekreteri olarak çalışmış ve yazılar kaleme almıştır. 1942'de Terbiye Postası Öğretmenin Aylık Dergisi'nde yazı işleri müdürü olarak çalışmıştır (Terbiye Postası Öğretmenin Aylık Dergisi, 1942: 51). Türk Kültür Ocağı kurulduktan sonra Hars Heyeti'ne üye seçilmiştir (Bilgi, 2002: 19). Velid Ebüzziya tarafından çıkartılan Tasvir-i Efkâr gazetesine geçen Baban, yazı işleri müdürü görevini üstlenmiştir. Bu yıllarda hayatını Zekiye Hanımla birleştirme kararı alarak 1943'te evlenmiştir (Baban, 1970: 12). Tasvir-i Efkâr gazetesi 1945'ten sonra “Tasvir” adıyla çıkmaya başlamış, 1946'da Velid Ebüzziya'nın vefatıyla gazetenin başyazarı ve sahibi Cihad Baban olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönem hem dünya siyasetinde hem de Türkiye'de birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Türkiye, demokrasi rejimine uygun bir rejime geçeceğini 28 Şubat 1945'te imzaladığı Birleşmiş Milletler Beyannamesinde taahhüt etmiştir (Karpas, 2015: 228). 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde Cihad Baban İstanbul'da Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olarak seçilmiştir. 5 Ağustos 1946'da mecliste yemin ederek görevine başlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1946: 5). Gazetecilik ve siyaset mesleğiyle birlikte İstanbul Mahkemesi Azası (5 Ağustos 1946 – 31 Ekim

⁴ 1908 Yılında müdür Tefik Fikret Bey'in yaptığı yeniliklerle ilk, orta ve lise için üçer yıllık programlarla eğitim süresi 9 yıldır. Cumhuriyet döneminde ise tahsil süresi 12 yıldır. 1931 tarihinde kurumdan mezun olan Cihad Baban'ın eğitimine başladığı tarihin 1922 olması muhtemeldir. 1923 Ağustos'undan itibaren Mektebi Sultani ismi Galatasaray Lisesi'ne dönüşmüştür. (Koloğlu, 2006: 27; Engin, 2007: 12-13).

1957) görevine de devam etmiştir (Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası). 1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Parti İzmir milletvekili seçilerek meclis çalışmalarına katılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinde önemli sorumluluklar alarak görev yapmıştır. Özellikle Demokrat Parti iktidarında, Avrupa Konseyi'nin Hukuk Komisyonu'nda Türkiye'nin sesi olmuş, ayrıca Suat Hayri Ürgüplü ile Avrupa Konseyi'nin Daimî Komisyonu'nda önemli çalışmalara imza atmıştır (Son Saat, 1950). Parlamentolararası Birlik Konferansları'nda Türkiye'yi onurla temsil etmiş ve 1948'de İsviçre'nin Cenevre şehrinde toplanan Haberleşme Hürriyeti Konferansı'na iştirak etmiştir (Tasvir, 1948). Demokrat Parti üyesi Baban, 31 Ekim 1956 tarihinde artık parti üyesi olarak devam edemeyeceği kararını alarak Hürriyet Partisi'ne katılmıştır. Bu kararını Demokrat Parti'nin demokratik ilkelerinden uzaklaşmasına dair duyduğu endişelere dayandırmıştır. Ayrılışının nedeni olarak ise *“basın hürriyeti ve genel olarak bütün özgürlükler adına yapılan kısıtlamaları”* göstermiştir (Baban, 1970: 75). Hürriyet Partisi'ne geçtikten sonra Trakya Müfettişi olarak görev yapmıştır (Milliyet, 1957). 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi'nden aday olsa da vekil seçilemeyerek parlamentodan ayrılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Hürriyet Partisi arasında ittifak ile alanın birleşme kararı sonrasında Cihad Baban'da CHP üyeleri arasındaki yerini almıştır. CHP'nin yüksek kurullarında, parti meclis üyeliği (Cumhuriyet, 1959), merkez idare kurulu (Cumhuriyet, 1964), partinin genel sekreter yardımcılığı (Cumhuriyet, 1965) gibi görevleri üstlenmiştir. 1960'ta Milli Birlik Komitesi'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Kurucu Meclis teşkil edilmiştir. Bu dönemde Baban, (6 Ocak 1961 – 15 Ekim 1961) (Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası), hükümetin Basın – Yayın ve Turizm Bakanı olarak çalışmıştır (Baban, 1970: 13).

27 Mayıs Askeri Darbesi'nin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisinde “Kurucu Meclis” adı altında “Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi” kuruldu. Cihad Baban, 6 Ocak 1961'den 15 Ekim 1961'e kadar CHP temsilcisi olarak Temsilciler Meclisinde yer aldı (TBMM Kurucu Meclis Hâl Tercümesi). 6 Ağustos 1961'de Türkiye–İran Dostluk Cemiyeti idare heyeti belirlendi ve Cihad Baban idare heyetinin başkanı olarak seçildi (Cumhuriyet, 1961). 22 Ekim- 1 Kasım 1962 tarihleri arasında Brezilya'da gerçekleşen 51. Dünya Parlamentolararası Birliği Konferansı'na Türk Heyeti'nin Başkanı olarak katıldı (TBMM, Millet Meclisi, 1962: 122-123). 19 Temmuz 1965'te Moskova'ya gidecek olan Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'ye eşlik eden 14 kişilik heyetin bir parçasıydı (Cumhuriyet, 1965). 1961 Genel Seçimlerinde İstanbul'dan CHP'nin adayı olarak seçilen Baban (TBMM, Millet Meclisi I. Dönem Hâl Tercümesi), 1965 yılı Genel Seçimleri sonucunda Çanakkale ilini temsilen milletvekili seçildi ve 12 Ekim 1969'a kadar parlamentoda görev yaptı (TBMM, Millet Meclisi II. Dönem Hâl Tercümesi). CHP içinde yaşanan parti liderliği mücadelesinde İsmet İnönü'den yana tavır aldı ve onu destekledi. Bülent Ecevit'in ortanın solu görüşüne karşı çıktı. 2 Şubat 1970'te emekli oldu (Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası). 1975 yılından itibaren 8 yıl boyunca Meydan dergisinde yazmıştır (Baban, 1983: 5-6). Ayrıca, 1975-1976 yılları arasında Basın Yayın Yüksek Okulu bünyesinde “Basın Ahlakı” üzerine dersler vermiş ve gazetecilik mesleğine ilgi duyan genç meslektaşlarına bilgi ve tecrübesini aktarmaya çalışmıştır (İnuğur, 1999: 236).

12 Eylül 1980'de Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ikinci kez askeri darbe gerçekleşti ve Bülent Ulusu liderliğindeki 44. Türkiye Hükümeti, 13 Aralık 1983'e kadar görevde kaldı. Cihad Baban, Ulusu Hükümeti'nde 20 Eylül 1980'den 10 Aralık 1981'e kadar Kültür Bakanı olarak görev aldı. Ancak, 10 Aralık 1981'de Kültür Bakanlığı'nın kaldırılarak Turizm Bakanlığı ile birleştirilmesi nedeniyle, o dönem sağlık sorunları yaşayan Baban görevinden ayrıldı (Işık, 2013: 52-53). Daha sonra, Galatasaray'ın 500. Kuruluş Yıldönümü törenini organize edecek komitenin başkanlığını üstlendi. Etkinliğe dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren de katıldı. Baban tarafından Evren'e Galatasaray amblemi işlenmiş bir tabak hediye edildi (Milliyet, 1981; Galatasaray Eğitim Vakfı, s. 3). Bakanlık görevinin sona ermesinden sonra, 1984 yılına kadar Son Havadis gazetesinde başyazar olarak çalıştı. 26 Eylül 1984'te İstanbul'dan Ankara'ya seyahat eden Baban, iki gün sonra sabaha karşı rahatsızlanarak kalp krizi geçirmiştir. Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hastanesine götürülürken yolda hayatını kaybetmiştir (Son Havadis, 1984; Altan, 2022: 661).

2. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Devletlerarası Diplomasi

Geçmişten günümüze dünya birçok savaşa sahne oldu ve bu savaşlar insanlık tarihini şekillendirdi. Antik çağlardan başlayarak günümüze kadar süregelen bu çatışmalar, uluslararası ilişkilerin ve coğrafyanın değişiminde belirleyici bir rol oynadı. Medeniyetler arası çekişmeler, toprak talepleri, din, ideoloji ve ekonomik çıkarlar gibi birçok faktör, savaşların nedenlerini oluşturdu. Antik çağlardaki Pers, Yunan ve Roma savaşlarından Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri'ne, Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihleriyle Avrupa'nın kıyısına kadar uzanan savaşlar tarihin akışını değiştirdi. Yakın tarihte ise, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları olarak adlandırılan ve dünya genelinde pek çok ulusu derinden etkileyen iki büyük savaş yaşandı. Ancak tüm bu zorluklara rağmen, insanlık her daim barış ve uyum arayışını sürdürmekte, uluslararası iş birliği ve diplomatik çözümlerle dünya barışını sağlama yolunda çaba göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sebebine bakıldığında genel kanı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenen ve yenilen devletler

arasında imzalanan anlaşmaların adil ve tutarlı olmamasıdır. (Mustafa Yahya, 2020: 55). Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar diplomasi alanında yoğun ilişkiler yaşanmıştır. Cihad Baban devletlerarası ilişkileri takip etmeye çalışmış, o dönem sahip ve başyazarı olduğu "Doğu" gazetesinde fikirlerini, öngörülerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bazı ülkeler adına "Faşizm" denilen yeni bir anlayışa yönelmiştir (Sander, 2004: 23-24; Armaoğlu, 2014: 157). Portekiz'de Salazar, İspanya'da Pirimade Rivera ve Franko, İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler faşizmi benimseyen liderler olmuştur (Karaköse, 2007: 164-166). Baban; Almanya, İtalya ve Japonya ittifakıyla kurulmakta olan faşist bloğun Avrupa'daki demokrasi yanlısı devletlere karşı bir hamle olduğunu dile getirerek, problemin temeli için Almanya ile Fransa arasındaki rekabete dikkat çekmiştir (Doğu, 1937). Versay Anlaşması'ndan sonra dünya siyaseti tozpembe görünmekteydi ve bu düzenin koruyucusunun Cemiyet-i Akvam olduğu düşüncesi hâkimdi. Oysaki uluslararası sistem ve kurullar Birinci Dünya Savaşı sonrasında etkisiz kalmıştır. Baban, neden ve nasıl etkisiz kaldıklarını örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Cemiyet-i Akvam'ı barışı tesis edecek, statükoyu koruyacak güç olarak gören ülkelerin yanlıgı içerisinde olduklarını belirtmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın dünya siyasetinde kaybolan etkisinin nedenlerine dikkat çekmek istemiştir. Baban'a göre ilk engel Cemiyet-i Akvam'ın kurulma fikrini veren ABD'nin birliğe katılmamış olmasıdır (Karabulut, 2014: 64). İkincisi Japonya'nın birlikten ayrılmasıdır. Bunların yanı sıra, İtalya ve Habeşistan arasındaki savaşta Fransa başbakanı Laval'ın Cemiyet-i Akvam'a zarar verdiğini de vurgular. Son olarak, Almanya'nın hem fiilen hem de resmen birlikten çekildiğini aktarır. Baban'a göre, Cemiyet-i Akvam'ın yeniden toparlanması ve uluslararası hukukun güçlenmesi, ancak bir dönüm noktasının yaşanmasının ardından mümkün olabilir. Bu dönüm noktasını ise "1914'e rahmet okutacak bir savaş" olarak tanımlar (Doğu, 1938).

Cihad Baban temel sorun olarak gördüğü Almanya – Fransa rekabetini Lehistan (Polonya), Romanya, Çekoslovakya gibi devletler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu devletler üzerinde Fransızların nüfuz kuramadıklarını belirtmiştir. "*Fransız Hariciye Nazırı Avrupa'da Niçin Dolaştı?*" başlığını taşıyan 29 Aralık 1937 tarihli yazısında Fransız Dışişleri Bakanı Delbos'un Avrupa seyahati sonrasında gazetecilere yaptığı açıklamaların gerçeklikten uzak olduğunu dile getirmiştir. Lehistan (Polonya), Romanya, Çekoslovakya'nın iç politikada zor ve karışık bir süreç geçirdiklerine dikkat çekmiştir (Doğu, 1937). Romanya'da yaşanan kabine değişikliği sonrası faşist hareketler artmış, Yahudi aleyhtarlığı baş göstermiştir. Romanya'daki bu değişiklikler Almanya ve İtalya'ya yakınlaşmasına neden olmuştur (Doğu, 1938).

Avrupalı liderler açıklamalarında sürekli barış ve iyi ilişkilerden bahsetmelerine rağmen gerçekte tam tersi bir hava hâkimdir. Sömürgecilik yarışı, üretim ve silahlanmadaki artış, devletlerarası ittifak girişimleri gibi durumlar Baban'a göre kopacak fırtınanın habercisi durumundadır. Cemiyet-i Akvam gibi uluslararası kuruluşların da işlevsizliği krizin vahametini arttırmaktadır (Doğu, 1938). Aslında Avrupa'da savaşın gölgesi uzun süredir hissedilmektedir, ancak henüz ateşlenmemiş bir volkan gibi beklemektedir. Her ülkenin milli çıkarlarını ön planda tutarak politik hamlelerde bulunduğu vurgusu yapan Baban, yakın bir tarihte Almanya'nın Avusturya topraklarına saldırmasının sürpriz olmayacağı çıkarımında bulunmuştur (Doğu, 1938). Zaman, Baban'ı tahmininde haklı çıkarmış Almanya Avusturya'yı ilhak ederek kendisine bağlamıştır (Kissenger, 2000: 294-295). Almanya'nın siyasetini yorumlayan Baban, akıllı ve realist bir politika takip ettiklerini ve asla sabırsız davranmayarak günün koşullarını çok iyi analiz ettiklerini söylemiştir. Almanya'nın şartlar elverdiğinde tekrar harekete geçmekten geri durmayacağını belirtmiştir (Doğu, 1938). Hitler'in yayınladığı bir kararname ile askeri kuvvetlerin hepsine hâkim olduğunu, asker ve ekonomi kademesinde önemli değişiklikler yaptığını ve Roma, Tokyo, Viyana sefirleri üzerinde tahakküm kurduğuna dikkat çekmiştir. Almanya'nın askeri, iktisadi ve dış politika başlıklarındaki bu değişimlerden Baban'a göre en önemlisi iktisadi olanıdır. Çünkü ekonomi alanına asker kökenli kişilerin getirilmiş olması Almanya'nın askeri harcamaları arttıracaklarının açık delilidir (Doğu, 1938). Rusya bu ihtimale karşı önlem almaya çalışmış, uluslararası bir konferans yapılması çağrısına Fransa ve İngiltere tarafından olumlu bir cevap bulamamıştır. Baban, Almanya'nın artan gücüne karşılık İngiltere'nin ABD ile ittifak yapma eğiliminde olduğunu dile getirmiştir (Doğu, 1938). Almanya tehlikesi karşısında Fransa ile Rusya arasında şimdilik bir ittifakın kurulmasının uzak olduğunu söylemiştir. İspanya ile ilgili verdiği bilgilerde Alman ve İtalyanların destekliği milliyetçiler ile Sovyetlerin desteklediği cumhuriyetçiler rekabeti nedeniyle karışıklıkların hâlâ devam ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin Avrupa'da yaşananlar karşısındaki aldığı pozisyonu ise takdir etmiştir. Çünkü Türkiye demokrat, faşist veya sosyalist bir rejimden ziyade çıkarlarının gerektirdiği şekilde pozisyon almıştır (Doğu, 1938).

Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesine karşılık Mussolini'nin yaptığı "*haberimiz yoktu*" şeklindeki açıklamaları gerçekçi bulmayan Baban, Almanya'nın siyasetinin gizli olmadığını, Hitler'in yazdığı kitapta Almanya'nın "Çekoslovakya'dan vazgeçmeyeceğini, hatta cenupta ve şimalde Almanlarla meskûn olan yerleri zapt edeceğini" açıkça dile getirdiğini hatırlatmıştır. Bu duruma Rusya'nın sessiz kalmayacağını çünkü Stalin'in eğer Almanya Çekoslovakya'ya yönelirse Almanlara karşı harekete geçeceğini Fransızlarla görüştüğü bilgisini vermiştir (Doğu, 1938).

Baban'a göre, Avrupa'da gelişen siyasi süreçte Fransa, oldukça başarısız bir şekilde manevra yapmıştır. Fransa, Almanlarla anlaşma yoluna gitmediği gibi, İtalya'yı kazanmak adına Habeşistan'ı işgal etmesine göz yumduğuna işaret etmiştir. Fransa'nın, İtalya ve İngiltere nezdinde ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Cemiyet-i Akvam'a zarar verdiğini söylemiştir. İspanya meselesinde ise İtalya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fransa, İngiltere'nin de desteğini tam manasıyla alamamıştır. Zira Almanya eğer Çekoslovakya'yı işgal eder, Fransa bu durumda Almanya'ya fiili müdahalede bulunursa, İngiltere'nin taraf olmayacağını açıklamıştır (Doğu, 1938). İngiltere ise her zamanki gibi siyasi kıvraklığını ve başarısını ortaya koymaktadır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline ciddi şekilde karşı çıkmaktayken artık bu sorunu gündeme almayıp İtalya'nın İngiltere aleyhinde propaganda yürütmemesi konusunda anlaşmıştır. Baban eskiden çok gündemde olmayan bu propaganda meselesinin artık toplumları etkileme ve yönlendirmede toptan tüfekten daha fazla gücünün olduğuna işaret etmiştir (Doğu, 1938).

Baban, 15 Mayıs 1938 tarihinde Hitler'in Roma'ya yaptığı ziyareti de değerlendirmiştir. Bu ziyaretin dünya basınındaki yankısının ne gazetecileri ne de okuyucuları tatmin etmediğini söylemiştir. Ziyaret ile ilgili üzerinde durduğu ilk nokta Hitler'in, İtalyan halkı tarafından sevgi ve aşkla karşılanmamasıdır. İkinci olarak ise; Almanya'nın Akdeniz'e inme hedefinin olması, İtalya'nın da kuzey sınırlarını koruma amacı, görüşmelerde gündeme gelen konular olabileceği yorumunda bulunmuştur. Hitlerin amacının sömürge elde etmek olduğu ve bu hedefe ulaşması durumunda İngiltere, Fransa ve İtalya'yı içine alacak dördü bir ittifak kurulabileceği açıklamasına yer vermiştir. Hitler'in bu açıklamasına binaen görüşmelerde sömürge konusunun da gündeme geldiği yorumunu yapmıştır. Yabancı basında dile getirilen "*sulhu muhafaza*" haberlerine artık çocukların bile inanmadığına değinmiştir. İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirdiğini ve onu hazmetmekle meşgul olduğuna işaret ederek, Almanların ise fırsat kolladığını dile getirmiştir. Dikkat çektiği diğer bir husus ise Fransa ve İngiltere'nin durumudur. İtalyanların Almanları, İngiltere'nin de Fransa'yı kendisine yakınlaştırmaya çalıştığını belirtmiştir (Doğu, 1938).

11 Haziran 1938 tarihli yazısında "*Südet Almanları*" başlığını kullanan Baban, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri ele almıştır. Çekoslovak hükümetiyle Südet Almanları arasında ekalliyet (azınlık) meselesi görüşmelerinin devam ettiğini belirten Baban, Çekoslovak hükümetinin faaliyetlerinden bahsetmiştir. Çekoslovakya'nın, İngiltere ve Fransa'ya güvenerek, Südet Almanlarına bir kısım toprak bile vermeyi göze aldığını dile getirmiştir. Südet Almanlarının isteklerinin olması durumunda ise Çekoslovakya'nın federal bir cumhuriyete dönüşeceğine vurgu yapan Baban, Çekoslovakya'nın nasyonal sosyalizme yöneleceğini ve bu durumun da Çekoslovakya'nın dış siyasetinde Almanya'nın etkin olmaya başlamasıyla Çekoslovakya'nın hür devlet olma vasfını kaybedeceği yorumunda bulunmuştur. Bu nedenlerden dolayı da Südet Almanları ile Çekoslovakya hükümeti arasında büyük bir ayrım olduğunu belirtmiştir. Avrupa'daki barışın tesis edilebilmesi için bu gibi meselelerin çözülmesi gerektiğine işaret ederek Amerika'nın duruma el koyma niyetinde olduğunu, fakat bu mesele hakkında kesin bir hüküm vermenin bugün mümkün olmadığı açıklamasıyla yazısını tamamlamıştır (Doğu, 1938).

Baban, 21 Temmuz 1938 tarihli yazısının konusunu İngiltere liderinin Fransa'yı ziyaret etmesi nedeniyle İngiliz – Fransız ilişkilerine ayırmıştır. Tarihsel köklere bakarak değerlendirme yapan Baban, iki devlet arasındaki dostluğun yeni olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bu iki devlet tarihte pek çok kez birbirleriyle mücadele hâlinde olmuştur. Baban, örnek olarak ise 19. Yüzyıl başlarındaki Vatterlo mücadelesine İngilizlerin sebep olduğunu, Afrika'da Boer muharebelerinde ise bu iki devletin karşı karşıya geldiğini belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu devletlerin birbirleri ile olan mücadelelerin bu tarihten sonra birlikteliğe dönüştüğüne işaret etmiştir. İki devlet arasında yaşanan iktisadi yardımlaşmalardan da örnekler veren Baban, Avrupa'da oluşmakta olan İtalya – Almanya ittifakı karşısında Fransa – İngiltere iş birliğinin oluştuğunu söylemiştir. Fransa ile İngiltere'nin anlaşmış olmasının da Avrupa kıtası üzerinde büyük bir güç unsuru oluşturduğunu, bu güç karşısında Japonya ve ABD'nin dahi tesirinin zayıf olacağını belirtmiştir. Analizine devam ederek Türkiye'nin durumunu değerlendirirken, İngiltere'nin boğazlardaki Türk egemenliğini kabul ettiğini ve Fransa'nın da Hatay konusunda Türk tezini benimsemesini dostluk işareti olarak yorumlamıştır. Ardından, İngiltere ve Fransa arasındaki ittifakın Türkiye'ye getirebileceği faydaları ele almıştır. Özellikle Türkiye'nin Akdeniz'deki stratejik konumunu vurgulayarak, Türkiye'nin de bu ittifak içinde yer alınmasının güçlenmesine katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, İngiliz ve Fransız sermayesinin ülkeye akışının ekonomik açıdan çeşitli kazanımlar sağlayacağını ve askeri anlamda da güvenlik temin edeceği yorumlarında bulunmuştur. Son olarak, Türkiye'deki kamuoyu ve siyasetçilerin, İngiltere'nin Fransa'ya yaptığı ziyareti iyi bir şekilde takip etmesi gerektiği tavsiyesiyle yazısını sonlandırmıştır (Doğu, 1938).

Rusya ile Japonya arasında Mançukuo (Mançurya) sınırında şiddetli çatışmalar yaşanması üzerine Baban, 4 Ağustos 1938 tarihli yazısını bu konuda yazmıştır. Japon askerlerinin Rus sınırlarından içeriye kadar ilerlediğini bunun üzerine Rusların karşı saldırıyla topraklarını geri aldıkları haberlerinin öğrenildiğini söylemiştir. Bu tür hadiselerin vahim neticeler doğuracağından endişe edildiğini belirtmiştir. Japonya ile Çin arasında zaten çatışmaların bulunduğunu, bu yeni rekabetlerin

ise daha da genişleyerek büyük bir savaşa dönüşebileceği yorumunda bulunmuştur. Sovyet – Mançurya sınırlarında çatışmaların yaşanmasının sebebini ise sınırların tam kesin olarak belirlenememesinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Açıklamasının devamında iktisadi açıdan devletlerin durumlarını değerlendirerek Baban, özellikle Japonya’nın Çin ile giriştiği mücadelede zamanın uzamasından dolayı zor durumda kalabileceğini söylemiştir. Japon – Çin mücadelesi devam ederken diğer yandan buna Rusya’nın da eklenmiş olmasının mevcut zor durumu daha da ağırlaştıracağı yorumunu yapmıştır (Doğu, 1938). 9 Ağustos 1938 tarihinde konuya tekrar değinmiş, Japonya ve Rusya arasındaki hadiselerin dünya siyasetinde endişeye neden olduğunu hatırlatmıştır. Çin – Japon mücadelesi, Habeş derdi, Avusturya’nın işgali, Çek meselesi gibi sorunların dünyayı genel bir savaşa götüreceği uyarısında bulunmuştur. Yazısının devamında Ruslar ile Japonya arasında yaşanan mücadelenin nedenlerini açıklamıştır (Doğu, 1938).

Sonuç

Cihad Baban’ın kaleminden çıkan analizler, 1930’ların Avrupa’sında yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin yanı sıra, o dönemin uluslararası ilişkilerindeki dinamikleri ve güç dengelerine de ışık tutmaktadır. Baban, olayları yalnızca basit ve izole edilmiş parçalar olarak değil, aynı zamanda birbirleriyle iç içe geçmiş, karmaşık etkileşimler ve neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ele alarak, tarihsel süreçlerin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Değerlendirmelerinde ülkelerin tarihi sürecini göz önünde bulundurmuş olması, diplomatik ilişkilerini bu tarihi perspektif üzerinden yorumlamış olması yaptığı analizlerin önemini arttırmıştır.

Almanya’nın genişleme politikaları ve Avrupa devletleriyle olan ilişkileri üzerine yaptığı keskin gözlemler, dönemin ruhunu ve gelecekteki olayların öngörülebilirliğini vurgulayan önemli tespitlerdir. Almanya’da yaşanan iktidar değişimini yakından takip etmiştir. Baban, Çekoslovakya’nın Südet Almanları meselesi ve Japonya ile Rusya arasındaki gerginlik gibi spesifik konularda yaptığı analizlerle, savaşın yayılma potansiyelini ve uluslararası toplumun bu tür krizlere karşı gösterdiği tepkisizliği ortaya koymuştur.

Baban’ın yazıları, dönemin siyasi liderlerinin karar alma süreçlerini ve ulusal çıkarlarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirirken, savaşın olası sonuçlarına ve insanlık için taşıdığı tehlikelere de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, savaşın getireceği yıkımın ve insanlık için taşıdığı tehlikelerin altını çizmekte ve geleceğe dair sıklıkla uyarılarda bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki güç dengeleri, diplomatik ilişkiler ve ulusal çıkarların nasıl bir araya geldiğini ve tarihsel olayların şekillenmesindeki rollerini anlamak için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Baban’ın tespitleri, dönemin uluslararası siyasetine ve savaşın sebeplerine ilişkin derinlemesine bir anlayış sunmakta ve bu süreçlerin günümüz dünya düzenine etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 10. Dönem Hâl Tercümesi.

TBMM, *Millet Meclisi I. Dönem Hâl Tercümesi*.

TBMM, *Millet Meclisi II. Dönem Hâl Tercümesi*.

TBMM, Kurucu Meclis Hâl Tercümesi.

(1937, Aralık 22). *Doğu*.

(1937, Aralık 29). *Doğu*.

(1938, Ocak 5). *Doğu*.

(1938, Ocak 2). *Doğu*.

(1938, Mart 5). *Doğu*.

(1938, Mart 13). *Doğu*.

(1938, Mart 18). *Doğu*.

(1938, Şubat 18). *Doğu*.

(1938, Mart 26). *Doğu*.

(1938, Mart 10). *Doğu*.

(1938, Mart 18). *Doğu*.

(1938, Nisan 8). *Doğu*.

(1938, Nisan 14). *Doğu*.

(1938, Mayıs 15). *Doğu*.

(1938, Haziran 11). *Doğu*.

(1938, Temmuz 21). *Doğu*.

(1938, Ağustos 4). *Doğu*.

(1938, Ağustos 9). *Doğu*.

(1942, Kasım). *Terbiye Postası Öğretmenin Aylık Dergisi*(2).

(1946, Ağustos 5). *TBMM Zabıt Ceridesi*.

(1948, Kasım 11). *Tasvir*.

(1950, Şubat 13). *Son Saat*.

(1950, Kasım 23). *Son Saat*.

(1957, Ocak 11). *Milliyet*.

(1959, Ocak 17). *Cumhuriyet*.

(1961, Ağustos 22). *Cumhuriyet*.

(1962, Kasım 14). *TBMM, Millet Meclisi*.

(1964, Ekim 21). *Cumhuriyet*.

(1965, Eylül 24). *Cumhuriyet*.

(1965, Temmuz 19). *Cumhuriyet*.

(1981, Aralık 13). *Milliyet*.

(1984, Eylül 29). *Son Havadis*.

Aksu, Z. (2002). “Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler”. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2 (2), s. 79.

Altan, B. (2022). “Bir Cumhuriyet Aydını: Cihad Baban’ın Gazeteciliği ve Siyasal Yaşamı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (106)

Armaoğlu, F. (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Baban, C. (1963, Ekim 5). Refet Paşa Merhum. *Ulus*.

Baban, C. (1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baban, C. (1971, Mart 18). Cevat Fehmi. *Cumhuriyet*.

Baban, C. (1983). *Meydan Sohbetleri*. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası.

Baban, C. (1984). Hocam ve Amcam Şükrü Baban. *Ord, Prof. Şükrü Baban'a Armağan*.

Bilgi, S. (2002). *Hatıralar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.

Engin, E. (2007). Galatasaray Lisesi (1923-1950 Dönemi). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü]. İstanbul.

Emekli Sandığı Arşivi, 11.168.450 Numaralı Sicil Dosyası.

Galatasaray Eğitim Vakfı. *Haberler*. No:6.

- Güzel, H. T. (2017, Mart). Hasta Adam, Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı.
- Helvacı, P. (2021) Gazeteci ve Siyasi Kimliğiyle Cihat Baban, [Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- İnuğur, M. N. (1999). *Türk Basınında İz Bırakanlar*. İstanbul: Der Yayınları.
- Işık, İ. (2013). *Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan Yayınları.
- Karabulut, B. (2014). “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi”. *Gazi Akademik Bakış*, 8 (15).
- Karaköse, H. (2007). *Siyasi Düşünce Tarihi* (2 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karaveli, O. (1948, Şubat). “Galatasaraylılar Konuşuyor: Cihad Baban”. *Galatasaray Dergisi* (6).
- Karpat, K. H. (2015). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kissenger, H. (2000). *Diplomasi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). “Galatasaray'ın Tarihsel Dönemleri”. *Sultani*, (26).
- Mustafa Yahya, M. (2020). “İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye’nin Dış Politikası (1939) ”. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 4 (7).
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Taner, H. (1984, Ekim 14). Deveküşuna Mektuplar. *Milliyet*.

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%50-50; Denetleme-%50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50-50; Analiz ve/veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%60-40; Eleştirel İnceleme-%50-50.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Concept -%50-50; Design-%50-50; Supervision-%50-50; Resources-%50-50; Data Collection and/or Processing-%50-50; Analysis and/or Interpretation-%50-50; Literature Search-%50-50; Writing Manuscript-%60-40; Critical Review-%50-50; Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Kral IV. Davit Döneminden Moğol İdaresine Tiflis Müslümanlarının Sosyal ve Dinî Durumu

Social and Religious Situation of Muslims in Tbilisi from the Period of King Davit IV to the Mongol Rule

Abdurrahman SEÇKİN¹
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Kars, Türkiye.
abdurrahman.seckin@kafkas.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 24.05.2025

Atf /Cite this article:

Seçkin, A. (2025). Kral IV. Davit Döneminden Moğol İdaresine Tiflis Müslümanlarının Sosyal ve Dinî Durumu. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 182-198.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Tiflis Emirliği'nin hâkimiyeti, VIII. yüzyılda İslam fetihleriyle başlamış ve 1122 yılında Kral IV. Davit'in Tiflis'i ele geçirmesine kadar sürmüştür. Başlangıçta Abbâsî Halifeliği'ne bağlı olan bu emirlik, zamanla zayıflayan halifelik otoritesiyle birlikte yerel güçlerin etkisi altına girmiş ve nihayetinde Gürcü hâkimiyetine geçmiştir. Tiflis'te İslamiyet, diğer dinlerle birlikte bir hoşgörü ortamında varlığını sürdürmüştür; geleneksel yapı büyük ölçüde korunmuştur. Bu bağlamda, Tiflis'teki Müslüman cemaatin tarihsel gelişimini incelemek, özellikle Kral IV. Davit'in din politikalarını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Kral IV. Davit'in haleflerinden I. Demetre de benzer bir politika izleyerek Müslümanlara saygı göstermiştir. Bu dönemde Müslümanlar, sosyal hayatın aktif bir parçası olmuş ve dinî özgürlüklerini büyük ölçüde korumuştur. Kral Giorgi Laşa döneminde ise bölgede var olan Sufizmin etkisi artmış, devlet ve toplum üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Bu çalışma, Tiflis Emirliği'nden Moğol idaresine uzanan süreçte, Tiflis'teki Müslümanların sosyal ve dinî durumlarını araştırmayı hedeflemektedir. Özellikle Gürcü krallar ve Moğol idareciler döneminde Müslümanlara tanınan ayrıcalıkların neler olduğu ve bu ayrıcalıkların toplumsal etkileri ele alınarak, Kral IV. Davit ve diğer yöneticilerin din politikalarının Müslüman cemaat üzerindeki yansımaları daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tiflis Emirliği, IV. Davit, Sufizm, Giorgi Laşa

Abstract

The rule of the Emirate of Tbilisi began in the 8th century with the Islamic conquests and lasted until 1122, when King David IV captured the city. Initially under the authority of the Abbasid Caliphate, the emirate gradually came under the influence of local powers as the caliphate's control weakened, eventually falling under Georgian rule. During this period, Islam in Tbilisi coexisted peacefully with other religions, and traditional structures were mostly preserved. In this context, examining the historical development of the Muslim community in Tbilisi is crucial to understanding David IV's religious policies.

Demetre I, continued a respectful approach toward Muslims, who remained active in social life and retained much of their religious freedom. Under King George Lasha, Sufism grew in influence, deeply affecting both state and society.

This study aims to explore the social and religious status of Muslims in Tbilisi from the Emirate period to the Mongol administration. By examining the privileges granted to Muslims under Georgian and Mongol rule, the study aims to clarify the impact of David IV's and his successors' religious policies on the Muslim community.

Keywords: Tbilisi Emirate, IV. Davit, Sufizm, Giorgi Lasha

Giriş

Gürcistan'ın coğrafi konumu, eski çağlardan beri farklı kültürler ve dinler arasında etkileşimlere yol açmıştır. Bu etkileşim sonucunda Tiflis şehri Hristiyanlık, Yezidilik, İslam ve Musevilik gibi farklı inançların uzun yıllar bir arada yaşadığı bir merkez haline gelmiştir. Hristiyanlığın Gürcistan'da yayılması 326 yılına kadar uzanmaktadır. Hristiyanlık, devlet dini olmasına rağmen, birkaç yüzyıl sonra İslam devletleriyle komşu olmuş ve İslamiyet'in etkisiyle temas hâlinde kalmıştır.

Tiflis'in kurucu unsuru Gürcü topluluğu olmakla birlikte, şehirde zamanla farklı etnik gruplar da ortaya çıkmıştır. Özellikle Tiflis Emirliği'nin kurulmasından sonra Arap yerleşimi artmıştır. (Melikişvili, 1973: 373)

Tiflis Emirliği'nin Kuruluşu

Tiflis ve etrafı Halife Hz. Ömer'in (634-644) hilafet döneminden itibaren İslam'la tanışmaya başlamıştır. Tiflis Emirliği'nin tarihsel gelişimi üzerine yapılan önceki değerlendirmeler çoğunlukla anlatısal kaynaklara dayanmaktadır. Ancak nüvizmatik ve epigrafik gibi anlatısal olmayan kaynakların sunduğu veriler, Arap idaresinin Tiflis'te daha erken bir tarihte başladığını ve emirliğin kademeli bir şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, VIII. yüzyılın başlarında Arapların Tiflis'te idari kurumlar tesis ettiği, 730'lu yıllarda askeri denetimin güçlendiği ve nihayet 770'li yıllarda emirliğin tam anlamıyla kurumsallaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Tiflis Emirliği'nin temelleri VIII. yüzyılın başlarında atılmış; Arap idaresi 704-705 yıllarında başlamış olsa da kurumsal yapı ancak 770'li yıllarda tamamlanabilmiştir. Bu yeni değerlendirmeler, Tiflis Emirliği'nin tarihine ilişkin önceki yaklaşımları gözden geçirme gerekliliğini gündeme getirmektedir. İrakli Pağava'nın "Hilafetin idari birimi olarak Tiflis Emirliği'nin kurulması" başlıklı çalışması, emirliğin kuruluşuna dair sürecin zamansal açıdan daha geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymakta ve alana yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır (Pağava, 2024: 123-124).

Tiflis Emirliği'nin kuruluş tarihi konusunda kesin bir görüş birliği yoktur ve bu konu özel bir araştırma gerektirir. M. D. Lordkipanidze, emirliğin VIII. yüzyılın 30-40'lı yıllarında Yezid bin Useyd'in valiliği döneminde şekillendiğini öne sürer. V. Silagadze, bu tarihi II. Mervan'ın seferlerine kadar uzatır, ancak bu iddia kaynaklarla desteklenmez. Mirza Bala Memmedzade ve F. Kırzioğlu, 786 yılını kuruluş tarihi olarak gösterir, ancak bu dönemde Gürcistan'da Araplara bağlı hükümdarlar vardı ve bağımsızlık mümkün değildi. Halife Harun Reşid'in (786-809) hilafeti döneminde, Tiflis'teki Arap kökenli yöneticiler giderek güç kazanmış ve bu süreç, özellikle Şuaybiler hanedanının öne çıkışıyla birlikte, bölgedeki idari özerkliğin artmasına zemin hazırlamıştır.

Halife Emin'in (809-813) döneminde, İsmail İbn Şuayb merkezi otoriteye karşı bağımsız hareket etmeye başladı. M. D. Lordkipanidze'ye göre, İsmail ibn Şuayb (809-813) dönemine kadar Tiflis Emirliği bağımsız değildi. Tiflis Emirliği'nin bağımsızlık kazanma süreci, Halife Harun Reşid sonrası dönemde başlamış ve emirlik, Şuaybiler hanedanının yönetiminde şekillenmiştir. (Mustafa, 2019: 101-106).

Tiflis Emirliği'nin kurulmasıyla Doğu Gürcistan'da önemli bölgeleri korumak amacıyla silahlı müfrezeler kurulmuştur (Rustavi, Dmanisi, Tiflis) ve bunları güçlendirmek için Arap kabileleri yerleşmiştir. Bu süreçte Müslüman tüccar, seyyah ve ustaların sayısı da artmıştır. Tiflis, Müslüman nüfusun arttığı bir merkez hâline gelmiştir. Bu dönemde cami inşaatları hız kazanmış (Topçışvili ve Gvimradze, 2017: 52).

Kuruluşundan bu yana Tiflis Emirliği'nde Müslüman nüfus arttığı için Araplar Tiflis kalesinde askeri bir garnizon yerleştirdi böylelikle Arap bürokrasisinin ortaya çıkışına olanak sağladı. Arap yetkililerin isimleri ve görevleri geç dönem Gürcü belgelerine göre bilinmektedir. Bunlar; Şurta (Emniyet Şefi), Amid (Tiflis Emirliği Şefi), Müşrif (Gümrük ve Ticaret Vergileri Tahsili), Kadı (Müslüman Hâkim), Şihne (Tiflis kalesi Garnizon Şefi), Muhtesip (Müslüman nüfusun dini ve ev kurallarından sorumlu) (Bainduraşvili, 2023: 58). Özellikle İshak b. İsmail döneminde (9. yüzyıl ortaları), Tiflis Emirliği hem siyasi hem de ekonomik olarak en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde, Tiflis'te para basımı yapılmış ve yerel idare merkezi hâline getirilmiştir. Emirliğin yapısı, Abbâsî merkez otoritesine dayansa da zamanla özerkliğini pekiştirmiş ve yerel Müslüman elitin şekillendirdiği bir yönetime evrilmiştir. Bu yönüyle, Tiflis Emirliği Kafkasya'daki en kalıcı İslami oluşum olmuştur (Gümüş, 2014: 183-189).

Tiflis Emirliğinin Siyasi Faaliyetleri

Arapların başlıca hedeflerinden biri Kafkas geçitlerinin kontrolünü sağlamaktır. Bu bağlamda, Daryal¹ kalesinin ele geçirilmesi Araplar için öncelikli bir hedef hâline gelmiştir. Bu durum, Tiflis'in stratejik önemini daha da arttırmıştır. 728-729'da Arap komutanı Mesleme İbn Abdülmelik'in Kartli'ye girişi, bu nedenlerden ötürü gerçekleşti. Mesleme, Daryal kalesini ele geçirdi, içerisine bir Arap garnizonunu yerleştirerek Tiflis halkını buraya erzak, gıda ve malzeme tedarik etmekle görevlendirdi. 740'lı yıllardan itibaren Arap halifesinin vekili olan Arap subayı Amira, Tiflis'e yerleşmiş ve Tiflis Emirliği'nin temellerini atmış. Artık Tiflis, İslam'ın en uç sınırı ve Hristiyanlara karşı mücadelede ileri karakol olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Muskhelişvili, Beridze, Bendiaşvili, 2002: 29).

Habib İbn Mesleme, 654-655 yılında (Lortkipanidze, 1978: 412) Gürcülerle 'Datsvis Sigeli' დაცვის სიგელი adı verilen 'Amanname' anlaşmasını yapmıştır. Bu anlaşma, Gürcü halkının Arap emirliğine itaat ettiği takdirde canlarına, mallarına, manastırları ve havralarına dokunulmayacağına söz vermekteydiler (İpek, 2016: 23). Anlaşmaya göre, Gürcüler her haneden bir dinar cizye vergisi ödemeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca, Gürcüler gerektiğinde Arap ordularına asker sağlayacak ve Gürcistan'a gelen Arap askerlerine yardım edeceklerdi. Araplar da Müslüman olan Gürcüleri çeşitli vergilerden muaf tutulacaklardı. Aynı şekilde, İslam dinini kabul edip namaz kılan biri Müslümanların kardeşi olarak kabul edilecek, aksi takdirde cizye verme yükümlülüğü bulunacaktı (Dumbadze ve Guçua, 1990: 59; Belazuri, 2013: 82). Gürcistan (Cürzan) Halkına Yazılan Emân Yazısı: Tiflis'in yerel yöneticisi barış isteyerek Habîb'e elçi ve mektup gönderir. Habîb, barış teklifini kabul eder, hediyeleri cizye vergisinden düşer ve emân şartlarını bildirir. Şartlara uyulursa barış sağlanacağı, uyulmazsa İslam'a karşı savaş ilanı sayılacağı belirtilir. Tiflis Halkına Yazılan Emân Yazısı: İkinci belge, Tiflis halkına özel olarak yazılmıştır. Can, mal, ibadet yerleri ve dinî uygulamalara dokunulmayacağı garantisi verilir. Her aileden bir dinar cizye alınacak, aile sayısı manipüle edilmeyecek. Müslümanlar gerektiğinde misafir edilecek ve yardım edilecek. İslam'a girerlerse kardeş sayılacak, aksi takdirde cizye vermeye devam edecekler. Eğer Müslümanlar onları savunamazsa anlaşma bozulmuş sayılmayacaktır. Allah ve meleklerin şahit tutulduğu ifade edilir. Cerrah b. Abdullah'ın Tiflis Halkıyla Yaptığı Anlaşma Habîb b. Mesleme'nin yaptığı emân anlaşmasının yaklaşık 80 yıl sonra hâlâ geçerli olduğu, Tiflis halkının yeni Vali Cerrah b. Abdullah el-Hakemî'ye bu belgeyi göstererek eski haklarını talep etmelerinden anlaşılmaktadır. Cerrah, bu talepleri kabul etmiş, Habîb'in yaptığı anlaşmayı tasdik etmiş, ayrıca bazı ekonomik ayrıntılarla yeni bir belge düzenlemiştir. Belgede öne çıkan hükümler şunlardır: Tiflis halkı Habîb'in emân yazısını göstererek önceki haklarının devamını istemiştir. Cerrah, bu belgeyi geçerli saymış ve sulhu tasdik etmiştir. Belirli taşralardaki üzüm bağları, değirmenler ve buğday arazileri, yılda bir kez ve 100 dirhem vergiyle halkın kullanımına bırakılmıştır. Bu yeni belgede, daha fazla vergi alınmaması emredilmiştir. Belgenin ihlal edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır (Gümüş, 2007: 80-87).

Bu anlaşma doğrultusunda, Gürcistan'daki kaleler ve şehirler İslam ordularına açılmıştır. O dönemde, bu ülkenin başkenti olan aynı zamanda Doğu Gürcistan ve Kartli² bölgesi için stratejik bir kale konumunda olan Tiflis, barışçıl yollarla fethedilmiş ve bu ülkenin İslam etkisi altına girmesi sağlanmıştır. Bu durum, Tiflis'in o dönemde İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynamasına ve bölgedeki İslami dönemin temellerinin atıldığı bir merkez hâline gelmesine yol açmıştır (İpek, 2017: 77). Bu başarısı sebebiyle Habîb, Gürcistan fatihi olarak anılmaya başlandı. Ayrıca Samtshe ve Şavşat bölgelerini de fethetmişti (Gümüş, 2014: 713). Yükselişe geçen, kültür ve medeniyette daha zenginleşecek olan Tiflis, bundan sonra hem İslam ordu karargâhı hem de hilafet adına burada görev yapacak olan Müslüman valilerin merkezi durumuna getirilmiş oldu. Nitekim fetih sonrası Tiflis'in ilk valisi olan Habîb b. Mesleme hem idari alanda ve hem de garnizon komutanı olarak askeri sahada icraatlarını sürdürmüştü. Asil Gürcü halkının çoğunlukta yaşadığı bu bölge, esas itibarıyla öteden beri coğrafi, siyasi, askeri ve ticaret alanları gibi çok yönlü de bir öneme haizdi. Bu bölgenin fethedilmiş olması Müslümanlara, Gürcistan'ın kuzey-batısındaki yerleşim merkezlerinde hâkimiyet kurmalarının yolunu arıyordu. Habîb b. Mesleme de bu çerçevede, önce Kür (Kura) nehrinin yukarı kısımlarında, Paravan Gölü'nün kenarında yer alan Cavakheti (Güney Gürcistan) bölgesi üzerine yürüyerek, buradaki yerleşim alanlarını İslam hâkimiyetine kazandırdı (İpek, 2024: 95). Bu süreç, Arapların Güney Kafkasya'daki yayılmasının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Arapların Tiflis üzerindeki etkisi ise 8. Yüzyıl sonlarına

¹ Daryal Geçidi, Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan (Rusya) arasında bir köprü olmakla beraber, Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya arasındaki geçişi de sağlamaktadır. Daryal Kalesi, büyük bir stratejik öneme sahipti. Doğu Gürcistan'ı Kuzey Kafkasya'dan gelen göçebe kabilelerin saldırılarından koruyordu. Ayrıca kalenin bulunduğu bölgeden, Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya'yı bağlayan ana yollardan biri geçiyordu. 530'lu yıllardan itibaren Daryal Kalesi İranlıların kontrolüne geçti. 7.-8. yüzyıllarda Arap-Hazar savaşları sırasında Daryal Geçidi sıkça kullanıldı ve Arap tarihçileri kaleyi birçok kez anmıştır. Bkz. Ayrıntılı bilgi için, Kartlis Tskhovreba Yer adları Sözlüğü.

² Kartli, Gürcistan'ın en büyük tarihi ve etnografik bölgesidir. Mevcut idari-bölgesel dağılıma göre Kartli; Khashuri, Kareli, Gori, Tskhinvali, Cava, Znauri (Kornisi), Akhlagori, Kaspi, Mtskheta, Duşeti (kısmen), Tetritskaro, Bolnisi, Marneuli, Dmanisi ve Gardabani ilçelerinden oluşmaktadır.

doğru daha belirgin hâle gelmiştir. İlk olarak 705 yılında Tiflis'te basılan ilk Arap parasıyla burada para basımına başlamışlar ve daha sonra Tiflis'e yerleşmeye çalışmışlardır (Lortkipanidze, 1994: 25). Ancak Müslüman idareye karşı Gürcü halkının direnişi, bölgedeki Arap hâkimiyetini zorlaştırmıştır. Bu direniş nedeniyle Arap yöneticiler, Gürcülere karşı ağır cezalar uygulamaya karar vermişlerdir. Bunun üzerine İslam Halifesi, isyankâr Gürcüleri cezalandırmak ve ülkeyi harap etmek için büyük bir orduyla Mervan bin Muhammed bin Mervan (Murvan-Kru) adında acımasız bir yöneticiyi görevlendirmiş. II. Mervan'ın saldırısı sonucunda Gürcistan büyük zarar görmüş, özellikle Tiflis saldırıdan ağır etkilenmişti (Meskhia, Gvritişvili, Dumbadze ve Surguladze, 1958: 19).

853-854 yıllarına gelindiğinde ise Tiflis'teki Arap emirinin merkezi otoriteye başkaldırması üzerine Halife, cezalandırıcı bir sefer düzenlemiştir. Bu seferin başında deneyimli komutan Boğa et-Turki³ bulunmaktaydı. Boğa, önce Ermenistan'ı işgal etmiş, ardından Gürcistan'a yönelmiştir. 5 Ağustos 853'te Tiflis'i ele geçirerek şehri ateşe vermiş; Tiflis Emiri İshak b. İsmail'i başını kestirerek idam ettirmiştir. Bu saldırı sırasında şehrin önemli bir kısmı yok edilmiş ve yaklaşık 50.000 sivilin hayatını kaybettiği bildirilmiştir (Meskhia, 1957: 11). Bu baskının amacı, merkezî hilafet otoritesine başkaldıran emirliğe gözdağı vermektir; fakat uzun vadede, bu müdahale Tiflis Emirliği'nin zayıflamasına ve bölgedeki Müslüman nüfusun güç kaybetmesine neden olmuştur. Müslüman cemaatin güvenliği zedelenmiş, toplumsal yapı bozulmuş ve İslami idare yerini zamanla yerel feodal düzenlere bırakmıştır (Gümüş, 2007: 189-204).

İbnü'l-Esîr, İshâk'ı betimlerken onu iri yapılı, başı oldukça büyük ve gözleri hafifçe şaşı bir adam olarak tasvir etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991: 63). İshak'ın öldürülme sebebi, bölgeye olan hâkimiyeti ve yerel halk üzerindeki etkisiydi. Abu'l Farac'a göre; Buğa (Boğa) öldürülen Arap ordusu kumandanı Yusuf'un intikamını almak için Ermenistan'ı işgal etti ve Ermenilerin çoğunu öldürdü (851). Daha sonra Boğa, Tiflis'te isyan eden Türk Zeyrek'e karşı hareket etti. Asi'yi, Tiflis'in ortasından geçerek akan Kur Nehri üzerinde öldürdü. Tiflis'in bütün binaları servi ağacından yapılma olduğu için kolaylıkla yanıyor ve kolaylıkla söndürülüyordu. Bunlar da ateşi bir gün içinde söndürdüler. (Abul Farac, 1945: 232). 854'te Boğa et-Turki tekrar Gürcistan'ı işgal etmiş ve birlikleri Kaheti eyaletinde Gardabani'yi fethetmiştir. Boğa et-Turki'nin, Arap hâkimiyetini güçlendirmek için planladığı ana hedef gerçekleşmiştir. (Kvritişvili, 1958: 2; Mezmaraişvili, 2017: 81; Tskitişvili, 1975: 40, Mesudi, 2023: 151).

İshak b. İsmail'in yönetimini sona erdiren Boğa et-Turki, sadece siyasi iktidarı devirmekle kalmamış, aynı zamanda bölge halklarına yönelik olarak İslamî otoritenin yeniden inşasını amaçlayan kapsamlı bir sindirme politikası yürütmüştür. Bütün bunlar sonucunda, Kafkasya sınırlarında benzeri görülmemiş bir barış ortamı sağlanmış, Gürcistan adeta yeniden fethedilmiş oluyordu. Ne var ki İshak'ın ortadan kaldırılması, bölgede İslam hâkimiyetinin geleceği bakımından pek de yarar sağlamadı. Çünkü bu hadise, aynı zamanda Kafkasya'da hilâfet idaresinin zaafa girmesi demektir. Bundan sonra, Müslümanların Tiflis sınırlarındaki saltanatı ve güçleri kırılmış ve bu durum, mahalli hanedanların bu bölgelerde hâkimiyet kurma arzularını artırmıştı. Buradaki İslam milleti civardaki Müslüman dışındaki gruplara direniş göstermekte yetersiz kalıyordu. Bu halklar artık hilâfete itaat etmedikleri ve cizye vermedikleri gibi, Tiflis topraklarının birçoğunu da kendi mülkiyetlerine katmışlardı. Bu da Tiflis ve buradaki Müslümanların etraftaki gayri Müslim toplumlarla mahsur kalmalarına yol açacaktı (İpek, 2016: 93-94).

Boğa et-Turki, dört yıl boyunca Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliği yaptıktan sonra, 856 yılında görevinden ayrılmıştır. Yerine Muhammed b. Hâlid b. Yezid b. Mezyed atanmıştır. Halife Mutevekkil tarafından görevlendirilen Muhammed b. Hâlid, 851 yılındaki Tiflis seferinde Boğa et-Turki'nin yanında yer almıştır. Tiflis Müslümanlarının idaresi, İshak'ın tutsak alınmasının ardından Tao-Klarceti Prensi I. Bagrat'a devredilmiştir. Bu karar, bölgedeki askerî harekâta Boğa et-Turki'ye sağlanan destekle bağlantılıdır (İpek, 2016: 94). Boğa et-Turki 'nin seferi, Halifelik ile Tiflis Emirliği arasında yarım asırdır devam eden savaşın bilinen son safhasıdır. Bundan sonra kaynaklarda bu savaşlara dair hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Bu savaşların raporları, Emir İshak'ın idamından sonra Tiflis emirlerinin bir dönem Ermeni valisinin borcunu da Halife'ye haraç ödedikleri anlaşıyor. Aynı zamanda Halifelerin artık Tiflis Emirlerinin ayrılıkçılığını nihai olarak önleme yeteneği yoktu. (Metreveli, 2012, s.234). Bu yüzden Selçuklu Sultanı Alp Arslan, 1068'deki Kafkasya'ya ikinci seferinde, Tiflis Emiri tarafından desteklendi. Sultan Alp Arslan, Tiflis Emiri'nin sadakatinden kuşku duyarak, Tiflis ve Rustavi şehirlerini kısa süreliğine Gence Emiri Fadl ibn Shavur'a devretti (Metreveli, 2012: 234). Boğa'nın seferi, geri dönülmez bir süreci başlattı ve bundan

³ Abbasi halifelerinden Mu'tasım zamanında dönemin en önemli komutanlarından. İslâm devletinin hizmetine Mu'tasım'dan önce girdiği tahmin edilmektedir. Bu dönemde Bâbek, Hicaz (840) ve Yemame (849) bölgelerinde çıkan isyanların bastırılmasında önemli rol oynamış bir Türk komutanı olarak, özellikle Mu'tasım döneminde devlet kademelerinde nüfuzlu bir şahsiyet idi.

sonra Tiflis ve çevresinde durum eskisinden çok farklı oldu. Tiflis Emirliği'nin çevre üzerindeki etkisi azalırken Gürcülerin Tiflis'teki etkinliği arttı. Bu iki sonuç birbirinden ayrı süreçler olarak değil, bilakis iç içe süreçler olarak işledi. Her biri hem diğer süreci tetikledi hem ondan etkilendi.

Tiflis'teki İslâm emirliğinin yıkılmasının, telafisi mümkün olmayan bir hata ve Kafkasya'daki çöküşün bir başlangıcı olduğu, bundan sonra Kafkasya'da İslâm etkisinin azaldığı kaydedilmektedir. Tiflis Emirliği'nin merkez toprakları yani Kartli'nin, Boğa'ya yardımı ve yararlı hizmetleri sebebiyle mükâfat olarak Bagrat'a verilmesi, bu konuda en önemli gelişme olarak dikkat çekmektedir. Kırzioğlu, Boğa'nın, Tiflis'teki emirliğe son vererek şehrin idaresini, halifeye bağlı kalmak şartıyla, şimdiye kadar Ardanuç'ta oturup Tiflis Emirliğine bağlı olarak yaşayan Bagrat'a verdiğini, onun da şehri hükümetinin merkezi yaptığını belirtmektedir (Kırzioğlu, 1953: 258). Mütevekkil'den sonra Gürcülerin Emire haraç vermeyi kesmeleri, Tiflis Emirliği'nin durumuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu gelişme sonrası Tiflis'in merkezi otoriteyle bağları kopmuş, çevre emirlikler bağımsızlaşmış, şehir Müslümanlar açısından stratejik önemini kaybetmiştir. Gürcü prensleri iç çekişmeler yaşasa da güç kazanmış, Boğa'nın askeri başarısı siyasi istikrar sağlayamamıştır. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gürcü Bagratî hanedanı hem Abbâsîlerle hem Bizans ile ittifaklar geliştirerek bölgede hâkimiyetini kurmuştur. Özellikle Adarnese'nin Gürcistan kralı olarak taç giymesi, Gürcü siyasi birliğinin başlangıcı kabul edilir. Bu süreçte Tiflis üzerindeki Müslüman kontrolü zayıflarken, Gürcü krallar hem halifeden hem Bizans'tan meşruiyet arayışına girerek bölgede iki kutuplu diplomatik bir denge kurmuşlardır. Sonuç olarak Abbasîlerin bölgeye yönelik seferleri, stratejik açıdan önemli olan Tiflis'in zayıflamasıyla sonuçlanmış ve bu da Gürcü siyasi yükselişinin önünü açmıştır (Gümüş, 2007: 205-213).

9. yüzyıl sonlarından itibaren Tiflis, Abbâsî halifeliğinin zayıflamasıyla birlikte bölgesel güçlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Önce Sacoğulları, ardından Caferoğulları ve Sellârîler gibi Müslüman hanedanlar, Tiflis ve çevresinde geçici hâkimiyet kurmuştur. Sacoğulları özellikle Yusuf b. Ebû's-Sâc döneminde Gürcistan'a birçok sefer düzenlemiş, Tiflis başta olmak üzere Kartli, Kaheti ve Samshe gibi bölgeleri tahrip etmiştir. Bu süreçte Gürcüler, Abbâsîlere bağlı görünüp Bizans ile de ittifaklar kurarak siyasi manevralar geliştirmiştir. Sacoğulları, bölgesel kontrolü sağlayabilmek için Gürcülerle ve Ermenilerle mücadele etmiş; ancak bu çabalar kalıcı hâkimiyet sağlayamamıştır.

10. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsîlerin bölgede etkisi neredeyse tamamen ortadan kalkmış, Tiflis emirliği küçük ve savunmasız bir yapıya bürünerek çevresindeki Müslüman ve Gürcü güçlerin desteğine muhtaç hâle gelmiştir. Bu süreçte Bizans, bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmış; Gürcüler ise Bagratî Hanedanı önderliğinde siyasi birliğe doğru ilerlemiştir. Caferoğulları, Tiflis'i savunmak için hem Müslümanlardan hem de Gürcülerden destek ararken, Gürcüler giderek güç kazanmış ve nihayet 1122'de Davit IV. döneminde Tiflis'i ele geçirmiştir. Bu gelişme, Tiflis'teki Arap-İslam hâkimiyetinin sona erdiğini ve bölgenin Selçuklu etkisine girmeden önce Gürcü kontrolüne geçtiğini göstermektedir. Böylece, uzun süren Müslüman idaresinin ardından Tiflis'te siyasi ve kültürel denge tamamen değişmiştir (Gümüş, 2007: 2013-226).

11. yüzyıldan itibaren Gürcistan'daki krallıkların birleşmesi ve tek bir feodal monarşinin yaratılması, mevcut feodal çerçeveyi kırdı ve Gürcistan'ın ayrı bölgelerini nispeten yakın bağlara kavuşturdu. Her ne kadar Tiflis hâlâ Müslüman mülk sahiplerinin elinde kalmış olsa da onlar Tiflis'in genel ekonomik ve siyasi yaşamına aktif olarak katılmışlar. Tiflisli zanaatkarlar birleşmeyi desteklemek için mümkün olan her yolu denediler. IV. Bagrat Tiflis'i ilhak etmeyi başaramadı Ancak Gürcistan Kralı, Tiflis Emirliği'ni yıllık haraç ödemeye mecbur bırakmıştır. Bu çerçevede, Tiflis Emiri kraliyet otoritesine yıllık 44.000 drahmi tutarında ödeme yapmakla yükümlü kılınmıştır. (Meskhia, 1957: 12).

Kral IV. Davit Dönemi

Kral IV. Davit Ağmaşenebeli, 1089 yılında 16 yaşında tahta çıktığında, 1080'li yıllarda 'Didi Türkoba' olarak adlandırılan büyük Türk seferleri devam etmekteydi. Kral Davit, ülkeyi birleştirme faaliyetleri yürüttü. O dönemde, Tiflis Emirliği'nde yönetim boşluğu vardı. 1069'dan sonra Tiflis'teki Caferi mülkleri ve kraliyet nüfuzu Gürcü kralının yardımıyla güvence altına alındı, ancak 1080'lerden itibaren Caferi "toprak sahibi" rolünü oynamayı bıraktı. (Meskhia, 1962: 61). İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin eserinde aktarıldığına göre Tiflis halkı şehri teslim etmek için 1121 yılında Necmeddin İlgaziye başvurarak onu Tiflis'e çağırdı (İbnü'l-Ezrak, 1992: 34). Bu çağrıya yanıt veren Mardin Artuklu Beyi İlgazi, Dubayis b. Sadaka, Tuğrul b. Muhammed ve Şam valisi Tuğ Tekin'in yaklaşık otuz bine varan güçleri (İbnü'l-Esir, 1991: 450), Tiflis'in güneyinde birleşmeyi planlayarak yola çıktılar. Ancak, beyler ve güçleri toplanmadan, İlgazi Didgori Vadisi'nde Kral IV. Davit ve oğlu Demetre ile savaşa başladı. Yaklaşık 8-9 saat süren savaşın neticesinde, İlgazi mağlup olup yaralı vaziyette yurduna dönmüştür, bu arada Dübeys'in 300 bin altın değerindeki ağırlıkları yağma edildiği kaydedilmiştir. (Samuşia, 2021: 149-150, Metreveli, 1986: 196-197, Çkhataraişvili, Şaişmelaşvili, 1973: 88-90, İbnü'l-Adim, 2014: 150).

Davit'in tarihçisine göre, Didgori Savaşı'nın ardından Kral IV. Davit'in Tiflis'i almış ve Gürcistan'ın başkenti yapmış olduğu belirtilmiştir (Metreveli, 2008: 326). Saldırının başlangıcını takip eden üç gün içinde şehir kralın kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş, müteakiben sistemli bir şekilde yağmalanmış ve yönetici kadro ciddi ölçüde zayıflatılmıştır. Tiflis artık kraliyet ailesinin ikamet ettiği bir şehir hâline gelmiştir. Kaynaklar, şehrin bir süre daha öz yönetimini koruduğunu göstermektedir. Fakat bu durum uzun süre devam etmemiştir. Kısa bir süre sonra, kraliyet hükümeti ile şehir arasındaki mücadele devam etmiş; hatta Tiflis'in silahlarla ele geçirilmesinden sonra bile bu mücadele sürmüştür. Ancak sonunda, Kral IV. Davit'in Tiflis'teki öz yönetimi kaldırması ve şehri tamamen kontrolü altına almasıyla sonuç olarak, Tiflis'in yönetimi Gürcü kraliyet otoritesine geçmiştir (Meskhia, 2016: 179-180).

Kral IV. Davit'in Tiflis'i ele geçirmesinin ardından şehir yağmalanmış ve çok sayıda kişi öldürülmüştür. Kaynaklara göre, kralın beş yüz erkeği kazıklara çivileyerek işkence ettirdiği bilinmektedir (Metreveli, 2012: 398). Ancak bu sert tutum, yalnızca şehrin alınması sürecinde cereyan etmiş; sonrasında Kral Davit, Tiflis'teki Müslüman nüfusa ve diğer inanç gruplarına karşı daha hoşgörülü bir politika benimsemiştir. Bu dönemde şehir nüfusunun çoğunluğunu Ermeni, Arap, Fars ve Türk kökenli topluluklar oluşturmaktaydı. Kral Davit, Orta Doğu'da ticaretin büyük ölçüde Müslüman tüccarların kontrolünde olduğunu fark etmiş ve bu nedenle onlarla iyi ilişkiler sürdürmeyi tercih etmiştir.

Tiflis, o dönemde Orta Doğu'nun önemli ticaret merkezlerinden biriydi ve uzun süren Müslüman yönetimi nedeniyle şehirde öne çıkan Müslüman tüccarlar bulunmaktaydı. Kral Davit'in politikası, bu tüccarlarla iyi ilişkiler sürdürme arzusundan kaynaklanmaktaydı. Tiflis'in ticaret merkezi olması Gürcistan'a büyük fayda sağlamıştır. (Lordkipanidze, 1994: 128). Kral Davit'in Tiflis'i başkent yapması ve imar süreciyle birlikte, şehir halkından alınacak vergiler de belirli bir sisteme bağlanmıştır. Bu doğrultuda, Müslüman vatandaşlardan yıllık üç, Yahudilerden dört, Gürcülerden ise beş dinar vergi tahsil edilmiştir. Kralın sağladığı diğer ayrıcalıkların yanı sıra, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde domuz beslemek ve kesmek yasaklanmıştır. (Rayfield, 2012: 92).

İbnül Ezrak el-Fariki, 1153-1154 yıllarında Tiflis'te tanık olduğu olayları aktarırken, Kral I. Demetre'nin hizmetinde bulunduğunu ve ona Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde eşlik ettiğini belirtmiştir. El-Fariki 'ye göre, Kral Demetre bir cuma günü camiye gidip hutbeyi dinlemiş ve cemaatin namazı bitmeden yerinden ayrılmamış. Ardından camiye iki yüz dinar bağışlamış alimler, vaizler ve ileri gelenler tarafından saygıyla uğurlanmıştır. Kralın Müslümanlarla olan ilişkilerinde örnek bir tutum sergilediği ve onlara büyük saygı gösterdiği ifade etmiştir. (İbn Al-Azrak Al- Fariki, 1979: 279; Savran, 1992: 36).

Kral Davit, Tiflis Müslümanlarının taleplerine yanıt vererek onlara çeşitli ayrıcalıklar tanıdı. Bu ayrıcalıklar arasında, dirhemlerin üzerine Allah'ın, Peygamber'in ve Halife'nin isimlerinin kazınması* ve Müslüman sakinlerin kurban kesme izni de vardı. Ayrıca, kralın oğlu I. Demetre'nin cuma günleri camiye gittiği ve vaiz ve müezzine altın verdiği bilinmektedir (Tskvitsvili, 1967: 205).

Davit dönemindeki siyaset, büyük ölçüde Müslümanlarla hoşgörüye dayalı ve dostane ilişkiler kurma amacıyla şekillenmiştir. Bununla birlikte, Kral Davit'in Arapça bilmesi, Kur'an-ı Kerim'i dinleyip anlaması ve bazı ayetler üzerine eleştirilerde bulunması, zaman zaman Müslüman çevrelerle derin dinî tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, onun dinî konulardaki ciddiyetini de ortaya koymaktadır. Örneğin, Gence şehri kadısıyla İsa Mesih'in tanrısallığı ve Müslüman teolojisi üzerine ciddi konuları görüştüğü belirtilmiştir (Tinikashvili, 2022: 40).

Davit'in uyguladığı politikalar Müslümanlar açısından oldukça avantajlı olsa da nüfusun bir kısmı Tiflis'i terk ederek farklı İslam bölgelerine yerleşti. Bu süreçte, Davit bu göçlere itiraz etmedi ve onlara mal verilmesine izin verdi. Tiflis'in zaman zaman Müslümanlar tarafından terk edildiği dönemler bulunmasına rağmen, Djaparidze ve Gelovani'ye göre şehirde Müslüman nüfusun varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Gürcistan Krallığı'na bağlanan diğer bölgelerde de Müslüman toplulukların yaşamaya devam ettiği kaynaklarda kaydedilmiştir. (Djaparidze ve Gelovani, 2018: 163).

İbn Havkal'ın *Surat el-Arz* (Yer'in Haritası) adlı eserinde Tiflis hakkında verdiği bilgiye göre, Kral Davit, Hristiyan olmasına rağmen Müslüman halkla ilgilenmiş ve onları korumuş, İslam'ın kurallarına saygı göstermişti. Tiflis'teki hamamların çoğunun Müslümanlara yönelik olduğu ve diğer inanç gruplarına girişe sınırlamalar getirildiği bilinmektedir. Ayrıca, bu hamamlara belirli bir ücret karşılığında girilse de Müslümanların girişte "mizdi" adı verilen bir ücret ödemedikleri bilinmektedir. İbn

* Dirhemlerin bu şekilde basılması, Kral Davit'in Müslümanlara tanıdığı ayrıcalıkların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, Müslüman toplumun meşruiyetini tanıma, Tiflis'in İslam dünyasıyla olan güçlü ticari bağlarını sürdürme arzusu ve Müslümanlara yönelik izlenen hoşgörü politikasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Havkal, eserinde Tiflis halkını barışsever, yabancılara dostça yaklaşan, edep ve ilime değer veren ve her türlü insanla samimi ilişkiler kuran kişiler olarak nitelendirmektedir. (Havkal, 2021: 265).

Tiflis'te kadılık makamı, halife tarafından atanıyordu. 1240'lı yıllardan önce Tiflis'te kadılık usulüne dair net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak İbnü'l-Fuvati'nin belirttiğine göre, Fahreddin el-Khilati gibi Tiflis'te tanınmış bir âlim, kadılık görevine atanabilmek için Abbasi halifesi el-Musta'sim'den berat aldı (Djaparidze ve Gelovani, 2018: 163)

Kadılık makamına atanacak kişilerin belirli vasıfları taşıması gerektiği kabul edilmekteydi. Bu kişinin atama yetkisi kimde olursa olsun, Gürcü feodal toplumu tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu durum, Gürcistan Krallığı'na bağlı diğer kasaba ve şehirlerde de benzer şekilde kadınların atanmasıyla ilgili bir uygulama olarak görülmektedir. Örneğin, Gverdisubani köyünde bulunan mezar taşı, kadı Hasan Barkas'ın oğlu Biramizd'in adını taşımaktadır. Ayrıca, Ani ve Divin gibi bölgelerde düzenlenen mahkeme duruşmalarına Tiflis, Ani ve Divin kadıları, Surmari şeyhi ile Ermeni ve Gürcü ileri gelenleri katılmıştır. Bu tür duruşmalar, bölgedeki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olarak gerçekleştirilmekteydi. Bu, kadınların sadece yargı alanında değil, aynı zamanda bölgedeki barış ve düzenin sağlanmasında da rol aldığını göstermektedir. (Kvantidze, 2012: 119; Djaparidze ve Gelovani, 2018: 163; Kiknadze, 1978: 28).

Müslümanlar vergi vermek zorunda kalmış, ancak Hristiyanlara karşı açılan davalarda tanıklıkları geçerli sayılmamıştır. Büyük ölçüde ticaret ve zanaatla uğraşmışlar, ancak savaşlarda ve devlet idaresinde yer almamışlardır. Hristiyan nüfusa bütünleşmeleri gerçekleşmemiş ya da süreç oldukça yavaş ilerlemiştir. Gürcistan Krallığı'ndaki kasaba ve şehirlerde yaşayan Müslüman topluluklar, özerk bir yaşam sürdürmüşlerdir (Djaparidze ve Gelovani, 2018: 164).

Müslümanlara tanınan ayrıcalıklarla birlikte sınırlı siyasi haklar, siyasi sadakat için ve özellikle siyasi istikrarsızlık koşullarında ortaya çıkan Gürcü ve Hristiyan karşıtı tutumların gelişmesine uygun bir ortam sağlamıştır. Özellikle işgaller sırasında, Celaledin Harezmsah'ın 9 Mart 1226'da Tiflis'e girdiği esnada, şehirde yaşayan Müslümanlar Celaledin lehine desteklerini belirtmişlerdir. Celaledin'in askerleri şehri yağmalamış, kadın ve çocukları esir almış ve bu süreçte şehirde yaşayan Müslümanlar da birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmışlardır (Ağırakça ve Özaydın, 2019: 303; Djaparidze ve Gelovani, 2018: 164).

Giorgi Laşa Dönemi ve Tiflis'teki Sufizmin Gelişimi

Gürcistan tarihinde, Sünni İslam kökenli Sufizm 'in tanıtılması ve yayılması, oldukça ilginç bir gerçektir. Gürcistan'da Sufiler, genellikle "Rind" olarak adlandırılır ve Tiflis'te Sufi öğretilerinin özel bir önemi olduğu tarihi kaynaklarla belgelenmiştir. Ayrıca, Sufilerin Gürcistan kraliyet sarayı ve Tiflis nüfusu üzerindeki etkileri de incelenmelidir. Bu nedenle, bu Tasavvufi yönelimin kökeni, yayılma alanı, ideolojik ve toplumsal doğası hakkında derinlemesine bir tartışmaya ihtiyaç vardır.

Davit ise Sufizm'i Sünni İslam'ın temel unsurlarından biri olarak kabul etmiş ve dinî politikasında Sufizm'e büyük saygı göstermiştir. Sufiler esas olarak şiir ve tasavvufu ilişkilendirilmişlerdir. Gürcistan'da tasavvufun en belirgin dönemlerinden biri XIII. yüzyıldır. Ancak tarihsel kaynaklar ve gelişen süreçler, Gürcistan kralının etkisiyle artık Sünni İslam'ın bu mistik akımının kontrol altında olmadığını göstermektedir (Bainduraşvili, 2022: 70)

Kral Tamar'ın ölümünden sonra Giorgi-Laşa ile Sufiler arasındaki ilişkilere bakıldığında, Rindler-Sufilerin Giorgi-Laşa'yı bir merkez olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, 13. yüzyılın başlarında Rindoba'nın sosyal değil, ideolojik bir olgu olarak ülkede çeşitli sorunlara yol açtığını göstermektedir (Bainduraşvili, 2022, s.30-31) Giorgi Laşa ile Sufiler arasındaki olay ilginçtir. Tarihçilere göre, Sufilerin Giorgi Laşa'yı içki içmeye zorlaması ve ona saldırmasının ardındaki sebep net değildir. Ne yazık ki, kaynaklar bu olayın arka planını açıklamamaktadır. Kral IV. Davit döneminde Tiflis'teki sufi barınakları, Doğu kültürünün merkezi olabilirken, 13. yüzyılın başlarında bu amacı yitirmiştir. Giorgi Laşa'nın ve onun yakın çevresinin Sufi yaşamının kurallarına olan saygısı ve tutkusu, Gürcü soyluları arasında büyük tepkilere yol açmıştır. (Kauçişvili, 1959: 155).

Giorgi-Laşa, kral olarak Hristiyanlığı koruma sorumluluğunu taşıdığı dönemde, Sufi düşüncesini benimsemiş ve geleneksel himayenin yanı sıra kraliyet sarayında Sufi dervişleri ve şeyhlerin bulunmasına izin vermiştir. (Baindurashvili, 2022: 78). Kral Giorgi, 1223'te Moğollarla mücadele ederken yaralandı ve kısa süre sonra da ölmüştür ve yerine kız kardeşi Rusudan (1223-1245) geçmiştir. Gürcü tahtında bu iktidar değişikliği olurken aynı tarihlerde Celaledin Harezmsah'ın Azerbaycan ve Gürcistan'a ulaşarak faaliyetlerini bu yöreye kaydırması, bölgedeki siyasi vaziyeti baştan sona değiştireceği gibi Türk-Gürcü ilişkilerinin Harzemşahlar etrafında şekillenmesini sağlayacaktır (Tellioğlu, 2009: 113).

Celaledin Harezmşah'ın Tiflis'i Fethinde Müslümanların Tutumu

Tiflis'i İslami bir merkez olarak yeniden inşa etme arzusu, Celaledin Harezmşah'ın hedefleri arasında yer alıyordu. Tiflis, Hristiyanlığın Doğu'da korunmasının ve yayılmasının bir simgesi olarak kabul ediliyordu. Bu nedenden dolayı Tiflis'in ele geçirilmesi Celaledin'in Müslümanların gözünde saygınlığının artması anlamına geliyordu (Bainduraşvili, 2023: 88). Bu dönemde Celaledin, Kafkasya'ya gelerek Tiflis başta olmak üzere Doğu Gürcistan'ı ele geçirmiş, Batı Gürcistan'a da ordular göndererek siyasi nüfuzunu genişletmiştir. Seferlerin temel nedenleri şunlardır: Gürcülerin Müslüman bölgelere yönelik baskısını sona erdirmek, Kafkasya'da güçlü bir kontrol sağlamak, Moğol tehdidine karşı savunma oluşturmak, Selçuklu-Gürcü mücadelesinin devamı niteliğinde bir politika izlemek. Ancak Celaledin, ele geçirdiği bölgelerde güçlü bir yönetim kuramadığı için Moğollar bölgeye geldiğinde başarılı bir savunma sergileyememiştir. Ayrıca Abbasi halifesi ve diğer komşu ülkelerle olan diplomatik ilişkilerinin iyi olmaması da seferlerinin uzun vadede kalıcı olmamasına neden olmuştur (Gümüş, 2006: 82).

Celaledin Tiflis'i ele geçirme planları doğrultusunda şehrin sakinleriyle irtibat kurmayı başardı. Şehirde "Hazine Kapısı" olarak bilinen doğu kapısı da dahil olmak üzere birçok kapı vardı. Celaledin bu kapıya saldırmaya karar verdi. Gürcü ordusu savaşmaya hazırlanıyordu; ancak şehrin savunma liderlerinden Memna Jakeli, doğu kapısında Celaledin taraftarları tarafından öldürülmüş ve bu kişiler kapıları açarak Türklerin şehre girmesine olanak sağlamıştır. Botso Jakeli komutasındaki Gürcü ordusu İrani Kalesi'ne çekildi, Harzemşahlar Tiflis'ini ele geçirdi (Samsonidze, 2012: 28). Şehir halkının önemli bir kısmı kılıçtan geçirildi, mallara ganimet olarak el konuldu; şehirdeki birçok Gürcü ve Ermeni öldürüldü. Gürcü askerleri kale duvarlarının dışına çekildi. Tiflis, Kura'nın kenarındaki dağ ve vadi arasındadır. Şehri kaleden ayıran nehir önemli çünkü geçit vermiyordu. Şehrin iki yakası arasındaki ahşap köprü tehlike fark edilince yıktırılmıştı. Sultan askerleriyle bir günde nehri geçerek kaleye gelmiş ve her tarafını abluka altına almaya başlamıştı. Ancak Gürcüler bir elçi ile bağışlanma dilediler. Sultan kabul etti, çünkü kış yaklaşmıştı. Şehri ve yallardır toplanan hazinelerini aldı (Ahmedünneşevî, 2023: 182). Celaledin Harezmşah 1226 yılında Tiflis'te ilk kez Gürcü bakırından düzensiz bakır sikkeler bastırdı. Bu sikkelerde hem İslami dinî ifadeler hem de tarihsel bilgiler yer almıştır. Bu sikkelerin ön yüzünde *Sultan ül Muazzam* arka yüzünde ise *Celal'al Dünya Ve'd-din* yazarken kenarında 623 yılında basılmıştır ibaresi yer almaktadır (Subaşı, 2015: 192). Gürcistan'daki sikke basım süreci, bölgedeki egemen güçlerin (Harzemşahlar, Moğollar, İlhanlılar) dinî tercihleri ve ekonomik gereksinimlerine göre şekillenmiştir. Dinî ifadeler, egemenliğin bir göstergesi olarak sikkelerde yer alırken; mali politikalar, Gürcistan'ın siyasi bağımsızlık düzeyi ve ticaret yollarındaki rolüyle doğrudan bağlantılı olmuştur (Subaşı, 2015: 193-198).

Müslüman Tiflis'in siyasi ve sosyo-ekonomik tarihine ilişkin çeşitli konular kapsamlı bilimsel literatürde incelenmiştir (İv. Javakhishvili, V. Minorski, Sh. Meskhia, M. Lorthkifanidze, V. Gabashvili, R. Kikiknadze, E. Sikharulidze, O. Ts Kitishvili, M. Gabashvili, vb.), Ancak, Tiflis Müslümanlarının kültürü hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip değiliz. Fahreddin al-Khilati, Tiflis'teki Müslüman cemaatinin kültürel çevresinin önemli temsilcilerinden biridir, bu nedenle, Fahreddin el-Hilâti'nin Tiflis kökenleri ve Meraga gözlemeviyle olan bağlantısı doğal olarak ilgi çekicidir. Fahreddin el-Khilati ile ilgili bilgiler XIII-XVI. yüzyıla ait Arapça ve Farsça yazılı kaynaklarda korunmaktadır. Fahreddin el-Khilati'nin Tiflis'te Müslüman bir kadı olarak çalışması, onun Gürcü feodal toplumuyla bağlantısını belirlemiştir. Kadı'nın genellikle halifeyi veya halifelüğün ortadan kalkmasının ardından padişahı veya başka bir Müslüman valiyi kastettiği bilinmektedir. Bu durum, bütün Müslüman dünyasında olduğu gibi, Müslümanların yönetimi sırasında Tiflis'te de aynı şekilde görülmekteydi (Japaridze, 1984, s.100). Ancak bu dönemde yalnızca onun değil, bir dizi diğer önemli şahsiyetin de bulunduğu bilinmektedir. 12.-13. yüzyıllarda Tiflis şehri, yoğun bir Müslüman nüfusa sahipti. Arapça ve Farsça konuşan Müslüman yazarlar, şairler ve bilim adamları, bu dönemdeki kültürel zenginliğin birer parçasıydı. Sufi kardeşliğindeki müritlerin kapısının yalnızca şeyh tarafından açıldığı bir bağlamda, Fahreddin al-Khilati'nin Sufi olma tarihini Japaridze'nin belirttiği gibi 1234-35'ten daha önceye yerleştirmek zordur (Japaridze, 1984: 100-104).

Moğol Egemenliği Dönemi Gürcü ve Müslümanların Durumu

Moğollar Gürcistan topraklarında ilk ortaya çıktığında, Gürcü krallığı Kafkasya'nın büyük bir kısmına hâkimdi. Moğolların bu bölgeye ilk kez ayak basması, Subutay ve Cebe komutasındaki 20 bin Moğol askerinin, Harzemşahlar Devleti hükümdarı II. Alaeddin Muhammed'i 1220 yılında Hazar Denizi kıyılarına kadar takip etmesiyle gerçekleşti. Moğollar, Ocak 1221'de tekrar Gürcülere saldırmış, ancak kısa süre sonra kuzeye yönelmiş ve Kalka Savaşı'nda Rus ve Kıpçak ordularını yenerek geri dönmüşlerdir (Akkuş, 2022: 226). Celaledin'in beş yıl süren seferinin ardından, Moğollar Gürcistan'ı tamamen işgal etmeye başlamadan ve Transkafkasya'yı işgal edip Gürcistan'ın zaten zor olan güney bölgelerine baskınlar düzenlemeden önce,

Rusudan Anadolu Selçuklu Sultanı ile barışıp kızını Selçuklu Melikine vermek zorunda kalmıştır. Ülkeyi fethetmeye gelen Moğolların sınırlarına gelmesiyle Gürcistan yaralarını sarmaya vakit bulamamıştı. Moğollar, kısa sürede İran'ın neredeyse tamamını ele geçirmiş ve 1235'te Transkafkasya'yı işgal etmişlerdir. Gence, Şemkir ve Gardabani şehirlerini almışlardır. Bu kritik durumda Gürcistan'da bir lider bulunmuyor ve düşmana karşı herhangi bir savaş planı da mevcut değildi. (Asatiani, 2003: 216). 1243 yılında Gürcistan Kraliçesi Rusudan, Moğollarla bir ateşkes anlaşması yapmıştır. Moğollar, Selçuklu Sultanına karşı gerçekleştirdikleri seferlerden dönerken Gürcistan'da kamp kurmuş ve Gürcistan kralı ile ateşkes görüşmelerine başlamışlardır. Rusudan, ülkesinin birliğini ve kralın otoritesini koruma şartıyla Moğollarla anlaşma yapmak istemiştir. Ayrıca, oğlu Davit'in Gürcü tahtının varisi olarak onaylanmasını talep etmiştir. Rusudan, ateşkes teklifini Moğol komutanlarına bizzat iletmış ve ilk vezirini barış şartlarını görüşmek üzere Batu Han'ın sarayına göndermiştir. Moğol komutanları ateşkesi kabul etmiş ve Rusudan'dan, kendisini veya halefini teslim etmesini istemişlerdir. Rusudan, elçisi geri döndükten sonra Moğol komutanlarıyla görüşeceğini belirtmiştir. Sonunda, Moğollar Rusudan'ı Tiflis'e kral olarak atamış ve Gürcistan'ın belirli tercihli koşullarla Moğollara tabi olmasını kabul etmiştir. Anlaşmaya göre Gürcistan'da yerel kralın otoritesi korunacak, Tiflis ve Moğolların işgal ettiği diğer şehirler Rusudan'a geri verilecek, Rusudan'ın oğlu Davit varis olarak ilan edilecektir. Doğu Gürcistan, Moğollar tarafından işgal edilirken, Batı Gürcistan gönüllü olarak Moğollara tabi olacak ve Moğol ordusu buraya girmeyecektir. Gürcistan, Moğollara 40-50 bin Altın (perpera) haraç ödeyecektir (Mikheil, 2012: 39-40). Rusudan'ın ölümünden sonra Moğollar, yeni kralı onaylamadan önce Gürcistan'ı, Tümen adı verilen idari birimlere ayırmışlardır (Asatiani, 2003: 218). Gürcistan, 1256 yılına kadar Altın Orda Devleti'ne tâbi olarak kaldı. Bu tarihten sonra ülke İlhanlılar'ın egemenliğine girdi. Moğollar Gürcistan'a büyük önem veriyorlardı. Çünkü Moğol Ordusu içinde çok sayıda Gürcü komutan ve askeri bulunuyordu. Özellikle Alamut (1256), Bağdat (1258) seferleri ile Ayn Calut Muharebesinde (1260) on binlerce Gürcü askerinin yer aldığı bilinmektedir (Akkuş, 2022: 228). Bu dönemde Moğollar bazı prensleri terfi ettirerek ve bölgesel hâkimiyetini sürdürmeye çalışarak bir iç çatışma ortamı yarattılar. İlhanlılar, Gürcü soylularının destekçilerini kilit pozisyonlara atayarak bu hedeflere ulaşmaya çalıştı. Sultan Gürcistan seferine çıktı. Melik-i taşt-dar'ı, Gürcistan'ın hükümdarı Kız Melik'e elçi olarak gönderdi. Gürcüler boyun eğmeye yanaşmadı, bunun üzerine Şalva ve İvan adlı Gürcü beylerine ikramlarda bulundu (Cüveyni, 2013: 368-369). Moğol casusluğunun başarısı göz önüne alındığında, Moğolların daha önce bu bölgelere gönderdikleri casusları, feodal beyler arasındaki çatışmaları kışkırtmak ve Moğollara karşı büyük bir kuvvet oluşumunu engellemek için kullandıkları sanılıyor. Moğollar, Gürcistan topraklarını yağmalasa da oradaki kiliselere saldırmadılar. Gürcü halkı ve feodal beyler işgal nedeniyle zorlu ve meşakkatli bir hayat yaşarken, Moğollar, kiliseye cömert bağışlarda bulunarak onu zenginleştirdiler. Bu geleneğin kökleri Moğolların din anlayışına kadar uzanmaktadır. Yani Kilise ve din adamlarına karşı gösterdiği cömertlik ve yüce gönüllülük halka ve aristokrasiye gösterilmediğinde bu sınıflar arasında Kilise karşıtı bir tavır ortaya çıktı ve Gürcü Sarayı kilise mallarına el koydu. Kilise zenginleştikçe bir tür kamulaştırma politikası izlediler (Akkuş, 2022: 231). Zalimliğiyle bilinen Hülagü Han, Müslümanlardan ziyade Hristiyanlara karşı daha ılımlı bir siyaset gütmüştür. Örneğin, Ermenilerin bir yıllık vergisini sadece yüz bin baş domuz olarak aldı. Bütün Müslüman şehirlerine iki yüz bin domuz gönderdi. Bu domuz sürülerinin başına Müslüman çobanlar tayin ettikten sonra, çobanlara bu domuzları her hafta bir kalıp sabunla yıkamaları emretti. Buna ek olarak, domuzlara ot haricinde, sabah akşam badem ve hurma yedirilmesini de emretti. Domuz eti yemeyen büyük küçük her Müslüman'ın başı kesiliyordu. Bu uygulama Ermeni ve Gürcü askerlerinin tavsiyesiyle yapılmıştır (Grigor, 2012: 58-59). Moğolların bu bölgedeki siyasi hâkimiyetinin, özellikle Hülagü Han döneminde Ermenilerin etkisiyle, Tiflis'teki Müslümanlara yönelik çeşitli baskı ve zulümlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu duruma rağmen Moğolların genel dinî siyaseti, başlangıçta hoşgörü esasına dayanıyordu. Nitekim Cüveynî, Hülagü'nün "fethettiği bölgelerde din adamlarının malına ve canına dokunulmamasını, ibadetlerine karışılmamasını" emrettiğini bildirmektedir. Ancak siyasi ve mezhebi dengeler değiştikçe bu hoşgörü sınırlı kalmış, özellikle Abbasi halifeliği ile bağlantılı Sünni gruplar, İlhanlı yönetimi altında daha fazla baskı görmüştür (Cüveyni, 2013: 86-87). Bu baskı Doğu Karadeniz ve Erzurum'un kuzey kıyısı gibi Gürcü kontrolündeki bölgeler dışında, İlhanlı'nın Anadolu'daki din politikasında Gürcüler, Müslümanlara yönelik kötü muamelede Ermeniler kadar büyük bir rol oynamadı. Daha ziyade İlhanlı politikası gereği Moğol veya Anadolu Selçuklu ordularında görev yaptılar. (Akkuş, 2022: 234). Gürcü Müslümanların ilk birleşmesi Tiflis ve Dmanis'te gerçekleşti.

Sonuç

Tiflis, 8. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının kuzeydeki uç karakollarından biri olmuş hem siyasî hem de kültürel olarak Abbâsî hilafetinin Kafkasya'daki uzantısı hâline gelmiştir. 12. yüzyıldaki Gürcü fethi, bu misyonu sona erdirmiş olsa da şehrin İslamî hafızası yüzyıllar boyu yaşamaya devam etmiştir.

İslam-Gürcü ilişkilerinin ilk dönemi, sadece savaş ve fetihlerle değil, aynı zamanda anlaşmalar, karşılıklı diplomasi ve toplumsal etkileşimlerle şekillenmiştir. 1917'ye kadar Tiflis, Kafkasya Müslümanları için idarî bir merkez olarak önemini korumuştur. Bu tarihsel arka plan, Kral Davit'in politikalarının uzun vadeli etkilerini anlamak açısından temel bir çerçeve sunmaktadır.

Kral IV. Davit, İslam dinine olan yakınlığı ve Arapça diline hâkimiyeti dolayısıyla İslam alimleriyle sıkı ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler, onun İslam'a bakışını büyük ölçüde şekillendirdi. Gürcistan'da dinî tutuculuk gözlenmedi ve Müslüman tebaaya karşı ayrımcılık yapılmadı. IV. Davit'in halefleri de Müslüman tebaaya karşı hoşgörülü bir politika izlediler. Bu politikanın arkasındaki temel amaç, Gürcistan Kraliyet Sarayı'nın uluslararası ticarete katılma arzusu ve bu nedenle Müslüman tüccarlarla normal ilişkiler sürdürme isteğiydi.

Gürcistan'daki Müslümanların durumu ve konumları, İslam dünyasındaki "zimmi" (korunan azınlık) statüsüne benzerlik gösteriyordu. Gürcistan'ın Müslüman tebaası, dinlerini serbestçe yaşama, dinî törenlerini icra etme ve geleneklerini sürdürme özgürlüğüne sahipti. İslam dünyasında kabul edilen uygulamalar, Gürcistan'da da geniş bir şekilde biliniyordu.

Gürcistan'daki Müslümanlara çeşitli haklar tanınmışsa da bu haklar Hristiyanların sahip olduğu haklarla eşdeğer değildi. Ticaret ve ibadet özgürlüğüne sahip olsalar da devlet yönetiminde ve orduda aktif görev almaları engellenmiştir. Tiflis ve diğer şehirlerdeki Müslüman topluluklar, özerk bir yaşam tarzı sürdürüyorlardı ve Tiflis Sufi etkisi dönemi, hükümdarları etkiliyordu. Kral Giorgi Laşa'nın bu etkinin yansımaları altında kaldığı bilinmektedir.

Moğolların bu bölgedeki siyasi hâkimiyetinin, özellikle Hülagu Han döneminde Ermenilerin etkisiyle, Tiflis'teki Müslümanlara yönelik çeşitli baskı ve zulümlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Gürcü krallarının Müslümanlara yönelik hoşgörülü tutumları ve verdikleri ayrıcalıklar, Tiflis'in yüzyıllardır Müslüman nüfusa ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Bu durum, Müslümanların yaşam tarzlarının ve kültürel unsurlarının bölgede varlığını sürdürmesine imkân tanımıştır.

Kaynaklar

- Abul Farac, (1945). *Gregory Abu'l Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çev. E. A. Wallis Budge, Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmed b. Yahya el-Belâzurî. (2013). *Futuhul-Buldan Ülkelerin Fetihi* Çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları,
- Ahmedünnezevi, (2023). *Celeleddin Harezmşah*, Ankara, Dorlion Yayınlar.
- Astakhishvili, E, Akhmeteli, N, Narimanishvili, G. (2020). *Kartvelebi Da Gare Samyaro*, Tbilisi: Shemokmedi Angelozi Gamomcemloba.
- Baindurashvili, K. (2022). *Tbilisshi İslamuri Mezhebebi (VIII-XVIII saukuneebi)*, Ivane Javakhishvilis Sakhelmtsipo Tbilisi Tbilisis Universiteti, Sotsialur da Humanitaruli Metsnierebebis Fakulteti, Doktoranturis Disertatsia.
- Baindurashvili, K. (2023). *İslami Tbilisshi (VIII-XVIII Saukuneebi)*, Tbilisi: This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia.
- Carpini, P. (2018). *Moğolistan Seyahatnamesi, 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*, Tercüme ve Notlandıran Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Yayınevi.
- Cüveyni, A.A.M. (2013). *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çkhataraişvili K. Şaişmelaşvili, İ. (1973). *Didgoris Brdzola*, Tbilisi, Gamomcemloba Mecniereba.
- Dhaparidze, G. (1900). "Muslimuri Pigurebi At- Tbilisis VIII-XIV saukuneebshi", *Jurnali Macne, Enisa da Literaturis Seria, Gamomcemloba Mecniereba*, Tiflis. No 1, 65-78.
- Djaparidze, G, Gelovani, N. (2018). "The Muslim subjects of the kingdom of Georgia in the 12th-early 13th century", *Journal of Advances in Humanities and Social Sciences*, Barcelona Spain JAHSS, 4(4), 161-166.
- Dumbadze, M. Guçua V. (1990). *Tbilisis İstoria (Udzvelesi droidan 17 saukunis bolomde)*, Tbilisi: Gamomcemloba Mecniereba.
- Gabaşbili, V. (1968). *Mighebuli Stsatsebi Ahlosmosavletis Sosyalur-Ekonomik İstoriaze*, Tbilisi: Gamomtsemloba Metsniereba.
- Gamkrelidze, G., Mindorashvili, D., Bragvadze, Z., & Kvachadze, M. (2013). A topoarchaeological dictionary of Kartlis Tskhovreba (The History of Georgia). Tbilisi: Georgian National Museum.
- Grigor, A. (2012). *Okçu Milletin Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gümüş, N. (2006). "Celeleddin Harizmşah'ın Gürcistan Seferleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29. 155-178.
- Gümüş, N. (2007). *İlk Dönem İslam-Gürcü İlişkileri*, Rize: Karadeniz Yayınevi.
- Gümüş, N. (2014). "Büyük Selçuklu- Gürcü İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları Cilt, 4, 713-721.
- Hillenbrand, C. (1079). *Ibn Al Azraq Al Fariqi. The History Of The Jazira 1100- 1150: The Contribution Of İbn Al- Azraq Carole*, Volume II. Thesis presented for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh.
- İbnul Ezrak (1992). *Meyyafarikin ve Amid Tarihi*, (Artuklular Kısmı), Çev. Ahmet Savran, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- İbnü'l- Esir. (1991). *İbnü'l- Esir İslam Tarihi, El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, Yedinci Cilt, Çev. Dr. Ahmet Ağırakça Redaktör: Doç. Dr. Mertol Tulum. İstanbul: Bahar Yayınevi.
- İbnü'l-Adim. (2014). *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb 'de Selçuklular, (H.447-521=1055-1127)*, Kemalüddin İbnü'l Adim, Tercüme ve Değerlendirme Prof. Dr. Ali SEVİM, Ankara.
- İbnül Esir El-Kâmil Fi't Tarih, (2019). *İslam Tarihi*, Onuncu Cilt, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ravza Yayınları.
- İpek, A. (2016). *İlk İslami Dönemde Gürcistan, Siyaset- Kültür-Medeniyet*, Erzurum: Zafer Medya.
- İpek, A. (2017). "İlk Dönem İslâmî İlimlerde Önemli Bir Merkez Tiflis", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 8, 73-93.
- İpek, A. (2024). *Suriye'den Tiflis'e Fetihleriyle Habib b. Mesleme*, Erzurum: Zafer Medya.
- Japaridze, G. (1984). "Tpiliseli Mtsignobari Maragis Momkurnalebshi XIII Saukuneshi", *Jurnali Macne*, 1984, N2, ss. 99-110.
- Kauçışvili, S. (1959). *Jamtagmtsereli, Kartlis Tskhovreba, Tomi. II, Simoni Kauçışvilis Redaktsit Gamonatstebi Kartuli Kronikebi da Qvelani Tsigni*, Tbilisi: Gamomtsemloba Sovieti.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*, İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kiknadze, R. (1978). *Acayib ad-Dünya (Msoplios Sasmurnavebi), Sakartvelos İstoriis Utskhouri Tsnobebi*, Tbilisi: Gamomcemloba Metsniereba.

- Kvatidze, G. (2012). "Ahmosavlet Sakartvelos Abanoebi Gamosavali Shua Saukuneebshi", *Jurnali Kadmosi: Humanitaruli Stsavlbi*, N4, 116-153.
- Kviritişvili, D. (1958). *Tbilisi 1500 Tslani Qalaqi*, Tbilisi 1500 Tslani Jubilebis Tsigni, Stalinis Tbilisi Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- Lortkipanidze, M. (1978). "Dacvis Sigeli", *Kartuli Sabchota Entsiklopedia*, redaktori: I. Abaşidze, Cilt. 3.
- Lortkipanidze, M. (1994). *Essays on Georgian History*, Tbilisi: Gamomcemloba Metsniereba.
- Melikişvili, G. (1973). *Sakartvelos İstoriuli Gamokvleebi, Tomi, II, IV-X Saukuneebis Sakartvelo*, Tbilisi: Gamomcemloba Sabchota Sakartvelo.
- Meskhaia, Ş. (1957). *1500 Tslani Qalaqi Tbilisi*, Tbilisi: Politikuri Da Sametsniero Cignit Gavgtslebis Sazogadoebis Gamomtsema.
- Meskhaia, Ş. (2016). *Dzlevai Sakvirveli da Tbilisi Agheba*, Tbilisi: İvane Javakhishvilis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomcemloba.
- Mesudi (2023). *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Metreveli, R. (1986). *Davit IV. Aghmashenebeli*, Tbilisi: Sabchota Saqartverlo Gamomcemloba.
- Metreveli, R. (2008). *Kartlis Tskhovreba*, Redaktori Roin Metreveli, Mepeta Mepis Davitis Tskhovreba, Tbilisi: Gamomcemloba Meridiani da Ardanuji.
- Metreveli, R. (2012). "Davit Agmashenebeli", *Sakartvelos İstoriis Entsiklopedia*, Cilt. II, Redaktori: Roin Metreveli, Tbilisi: Gamomtsemloba "Palitra L".
- Muskhelişvili, D., Beridze, T., Bendiaşvili, A., ve Natmeladze, M. (2002). *Tbilisi Entsiklopedia*, Tbilisi. Redaktori Roin Metreveli, Sakartvelos Mecnierebata Akademia.
- Mustafa, R. (2019). *Tiflis Emirliyi*, Bakü, Azərbaycan Milli ilimler Akademisi A.A Bakıxanov adına Tarih Enstitüsü.
- Paghava, İ. Severiane T. (2021). "New Mintage "Georgia" ("Jurzān"): Researching The History Of Georgia And The 'Abbāsīd North In The 8th-9 Th Centuries", *The Ukrainian Numismatic Annual*. Pereiaslav, Issue 5.
- Pağava, İ. (2024). "Hilafetin idari birimi olan Tiflis Emirliği'nin kurulması, rivayet dışı kaynaklara göre (Gürcistan'dan erken Arap sikkeleri ve taş yazıtları)", *Kronosi*, No, 3, İvane Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi İvane Cavahişvili Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, 86-131.
- Rayfield, D. (2012). *Edge Of Empires A History Of Georgia*, London: Reaktion Books Publishing.
- Samsonaidze, M. (2012). *Sakartvelos istoria XIII-XIX saukuneebshi*, Tbilisi Gamomcemloba "Palitra L".
- Samuşia, J. (2021). *Didgoris Omis Didi Gamarjveba*, Tbilisi: Gamomcemloba "Palitra L".
- Sikharulidze, E. (1985). "El-Fariki Sakartveloshi", *Semitologiuri Kvleva*, C.II. 83-90.
- Subaşı, Ö. (2015). *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Surguladze, A. (1989). *Gamokvleebi kartuli kulturis istoriaze, tsigni 1*, Tbilisi: Gamomtsemloba Khelovneba.
- Tellioğlu, İ. (2009). *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk- Gürcü İlişkileri*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- Tinikaşvili, D. Zurab, J. (2012). *Msoplio Religiebi*, Tbilisi, İlia Sakhelmtsipo Universitetis Gamomcemloba.
- Tinikaşvili, D. (2022). "Mepe Davit Agmashenebelis Religiuri Politika Musulmanuriadobis Mimart Sakartveloshi", Tbilisi: *Georgian Source-Studies* Gamomtsema Sps Prinjeo XXIV.
- Topçışvili, R. Gvimradze, T. (2017). *Etnologiuri Tbilisi, Tbiliselebi Traditsiuli Tskhovrebisa Da Kulturis Shesakheb*, Tbilisi, Gamomcemloba "Universal.
- Tskitişvili, O. (1967). "Sibt ibn al-Jawzis informatsia Davit Agmashenebelze", *Tbilisi Sakhelmtsipo Universitetis Shromebi*, Cilt, 118.
- Tskitişvili, O. (1975). "Zakaria al-Kazvinis Monacemebi Sakartvelosa da Kavkasiis Shesakheb", Tbilisi: Gamomcemloba "Metsniereba".

Ek 1. Sikke: Fals (H. 152 / M. 769–770)

Obverse: Central area:
لا اله
الا الله
within central circle.
The legend continues centrifugally
at 7:30 o'clock in the margin:
وحده لا شريك له
All within beaded circle.

Reverse: Central area:
محمد
رسول
الله
surrounded by centrifugal marginal legend
starting at 1 o'clock:
بسم الله ضرب هذا الفلّس جرجان سنة اثننتين وخمسين ومئة
All within beaded circle.

Irakli Paghava, Severiane Turkia, New Mintname “Georgia” (“Jurzân”): Researching The History Of Georgia And The ‘Abbāsīd North In The 8th-9 Th Centuries, The Ukrainian Numismatic Annual. Issue 5, Pereiaslav, 2021, s. 235.

Metal: Bakır

Ağırlık: 2.42 gram

Çap: 22.5 mm

Basım Yılı: Hicrî 152 (Miladî 769/770)

Darphane: Cürzân (Gürcistan)

Açıklama: Bu sikke Abbâsî dönemine ait olup üzerinde halife ismi bulunmayan anonim bir fals örneğidir. Ön yüzünde “Lâ ilâhe illallah / Muhammed Resûlullah / el-Mahdî halifetullah” yazısı yer alır. Arka yüzünde ise “Duribe bi-Cürzân / sene 152” ifadesi mevcuttur. Gürcistan’da Abbâsî darphanesinin varlığına dair en eski kanıtlardan biridir.

Ek 2. Sikke Dinar (H. 240 / M. 854-855)

Obverse: Central area:

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
المعترف بالله

surrounded by inner centrifugal marginal legend
starting at 1 o'clock:

بسم الله ضرب هذا الدينار بجرزان سنة اربعين ومائتين
surrounded by outer centrifugal marginal legend
starting at 1 o'clock: Al-Qur'ân 30:4-5

الله الامر من قبل ومن بعد وتومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله
Surrounded by circular border.

Reverse: Central area:

الله
محمد
رسول
الله

المتوكل على الله

Surrounded by circular border.

surrounded by centrifugal marginal legend
starting at 12 o'clock: al-Qur'ân 9:33:

بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
محمد رسول الله لرسله

Surrounded by yet another circular border.

Irakli Paghava, Severiane Turkia, New Mintage "Georgia" ("Jurzân"): Researching The History Of Georgia And The 'Abbâsîd North In The 8th-9 Th Centuries, The Ukrainian Numismatic Annual. Issue 5, Pereiaslav, 2021, s.236.

Metal: Altın

Ağırlık: 4.38 gram

Basım Yılı: Hicrî 240 (Miladî 854/855)

Darphane: Cürzân (Gürcistan)

Açıklama: Abbâsî Halifesi el-Mutavakkil dönemine ait bu dinar, klasik Abbâsî tipindedir. Üzerinde "Lâ ilâhe illallah / Vahdehu lâ şerike leh / Muhammed Resûlullah" ve "el-Mutavakkil alâ-llah / halifetullah / duribe bi-Cürzân sene 240" yazılıdır. Abbâsîlerin Cürzân üzerindeki kontrolünün devam ettiğini gösteren önemli bir belgedir.

Ek 3. Sikke Dinar (H. 248 / M. 862–863)**Obverse: Central area:**

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

surrounded by inner centrifugal marginal legend
starting at 12:15 o'clock:

بسم الله ضرب هذا الدين بتفليس سنة ثمان و اربعين و مائتين
surrounded by outer centrifugal marginal legend
starting at 12:15 o'clock: Al-Qur'ān 30:4-5

الله الامر من قبل ومن بعد و تومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله
Surrounded by circular border.

Reverse: Central area:

الله
محمد
رسول
الله
المستعين بالله

Surrounded by circular border.

surrounded by centrifugal marginal legend
starting at 12 o'clock: Al-Qur'ān 9:33:

بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
محمد رسول الله ارسله
Surrounded by yet another circular border.

Irakli Paghava, Severiane Turkia, New Mintname “Georgia” (“Jurzān”): Researching The History Of Georgia And The ‘Abbāsīd North In The 8th-9 Th Centuries, The Ukrainian Numismatic Annual. Issue 5, Pereiaslav, 2021, s.237.

Metal: Altın

Ağırlık: 4.22 gram

Basım Yılı: Hicrî 248 (Miladî 862/863)

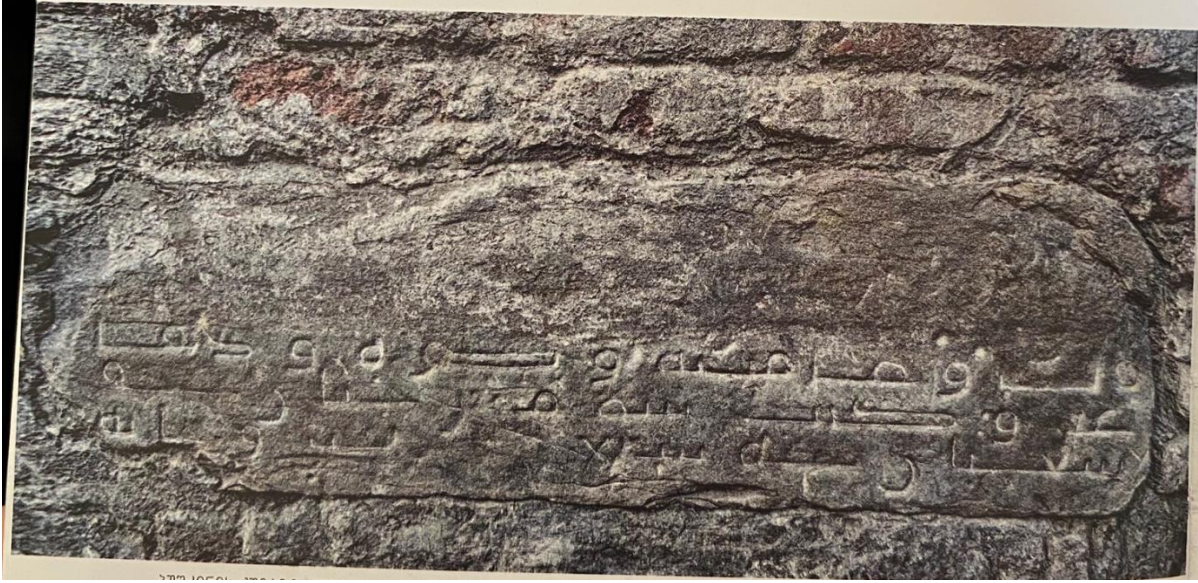
Darphane: Tiflis

Açıklama: Abbâsî Halifesi el-Müsta’in dönemine ait bu sikke, Tiflis’teki İslami yönetimin devam ettiğini göstermektedir.

Ek 4. Tiflis’te bulunan Arapça yazılı VII-VIII. yüzyıla ait taş

Erekle Astakhishvili, Nata Akhmeteli, Giorgi Narimanishvili, (2020) Kartvelebi da Gare Samyaro, Shemokmedi Angelozhi gamomcemloba, Tbilisi, s. 320.

Ek 5. Puşkin Sokağında çıkarılan Arap harfleriyle yazı.

Erekle Astakhishvili, Nata Akhmeteli, Giorgi Narimanishvili, (2020) Kartvelebi da Gare Samyaro, Shemokmedi Angelozi gamomcemloba, Tbilisi, s. 320.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Öngörücü Kolluk Uygulamalarına İlişkin Etik Bir Değerlendirme

An Ethical Evaluation of Predictive Policing Applications

İskender
SANCAR¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
Bursa, Türkiye.
sancar.iskender@gmail.com

Volkan

Geliş Tarihi/Received: 04.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06.02.2025

Atıf /Cite this article:

Sancar, İ. V. (2025). Öngörücü Kolluk Uygulamalarına İlişkin Etik Bir Değerlendirme. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 199-210.

Bu makale, JSGA Başkanlığı'nın düzenlediği III. Uluslararası Güvenlik Kongresi'nde "Öngörücü Kolluk ve Etik" başlığı altında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Büyük veri kavramı artık hayatımızın her anında yer almakta ve artık insanların dışındaki nesneler dahi (IoT) sürekli olarak veri üretmektedirler. Büyük verideki son yıllarda yaşanan yaygın kullanım ve artış birçok alanda yapay zekâ içeren uygulamaların sayısını da giderek artırmaktadır. Yapay öğrenme içeren yapay zekâ uygulamalarının sağlık, finans, e-ticaret gibi alanlarda hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Silah teknolojileri ve kolluk uygulamaları gibi savunma sanayi ve önleyici hizmetler bağlamında güvenlik güçleri için de farklı teknolojiler geliştirilmektedir. Öngörücü kolluk (predictive policing) uygulamaları da bunlardan bir tanesidir. Bu çalışmanın amacı yapay zekâ uygulamalarının güvenlik alanındaki uygulamalarından biri olan ve alan yazında yer alan öngörücü kolluk uygulamalarını incelemek ve bu bağlamda yapay zekâ kullanan öngörücü kolluk uygulamaları hakkında etik açıdan bir değerlendirme yapmaktır. Araştırma kapsamında yöntem olarak alan yazın taraması kullanılmış, öngörücü kolluk alanında kullanılan yapay zekâ içeren uygulamaların yapıları ve örnekleri incelenerek bu alanda kullanılan yapay zekâ içeren uygulamaların etiği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın yapay zekâ kullanan öngörücü kolluk uygulamaları ile ilgili farkındalığı artıracak ve söz konusu uygulamaların etiği hakkında ileride yapılacak akademik çalışmalar için ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öngörücü Kolluk, Yapay Zekâ, Makine Öğrenmesi, Etik

Abstract

This study aims to examine predictive law enforcement practices in the literature and to conduct an ethical evaluation of predictive law enforcement practices using artificial intelligence in this context. The concept of big data is now present in every moment of our lives, and objects other than humans (IoT) are constantly generating data. The increase in big data in recent years has increased the number of artificial intelligence applications in many fields. Artificial intelligence applications, including machine learning, are rapidly becoming widespread in health, finance, and e-Commerce areas. Different technologies are also being developed for security forces in the context of the defence industry and preventive services, such as weapon technologies and law enforcement applications. Predictive policing is one such application. Within the scope of this study, a literature review was used to examine the structures and examples of artificial intelligence applications used in predictive law enforcement, and evaluations were made on the ethics of artificial intelligence applications used in this field. This study will raise awareness about predictive law enforcement applications using artificial intelligence and shed light on the ethics of these applications for future academic studies.

Keywords: Predictive Policing, Artificial Intelligence, Machine Learning, Ethics

Giriş

Verinin değeri artık günümüzde tartışılmaz bir gerçekliktir. Büyük veri kavramı artık hayatımızın her anında yer almakta ve artık insanların dışındaki nesneler dahi (Nesnelerin İnterneti- IoT) sürekli olarak büyük veri üretmektedirler. Büyük veri, alan yazında genellikle 3v harfiyle kategorize edilmektedir; volume (hacim), variety (çeşitlilik) ve velocity (hız). Fakat diğer taraftan bakıldığında verideki yüksek hacim, çeşitlilik ve hız, verinin yönetimini ve dolayısıyla analizini zorlaştıracı bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle büyük verideki son yıllarda yaşanan öngörülemez artış birçok alanda yapay zekâ içeren uygulamaların sayısının giderek artmasına zemin hazırlamaktadır. Çünkü büyük veri analizleri yapay zekâ ve yapay öğrenme ile gerçekleştirilebilmektedir. Veri analitiği uygulamalarının geneli düşünüldüğünde, yapay öğrenmenin geliştirilen yapay zekâ teknolojilerinde en popüler teknik olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yapay öğrenme, temelinde veri setlerinin kullanılarak makinenin istatistiki modellerle öğrenmesinin gerçekleştirilmesini ve daha sonrasında sisteme dahil olan yeni veriler ile gerçekleşmiş olan öğrenme yardımıyla tahminleme (prediction) yapılmasını içermektedir. Yapay öğrenme içeren yapay zekâ uygulamalarının sağlık, finans, e-ticaret gibi alanlarda hızla yaygınlaştığı bilinmektedir. Yapay zekâ, sağlık alanında yapay öğrenme ile hastalıkların teşhisi ve tedavisi gibi konularda karar destek sistemi olarak kullanılabilirken, finans sektöründe bankaların müşteri kredi risklerinin tahminlemesinde, e-ticarette ise kullanıcılara ürün önerme gibi amaçlarla kullanılabilir. Bu alanların yanı sıra silah teknolojileri ve kolluk uygulamaları gibi savunma sanayi ve önleyici hizmetler bağlamında güvenlik güçleri için de yapay öğrenme kullanılarak farklı teknolojiler geliştirilmektedir. Öngörücü kolluk (predictive policing) uygulamaları da bunların bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öngörücü kolluk uygulaması nedir ve nasıl çalışmaktadır?
2. Dünyada kullanılan öngörücü kolluk uygulamaları nelerdir?
3. Öngörücü kolluk uygulamaları yapay zekâ etiği açısından nasıl problem durumları içerebilir?

Yukarıda bahsi geçen araştırma soruları ışığında takip eden ilk bölümde öngörücü kolluk uygulamalarının tanımı ve çalışma prensiplerinden bahsedilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Sonrasında, hâlihazırda dünya üzerindeki kolluk güçleri tarafından kullanılan öngörücü kolluk uygulamaları incelenmiştir. Son bölümde ise öngörücü kolluk uygulamalarının tasarımı ve kullanımında meydana gelebilecek etik problemler gözden geçirilmiştir ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Öngörücü Kolluk Nedir?

Alan yazında üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımlama olmamasına karşın temel olarak öngörücü kolluk uygulamaları, tarihsel verilerden yararlanarak istatistiksel yöntemlerle analiz yapan, yapılan analizlerle meydana gelebilecek suç olaylarını tahmin edebilmeye yarayan kriminolojik yazılımlar olarak ifade edilebilir. Kolluk güçleri düşünüldüğünde, öngörücü kolluk uygulamalarının büyük ve özel bir potansiyel barındırmasının yanında oldukça işlevsel olduğu söylenebilir. Bahsi geçen uygulamaların genellikle karar destek sistemleri (decision support systems) olarak kullanıldığı görülmektedir. Burada vurgulanmak istenilen öngörücü kolluğun geleneksel olan yöntem ve branşların yerine geçmediği ya da yeni bir alan oluşturmadığı, aksine bunları geliştirdiğidir. Buna örnek olarak, analitik araçlarla yapılan tahminlemelerin kolluk güçlerinin belirli yer ve zamanlarda konumlandırılmasında etkili olabileceği verilebilir (Bennett Moses ve Chan, 2018).

Kriminoloji bilimi tarihsel süreç içerisinde tecrübeler ve araştırmalar ile gelişmeye devam etmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda düşünüldüğünde, yüksek suç oranlarına sahip bölgelerin kriminolojinin ilgisini çeken bir konu olduğu ifade edilebilir (Block ve Block, 1995). Bu bağlamda, öngörücü kolluk uygulamalarının yoğunlukla kullanım amacının da bu yönde olduğu görülmektedir. Bahsi geçen uygulamaların ve tekniklerin suç ekolojisi (ecology of crime) (Brantingham ve Brantingham, 1984) ve sıcak nokta (hot spot) (Sherman, Gartin ve Buerger, 1989) teorileri temelinde inşa edildiği ifade edilebilir. Bir kavram olarak göz önüne alındığında bir bilim-kurgu senaryosu gibi algılanabilse de öngörücü kolluk, teknolojik araçlardan yararlanarak kriminal aktiviteyi gerçekleşmeden tahmin edebileceği (van Brakel ve De Hert, 2011), tahminleme araçlarının yüksek düzeyde doğrulukla çalışabileceği ve kolluk güçlerinin elde edilen bilgi ve yönlendirmeler ışığında suç oranını azaltabileceği öncülleri etrafında şekillenmektedir (Bennett Moses ve Chan, 2018).

Gelişen bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla büyük verinin önlemez yükselişi analitik çalışmalarda yoğun bir artışa ve dolayısıyla da kolluk araştırmalarında yükselen bir ilgiye de sebebiyet vermektedir (Uchida, 2009). Bu doğrultuda yapılan analitik çalışmalar;

- a) suç riskinin arttığı yer ve zamanların tespiti,
- b) gelecekte suç işleme riski olan bireylerin belirlenmesi,
- c) muhtemel suçluların geçmiş suçlarla ilişkilendirilmesi,
- d) suç mağduru olma riski taşıyabileceklerin belirlenmesi

gibi tahminlemelerde kullanılabilir (Perry vd., 2013). Yapay zekâ ile gerçekleştirilen bahsi geçen uygulamalar temelinde yapay öğrenme içermektedir. Yapay öğrenme eldeki verilerden yararlanarak istatistiksel modeller elde etme ve elde edilen model vasıtasıyla yeni verileri işe koşarak gelecek durumları tahmin etme olarak tarif edilebilir. Yapay öğrenme kullanılarak yapılan tahminlerde birçok farklı algoritma kullanılabilir. Örnek vermek gerekirse, suçun tekrar işlenmesini tahminleyebilmek için genellikle rastgele orman (random forest) algoritmalarının tercih edildiğinden bahsedilmektedir (Berk ve Bleich, 2013). Bununla birlikte, derin öğrenme tahminlemede yüksek başarı oranına sahip olduğundan birden fazla alanda kullanıma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, öngörücü kolluk uygulamaları da farklı amaçlar için farklı algoritmalar kullanılmaktadır. Günümüze bakıldığında farklı coğrafyalarda birbirinden farklı öngörücü kolluk uygulamaları kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları sıralanmak istenirse; CAS isimli sistem Hollanda'da, PreCobs adlı uygulama, İsviçre ve Almanya'da ve Hunchlab isimli sistem ise Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılıyor olmak üzere sıralanabilirler (Hardyns ve Rummens, 2018).

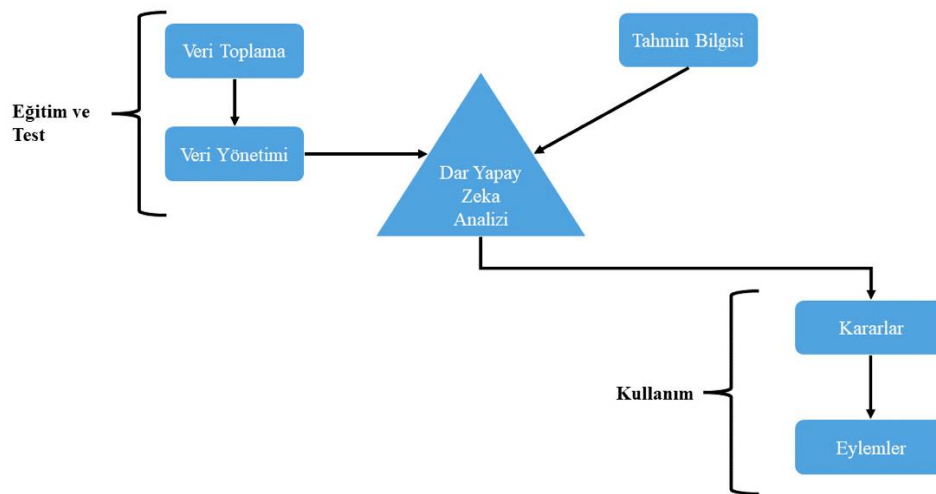
1.2. Öngörücü Kolluk Uygulamaları Nasıl Çalışır?

Yapay öğrenmenin yapay zekâ uygulamalarında sıklıkla tercih edilen ve kullanılan bir yaklaşım olduğundan yukarıda daha önce bahsedilmişti. Yapay öğrenme yöntemlerini içeren yapay zekâ uygulamaları düşünüldüğünde gerçekleştirilen aşamalar; verilerin elde edilmesi (data gathering), toplanan verilerin düzenlenmesi (data management), verilerle makinenin eğitilmesi ve modelin test edilmesi (training-test) ve yeni elde edilen veriler ile bir tahminleme yapılması (prediction) şeklinde sıralanabilir.

Günümüzde kullanımda olan yapay zekâ uygulamaları, dar yapay zekâ (artificial narrow intelligence) olarak kategorize edilmektedir. Bu kategorideki yapay zekâ kavramı, doğal zekâ gibi birden fazla görevi yerine getirebilecek şekilde değil, sadece bir alanda uzman olan yapay zekâyı ifade etmektedir. Örnek vermek gerekirse; DeepMind firmasının geliştirdiği AlphaGo Zero yapay zekâsı çok iyi derecede Go oyunu oynayıp dünya çapındaki Go oyuncularını alt edebilirken (Holcomb vd., 2018) size ihtiyacınıza uygun bir telefon tavsiye edememekte ya da köpüklü bir Türk kahvesi yapabilmek için önerilerde bulunamamaktadır.

Kriminoloji alanında kullanılan dar yapay zekâların genel çalışma sistematığı Şekil 1'deki gibi özetlenmiştir. Genel olarak yapay öğrenme süreçlerini yansıtan bu yapıda uygulamaların otonom bir sistem olmaktan ziyade karar destek sistemi olarak kullanıldığı da göze çarpmaktadır.

Şekil 1. Kriminoloji Alanında Kullanılan Dar Yapay Zekânın Çalışma Prensipleri (Berk, 2021)

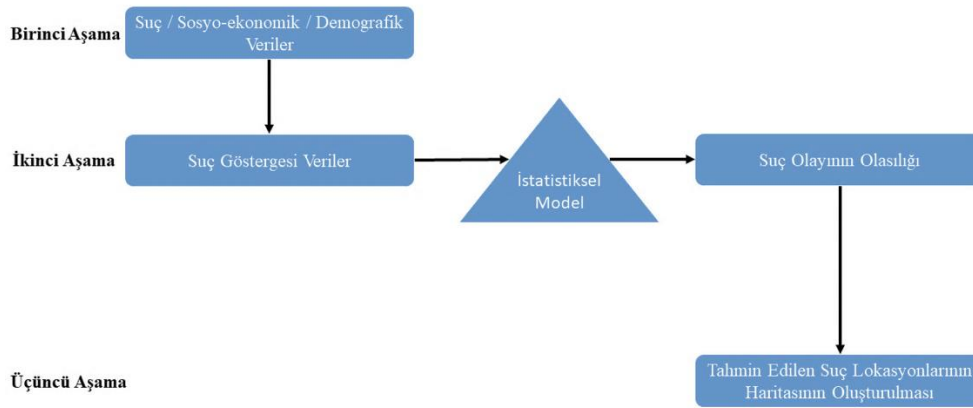
Burada alan yazında kafa karışıklığı yaratan iki tahminleme kavramı olan *prediction* ve *forecasting* kavramlarına da açıklık getirmek yerinde olacaktır. Çünkü, suç açısından bakıldığında *prediction* kavramı geçmişte rapor edilen suçların doğruluğuyla ilgiliyken, *forecasting* kavramı doğrudan gelecekteki suç eğilimlerine yönelik olmaktadır (Safat, Asghar ve Gilliani, 2021). Oxford sözlüğüne göre *forecast* kelimesi bugünkü bilgilere göre gelecekte ne olacağını tahmin etme anlamına gelirken, *prediction* kelimesi ne olacağını söyleme manasına gelmektedir. Yapay öğrenme bilgiler vasıtasıyla değil verilerden elde ettiği modellerden tahminleme gerçekleştirdiğinden ve bu tahminlemelerin sadece gelecekle ilgili değil sağlanacak veriler vasıtasıyla olması nedeniyle tahminlemeyi *prediction* manasında kullanmak daha doğru görünmektedir.

Öngörücü kolluk uygulamalarında yapılan tahminlemelerle alakalı temelde iki endişe göze çarpmaktadır (Hung ve Yen, 2021). Bunlardan ilki, tahminleme süreci açıklanabilir olmadığından hesap verebilirlik sorunlarına sebep olabilmektedir. İkincisi ise makineler insan önyargılarını ve ayrımcılıklarını sisteme taşıyabileceğinden sonuçların güvenilir olamayacağıdır (Prince ve Schwarcz, 2020). Bu noktada etik bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle günümüzde dünya üzerinde kolluk güçleri tarafından kullanılan öngörücü kolluk uygulamalarını incelemek yerinde olacaktır.

1.3. Dünyadan Öngörücü Kolluk Uygulamaları Örnekleri

Öngörücü kolluk uygulamaları yapay öğrenme teknikleriyle yapay zekâ kullandıkları için çalışma prensipleri dar yapay zekâ ile benzerlikler göstermektedir. Genel olarak bakıldığında, ilk iş verilerin elde edilmesi ve verilerin işlenebilir hâle getirilmesi sürecidir. Çünkü istatistiksel modeller geliştirilebilmesi için temizlenmiş ve işlemeye uygun hâle getirilmiş büyük miktarda veri gerekmektedir. Sonrasında, öngörücü kolluk uygulamaları genel olarak haritalar üzerinde görselleştirme gerçekleştirdiğinden, veriler harita ızgaralarıyla eşleştirilmektedir. İlişkilendirilen ızgaralar için risk değerleri hesaplanarak veriler içerisinde yer alan kalıplardan yapay öğrenme yardımıyla istatistiki bir model geliştirilmektedir. Son olarak da geliştirilmiş olan model kullanılarak tahminlemeler yapılmakta ve söz konusu riskler görsel olarak ızgaralara aktarılmaktadır (Hardyns ve Rummens, 2018). İlgili süreç Şekil 2’de özetlenmiştir.

Şekil 2. Öngörücü Kolluk Yazılımlarının Genel Çalışma Prensibi

Bu bölümde günümüzde ortaya çıkan ya da çıkabilecek söz konusu etik problemleri anlayabilmek açısından mevcut kullanımda olan farklı ülkelerden bazı öngörücü kolluk uygulamaları aşağıda başlıklar altında incelenmiştir.

1.3.1 CAS

Hollanda’da CAS (Crime Anticipation System) kısaltmasıyla kullanılan Suç Öngörü Sistemi, ticari bir yazılım olmayıp, Hollanda polisinin yazılımı kendi değiştirebileceği şekilde tasarlanmış ve polis teşkilatı tarafından geliştirilmiştir. Temel olarak üç tür veri kaynağından beslenen sistem, son üç yıla kadar olan verilerden yararlanmaktadır (Willems ve Doeleman, 2014). Bahsi geçen veriler;

- yaş, gelir gibi demografik bilgiler,
- önceki işlenen suçlar, suçların konumları ve suçlular ile alakalı bilgiler,
- caddeler, sokaklar gibi harita bilgilerini içeren

veriler olarak özetlenebilir (Oosterloo vd., 2018). Hollanda'nın Suç Öngörü Sistemi ile şehirlerdeki suç işleme riski yüksek olan bölgelerin tespit edilmesi ve yapılan tahminler doğrultusunda insan gücünü bu doğrultuda verimli kullanılması amaçlanmaktadır (Mali vd., 2017: 91). Bu açıdan bakıldığında sistemin Hollanda kolluk güçlerinin gözetim ve devriyelerinin ne zaman, nerede ve nasıl yapılacağına destek olduğu ve kaynakların verimli kullanılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Sistem farklı zamanlar için renk yoğunlukları kullanarak kullanıcıları harita üzerinden ısı haritaları (heat maps) yardımıyla bilgilendirmektedir (Şekil 3). CAS öngörücü kolluk yazılımı mülkiyete yönelik ve şiddet içeren suçların tahmin edilmesinde kullanılmaktadır (Hardyns ve Rummens, 2018).

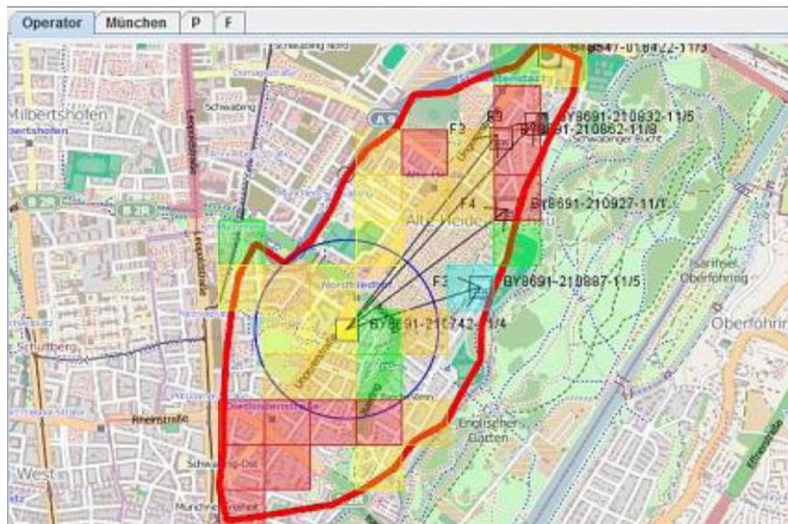
Şekil 3. Suç Öngörücü Sistem (CAS)'den Bir Isı Haritası Görüntüsü (Mali vd., 2017)

1.3.2. PreCobs

Almanya'nın ve İsviçre'nin bazı şehirlerinde PreCobs adıyla kullanılan öngörücü kolluk yazılımı olan Suç Öncesi Gözetim Sistemi'nin, çok boyutlu ve çok amaçlı analizlere imkân verebilmektedir. Bu sebeple sadece devriyelerin planlaması gibi insan gücü kaynaklarını yönetimine değil, soruşturma gibi diğer kolluk görevlerine de yardımcı olduğu belirtilmektedir (Egbert, 2019). PreCobs yazılımının önemli kısıtlarından ve dezavantajlarından bir tanesi yalnızca hırsızlık suçları üzerine yoğunlaşmış olmasıdır. Söz konusu yazılım riskleri tahminleyebilmek için yakın tekrar prensibinden yararlanmakta ve Şekil 4'te verilen renkli ızgaralar yardımıyla kullanıcıyı bilgilendirmektedir (Hardyns ve Rummens, 2018). İlgili zaman ve konumdaki geçmiş hırsızlık suçlarının işleniş şekilleri ve ev tipi gibi özellikler de öngörücü kolluk yazılımının çalışmasında kullanılmaktadır (Berliner Zeitung, 2014).

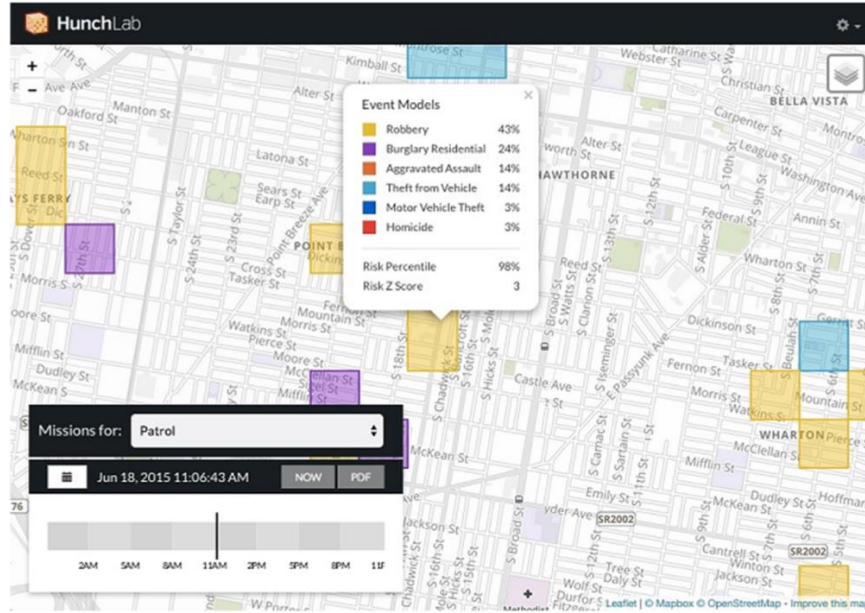
Şekil 4. PreCobs Ekran Görüntüsü (Seidensticker, Bode ve Stoffel, 2018)

1.3.3. Hunchlab

Amerika Birleşik Devletleri'nde öngörücü kolluk sistemi olarak kullanılan HunchLab yazılımı diğer bahsedilen yazılımlarda kullanılan kolluk suç kayıtlarını kullanmakla birlikte, nüfus yoğunluğu, şehir altyapısı (metro istasyonu ve barların konumu gibi) ve sosyo-ekonomik karakteristikler gibi verilerden de yararlanmaktadır (Degeling ve Berendt, 2018). Hatta bunların yanında birkaç yüz farklı değişken kullanıldığı ve bunun da gerekçesi olarak polislerin gereksiz aktivitelerini azaltabilmesi gösterildiği bildirilmektedir (Hardyns ve Rummens, 2018). Ayrıca Hunchlab öngörücü kolluk yazılımı yapay zekâdan olabildiğince yararlanarak (Shapiro, 2017), gizli örüntüleri ve kalıpları keşfetme gibi yapay öğrenmenin yaratıcı avantajlarından yararlandığı dile getirilmektedir (Beck ve McCue, 2009). Hunchlab yazılımı genel manada şiddete ve mülkiyete yönelik suçların tahminlemesinde kullanılmaktadır (Hardyns ve Rummens, 2018). Şekil 5'te HunchLab yazılımının ekran görüntüsü paylaşılmıştır.

Şekil 5. HunchLab Ekran Görüntüsü (Hardyns ve Rummens, 2018)

2. Öngörücü Kolluk Uygulamalarına Etik Bir Bakış

Önceki başlıklarda öngörücü kolluk ile ilgili temel bilgiler verilmiş, çalışma prensipleri izah edilmiş ve bazı örnekleri incelenmiştir. Görüldüğü üzere, söz konusu uygulamalar tahminlemeler yapabilmek için temelde benzer yapay zekâ yaklaşımlarını ve yapay öğrenme tekniklerini işe koşmaktadırlar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, yapay zekâ uygulamalarında etik problemler yaşanabildiği ve günümüzde de birçok uygulama özelinde yaşandığı bilinmektedir. Geliştirilecek olan her yapay zekâ uygulaması farklı amaçlara hizmet edeceğinden ve farklı türde veriler üzerinden bir model geliştirileceğinden her uygulamanın kendi bağlamında ve özelinde incelenmesi gerekmektedir. Yapay zekâ ile ilgili genel ya da global bir etik yaklaşım belirlenememesi, yapay zekâ etiği ile alakalı önemli kısıtlardan biridir. Bunların yanında, suç faaliyetleri, doğası gereği algoritmaların tam olarak kapsayamadığı ve ölçülemez verilerin bir kara kutusunu oluşturmaktadır. Sonuç olarak, gelecek tahminleri, seçilmiş gerçeklere dayanmaktadır. Ayrıca, suç, değişen toplumsal değerlerden etkilenen normatif bir fenomen olduğundan algoritmik hesaplamaların değişen bir gerçekliğe tam olarak kalibre edilmesi imkânsız gibi görünmektedir (Završnik, 2021).

Yapay zekâ ve yapay öğrenme kullanan öngörücü kolluk uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda ilk akla gelen sorulardan biri sistemin adil (fair) çalışıp çalışmadığı meselesidir. Toplumda bir ırk ya da cinsiyet gibi bir özellik hakkında toplumda önyargı varsa, doğal olarak bu özellik toplumu avantajlı ve dezavantajlı olmak üzere iki gruba ayırması muhtemel görünmektedir. Daha kötüsü, herhangi haklı bir neden olmaksızın algoritmanın çıktıları bireylere ya da gruplara diğerlerinden daha fazla avantaj ve dezavantaj sağlayabilmektedir (Kordzadeh ve Ghasemaghahi, 2022). Dolayısıyla bu durumun toplum içerisindeki bazı insanları sistematik olarak ayrıcalıklı konuma getirdiği de bilinmektedir (Bellamy vd., 2018). Örnek vermek gerekirse, çok bilinen bir sosyal medya uygulaması olan Facebook'un bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik ile ilgili kariyer reklamlarında yalnızca erkeklere odaklanması veya yaygın kullanılan bir yolcu taşıma uygulaması olan Uber'in ağırlıklı olarak Afro-Amerikan nüfusa sahip varış noktaları için ayrımcı dinamik bir fiyatlandırma politikası gütmesi konunun

önemini gözler önüne sermektedir (Akter vd., 2021).

Öngörücü kolluk uygulamaları düşünüldüğünde, örneğin bir bölgede suç işleyenlerin çoğunluğu belli bir ırka, ten rengine, dine, eğitim seviyesine ya da cinsiyete sahip ise, geliştirilecek olan yapay zekâ kullanan sistem, yapay öğrenmeyi mevcut tarihsel veri üzerinden gerçekleştireceği için bu önyargı sistemin işleyişine yansıtacak ve algoritmik bir önyargı (bias) oluşabilecektir. Bu durumda öngörücü kolluk uygulamasının adil bir işleyişle çalışabilmesinin imkânsız bir hâl alacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmişte yapılan araştırmalar özellikle ırk ve etnik köken değişkenlerinin önyargısız algoritmalar adı (ya da kisvesi) altında önyargılar içeren öngörücü kolluk uygulamalarını meşrulaştırdığından söz etmektedirler (Lum ve Isaac, 2016). Diğer yandan konuyla ilgili olarak Beckett, Nyrop ve Pfingst (2006) da ırksal önyargı sorununun suç türleriyle sınırlı olduğunu ve doğru yaklaşımın ayrıştırılmış veriler ile elde edilebileceğinden bahsetmektedirler.

Toplumun yapısının ve davranışlarının zaman içerisinde değiştiği hesaba katılırsa işlenen suçların, suç işleyen kişilerin ve suç türlerinin de değişeceğinin göz önüne alınması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple geliştirilen ya da geliştirilecek olan öngörücü kolluk sistemlerinin söz konusu olan durum ve koşullara uyarlanabilecek türde, esnek bir biçimde tasarlanmasının gerektiği vurgulanmaktadır (Alikhademi vd., 2022). Persson ve Kavathatzopoulos (2018) da var olan bu gerçekliğin göz ardı edilmesinden kaynaklı gerçekleşebilecek tarihsel önyargılara ilişkin endişelerini dile getirmektedirler. Çünkü, öngörücü kolluk teknolojilerinin kullanımı, mahremiyet ihlali ve temel hakların potansiyel ihlalleri konusunda endişeler doğurmakta olup, bu tür sistemlerin insan üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulmasını zorunlu hâle getirmektedir (Schlehahn vd., 2015). Bu açıdan değerlendirildiğinde, insan merkezli tasarımın (human-centered design), tahminleyici algoritmaların doğasında var olan önyargı ve sınırlamaları insan sezgisi, karar verme ve sosyo-politik bağlamlarını entegre ederek ele alması bakımından öngörücü kolluk uygulamaları için çok önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, öngörücü kolluk uygulamaları geliştirilirken insan merkezli tasarım ilkelerini benimsemek insan haklarına saygı göstermeyi ve kamu güvenliğini teşvik etmeyi kolaylaştıracağından, daha adil ve toplum odaklı kolluk stratejileri oluşturma amacına hizmet edeceği söylenebilir (McElreath, Sherri DioGuardi ve Doss, 2022). Diğer taraftan, yolsuzluğun yoğun olduğu ve kollukla ilgili iş ve işleyişlerin sağlıklı yürümediği ülke ya da bölgelerde suç kayıtları gerçek durumları veriye yansıtmayacağından Richardson, Schultz ve Crawford (2019)'un yaptıkları çalışmada da tespit ettikleri üzere, yolsuzlukların ve işleyişin daha da kötüleşme potansiyeli bulunmaktadır. Sözü edilen potansiyel durum insan ve toplum merkeze alınmadığında, öngörücü kolluk uygulamalarının faydasından daha çok zararı olabileceği gerçeğini yansıtmaktadır.

Kirli veri (dirty data) diğer alanlarda kullanılan yapay zekâ örnekleri gibi öngörücü kolluk uygulamaları için de en büyük potansiyel tehlikelerin başında gelmektedir. Söz konusu yapay zekâ uygulamaları veriler üzerinden istatistiksel modeller geliştirmekte ve risk tahminlerini elde edilen bu modeller üzerinden gerçekleştirmektedir. Veri bu uygulamaların temel taşı ve merkezi konumunda bulunmaktadır. Kirli veri kavramı, yapay öğrenme ve veri madenciliği literatüründe yanlış, eksik ve standart olmayan veri temsilleri için kullanılmaktadır (Kim vd., 2003). Öngörücü kolluk uygulamaları perspektifinden baktığımızda ise kirli veri; delil karartma, suçsuz yere masum insanların tutuklanması, yanlış yansıtılan suç faaliyetleri raporları gibi durumları içerebilme potansiyeli barındırmaktadır (Richardson vd., 2019). Ayrıca yukarıda da bahsedildiği gibi kişisel olan din, dil, ırk, siyasi görüş, sağlık kayıtları gibi verilerin nasıl ve ne ağırlıkta kullanıldığı, sistemlerin tahminlerini etkileyeceğinden üzerinde düşünülmesi ciddi derecede önem arz etmektedir. Schlehahn ve arkadaşları (2015), kişiye özel veriler ile ilgili durumun insanların ırkları açısından profillenmesine ve istenmeyen ayrımcılıklara sebep olabileceğini vurgulamaktadırlar.

Kolluk kuvvetlerinin her veriyi potansiyel olarak faydalı görüp, toplumdan olabildiğince veri toplamaya kalkışmalarının insanların üzerinde sürekli gözetlenme hissi yaratacağına ve bunun kolluk güçlerine karşı güveni azaltacağına ve insanların otokontroller vasıtasıyla davranışlarını bilinçli olarak değiştirebileceklerine de dikkat çekmektedirler. Adillik kaygısının, özellikle kolluk kuvvetlerinin yoğunlukla var olduğu toplumlarda, mahremiyetin ve özgürlüklerin korunabilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir (Xiang ve Raji, 2019). Dolayısıyla, öngörücü kolluk alanında hizmet verecek yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesinde ve kullanılmasında mahremiyete saygı çerçevesinde sınırlandırmalar getirilmesinin kritik bir önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Perrot, 2017).

Adillik ve güven kavramlarıyla bağlantılı olan başka bir konunun da şeffaflık olduğu söylenebilir. Şeffaflığın kolluk güçleriyle toplum arasında güven inşa edebilmek açısından önemini altı çizilmektedir (Bakke, 2018). Çünkü, teknolojilere güvenin temelinde, var olan söz konusu teknolojinin kabulü ve benimsenmesi yer almaktadır (Venkatesh, Thong ve Xu, 2016). Yapay zekâ için güven söz konusu olduğunda ise bu durum önemli bir ön koşul hâline gelmektedir (Siau ve Wang, 2018). Öngörücü kolluk uygulamalarında süreçlerin şeffaf olarak yürütülmesi, kullanılan verilerin nasıl ve ne şekilde kullanıldığının beyan

edilmesi ve daha önemlisi beyan edildiği şekilde kullanılması, toplumun uygulamalar ile ilgili bilincinin artırılmasında olumlu rol oynayacağı gibi, toplumun kolluğa ve öngörücü kolluk uygulamalarına olan güvenini de arttırabilecektir. Bununla beraber şeffaflık, hesap verebilirlik konusunda da uygulamayı geliştirenler ve kullananlar açısından gerekli bir öncül konumuna gelmektedir. Şeffaflığın sağlanması insanları, araçların işlevselliği ve etkisi konusunda bilinçli olmaya zorlayacaktır. Dolayısıyla bu durum insanların kullanılan uygulamaları ve bunların toplum üzerindeki etkilerini anlama ve sorgulama girişimlerini destekleyerek adaleti ve hesap verebilirliği teşvik etme potansiyeline sahip olacaktır (Scantamburlo, Charlesworth ve Cristianini, 2018). Herhangi bir problem ya da aksi bir durumla karşılaşılması durumunda hesap verilebilmesinin şeffaf sistemler düşünüldüğünde her zaman daha kolay olacağı aşikardır.

Yapay zekânın hesap verebilirliği konusunda problem olan noktalardan bir diğeri de meydana gelebilecek herhangi bir olumsuz durumdan kimin sorumlu olacağı ya da sorumlu tutulacağı meselesidir. Bahsi geçen belirsizlik durumlarına karşı Joh (2018), hesap verebilirlik rollerine ilişkin tanımlamaların yapılacak sistem geliştirmelerinin öncesinde yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla bağlantılı olarak kolluk kuvvetleri öngörücü kolluğa ilişkin yazılımlar vasıtasıyla işlemler gerçekleştirse veya gerçekleştirecekleri işlemlerde bu tür yazılımlardan etkilenseler dahi sorumluluklarının devam etmesi gerektiği belirtilmektedir (Bennett Moses ve Chan, 2018).

Yapay zekâ kullanan öngörücü kolluk uygulamaları doğası gereği suç ve suçlu üzerine yoğunlaştıklarından yüksek doğrulukta tahminlemeler önem kazanmaktadır. Bu durum da başka şeffaflık ve hesap verebilirlik problemlerine yol açabilme potansiyeli barındırmaktadır. Yapay öğrenmede kullanılan bir yaklaşım olan derin öğrenme (deep learning) algoritmaları yüksek doğrulukta başarılı tahminler üretebilmektedirler. Fakat girdi ve çıktılara bakarak geliştiricilerin bile nasıl çalıştığını tahmin edemedikleri bir kara kutu (black box) yapısı meydana getirmektedirler (Buhrmester, Münch ve Arens, 2021). Geliştiricilerinin dahi fikir sahibi olmadıkları bu yapıların açıklanabilirlik ile ilgili büyük bir sorun olacağı, şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda ise ciddi problemler içereceği reddedilemez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu sebeple, öngörücü kolluk uygulamalarının tahminlemede derin öğrenme gibi açıklanamayan teknikler ile yüksek doğruluğu hedeflemeleri yerine sağlayacağı taktiksel faydalara odaklanması gerekliliğinden bahsedilmektedir (Alikhademi vd., 2022).

Öngörücü kolluk uygulamaları, kolluk kuvvetleri açısından çok büyük avantajlara sahip olsa da bilinçli ve etik ilkelere uygun olarak geliştirilmediği takdirde hem toplum için hem de kurumlar için faydalarından çok zararlara sebebiyet verebilmesi mümkün görülmektedir. Bu noktada bahsedilmesi gereken başka bir yaklaşım da bu türden uygulamaların otonom olarak kullanılması yerine karar destek sistemi olarak kullanılması gerekliliğinin (Ridgeway, 2013) göz önünde bulundurulmasıdır. Dahası, her zaman yapay zekâ uygulamalarının, sistemi kullananların muhakeme yeteneğini etkileyebileceği ve manipüle edebileceği gerçekliğinin dikkate alınması gereken başka bir nokta olduğu söylenebilir. Çünkü burada söz konusu olacak olan özerklik, yapılacak seçimlerin manipülatif etkilerin sonucunda olmaması anlamını içermektedir (Christman, 2009). Özerklik alan yazında farklı anlamlarda anlaşılabilen ve dolayısıyla farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Buna ek olarak, özerklik kavramı genellikle özgürlük kavramıyla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Özerklik etik anlamda değerlendirildiğinde, bireylerin seçim yapma özgürlüğü olarak tanımlanabilir (McBride, 2014). Jobin ve arkadaşları (2019) ise özerklikten, gelişme özgürlüğü, demokratik özgürlük, tercih etme özgürlüğü, ya da teknolojik deneylerden, manipülasyondan ve gözetimden özgürlük şeklinde bahsedildiğini dile getirmektedir. Yapılan tanımlamalar göz önünde bulundurulduğunda, yapay zekâ tasarımı yapanların ve yapay zekâ geliştirenlerin, yapay zekânın bireylerin seçim yapma yeteneklerine herhangi bir zarar verilmesini engellemeleri gerektiği ifade edilebilir (Ryan ve Stahl, 2020). Ayrıca yapay zekânın insan yerine nasıl davranacağı bilinmedikçe, yapay zekânın insan özerkliğini teşvik etmek yerine tam aksine kısıtlayabilmeye neden olabileceğinin de önemli olduğu düşünülmektedir (Robbins, 2019). Özerklik doğrultusunda değerlendirildiğinde, insan özgürlüğünü ve özerkliği merkeze alan Bynum ve Kantar (2022) tarafından geliştirilen Flourishing Ethics ve bilişim etiğinde kült olarak kabul edilen Mason (1986)'ın PAPA yaklaşımının internet çağına uyarlanmış versiyonu olan McBride (2014)'ın ACTIVE Ethics yaklaşımları yapay zekâ kullanan öngörücü kolluk uygulamalarının geliştirilmesinde ve değerlendirilmesinde yol gösterici olabilir.

Tüm değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda yapay zekâ içeren öngörücü kolluk sistemlerini kullananların farkındalıklarının artırılması ve sistemlerin verimli ve doğru bir şekilde kullanılabilmesi için konuyla ilgili ciddi eğitimler planlanması ve verilmesi de bu noktada büyük önem taşımaktadır (Asaro, 2019).

3. Sonuçlar

Yapay öğrenme ve derin öğrenme tekniklerinin gelişimine ek olarak büyük veri kullanım alanlarının genişlemesiyle, yapay zekâ teknolojilerinin öngörücü kolluk uygulamalarında kullanımı ve bu uygulamaları kullanan kolluk gücü sayısı gün geçtikçe

artmaktadır. Kolluk kuvvetleri için günümüzde ve yakın gelecekte hem devlet kaynaklarının verimli kullanılabilmesi hem de suç aktivitelerinin önceden tahmin edilip en aza indirilebilmesi bakımından çok yararlı araçlar olduğu görülmektedir. Böylesine faydalı araçların hem toplum hem de kurumlar açısından avantajlarının en üst seviyelere çıkartılabilmesi, toplumun refah ve güvenliğinin tesis edilmesinde önemli rol oynayacaktır. Bu bağlamda, yapay zekâ teknolojileri içerecek öngörücü kolluk uygulamaları geliştirilirken, geliştiricilerin bütüncül ve etik bir yaklaşım sergileyebilmesi önem kazanmaktadır. Öngörücü kolluk uygulamaları kullanımları ve geliştirilme amaçları itibariyle güvenlik güçlerine hitap edeceğinden bazı noktaların kurumların güvenliği gerekçesi ile halka bütünüyle açık olarak paylaşılamaması olağan olarak kabul edilebilir bir durumdur. Fakat, güvenlik gerekçesi adı altında ya da güvenlik bahane edilerek bu uygulamaların tamamen şeffaf olmayan bir biçimde geliştirilip devlet güçleri tarafından kullanılması mahremiyet, kişisel verilerin gizliliği ve özgürlük gibi insanların temel hakları konusunda akıllara bazı sorular getirebilmektedir. Hatta, verilerin bu şekilde gizlice kullanılması sözü geçen hakların ihlaline bile neden olabilecek boyutlara gelebilecektir. Uygulamalar geliştirilirken hangi verilerin, hangi parametrelerin kullanıldığı, işleyiş sürecinin nasıl gerçekleştiği şeffaf bir şekilde ifade edilmeli ve herkes tarafından ulaşılabilir bir biçimde açıklanmalıdır. Bunlara ek olarak, hangi etik yaklaşımların sürece nasıl ve ne şekilde dahil edildiğinin deklare edilmesi, ilgili kolluk güçleri ve geliştiriciler açısından negatif değil aksine güven verici bir profil çizilebilmesine yardımcı olabilir. Dolayısıyla bu yaklaşım toplumun ve diğer insanların kuruma ve devlete olan güvenlerini de artıracaktır. Geliştirilecek uygulamalar ile ilgili kullanıcıların eğitim almaları ve farkındalık düzeylerinin artırılması, yanlış kararlar alınmaması ve insanların mağdur olmamaları açısından önemli olarak görülmektedir. Ayrıca öngörücü kolluk uygulamaları geliştirilirken, daha geliştirme aşamasında sorumluluk rolleri, olumsuz durumlarda kimlerin hangi konulardan ne şekilde sorumlu olacağı net bir biçimde belirlenmesi faydalı olabilir. İlgili sorumluluklar, mağduriyet durumlarında sürecin nasıl işleyeceği ve mağdurların böyle bir durum karşısında nasıl hareket etmesi gerektiği halka şeffaf bir şekilde açıklanmalıdır. Tüm bunlara ek olarak diğer yapay zekâ içeren sistemler gibi öngörücü kolluk uygulamaları da geliştirilirken, yapay zekâ etiği şeffaflık (transparency) ilkesi gereği, uygulamanın açıklanabilirliği ve hesap verebilirliği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum sistemlere karşı toplumun güveninin sağlanması için de gerekli olmaktadır. Özerklik konusu da yapay zekâ kullanan öngörücü kolluk uygulamaları için atlanılmaması gereken önemli hususlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bahsi geçen sistemler, genellikle karar destek sistemi mahiyetinde kullanılması gerektiğinden (ya da kullanılması önerildiğinden) kullanıcıların ve karar vericilerin özerk olarak karar verebilmeleri için özgür olmaları gerekmektedir. Bu kişilerin herhangi bir manipülasyona uğramamaları ve sistemden etkilenmemeleri, sistemlerin yanıtıcı ve yanlış yönlendirici olmamaları gibi hususlar bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Dolayısıyla sistemi kullanacak olan kolluk güçlerinin konuyla ilgili eğitimler alması ve farkındalık düzeylerinin üst seviyelere taşınması da önem arz etmektedir. Öngörücü kolluk uygulamalarının yapay zekâ etiği bağlamında değerlendirilmesi ve geliştirilmesi halkın refahı, insan onuru ve insan hakları açısından çok büyük önem arz etmektedir. Etik ilkeler ve etik yaklaşımlar göz önünde bulundurulmadan yapılacak geliştirmeler insanların haklarının ihlallerine neden olabilecektir. Yapay zekâ etiği ile ilgili öngörücü kolluk alanında araştırılması ve gereken çok konu bulunmasından dolayı araştırmacıların mevcut alan yazına yeni bakış açıları getirecek çalışmalar gerçekleştirebilecekleri öngörülmektedir. Farklı etik yaklaşımların ve etik çerçevelerin öngörücü kolluk alanına uygulanmasına ve uyarlanmasına yönelik çalışmalar; karar vericiler, politika yapıcılar, sistem geliştiriciler ve akademisyenler için önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akter, S., McCarthy, G., Sajib, S., Michael, K., Dwivedi, Y. K., D'Ambra, J., & Shen, K. N. (2021). "Algorithmic bias in data-driven innovation in the age of AI". *International Journal of Information Management*, 60.
- Alikhademi, K., Drobina, E., Prioleau, D., Richardson, B., ve Gilbert, J.E. (2022). "A review of predictive policing from the perspective of fairness". *Artificial Intelligence Law*, 30, 1–17. doi:10.1007/s10506-021-09286-4
- Asaro, P. M. (2019). "AI ethics in predictive policing: From models of threat to an ethics of care". *IEEE Technology and Society Magazine*, 38 (2), 40-53. doi: 10.1109/MTS.2019.2915154
- Bakke, E. (2018). "Predictive policing: The argument for public transparency". *NYU Annual Survey American Law*, 74, 131.
- Beck, C., ve McCue, C. (2009). "Predictive policing: what can we learn from Wal-Mart and Amazon about fighting crime in a recession?". *Police Chief Magazine*, 76 (11), 18.
- Beckett, K., Nyrop, K., & Pfingst, L. (2006). "Race, drugs, and policing: Understanding disparities in drug delivery arrests". *Criminology*, 44 (1), 105-137.
- Bellamy R.K., Dey, K., Hind, M., Hoffman, S.C., Houde, S., Kannan, K., Lohia, P., Martino, J., Mehta, S., Mojsilovic, A., vd. (2018). "Ai fairness 360: An extensible toolkit for detecting, understanding, and mitigating unwanted algorithmic bias". doi: 10.48550/arXiv.1810.01943
- Bennett Moses, L. ve Chan, J. (2018). "Algorithmic prediction in policing: assumptions, evaluation, and accountability". *Policing and Society*, 28 (7), 806-822.
- Berk, R. A. (2021). "Artificial intelligence, predictive policing, and risk assessment for law enforcement". *Annual Review of Criminology*, 4, 209-237.
- Berk, R. ve Bleich, J. (2013). "Statistical procedures for forecasting criminal behavior". *Criminology & Public Policy* 12 (3), 513–544.
- Berliner Zeitung (2014, 1 Aralık). "Precobs: Berliner Polizei will mit Software auf Verbrecherjagd gehen". Erişim Adresi: <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/precobs-berliner-polizei-will-mit-software-auf-verbrecherjagd-gehen-li.11650>
- Block, R.L. ve Block, C.R. (1995). "Space, place, and crime: Hot spot areas and hot places of liquor related crime". Eck, J. ve Weisburd, D. (Ed.), *Crime and place* (ss. 145–183) içinde. New York: Willow Tree Press.
- Brantingham, P.J. ve Brantingham, P. (1984). *Patterns in crime*. Prentice-Hall: Macmillan.
- Buhrmester V., Münch D. ve Arens M. (2021) "Analysis of explainers of black box deep neural networks for computer vision: A survey". *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 3 (4), 966-989. <https://doi.org/10.3390/make3040048>
- Christman, J. (2009) *The politics of persons: Individual autonomy and socio-historical selves*. New York: Cambridge University Press.
- Degeling, M. ve Berendt, B. (2018). "What is wrong about robocops as consultants? A technology-centric critique of predictive policing". *AI & Society*, 33 (3), 347-356.
- Egbert, S. (2019). "Predictive policing and the platformization of police work". *Surveillance & Society*, 17 (1/2), 83-88.
- Hardyns, W. ve Rummens, A. (2018). "Predictive policing as a new tool for law enforcement? Recent developments and challenges". *European Journal on Criminal Policy and Research*, 24, 201-218.
- Holcomb, S. D., Porter, W. K., Ault, S. V., Mao, G. ve Wang, J. (2018, Mart). "Overview on deepmind and its alphago zero ai". *Proceedings of the 2018 international Conference on Big Data and Education* (ss. 67-71) içinde. doi: 10.1145/3206157.3206174
- Hung, T. W. ve Yen, C. P. (2021). "On the person-based predictive policing of AI". *Ethics and Information Technology*, 23, 165-176. doi: 10.1007/s10676-020-09539-x
- Jobin, A., Ienca, M. ve Vayena, E. (2019). "The global landscape of ai ethics guidelines". *Nature Machine Intelligence*, 1 (9), 389-399.
- Joh, E. E. (2018). "Artificial intelligence and policing: First questions". *Seattle University Law Review*, 41 (1139).
- Kantar, N. ve Bynum, T. W. (2022). "Flourishing Ethics and identifying ethical values to instill into artificially intelligent agents". *Metaphilosophy*, 53 (5), 599-604.
- Kim, W., Choi, B. J., Hong, E. K., Kim, S. K. ve Lee, D. (2003). "A taxonomy of dirty data". *Data Mining and Knowledge Discovery*, 7, 81-99.
- Kordzadeh, N. ve Ghasemaghahi, M. (2022) "Algorithmic bias: review, synthesis, and future research directions". *European Journal of Information Systems*, 31 (3), 388-409. doi: 10.1080/0960085X.2021.1927212
- Lum, K. ve Isaac, W. (2016). "To predict and serve?". *Significance*, 13 (5), 14-19.
- Mali, B., Bronkhorst-Giesen, C. ve Den Hengst, M. (2017). *Predictive policing: Lessen voor de toekomst*. Apeldoorn: Politieacademie.
- Mason, R.O. (1986). "Four ethical issues of the information age". *MIS Quarterly*, 10 (1), 5-12.
- Mcbride, N. K. (2014) "ACTIVE ethics: An information systems ethics for the internet age". *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 12 (1), 21-43. <https://doi.org/10.1108/JICES-06-2013-0017>

- McElreath, D. H., Sherri DioGuardi, ve Doss, D. A. (2022). "Pre-Crime Prediction: Does It Have Value? Is It Inherently Racist?". *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology (IJSSMET)*, 13 (1), 1-17. <http://doi.org/10.4018/IJSSMET.298672>
- Oosterloo, S., van Schie, G., Bates, J., Clough, P., Jäschke, R. ve Otterbacher, J. (2018). "The politics and biases of the 'crime anticipation system' of the Dutch police". *Proceedings of the international workshop on bias in information, algorithms, and systems* (s. 30-41) içinde.
- Perry W.L., McInnis, B., Price, C.C., Smith S. ve Hollywood, J.S. (2013). *Predicting policing: the role of crime forecasting in law enforcement operations*. Washington: Rand Corporation Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR233.html
- Perrot, P. (2017). "What about AI in criminal intelligence: From predictive policing to AI perspectives". *European Police Science and Research Bulletin*, 16, 65-76.
- Persson, A. ve Kavathatzopoulos, I. (2018). "How to make decisions with algorithms". *ACM SIGCAS Computer and Society* 47 (4), 122-133. doi: 10.1145/3243141.3243154
- Prince, A. E. R. ve Schwarcz, D. (2020). "Proxy discrimination in the age of artificial intelligence and big data". *Iowa Law Review*, 105 (3), 1257-1318.
- Richardson, R., Schultz, J. M. ve Crawford, K. (2019). "Dirty data, bad predictions: How civil rights violations impact police data, predictive policing systems, and justice". *New York University Law Review*, 94, 15-55.
- Ridgeway, G. (2013). "The pitfalls of prediction". *NIJ Journal*, 271, 34-40.
- Robbins, S. (2019). "A misdirected principle with a catch: Explicability for AI". *Minds and Machines*, 29 (4), 495-514.
- Ryan, M. ve Stahl, B. C. (2020). "Artificial intelligence ethics guidelines for developers and users: Clarifying their content and normative implications". *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 1 (19), 61-86.
- Safat, W., Asghar, S., & Gillani, S. A. (2021). "Empirical analysis for crime prediction and forecasting using machine learning and deep learning techniques". *IEEE access*, 9, 70080-70094.
- Scantamburlo, T., Charlesworth, A. ve Cristianini, N. (2018). *Machine decisions and human consequences*. Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2023, <https://arxiv.org/abs/1811.06747>
- Schlehahn, E., Aichroth, P., Mann, S., Schreiner, R., Lang, U., Shepherd, I. D. ve Wong, B. W. (2015, Eylül). "Benefits and pitfalls of predictive policing". *2015 European Intelligence and Security Informatics Conference* (s. 145-148) içinde. doi: 10.1109/EISIC.2015.29.
- Seidensticker, K., Bode, F. ve Stoffel, F. (2018). *Predictive policing in Germany*. Erişim Adresi: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:352-2-14sbvox1ik0z06>
- Shapiro, A. (2017). Reform predictive policing. *Nature*, 541(7638), 458-460.
- Sherman, L.W., Gartin, P.R. ve Buerger, M.E. (1989). "Hot spots of predatory crime: routine activities and the criminology of place". *Criminology* 27 (1), 27-56.
- Siau, K. ve Wang, W. (2018). "Building trust in artificial intelligence, machine learning, and robotics". *Cutter Business Technology Journal*, 31 (2), 47-53.
- Uchida, C.D. (2009). *Predictive policing in Los Angeles: Planning and development*. Erişim Adresi: <http://newweb.jssinc.org/wp-content/uploads/2012/01/Predictive-Policing-in-Los-Angeles.pdf>
- van Brakel, R. ve De Hert, P., (2011). "Policing, surveillance and law in a pre-crime society: understanding the consequences of technology based strategies". *Journal of Police Studies*, 20 (3), 163-192.
- Venkatesh, V., Thong, J.Y.L. ve Xu, X. (2016). "Unified theory of acceptance and use of technology: A synthesis and the road ahead". *Journal of the Association for Information Systems*, 17 (5), 328-376. <https://doi.org/10.17705/1jais.00428>
- Willems, D. ve Doeleman, R. (2014). "Predictive Policing-wens of werkelijkheid". *Het tijdschrift voor de Politie*, 76 (4), 5.
- Xiang, A. ve Raji, I. D. (2019). *On the legal compatibility of fairness definitions*. Erişim Adresi: <https://arxiv.org/abs/1912.00761>
- Završnik, A. (2021). "Algorithmic justice: Algorithms and big data in criminal justice settings". *European Journal of criminology*, 18 (5), 623-642.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -